

Universitat de Barcelona
Facultat de Ciències Econòmiques i Empresariales

Programa de Doctorat en *Economia Internacional i Desenvolupament Econòmic* (1992-94)

**ESTAT I DESENVOLUPAMENT ECONÒMIC:
EL MODEL DE KERALA**

Tesi doctoral dirigida pel Dr. Javier Martínez Peinado i presentada per Gemma Cairó i Céspedes per obtenir el grau de Doctora en Ciències Econòmiques i Empresariales

Barcelona, juny 1998

*Sàpigues que un home de vertadera renunciació
es aquell qui no desitja ni odia, ja que el qui
està per damunt dels parells de contraris aviat
troba la seva llibertat.*

Bhagavad Gita

ÍNDEX

Introducció	1
 I. EL CONTEXT GLOBAL: L'ECONOMIA INDIA	
1. L'estratègia de desenvolupament a partir de la independència	6
1.1. Introducció	6
1.2. Acumulació originària de capital i paper de l'Estat	7
1.3. L'estratègia de la modernització	15
1.4. L'obstacle agrícola	18
1.5. La ideologia del "model de societat socialista"	21
1.6. Agents econòmics i polítics: interessos de classe i nacionalisme	24
 2. L'economia agrícola	 36
2.1. L'agricultura precolonial i colonial	36
2.2. L'economia agrícola després de la independència	40
2.2.1. El debat teòric sobre el mode de producció dominant a l'agricultura	40
2.2.2. La reforma agrícola	42
2.2.3. La revolució verda	48
2.3. Agricultura i canvi estructural: 1951-83	50
2.3.1. Canvis en l'estructura de la propietat de la terra	50
2.3.2. Noves relacions de producció i estructura de classes socials al camp	52
2.3.2.1. Un mercat laboral rural no desenvolupat plenament	57
2.3.2.2. Una matisació important : l'economia informal	58
2.3.3. El desenvolupament de les forces productives	59
2.3.3.1. El creixement de la producció agrícola	59
2.3.3.2. Les desigualtats regionals	63
 3. La política econòmica: evolució i resultats	 66
3.1. Planificació i sector públic: canvis en l'estructura de l'economia	66
3.2. Les diferents fases de política econòmica	70

3.2.1. Ràpida industrialització i revolució verda (1951-69)	70
3.2.2. Indira Gandhi: Nacionalitzacions, crisis i allunyament del radicalisme (1969-80)	75
3.2.3. Liberalització econòmica i ajust estructural (1980-97)	81
3.3. El finançament de la política econòmica	85
3.4. Els efectes sobre la població	90
3.5. Conclusions	96
4. Estat i política	102
4.1. Caracterització de l'Estat capitalista indi	102
4.1.1. Marc teòric d'anàlisi	102
4.1.2. L'Estat capitalista perifèric	104
4.1.3. L'autonomia relativa de l'Estat	108
4.1.3.1. El debat teòric	109
4.1.3.2. El cas de l'Estat indi	117
4.1.3.3. El caràcter de classe de l'Estat	123
4.2. La política índia: l'accés dels interessos del capital industrial	131
4.2.1. Política i economia	131
4.2.1.1. La cooperació Estat i capital privat	131
4.2.1.2. Sistema de relacions político-econòmiques	134
4.2.1.3. La burocràcia índia	137
4.2.2. Les vies d'accés del capital privat sobre la política pública	140
4.2.2.1. El grau d'organització del capital privat indi	140
4.2.2.2. Evolució i canvis en els patrons d'accés	142
4.3. Resum	145
5. L'estructura social hindú	148
5.1. El sistema de castes	149
5.1.1. Hinduisme i estructura social	149
5.1.2. Definicions de casta: <i>varna</i> i <i>jati</i>	152
5.1.3. Les diferències entre casta i classe	155
5.2. El sistema social a la Índia: evolució i transformació	157
5.2.1. L'estructura social al període feudal i colonial	157
5.2.2. L'estructura social arrel de la independència	162
5.2.2.1. Elements principals del canvi en la relació casta-classe	162
5.2.2.2. Nova dimensió de la relació casta-política	166

II. EL MODEL DE KERALA

6. Introducció	181
6.1. Característiques geogràfiques	181
6.2. Història política recent	183
6.3. Aspectes socioculturals	185
7. Evolució i canvis en l'estructura econòmica de Kerala	188
7.1. Estructura econòmica	189
7.1.1. Trets generals	189
7.1.2. L'agricultura	194
7.1.2.1. Reforma agrícola i canvis en les relacions de producció	194
7.1.2.2. Producció agrícola	198
7.1.3. Estructura i producte industrial	201
7.1.4. Sector exterior i serveis	205
7.1.4.1. Balança comercial	205
7.1.4.2. Remeses d'emigrants i desenvolupament del sector terciari	207
7.2. Desenvolupament social i paper de l'Estat	209
7.2.1. L'elevat desenvolupament humà	210
7.2.1.1. Salut i transició demogràfica	210
7.2.1.2. L'esfera educacional	214
7.2.2. Pobresa, nutrició i política pública	219
7.2.2.1. Estimacions del nivell de pobresa	220
7.2.2.2. Intervenció pública i reducció de la pobresa	224
7.2.3. Alguns indicadors del nivell de desenvolupament humà	229
7.3. Finançament del model de desenvolupament	231
7.3.1. Patró de despesa pública	231
7.3.2. Relacions Centre-estat i transferències del govern central	233
7.3.3. La crisi fiscal de l'Estat	239
7.4. Conclusió: el model de desenvolupament de Kerala, una part de l'explicació	242

8. Acció col·lectiva i mobilització política a Kerala	244
8.1. Introducció	245
8.2. Definicions prèvies	246
8.3. Organització social i moviments de casta	249
8.3.1. Estructura social de castes a Kerala	249
8.3.2. Moviments de casta	255
8.3.2.1. Moviment social dels <i>Ezhaves</i> : SNDP Yogam	259
8.3.2.2. Moviment social dels <i>Nairs</i> : NSS	261
8.3.3. Demandes conjuntes de diferents comunitats	262
8.3.4. Impacte sobre l'organització social i conseqüències	265
8.4. Organització i mobilització de treballadors i camperols	269
8.4.1. Condicions per a l'emergència del proletariat rural	269
8.4.2. Organitzacions de camperols i sindicats	272
8.4.3. Naturalesa i impacte del moviment sindical i associatiu	277
8.4.4. Altres moviments seculars	285
8.5. Política i govern	288
8.5.1. El comunisme a Kerala	288
8.5.2. Evolució política	291
8.5.3. Característiques de la dinàmica política	297
8.6. Conclusions: l'autonomia de l'Estat	303
Conclusions	310
Bibliografia	325

MAPES

- Mapa 1. Mapa polític de l'Índia (per estats)
Mapa 2. Mapa polític de Kerala (per districtes)

ÍNDIX DE TAULES

Capítol 2

Taula 2.1. Distribució de la propietat de la terra (1953-82)	51
Taula 2.2. Canvis en l'arrendament (1953-82)	52
Taula 2.3. Estructura de la població econòmicament activa segons categoria d'ocupació al sector agrícola (1951-81)	54
Taula 2.4. Distribució de la població treballadora agrícola (1961-81)	55
Taula 2.5. Distribució percentual de les rendes dels diferents factors en el sector agrícola (1960-81)	55
Taula 2.6. Distribució percentual de les famílies rurals segons el tipus d'ocupació i la mida de la parcel·la de terra en propietat (1982)	56
Taula 2.7. Valor afegit net sectorial generat pel sector formal i informal (1950-81)	59
Taula 2.8. Taxes de creixement compostes de la producció agrícola (1950-85)	60
Taula 2.9. Evolució de la disponibilitat de cereals (1951-85)	61
Taula 2.10. Àrea irrigada (1950-90)	61
Taula 2.11. Participació dels inputs moderns en l'agricultura (1950-83)	62
Taula 2.12. Taxes de creixement percentuals compostes de l'àrea cultivada, producció i rendiment per tipus de productes (1950-91)	62
Taula 2.13. Taxes de creixement de la producció agrícola per estats (1960-87)	64
Taula 2.14. Intensificació de la utilització d'inputs per estats	64

Capítol 3.

Taula 3.1. Pes del sector públic en l'economia (1960-96)	68
Taula 3.2. Distribució sectorial del PIB i de la població ocupada (1950-96)	69
Taula 3.3. Evolució del ratio capital-producte per plans quinquennals (1951-85)	69
Taula 3.4. Distribució sectorial dels recursos totals dels tres primers	

plans quinquennals (1951-66)	71
Taula 3.5. Distribució sectorial dels recursos totals dels plans anuals i del quart pla quinquennal (1966-74)	74
Taula 3.6. Taxes de creixement compostes del PNB segons sectors (1951-94)	79
Taula 3.7. Taxes de creixement anuals del PIB segons plans quinquennals (1951-90)	79
Taula 3.8. Evolució de la balança comercial (1960-96)	83
Taula 3.9. Indicadors macroeconòmics (1989-97)	84
Taula 3.10. Pes de l'estalvi i de la inversió sobre el producte i composició de l'estalvi intern (1960-96)	86
Taula 3.11. Composició dels ingressos fiscals corrents (1950-97)	87
Taula 3.12. Finançament dels plans quinquennals (1951-85)	87
Taula 3.13. Finançament del dèficit públic (1980-97)	88
Taula 3.14. Composició de la despesa pública final (1960-97)	88
Taula 3.15. Evolució de la balança de pagaments i el seu finançament (1960-93)	89
Taula 3.16. Índex de Gini de desigualtat en la distribució de la despesa en consum (1951-78)	91
Taula 3.17. Distribució de la despesa per capita de la població en quintils (1964-90)	91
Taula 3.18. Distribució de la despesa en consum de la població urbana i rural en percentils (1958-83)	92
Taula 3.19. Percentatge de la població per sota la línia de la pobresa (1973-88)	92
Taula 3.20. Evolució de la població i creixement demogràfic (1901-91)	93
Taula 3.21. Canvis en la distribució de la propietat de la terra (1953-82)	94
Taula 3.22. Pes de la renda dels factors en el producte total (1960-92)	95
Taula 3.23. Diferències regionals segons IDH (1987) i renda per capita (1994)	96

Capítol 7.

Taula 7.1. Distribució sectorial del producte (1961-95)	189
Taula 7.2. Distribució sectorial de la força de treball (1961-91)	190
Taula 7.3. Taxes de creixement del producte interior de Kerala (1961-95)	191
Taula 7.4. Producte interior net (Kerala) i producte nacional net (Índia) per capita (1980-95)	192
Taula 7.5. Taxa d'activitat per gènere (1991)	192
Taula 7.6. Distribució percentual de les famílies propietàries i l'àrea en propietat en relació a la mida de les parcel·les (1961-82)	197
Taula 7.7. Taxa de creixement de la producció agrícola, la productivitat i l'àrea cultivada (1960-90)	199
Taula 7.8. Distribució de l'àrea cultivada entre els principals cultius (1960-90)	200
Taula 7.9. Taxes de creixement de la producció manufacturera (1960-88)	202
Taula 7.10. Estructura del sector industrial (1985)	203
Taula 7.11. Dèficit comercial i indicadors de la balança comercial (1975-81)	206
Taula 7.12. Estructura de la balança comercial (1981)	207
Taula 7.13. Esperança de vida al néixer (1911-93)	211

Taula 7.14. Expansió dels serveis de la salut (1981-95)	212
Taula 7.15. Taxa de naixement, de mortalitat i de mortalitat infantil (1970-95)	213
Taula 7.16. Creixement de la despesa en sanitat pública (1985-95)	213
Taula 7.17. Taxa d'alfabetització adulta (1901-91)	216
Taula 7.18. Ratio de matriculats en l'ensenyament primari (1993)	216
Taula 7.19. Nombre d'estudiants als diferents nivells d'ensenyament (1961-95)	217
Taula 7.20. Distribució de centres segons tipus d'ensenyament superior (1961-95)	217
Taula 7.21. Creixement de la despesa pública per capita en educació (1961-94)	219
Taula 7.22. Evolució de la població per sota la línia de la pobresa (1960-88)	220
Taula 7.23. Despesa en consum per capita mensual (1977-91)	223
Taula 7.24. Cobertura del SDP a les famílies rurals i urbanes (1987)	226
Taula 7.25. Participació de les famílies en la compra a través del SDP respecte la compra total per fractils de població (1988)	226
Taula 7.26. Índex de Desenvolupament Humà (1987)	230
Taula 7.27. Participació sectorial de la despesa pública en els diferents plans quinquennals (1951-90)	232
Taula 7.28. Pes de les transferències totals del Centre sobre la despesa pública total (1975-90)	237
Taula 7.29. Evolució del dèficit/superàvit pressupostari (1975-95)	240

Capítol 8.

Taula 8.1. Distribució de la població ocupada a Kerala (1991)	270
Taula 8.2. Distribució de persones remunerades/ocupades en cada comunitat i casta segons ocupació a Kerala (1968)	280

INDEX DE QUADRES

Capítol 8.

Quadre 8.1 Estructura social de Kerala (1968)	252
Quadre 8.2. Governos a Kerala (1957-96)	292

INTRODUCCIÓ

El treball d'investigació que a continuació es presenta delimita un context històric i regional a la vegada que un contingut econòmic i social concret. L'estudi de les relacions entre l'Estat, l'economia i la societat en el marc de l'Índia, i en particular l'estat de Kerala, que aquí es desenvolupa mostra l'interès per a un major coneixement de la realitat socioeconòmica dels països subdesenvolupats. A la vegada indica la voluntat d'avançar en l'estudi interdisciplinar en el camp de les ciències socials, en la mesura que l'anàlisi econòmica es mostra clarament insuficient per explicar la realitat social de l'Índia, sent necessari complementar aquell amb un apropament a l'anàlisi política i sociocultural. La complexa realitat històrica i concreta de l'Índia i de Kerala requereix així de consideracions que ultrapassin l'esfera estrictament econòmica, que aquí es consideren indispensables per a la millor comprensió d'aquella realitat. És doncs una investigació inserida en l'anomenada Economia del Desenvolupament. El meu interès per l'Índia no només era degut a les possibilitats d'estudi que aquest país ofería en el camp de l'economia del desenvolupament -malgrat els nombrosos estudis sobre la mateixa- sinó també a una certa atracció personal cap aquesta civilització que anava més enllà del camp econòmic i acadèmic.

El tema central del treball, el model de Kerala, ha estat fruit de l'interès en endinsar-me en una major comprensió del paradigma del desenvolupament humà i de les forces polítiques i socials que han impulsat aquest model. El model redistributiu de Kerala ha estat força estudiat per economistes i sociòlegs indis, principalment des de l'òptica descriptiva del model d'elevat desenvolupament social a la vegada que, especialment en els últims anys, de les dificultats que el model presenta de cara a la seva sostenibilitat en un futur proper donat el *trade-off* entre creixement i distribució que el mateix presenta. Aquí he intentat anar una mica més enllà en la vinculació del model de Kerala amb la naturalesa de l'Estat keralita i amb els trets de la seva societat. Per això el repte teòric que aquí es planteja és el paper de l'Estat en la seva relació amb el procés d'acumulació de capital en el marc d'un país subdesenvolupat com es l'Índia -i en particular de Kerala-, i com l'Estat ha estat influenciat pels diferents interessos econòmics i no-econòmics presents a la societat. En l'estudi de l'Estat capitalista en els països subdesenvolupats caldrà incloure nous factors que defineixen la realitat d'aquella societat i que influiran en la dinàmica i el funcionament de l'Estat, nous factors que no deixen de ser resultat de la coexistència d'elements arrelats en la societat tradicional i de noves institucions fruit de la modernització lligada a la penetració capitalista. Així, en l'anàlisi dels trets que marquen la

dinàmica i funcionament de l'Estat capitalista perifèric és remarcable la nova noció que pren el concepte *d'autonomia de l'Estat* en relació als interessos de les classes dominants, que cal ajustar-lo a les particularitats polítiques i socioculturals de la formació social. D'aquest forma ens trobem que en aquest cas l'Estat no es manifesta exclusivament com a espai de confrontació entre els interessos de les classes dominants sinó també com a expressió superestructural d'una determinada realitat social -històrica i concreta-. Així el concepte d'autonomia de l'Estat traspasa les barreres estrictament de classe, i mostra com a nivell superestructural queda reflectida la *forma específica que en la Perifèria pren l'articulació entre el mode de dominació i el mode de producció. És en aquest context que aquesta investigació pretén demostrar que l'alt nivell de desenvolupament humà de Kerala ha estat determinat per la influència de factors polítics i socials en la política econòmica desenvolupada per l'Estat, el que ha dotat a l'Estat no només d'autonomia respecte els interessos de les classes dominants sinó també de capacitat per desenvolupar el seu potencial com a Estat redistributiu.* Entendre la interrelació entre els beneficis econòmics i socials redistribuïts per l'Estat i l'elevada fragmentació de la societat i del poder fruit de l'organització i articulació de diferents grups socials, és un dels principals objectius d'aquest treball. El cas de Kerala ens mostrarà l'especificitat d'un model on els vincles Estat-societat han quedat configurats per l'acció col·lectiva organitzada i el paper redistributiu de l'Estat en el marc d'una realitat social concreta -explicada tant per les estructures productives com per les de dominació- que s'ha anat transformant. Com veurem el model de Kerala ha significat un canvi fonamental en l'esfera de la distribució encara que ha deixat inalterable la de producció, motiu pel qual la sostenibilitat de l'estatratègia comença a posar-se en qüestionament i es planteja el paper de l'Estat en la seva funció d'acumulació de capital -en concret el model de Kerala es planteja a sí mateix quin és el nou paper que ha d'adoptar l'Estat en articular les seves funcions de creixement i d'acumulació-. Són moltes encara les qüestions no resoltes en el transcurs d'aquesta investigació, fruit no només de la complexitat del tema d'estudi sinó també de l'encara breu horitzó temporal que abraça el desenvolupament dels països postcolonials. S'ha intentat però apropar-nos a un major coneixement de la realitat socioeconòmica i política de l'Índia i de Kerala a la vegada que obrir noves línies d'investigació futures. El model de Kerala planteja importants qüestions en base a la consecució d'un major nivell de desenvolupament humà del països pobres d'acord amb les pròpies especificitats perifèriques i el potencial que les mateixes poden presentar. Això és especialment preocupant vista la pobresa i marginació en la que encara es troben molts pobles del món i les creixents disparitats i desigualtats que genera el funcionament del sistema capitalista, en concret pel que fa referència a l'actual procés de globalització econòmica, que de moment no sembla mostrar

cap possibilitat de revertir el procés de polarització econòmica i social existent a nivell mundial.

El treball queda organitzat en dues grans parts. A la primera s'exposarà el context global indi en que queda emmarcada la investigació, analitzant principalment l'estratègia de desenvolupament indi arrel de la independència amb objectius modernitzadors i limitada pels diferents interessos econòmics i condicionants polítics, els trets de l'economia agrícola emfatitzant els impediments al desenvolupament de la reforma agrària, la política econòmica desenvolupada pels diferents governs, la naturalesa de l'Estat indi com a Estat capitalista perifèric i la persistència de la identitat de casta en la societat índia com a element de dominació i de divisió de classe. A la segona part passarà a analitzar-se el model de Kerala on després d'una breu introducció sobre les característiques geogràfiques, culturals i polítiques de l'estat, s'estudia la caracterització del model de Kerala basat en un elevat desenvolupament humà i en l'estancament econòmic. Seguidament s'analitzaran els diferents factors que han conduït a l'únic i particular model de desenvolupament que ha seguit Kerala, centrant-nos en l'organització dels diferents grups socials -a nivell de casta i de classe- i l'articulació de les seves demandes així com en el paper que ha jugat l'Estat en l'aplicació de mesures redistributives i igualitàries. A mode de conclusió es farà un repàs dels diferents capítols, exposant-se les principals conclusions a que s'ha arribat al llarg de la investigació.

Per últim, només em queda agrair l'ajuda i suport que m'han donat companys, familiars i amics tant en l'elaboració en sí d'aquesta investigació com en tot allò que ha estat necessari per a la seva realització. L'estada a *Jawaharlal Nehru University* (New Delhi) i a la *School of Oriental and African Studies* (University of London) no només em va permetre accedir al material científic per tirar endavant aquest treball de recerca sinó que també vaig poder gaudir de l'ajuda acadèmica i científica d'importants investigadors.

I. EL CONTEXT GLOBAL: L'ECONOMIA INDIA

1. L'ESTRATÈGIA DE DESENVOLUPAMENT A PARTIR DE LA INDEPENDÈNCIA

1.1. INTRODUCCIÓ

Les diferents qualificacions del que ha estat objecte el model de desenvolupament que va seguir l'Índia arrel de la independència han estat divergents i controvertides. Aquestes discrepàncies es deuen en primer lloc a la confusió, terminològica i conceptual, entre la noció d'estratègia de desenvolupament i de mode de producció. Cal però qualificar l'estratègia de desenvolupament índia com de capitalista en el marc de la planificació econòmica. Les diferents aproximacions al tema responen també a les particularitats que presentava un país perifèric subdesenvolupat just alliberat del colonialisme tant en quan al model d'organització econòmica -sistema de planificació econòmica amb un pes considerable del sector públic en un règim de propietat privada- com del règim polític -democràcia parlamentària basada en el sufragi universal-. Sens dubte un factor determinant dels múltiples debats ha estat la figura del líder polític del moviment nacionalista i de l'Índia independent, Jawaharlal Nehru, promotor d'un model de societat socialista per al seu país.

Encara que han existit i existeixin elements precapitalistes l'economia funciona sota els principis de propietat privada dels mitjans de producció, assalariació de la força de treball i economia de mercat. Foren diferents factors els que conduïren a l'Índia a seguir una determinada estratègia de desenvolupament. Els interessos econòmics representats a l'Estat per les diferents classes dominants, les bases sobre les que s'assentava el moviment nacionalista i els trets particulars de la formació social índia des de la seva heterogeneïtat cultural fins l'estructura social hindú, foren tots ells factors que afectaren l'esmentat procés. El que segueix mostra que considerar les interrelacions entre l'estructura econòmica i la superestructura és condició necessària per entendre el procés de desenvolupament que ha seguit l'Índia des de la independència, encara que aquí es centrarà l'anàlisi en l'estratègia durant els primers anys de la independència.

1.2. ACUMULACIÓ ORIGINÀRIA DE CAPITAL I PAPER DE L'ESTAT

A trets generals, i a mode introductori, s'està davant un país que empren el seu procés de desenvolupament econòmic basat en la industrialització i recolzat fortament per l'Estat -influenciat principalment per l'èxit del creixement experimentat per l'economia soviètica-. En el que no hi ha dubte és en el paper de l'Estat, i de la planificació econòmica, en el *procés d'acumulació primitiva*

de capital en un país devastat per quasi dos segles d'expol.liació britànica. Com diferents autors han assenyalat:

"... la centralitat de l'Estat en l'acumulació de la perifèria és incontrovertible... a menys que l'Estat pugui complir un paper prioritari en l'acumulació local i empènyer l'acumulació local de forma efectiva, no hi ha un promotor efectiu per la industrialització perifèrica"¹.

"L'Estat està cridat a crear les indústries que són indispensables per la reproducció del capital nacional, per regular la distribució sectorial de la inversió privada de cara a introduir els canvis necessaris en l'estructura de reproducció, per prendre mesures per mobilitzar i utilitzar productivament els recursos materials i l'estalvi acumulats"².

És evident que l'estratègia de desenvolupament seguida tant per l'Índia com per múltiples països perifèrics en el procés de descolonització estava marcada per l'aleshores paradigma de les noves teories del creixement enfocades als països perifèrics, que col.locava l'escassetat de capital i l'anomenada "restricció de l'estalvi" com a principals obstacles al creixement de les economies³. La nova estratègia de creixement seguida per l'Índia independent estava orientada a la transformació estructural de l'economia, iniciant-se un procés on aquella deixaria de ser una formació social de caire feudal⁴ per esdevenir un *país capitalista perifèric amb una estratègia de desenvolupament assentat sobre la propietat privada i la planificació indicativa*. Com expressa Desai:

"El que ha sorgit a l'Índia és un tipus de producció econòmica planificada sota un sistema de planificació indicativa capitalista que és una barreja d'empreses públiques i privades, que bàsicament operen d'acord amb els postulats de l'economia de mercat capitalista"⁵.

És justament aquesta participació de l'Estat postcolonial en el procés d'acumulació primitiva en una formació social capitalista el que permet afirmar a alguns autors l'existència d'un *capitalisme d'Estat* a l'Índia des de la independència fins a mitjans dels anys 60's. Considerant la següent definició:

"El 'capitalisme d'Estat' en aquells països que havien estat colònies fa referència a aquella formació social que, no sent socialista, fomenta el creixement econòmic a través de la industrialització i de la reorganització de l'agricultura (on perviuen les formacions precapitalistes més importants). El 'capitalisme d'Estat' és

¹ Evans, citat a Raj Nayar (1989) *India's mixed economy*, p.128.

² Malyarov, O.V. (1983) *The role of the state in the socioeconomic structure of India*, p.54.

³ En el Pla Nehru-Mahalanobis (Segon Pla Quinquennal) s'assentava sobre el model de creixement Harrod-Domar.

⁴ Cal dir que alguns autors han qualificat l'Índia preindependent com aquella caracteritzada pel mode de producció colonial, que no és feudal ni capitalista. Veure Thorner.A. (1982) "Semi-feudalism or capitalism"

⁵ Desai, A.R. (1984) *India's path of development*, p.49.

objectivament un fenomen progressiu que serveix per a construir les forces de producció d'antics països colonials, malgrat, a l'igual que en qualsevol altre forma de capitalisme, ho fa sense millorar el benestar relatiu de la població que treballa"⁶.

Designat sota el terme de "capitalisme d'Estat" o amb un altre, és clar que el paper de l'Estat en el procés d'acumulació a l'Índia és indubtable i, independentment del pes del sector públic i del recolzament al sector privat, és clar que en la mesura que "el desenvolupament de l'estructura capitalista privada està limitada per l'existent nivell d'acumulació, concentració i centralització del capital privat"⁷ l'Estat haurà d'adoptar el doble rol de superar els obstacles a la reproducció del capital tant intervenint directament en l'activitat econòmica com regulant i recolzant la iniciativa privada. De fet, la intervenció de l'estat en determinats sectors de l'economia no fa sinó assentar les bases per al bon desenvolupament de la mateixa.

Una economia que estava caracteritzada per l'estancament econòmic durant la primera meitat del segle XX, pel predomini d'una agricultura endarrerida i una indústria tradicional basada principalment en els sectors del tèxtil cotoner i del jute -d'acord amb els interessos de la industrialització britànica-, obligava als nous dirigents polítics a emprendre tota una sèrie de mesures que conduïssin l'economia al *canvi estructural*. Els canvis que havien d'esdevenir-se en l'estructura econòmica eren difícilment aconseguibles a través del lliure funcionament del mercat, sent necessària la intervenció de l'Estat. A més dels factors propis a l'Índia que conduïren a l'elecció d'una estratègia de desenvolupament amb un paper actiu de l'Estat -tals com el compromís dels líders nacionalistes amb les idees socialistes i l'èxit de l'experiència soviètica- existiren altres característiques comuns als països subdesenvolupats, aleshores recentment descolonitzats, que sostenien els arguments a favor de la intervenció de l'Estat en l'economia. Entre aquests destaquen: i) l'existència de cercles viciosos que reproduïen el subdesenvolupament -Nurkse-; ii) imperfecció dels mercats, especialment del mercat de capitals; iii) assignació ineficient de recursos a través del mercat davant la necessària orientació productiva dels limitats recursos existents; iv) la consideració d'economies externes i el necessari desenvolupament equilibrat entre sectors; v) requeriments d'inversió en sectors claus de l'economia que queden fora de l'iniciativa privada principalment per la baixa rendibilitat; vi) la mobilització de recursos a nivell domèstic requerida no pot ser generada automàticament per les forces del mercat.

D'aquesta forma i sobre la premissa que el principal problema de l'economia índia era l'escassetat de capital i la restricció de l'estalvi s'iniciava una estratègia de creixement econòmic que

⁶ Pfeifer, K. (1979) "State capitalism and development".

⁷ Malyarov, O.V. (1983), op. cit., p.49.

s'instrumentalitzà a través de la *planificació econòmica* mitjançant l'elaboració de Plans Quinquennals per part de la *Planning Commission* amb l'assessorament i intervenció d'altres òrgans com la *Finance Commission*, diferents ministeris centrals o el *National Development Council* - representació dels diferents estats de la Unió-. La Constitució de l'Índia, al definir els objectius de la política de l'Estat, entre ells "que la propietat i control dels recursos materials de la comunitat siguin distribuïts de la millor forma per servir al bé comú" i "que el funcionament del sistema econòmic no resulti en la concentració de la riquesa ni dels mitjans de producció en detriment del bé comú"⁸, ja mostra la necessitat que existeixi un control públic de la producció i la distribució. D'aquesta forma quedaven ja enumerats dos dels principis rectors de la política econòmica: la intervenció i promoció del sector públic en l'economia i les restriccions imposades a la iniciativa privada. Mentre el primer factor permetria orientar l'economia cap als objectius socialment desitjables i el control per part de l'Estat dels sectors claus industrials, el segon evitaria la concentració econòmica i permetria la reserva i protecció a la petita indústria (*small scale sector*) que se suposava havia de generar el creixement de l'ocupació. Aquests principis s'instrumentaren, com es veurà posteriorment, a través del desenvolupament del complex burocràtic administratiu de sistema de llicències industrials. Juntament amb aquests apareixia també com a element desitjable de la planificació la consecució d'un creixement econòmic equilibrat a nivell regional, evitant al màxim la dispersió industrial entre els diferents estats. El segon pla quinquennal -conegut com a Pla Nehru-Mahalanobis- assentaria els pilars del que serien els trets característics de la planificació índia⁹: i) restricció de capital a que s'enfrontava l'economia índia pel que calia maximitzar la taxa d'estalvi en pro de l'acumulació de capital -l'increment de la inversió per si sola conduiria al creixement econòmic sense consideracions als increments de productivitat-; ii) prioritat de la planificació al desenvolupament de la indústria de béns de capital ja que en el llarg termini aquest permetria la consecució de taxes de creixement més elevades que la inversió en la indústria de béns de consum; iii) preferència per a la promoció d'indústries intenses en capital, suposant que els elevats ratios capital/treball permetrien maximitzar la taxa d'estalvi de l'economia; la petita indústria absorbiria l'excedent de força de treball. Sobre la base d'aquests criteris s'iniciava l'estratègia industrialització -substitutiva d'importacions i arrelada en el pessimisme exportador- que va aconseguir una diversificació industrial i una veritable substitució d'importacions de béns de consum, encara que molts dels objectius dels plans indis no foren acomplerts.

Han estat diferents els motius que s'han apuntat per a explicar els resultats econòmics a la vista de les previsions dels planificadors. S'ha considerat que malgrat la qualitat en el disseny dels plans, la

⁸ Art.39 de la Constitució, Bakshi, P.M. (1995) *The Constitution of India*, p.57.

dificultat en la seva aplicació ha estat la principal causa del desajust entre els objectius dels plans i la consecució real dels mateixos, arribant-se a afirmar que l'Índia ha tingut "plans" però no "planificació". Malgrat l'exageració d'aquest judici s'han destacat diferents factors que mostren els problemes a que s'han enfrontat els planificadors a l'hora d'aplicar i desenvolupar els plans. Rudra també ha afirmat que els models dels plans han estat inadequats com a instrument per a l'establiment d'objectius i per a la presa de decisions a la vegada que no han proveït un marc adequat a per a l'avaluació de projectes¹⁰. Sembla que tant els aspectes tècnics -com l'elevat nivell d'agregació dels plans o la manca d'anàlisi de les relacions estructurals de l'economia, com diu Rudra s'ha omès que els plans es desenvolupen en unes condicions històriques i polítiques determinades- com aquells factors determinants en la bona aplicació dels plans han estat responsables de les seves falles. Entre aquests últims cal destacar la poca coordinació entre els diferents agents econòmics, l'elevat nombre de persones involucrades en el desenvolupament dels projectes i els retrassos en la seva aplicació entre d'altres¹¹. Sens dubte la divisió de responsabilitats en la definició i aplicació dels plans a nivell horitzontal -diferents comissions i ministres al govern central- però especialment a nivell vertical -corresponsabilitat de la planificació entre el Centre i els estats- ha estat un factor que ha dificultat l'èxit de la planificació índia. Per això s'ha qüestionat fins quin punt la planificació pot descentralitzar-se i la necessitat d'establir criteris clars sobre quines activitats s'han de descentralitzar així com la coordinació entre les instàncies involucrades¹². Sense menyspreu de les anteriors explicacions el descuit en els primers plans en la consideració dels factors estructurals que caracteritzaven l'economia índia per part dels planificadors -població majoritàriament dependent d'una agricultura endarrerida, una taxa de creixement de la població per sobre el 2% anual o l'activitat del sector privat en l'economia¹³; no oblidem que malgrat l'economia està regida per la planificació econòmica, la propietat dels mitjans de producció no és pública i el control de la producció i la distribució només ho és parcialment- ha estat un dels factors crucials en el baix nivell d'acompliment dels objectius que s'han establert en el sistema de planificació indi. Cal afegir que gran part dels problemes que han dificultat el bon desenvolupament de la planificació poden resumir-se en que els planificadors no només no van prestar suficient atenció a la viabilitat dels objectius marcats sinó que també els va mancar autonomia en la presa de decisions.

Així doncs que fou l'Estat qui encapçalà el procés d'acumulació de capital, procés que el colonialisme havia restringit pel constant drenatge de recursos via la desindustrialització de

⁹ Veure Chakaravarty (1987) *Development planning*, Rudra (1975) *Indian plans models*, Mazoomdar (1993) "The rise and decline of development planning in India".

¹⁰ Rudra (1975), op. cit., p. 201 i ss.

¹¹ Chakaravarty (1987), op. cit.

¹² Mazoomdar (1993), op. cit., p. 99 i ss.

l'activitat manufacturera, l'extracció dels tributs i el conseqüent empobriment de la pagesia,... impedint una acumulació autònoma índia. Com hem vist fou mitjançant el capitalisme d'Estat com s'incia l'acumulació originària de capital, però cal analitzar d'on provingueren i com es mobilitzaren els recursos per a l'acumulació, així com quines classes socials en sortiren beneficiades i quines perjudicades.

La despesa pública generada per les quantioses inversions públiques per promoure la ràpida industrialització requeria un finançament molt superior als ingressos públics que es generaven en l'economia i que eren recaptats per l'Estat. D'aquesta forma els recursos necessaris s'obtingueren via la creació de diner per part de l'Estat i el crèdit extern i per altra banda a través de la pèrdua d'actius físics (la terra) i financers de la pagesia que derivaria en la seva creixent pauperització. A la vegada la incapacitat de l'Estat per l'extracció d'impostos de les rendes agrícoles dificultava el finançament de l'estratègia industrialitzadora i generava desiguals resultats que perjudicaven al conjunt de la població pobre.

A. El finançament del dèficit públic

El recurs fàcil al finançament monetari del dèficit no té justament un efecte neutral sobre la població ja que aquest es tradueix en la imposició d'un impost indirecte a la població per la inflació que genera la creació de diner. D'aquesta forma es redueix la capacitat adquisitiva de la població, sobretot d'aquells els ingressos dels quals no estan lligats a les variacions en els preus. No és gens desestimable el volum de dèficit finançat per aquesta via ja que aquest representava el 17% del finançament del Primer Pla Quinquennal (1951-56) incrementant-se al 20% en el finançament del Segon (1956-61)¹⁴. La única forma d'impedir els empobridors efectes d'aquesta mesura hagués estat a través d'una política fiscal centrada en la imposició directe, però el poder polític de l'oligarquia rural i la pressió realitzada pel capital privat indi feren impossible aquesta via de finançament. De fet els ingressos impositius de l'Estat han recaigut principalment en els impostos indirectes que representaven el 63, 66 i 70% del total d'impostos recaptats en els anys 1950, 1955 i 1960 respectivament¹⁵. En definitiva eren les classes més pobres les que pagaren els costos més elevats derivat d'aquesta política.

Una altra forma de finançament foren els recursos externs malgrat la tan sentida voluntat dels polítics indis del necessari desenvolupament no dependent de l'exterior i autosuficient. Els

¹³ Rudra (1975), op. cit., p. 203-204.

¹⁴ Balasubramanyam, V.N. (1984) The economy of India, Taula 4.7, p. 69.

finançament extern prengué la forma de crèdit extern degut a la crisi de la balança de pagaments a la segona meitat dels anys cinquanta (principalment procedents dels EEUU, del BIRF, de la Unió Soviètica i de Gran Bretanya¹⁶) i les importacions de blat mitjançant l'acord PL-480 signat amb els EEUU al 1956 fins a meitat dels seixanta degut a una sèrie de males collites consecutives. La política de crèdit extern representava posposar un problema estructural de l'economia índia derivat de la política d'industrialització que al llarg dels anys acabaria derivant en un deute extern creixent. Per altra banda la importació de gra ha rebut fortes crítiques en la mesura que deprimeix la producció agrícola i canvia l'orientació dels cultius a favor dels productes agrícoles comercials i en contra dels alimentaris. El que s'aconseguia amb aquestes importacions quadrava amb l'estratègia dissenyada ja que mantenia els preus dels productes alimentaris a uns nivells força baixos per als consumidors urbans, abaratint-se així els béns salarials, el que era bàsic per a la ràpida industrialització.

B. El drenatge de recursos de la població rural

L'estratègia d'industrialització dissenyada en els primers plans quinquennals requeria el seu recolzament en l'agricultura, que mitjançant increments en la producció agrícola havia de garantir l'abastament d'aliments (sense pressions inflacionistes) i alhora alliberar ma d'obra per a la indústria. Però aquesta és la teoria i resultat de la suposada comercialització de la terra a través de la qual les relacions de producció capitalistes penetren a l'agricultura -el que s'ha aconseguit històricament a través de les reformes agràries-. Però com es veurà més endavant aquest no fou el cas de l'agricultura índia, ja que el capitalisme hi va penetrar lentament i encara avui part de l'agricultura funciona sota formes precapitalistes. Però el fet que el sector agrícola no acomplís perfectament el paper que li tocava en el procés de desenvolupament econòmic no vol dir que efectivament no hagués estat un dels elements claus en l'acumulació originària de capital a l'Índia. Però com sempre cal veure d'on sortiren els recursos i quina part de la població rural els transferí.

La venda de terres a que es veia abocat el petit agricultor per la impossibilitat de fer front a l'elevat endeutament que ja arrossegava des de l'època colonial implicava una transferència d'actius que anava més enllà de la transferència de terra ja que representava el seu únic mitjà de subsistència. Aquesta alienació de la terra i el consegüent empobriment de la pagesia no és més que una apropiació dels recursos de la classe rural més pobre per part de la oligarquia rural (lligada al capital comercial) i del capital usurer, que deriva en l'acumulació improductiva més que productiva.

¹⁵ *Íbid.*, Taula 4.5, p. 65.

Pel que fa referència a l'evolució dels termes d'intercanvi entre l'agricultura i la indústria no sembla el millor indicador per poder observar la mobilització de recursos d'un sector cap a l'altre, bàsicament per tres motius: el caràcter marginal dels canvis produïts en aquest ratio, les fluctuacions en el rati han estat considerables i l'establiment de preus públics a part de la producció agrícola incorpora distorsions en el ratio. Existeixen múltiples aportacions sobre l'evolució de la relació d'intercanvi i no totes elles coincidents, però existeix un cert consens sobre la seva evolució: que de 1960-61 fins 1964-65 aquests experimenten un ratio favorable a la indústria, per després fins 1970-71 girar-se a favor de l'agricultura, obrint-se després un període de fluctuacions considerables, fins al 1976-77 obrint-se un període on el ratio es clarament favorable per a la indústria¹⁷. Així doncs a la primera meitat dels seixanta es dona un abaratiment dels productes agrícoles per posteriorment experimentar-se un increment en els preus. De fet l'encariment dels productes agrícoles només beneficia a aquells agricultors amb excedents ja que la gran massa de població rural (sobretot els treballadors agrícoles) veu empitjorada la seva situació ja que se li encareixen els productes agrícoles, no es beneficia dels menors preus relatius dels béns manufacturats (ja que en compren pocs) i per últim el propietari no acostuma a traslladar la millora en els preus en un increment en els salaris. A més s'observen constants increments en els preus públics dels productes agrícoles que formen part del sistema de distribució pública d'aliments degut a la pressió política exercida pels grans productors agrícoles.

Pot concloure's doncs que en el procés d'acumulació originària de capital experimentat per l'Índia no pot parlar-se exclusivament del paper que va jugar el desenvolupament del sector industrial o de l'agricultura sinó que més enllà dels sectors productius va haver-hi unes classes socials que es van veure perjudicades per l'estratègia de desenvolupament aplicada a partir de la independència. Foren els treballadors rurals i els agricultors més pobres i sense terra que a través de que s'ha anomenat "l'estalvi forçat" els que van veure reduït el seu nivell de vida i fins i tot estigueren abocats al subconsum ja sigui per la pèrdua de terres, l'endeutament, la inflació, la imposició indirecte o bé per l'encariment de determinats productes. Foren aquests els que suportaren el cost d'una estratègia que com podrà veure's més endavant, no ha lligat la ràpida industrialització al desenvolupament agrícola.

¹⁶ Per a major informació sobre el volum d'aquestes aportacions financeres externes cap al govern indi veure Bettelheim, C. (1965) La India independiente, p. 361.

¹⁷ Ahluwalia, I.J. (1985) Industrial growth in India..., p.45. Veure també Dandekar V.M (1986) i Patnaik, P. a Berberoglu (ed.) (1992) Class, state and development...

1.3. L'ESTRATÈGIA DE LA MODERNITZACIÓ

L'estratègia plantejada i defensada per Nehru, també coneguda amb el nom de "modernització", i recolzada per la majoria dels intel·lectuals del moviment d'alliberament nacional, s'havia hagut d'enfrontar amb l'estratègia que ja des d'abans de la independència proclamava Gandhi basada en el que havien estat els pilars de la seva filosofia: simplicitat en la forma de vida, principi de no violència i valors humans -oposats al concepte occidental de *l'homo economicus*-. El sistema d'organització econòmica i social gandhià proposava un model de *village republics* que consistia en l'autosuficiència de petites comunitats que permetés el desenvolupament humà i social de l'individu, model aquest que responia a la seva reticència a la "civilització moderna":

"...Gandhi va mantenir una aversió apassionada a la vida industrial moderna al llarg de la seva carrera política. Culpabilitzava la ciència moderna i la tecnologia degut a la proliferació del luxe i el plaer que erosionava la base moral de la societat hindú"¹⁸.

Com es veurà més endavant, cal dir que Gandhi, en la seva postura de defensar a ultrança el sistema d'organització social hindú centrat en el sistema de castes, ha rebut múltiples crítiques per la legitimació d'un ordre social dels més desigualitaris.

Enfront el model "tradicional" de Gandhi apareixien amb força les idees socialistes de l'altre gran líder indi, Nehru, que encapçalant *l'estratègia de la modernització* atorgaria a aquesta l'exclusivitat en el paper a jugar en el procés de desenvolupament econòmic de l'Índia; referint-se a Nehru escriu Gopal:

"La seva visió del futur preveia una societat racional, educada i dinàmica basada en la modernització, la industrialització i el caràcter científic"¹⁹.

L'elecció de l'estratègia de modernització, i en particular d'industrialització, no era degut exclusivament al recolzament majoritari que tenia aquesta en l'esfera política per part dels que estaven al poder, sinó també per motius externs a l'economia índia -l'èxit soviètic- i motius de caràcter intern -el manteniment de la unitat nacional i de l'ordre social-²⁰.

¹⁸ Frankel, F. (1978) *India's political economy...*, p.10.

¹⁹ Gopal, S. (1980) "The formative ideology of Jawaharlal Nehru" a Panikkar, K.N. (ed) *National and left movements in India*, Vikas, New Delhi, citat a Raj Nayar, B. (1989) *India's mixed economy*, p.147.

²⁰ Per un major desenvolupament veure punt 1.5. La ideologia del "model de societat socialista", del present capítol.

És en el segon Pla Quinquennal (1956-61) on s'establiren les bases del que seria el model de desenvolupament que iniciaria l'economia índia centrat en la ràpida industrialització amb un paper primordial per part de l'Estat en el marc del que s'anomenà el *socialist pattern of society*²¹ que es veurà posteriorment. Aquest pla contemplava el que posteriorment seria conegut com l'"enfocament Nehru-Mahalanobis":

"L'ús de la tecnologia moderna requereix producció a gran escala i un control i una assignació de recursos centralitzada en les principals línies d'activitat. Aquestes inclouen l'explotació de minerals i la indústria bàsica i de béns de capital com a principals determinants del la taxa de creixement de l'economia. La responsabilitat del desenvolupament en aquests camps l'ha d'emprendre principalment l'Estat..."²².

Aquest model de desenvolupament partia d'assumir un endarreriment estructural de l'Índia basat en una escassetat de capital i una baixa taxa d'estalvi, considerant per tant que una estratègia basada en la inversió productiva en la creació d'un sector modern industrial de béns de capital, iniciaria un seguit d'encadenaments a la resta de sectors de l'economia i ajudaria a absorbir l'excedent de mà d'obra subocupada a l'agricultura.

S'iniciava així l'estratègia d'industrialització substitutiva d'importacions (ISI) i es promulgà el que seria el marc regulador de la política industrial, la *Industrial Policy Resolution* d'abril del 1948, que establia el repartiment de les diferents activitats econòmiques que quedaven reservades al sector públic, les accessibles pel sector privat i les compartides per ambdós, preveient-se en qualsevol cas tot un sistema de llicències i autoritzacions per a qualsevol de les activitats que es permetia emprendre al capital privat.

A mitjans dels anys 60's es començà a observar un declivi en el creixement de la majoria dels sectors industrials i començava a parlar-se de l'esgotament del model ISI, criticant-se principalment l'excessiu biaix urbà de l'estratègia i l'escassa atenció que s'havia prestat al comerç exterior. Es força unànime la idea que un dels efectes més negatius del ISI fou el "desenvolupament d'una estructura industrial d'elevats costos que només pot funcionar en el mercat domèstic protegit"²³. De forma general aquests serien els resultats que deixà l'esmentada estratègia:

"Dins del que s'assolí pot mencionar-se una important diversificació de l'estructura industrial, una millora significativa en la capacitat de la població índia i un canvi en l'estancada agricultura índia degut a la gran inversió en irrigació. Dins del que va fallar, cal admetre la subestimació de la intensitat d'importacions del procés

²¹ A partir d'ara quedarà traduït com a "model de societat socialista".

²² Planning Commission (GOI) (1956) *Second Five Year Plan*, p.23.

²³ Ahluwalia, I.J. (1985), op. cit., p.114.

substituiu d'importacions...i la inhabilitat per dur a terme l'efectiva reforma agrària a principis dels cinquanta quan les condicions havien estat raonablement oportunes..."²⁴.

Pel tema que aquí interessa, és de destacar que la opció d'industrialització, com a tal opció, es feu en detriment del sector que, segons alguns, s'hagués hagut d'assentar efectivament el procés de desenvolupament, l'agricultura. Diferents motius s'han adduït a favor d'una estratègia centrada en l'agricultura, però aquí de moment només es mencionarà que en la mesura que una estratègia d'aquest tipus requeria canvis profunds en la propietat de la terra esdevenia una qüestió política que topava amb les reticències dels propietaris de terra, alhora afincats en els llocs de poder a nivell local.

1.4. L'OBSTACLE AGRÍCOLA

L'estratègia d'industrialització posava en difícil situació l'abastament de productes agrícoles que evités l'escassetat d'aliments ja que l'assignació de recursos s'havia decantat favorablement cap a la indústria. La reorganització econòmica que es requeria al camp era evident i n'eren conscients els planificadors, però la qüestió clau era per quina via podia dur-se a terme la necessària reorganització sense que es produís una desestabilització política ni un trencament social a les àrees rurals, originat en la possible confrontació entre diferents classes.

Davant l'exitosa experiència de la Xina en la reorganització agrària a través de les cooperatives agrícoles, la *Planning Commission* veia en aquest sistema la possibilitat de superar els problemes que representava l'estratègia centrada en la industrialització. Quedava clar que aquest model de desenvolupament no podia oblidar la base agrícola sobre la que en definitiva havia d'assentar-se per al seu èxit. De fet els interessos de classe marcarien el posterior desenvolupament de les cooperatives:

"... era de fet poc realista esperar que les castes dominants propietàries de terra acceptessin el repte que representava el projecte de les cooperatives enfront la seva hegemonia sobre el crèdit agrícola, la comercialització i la distribució, i en últim terme sobre la terra productiva, sense oferir cap tipus de resistència"²⁵.

De qualsevol forma així queda expressat en el Segon Pla Quinquennal:

²⁴ Chakravarty, S. (1987), op. cit., p.18.

"En aquest període, l'objecte de les reformes institucionals a l'agricultura és aplicar el principi de cooperativització a un creixent nombre d'activitats. S'ha vist per l'experiència que el creixement espontani de les cooperatives... no seria prou ràpid. Esdevé d'incumbència per part de l'Estat, per tant, promoure i assistir activament la reorganització i desenvolupament de les cooperatives"²⁶.

Malgrat la inspiració en el cas xinès, ben diferents foren no només els resultats sinó també la pròpia concepció de cooperatives i la seva organització, preveient-se un sistema que no responia a la cooperativització de la terra sinó a una organització de l'activitat agrícola a través de les cooperatives que no solucionarien el problema agrícola. De fet, l'escassetat de productes alimentaris i els continus increments en els preus conduïren a que al 1948 s'adoptés un sistema de distribució pública d'aliments a través de la comercialització estatal (compra pública a les zones excedentàries per distribuir-les a les deficitàries) i l'establiment de preus controlats.

La manca d'èxit de les cooperatives com a eina per reorganitzar l'agricultura i superar els problemes d'abastament de productes agrícoles, estava íntimament relacionat amb els problemes polítics a que s'enfrontaven els planificadors, problemes que estaven arrelats a les estructures de poder polític a nivell estatal i local en mans de les classes propietàries. Primer de tot cal dir que la Constitució índia preveu que la competència efectiva en agricultura recau no en el govern central sinó en els diferents governs estatals encara que el marc general legislatiu de la política agrícola està en mans del govern central. Aquesta distribució de competències entre el Centre i els estats, i les potencials diferències que poguessin sorgir, semblava que no tenia perquè afectar al disseny de la política econòmica en general, i a l'agrícola en particular, ja que el partit polític hegemònic, el *Indian National Congress* (INC), ho era tant en el govern central com en els estatals. Però no fou aquest el cas ja que els interessos de les classes propietàries, representades al INC als governs locals, oferien fortes reticències a qualsevol mesura que pogués perjudicar els interessos de les classes propietàries. Com queda expressat per Frankel:

"Malgrat l'aparent consens tant al partit del Congrés com al govern, la reformulació del paper central de les cooperatives en el patró d'organització econòmica al sector rural inquietava profundament als elements influents en les organitzacions locals del partit del Congrés"²⁷.

Aquestes discrepàncies polítiques entre el Centre i els estats, foren resoltes des del Centre via una resolució de la *Planning Commission* que establia que serien els *village panchayats* (govern local) i les mateixes *villages* les més indicades per emprendre l'esforç d'organitzar les cooperatives,

²⁵ Frankel, F. (1978), op. cit., p.121.

²⁶ Planning Commission (GOI) (1956) *Second Five Year Plan*, p.63-64.

romanent en mans del govern estatal l'obligació de promoure les funcions que aquests òrgans havien de dur a terme. Aquesta concessió en matèria agrícola era garantia de la inexistència d'oposició i enfrontaments amb els estats ja que no afectava frontalment els interessos de les classes dominants i impediria l'efectiva aparició generalitzada de cooperatives. A través d'aquesta maniobra política el govern central es rentava les mans i es desentenia de la necessària reestructuració al camp. Com era d'esperar, als dos primers anys de l'inici del pla el govern central observava com no es complien els objectius que el pla s'havia marcat en matèria de producció, de forma que a finals del 1957 "no es veia altra solució a l'escassetat d'aliments que la seva compra pública a preus controlats"²⁸.

Es posava així de manifest que l'estratègia de desenvolupament que es dissenyava no posaria en perill els interessos de les classes dominants amb poder en l'esfera política. Un canvi dràstic en la reorganització agrícola hagués significat una mobilització social al camp prou forta per a trencar amb el *status quo* imperant. Era doncs primordial des del govern central mantenir la correlació de forces i de classes al poder, que per alguns estudiosos era així per motius d'estratègia política:

"L'estratègia política només podria procedir a través d'un procés de reestratificació gradual de l'ordre tradicional social, consistent en oferir les suficients concessions en el camí del canvi per tranquil·litzar a les classes propietàries contra l'amenaça de l'expropiació i impedir així la seva oposició activa a l'efectiva aplicació de les reformes agràries"²⁹.

Com es veurà més endavant era fonamental per Nehru evitar qualsevol enfrontament que pogués desestabilitzar políticament el país, però també es cert que aquesta estratègia política esmentada per Frankel basada en diverses concessions a les classes dominants no aconseguí que posteriorment s'apliqués una veritable reforma agrària, ja que novament topà amb els diferents interessos econòmics que estaven en joc. Per altres autors aquesta estratègia responia senzillament al paper de l'Estat capitalista en la defensa dels interessos de les classes dominants³⁰. De qualsevol forma sembla que no existia una voluntat efectiva des del govern de canviar la situació, o senzillament els planificadors no tenien prou força per fer-ho davant la pressió dels propis interessos representats a nivell polític.

1.5. LA IDEOLOGIA DEL "MODEL DE SOCIETAT SOCIALISTA"

²⁷ Frankel, F. (1978), op. cit., p.127.

²⁸ *Ibíd.*, p.153.

²⁹ *Ibíd.*, p.121.

Diferents autors han definit el complex acoblament ideològic de Nehru, format bàsicament pels següents elements: nacionalisme secular, liberalisme, gandhisme en l'esfera moral i socialisme, deixant-se veure tots ells al llarg de la seva trajectòria política, que desemboquen en la noció de "*model de societat socialista*". Aquest model de societat que Nehru va defensar podria definir-se com els valors ètics i socials sobre els que s'havia d'assentar el procés de desenvolupament econòmic indi. Establert formalment al Segon Pla Quinquennal, societat socialista i estratègia d'industrialització estan íntimament lligades i inspirades en el model soviètic encara que amb diferències substancials. Aquest vincle pot definir-se com la necessitat que l'estratègia basada en la ràpida industrialització respectés els principis bàsics d'equitat i distribució de la riquesa, és a dir, que se'n beneficiés tot el conjunt de la societat. El *radicalisme* de les propostes de Nehru quedaran considerablement mermades quan els condicionants econòmics i polítics aconsellessin per diferents motius adoptar una postura de caire més *pragmàtica* com es veurà seguidament.

Fou en el segon pla quinquennal on quedava definit tot el que Nehru havia intentat traslladar en el seu entorn polític, centrat bàsicament en la necessària complementarietat entre creixement i equitat, i no tant en un proposta de caire socialista com sovint s'ha mantingut. Així queda expressat:

"Aquests valors [socials] o objectius bàsics han estat resumits en la frase 'model de societat socialista'. Essencialment això significa que el criteri bàsic per determinar les línies per avançar no ha de ser el benefici privat sinó el guany social, i que el patró de desenvolupament i l'estructura de les relacions socioeconòmiques cal que siguin planificades de forma que no només resultin en apreciables increments en la renda nacional i l'ocupació sinó també en una major igualtat en la renda i la riquesa"³¹.

Malgrat la influència en les propostes de Nehru de la ideologia marxista i de l'experiència soviètica, el cas indi fou radicalment diferent i desencaixava del que el terme socialisme significava. A l'igual que altres països postcoloniais, els líders polítics afirmaven que l'Índia s'encaminava cap al que es coneixia com a "*tercera via*", que intentava compaginar una estructura econòmica que afavorís un model de desenvolupament econòmicament eficient i socialment just que els permetés sortir de l'endarreriment amb un règim polític que respectés les llibertats individuals, civils i polítiques. Paral·lelament a aquests objectius econòmics i socials, s'afirmava la necessitat que el "socialisme" s'adaptés al context indi, com el propi Nehru va expressar:

"Dos aspectes d'aquesta qüestió [socialisme] omplen la meva ment. Un fa referència a com aplicar aquest enfocament (socialisme) a les condicions índies.

³⁰ Veure Bardhan, P. (1984) *The political economy of development*...

³¹ Planning Commission (GOI) (1956) *Second Five Year Plan*, p.22.

L'altre a com parlar de Socialisme en el llenguatge de l'Índia... el llenguatge que creix d'un complex d'associacions de la història passada i la cultura i el context present"³².

Efectivament en les pròpies paraules de Nehru ja constava que història, cultura i context serien els determinants d'aquell "socialisme". I així fou. El context caracteritzat pel domini econòmic i polític de les classes propietàries i una superestructura ideològica que legitima un ordre social jerarquitzat impediren que el model de desenvolupament econòmic i social indi afavorís de forma igual al conjunt de la població.

Es clar que el contingut del "model de societat socialista" encaixava més en l'àmbit d'una *política socialitzant* que no pas socialista, i fins i tot els principis d'aquest model socialitzant foren bàsicament a nivell declaratiu ja que els objectius d'evitar la concentració de la riquesa i promoure la igualtat distributiva es quedaren en simples intencions. D'aquesta divergència entre els objectius declarats i la realitat observada sorgí l'expressió en la literatura índia del *radicalisme vs. pragmatisme* referint-se al "model de societat socialista". Com explica Frankel aquest canvi provenia de la "paradoxa" a la que s'enfrontaven els líders polítics indis:

"...Els líders indis s'havien compromès a dur a terme canvis bàsics en el model de relacions econòmiques i de poder com a part integral del desenvolupament. Alhora, estaven igualment determinats a evitar els costos polítics d'un atac directe sobre l'ordre social existent. La qüestió bàsica... era si podia haver-hi algun mètode de transformar el model establert de riquesa, estatus i poder diferent d'aquell basat en un assalt frontal a les creences i estructures que havien institucionalitzat -i santificat- una rígida jerarquia social"³³.

Efectivament, amb un compromís real o no dels líders polítics, es proposava un model de societat que requeria profunds canvis estructurals que afectarien als interessos econòmics de les classes dominants, interessos que els polítics no estaven disposats a amenaçar i les classes populars no estaven organitzades per enfrontar-s'hi.

1.6. AGENTS ECONÒMICS I POLÍTICS: INTERESSOS DE CLASSE I NACIONALISME

Malgrat les propostes socialitzants de Nehru, i les seves propostes al partit de la necessària afiliació d'associacions de pagesos i sindicats al INC, la classe política que governava l'Índia agrupada entorn el INC no va promoure durant l'etapa de lluita per la independència que el moviment

³² Citat a Raj Nayar, B. (1989), op. cit., p.155.

nacionalista integrés de forma institucionalitzada els representants de les classes més pobres ni afavorí la seva organització. Fins i tot l'INC, a través de les organitzacions locals de partit, s'encarregaria de reclutar elements de les classes propietàries -amb un important poder local- per tal que els asseguressin els bancs de vots necessaris per mantenir-se al poder.

S'han descrit diferents fases per les que ha passat el moviment nacionalista des de finals del segle XIX fins aconseguida la independència, iniciant-se per un petit grup d'interès format per nacionalistes moderats de les castes superiors amb un elevat nivell d'educació fins acabar convertint-se en un moviment de masses durant l'època liderada per Gandhi. Si és cert que el moviment nacionalista es va arribar a estendre a totes les capes de la població, aquesta popularització no implicà la integració en el INC, ni en les estructures polítiques que el partit posteriorment ocuparia, de les classes més desfavorides. L'objectiu de l'INC de donar la imatge d'unitat nacional, i fent-se portador de les demandes de la nació índia, fou acomplert, encara que a nivell de la integració política de les diferents classes dins el moviment la realitat va ser una altra.

Evidentment això no nega la tesi força acceptada que defineix el INC, al moment de la independència, com una *coalició formada per una amalgama de diferents classes*, amb una posició hegemònica de la nova classe mitja i els pagesos rics propietaris i amb el recolzament passiu de la classe capitalista industrial. Així doncs foren els interessos dels sectors de la població més pobres, i majoritaris -els pagesos pobres i els treballadors agrícoles sense terra- els que no quedaren representats en les esferes del poder. Per altra banda, el INC, i especialment Nehru, era conscient que per iniciar el procés transformació econòmica calia integrar les diferents demandes representades en el partit i formades per interessos prou divergents com els dels agricultors rics i els industrialistes, interessos però que en qualsevol cas es van preservar en detriment d'altres sectors socials menys o gens organitzats.

Cal veure doncs com el capital industrial i els treballadors industrials i agrícoles van organitzar-se abans i després de la independència per tal d'articular els seus interessos i les seves demandes a nivell polític, analitzant els seus vincles i relacions amb el INC, el partit que agafaria el relleu als britànics en el govern del país.

A. La organització del capital indi³⁴

³³ Frankel, F. (1978), op. cit., p.5.

³⁴ Cal dir que aquí es fa referència al capital estrictament indi, de forma que no s'aborda la organització del capital estranger (principalment britànic) en territori indi, agrupat al voltant de la ASSOCHAM (*Associated Chambers of Commerce and Industry*).

El capital indi, ja abans de la independència estava organitzat al voltat d'una estructura composta per diferents cambres de comerç que intentava articular els interessos comuns a totes elles, era la *Federation of Indian Chambers of Commerce and Industry* (FICCI). Però fou en el moment de la independència política de l'Índia quan el nou govern, davant el pobre desenvolupament del sector industrial en mans del capital indígena causat per la colonització britànica, decidí que les noves línies de l'estratègia de creixement econòmic passava pel diàleg entre els representants del capital privat indi i les agències governamentals. Això fou com la FICCI, i per tant les grans empreses índies, aviat estarien representades en diferents òrgans de decisió sobre política econòmica del govern central³⁵.

Cal dir que malgrat les dificultats de crear una organització que representés els interessos empresarials de tota l'Índia per l'heterogeneïtat de la nova elit empresarial, la nova situació política va conscienciar ràpidament als diferents representants de la FICCI que calia no només llimar les diferències entre ells sinó també millorar la seva organització per tal d'articular les seves demandes de forma conjunta:

“Sota diferents formes, el caràcter de les associacions empresarials a l'Índia van començar a canviar sota l'impacte dels canvis en el sistema polític indi després de la independència. L'emergència del domini del partit del Congrés, la centralització en la presa de decisions en mans del gabinet i la burocràcia, i el desenvolupament d'una política governamental centrada en la planificació, la ràpida industrialització, l'economia mixta, el proteccionisme, la regulació i el control i restriccions en les disparitats regionals, tots aquests factors forçaren als empresaris a desenvolupar vies institucionals d'accés i personal professionals per manejar la complexitat i globalitat de l'acció governamental”³⁶.

La formulació del *Bombay Plan* al 1944 per part dels representants de la gran indústria índia mostrava clarament la coincidència de les principals línies d'aquest pla amb el *Statement of Industrial Policy* del govern al 1945 que marcava les directrius de política econòmica que havia de seguir l'estratègia de creixement de la indústria índia. Alguns dels punts que proposava el Pla Bombay - i la majoria serien contemplats en les disposicions governamentals- eren³⁷: impedir les desigualtats, evitar la concentració dels mitjans de producció en poques mans, el control l'Estat i propietat pública dels mitjans de producció en determinades indústries bàsiques, donar prioritat a indústries com la metalúrgia, mineria, maquinària i enginyeria, la inevitable ampliació de les

³⁵ Alguns d'aquests foren: *Planning Commission Advisory Board* (després de 1950), *Export Advisory and Import Advisory Councils*, *Indian Council of Agricultural Research*, *Indian Statistical Institute*, entre d'altres. Veure, Bagchi, A.K. (1988) *Economy, society and polity...*, p.182.

³⁶ Kochanek, S.A. (1974) *Business and politics in India*, p. 102-103.

³⁷ Paranjape H.K. (1985) “New lamps for old...”.

funcions de l'Estat i la necessitat d'utilitzar controls públics per a la mobilització dels mitjans de producció disponibles i la seva orientació cap als objectius socialment desitjats, establiment de controls per part de l'Estat tals com fixació de preus, prescripció de salaris, nomenar directius governamentals en els consells d'administració de les empreses privades, sistema de llicències i "auditoria eficient". Així la contemplació de la intervenció de l'Estat en l'economia per afavorir la ràpida industrialització -principalment a través de l'establiment d'indústries de béns de capital i infraestructura- i el proveïment d'inputs barats al sector privat facilitant el seu creixement eren els punts dels Plans dissenyats pels industrialistes indis, on es considerava l'Estat com l'agent que havia de crear les condicions favorables pel desenvolupament capitalista: la base productiva necessària per a l'acumulació de capital afavorint l'expansió de l'activitat privada en l'economia. La coincidència d'interessos entre el gran capital industrial i el nou govern indi sobre les línies d'actuació pública en l'economia comportà que els interessos capitalistes fossin tinguts en compte en la política desenvolupada pel govern. Segurament el millor exemple és l'aprovació de la *Industrial Policy Resolution* d'abril de 1948, que venia a substituir a l'aprovada al 1945, on s'adoptarien unes mesures més favorables de cara al sector privat, reduint-se el nombre d'activitats que quedaven sota responsabilitat exclusiva de l'Estat i donant així al capital privat més marge d'actuació. El pes dels representants del capital privat sobre els òrgans de decisió es va posar clarament de manifest quan el govern va proposar la reducció dels impostos directes sobre els beneficis de les empreses (que posteriorment aquestes i altres concessions en matèria impositiva foren aprovades).

Factors com la debilitat política del nou govern entrant (després del període de govern interí), la precària situació econòmica índia i la bona organització de *corporate sector*³⁸ conduïren a que els interessos del gran capital indi estiguessin perfectament representats en els òrgans de govern. Aquesta "participació" política prenia diferents formes:

"... la pressió de la indústria privada, especialment la seva secció més rica, provenia no només de la participació formal en la formulació de la política econòmica. La pressió és més evident quan un pla quinquennal es troba en procés d'aplicació, i aquesta és una de les raons perquè sovint existeixi una gran diferència entre els objectius marcats i els progressos reals de la indústria índia"³⁹.

Com ja s'ha comentat, els que aquí s'ha exposat sobre l'organització del capital indi deixa fora el que es considera el sector de la petita i mitjana indústria, que ha trobat moltes més dificultats per constituir-se en associacions entre d'altres motius perquè el capital està molt menys concentrat que

³⁸ Queda definit com aquella part del sector privat organitzat en forma de societat. De forma genèrica s'utilitza per referir-se a la gran indústria índia.

³⁹ Bagchi (1988), op. cit., p. 191.

en la gran indústria. És interessant observar l'elevada concentració del gran capital indi en unes poques "business houses" sobretot en el període de creixement econòmic dels anys 50's quan el capital indi es desenvolupa, expandeix, diversifica i es concentra, el que li ha permès un accés més fàcil a les instàncies polítiques amb poder de decisió econòmica.

Malgrat un dels principis rectors de la planificació era evitar la concentració econòmica diferents estudis mostren la creixent concentració del capital de les grans companyies índies durant les dos primeres dècades d'independència:

- a) L'estudi realitzat per Hazari el porta a concloure que entre el 1951 i 1958 els 20 majors grups corporatius indis van incrementar el seu pes en el capital total de les companyies no governamentals, passant de representar el 29% al 32%. Si aquestes dades es limiten als quatre grans grups industrials (Tata, Birla, Martin Burn i Dalmia Sahu Jain) aquests percentatges representen el 18% i 22% respectivament⁴⁰.

- b) L'informe de la *Policy Inquiry Commission* analitzà el grau de concentració de capital de les 75 principals "business houses" que controlaven 1576 empreses. Els resultats mostren que la proporció d'actius i capital alliberat per aquests grups respecte el total de companyies privades (excloent les empreses públiques i institucions financeres) era del 46,5% i del 44,1% respectivament l'any 1963-64⁴¹.

- c) La segona comissió sobre grans grups industrials (*Sarkar Commission*) afirmava en el seu informe que els primers 20 grups industrials van incrementar el valor dels seus actius en un 69% entre 1972 i 1975, incrementant el seu pes en el total del sector privat des d'un 25% a un 35% pels mateixos anys⁴².

Així doncs tant els estudis realitzats com els informes oficials van indicar l'increment en el grau de concentració econòmica de la indústria índia sota el sector privat. Entre les causes apuntades per aquest fenomen es troben tant les tècniques-empresarials com la influència política d'aquests grups industrials. Entre aquestes últimes destaca en primer lloc el fàcil accés als recursos financers de les institucions financeres públiques. Aquestes institucions tals com el *Industrial Development Bank of India* o la *Industrial Finance Corporation* van dur a terme una política de crèdits-subsidis que

⁴⁰ Hazari (1966) *The structure of corporate private sector...*

⁴¹ Obtingut de Datt i Sundharan (1983) *Indian economy*, p.321.

⁴² Goyal (1979) *Monopoly capital and public policy*, p.53.

afavoria principalment a la gran indústria índia. El *Dutt Committee (Industrial Licencing Policy Inquiry Committee)* creat al 1969 obtenia que el 56% de l'assistència financera concedida per les institucions financeres especials s'havia dirigit als grans grups corporatius⁴³. En segon lloc destaca la representació de la gran indústria en institucions públiques involucrades en la presa de decisions sobre la política industrial⁴⁴. Per últim, i en part com a conseqüència de l'anterior, la política de llicències industrials més que evitar la concentració econòmica la facilitava degut a la influència dels representants de la gran indústria en la concessió de les mateixes. Com la pròpia *Monopolies Inquiry Commission* va recomanar calia la liberalització de les llicències industrials per tal que la petita i mitjana empresa pogués entrar en competència amb la gran indústria⁴⁵. Les relacions entre la gran indústria índia i les institucions públiques quedaven retroalimentades en la mesura que la major concentració econòmica els donava major poder econòmic i polític per a la vegada anar-se expansionant a través del fàcil accés a recursos financers i llicències industrials. Així doncs malgrat els principis de "no concentració econòmica" i "model de societat socialista" adoptats pels líders polítics just aconseguida la independència i les recomanacions de diferents comissions oficials la política industrial va devisar pocs canvis⁴⁶.

B. La organització dels treballadors: els sindicats i els moviments de pagesos

Abans de la proclamació de la independència part de la classe treballadora estava organitzada al voltant d'organitzacions sindicals i dels *kisan sabhas* (moviments de pagesos) per tal d'articular les seves demandes en un moment que el desenvolupament del moviment nacionalista liderat per l'INC creixia amb força. Sindicats i moviments de pagesos intentaren que el partit que agafaria el relleu dels colonitzadors acceptés i reconegués les seves reivindicacions, però l'eterna por de Gandhi, i per extensió del INC, que la lluita de classes derivés en un enfrontament intern que impedís la independència política va marcar les relacions entre les organitzacions de treballadors i l'INC, conduint a l'estratègia gandhiana de la "conciliació" de classes i al creixent control dels comunistes sobre els sindicats, però sobretot sobre els moviments de pagesos.

⁴³ Obtingut a Datt i Sundharan (1983), op. cit., p. 328.

⁴⁴ Goyal (1979), op. cit., p. 112-3.

⁴⁵ Obtingut de Dutt and Sundharan (1983), op. cit., p. 323.

⁴⁶ En concret les recomanacions sobre la política industrial realitzades pel *Dutt Committee* mostraven greus errors i ineficiències en el desenvolupament de la mateixa, encara que mai es van tenir en consideració. Veure Capítol 3. La política econòmica: evolució i resultats.

El moviment sindical indi abans de la independència, que començà a organitzar-se a partir dels anys 20, pot caracteritzar-se com de “defensiu”⁴⁷ en les seves demandes que es centraven en evitar les reduccions salarials i els increments de la jornada laboral principalment en els sectors ferroviari, tèxtil i portuari. Durant tot el període de preindependència les vagues i manifestacions estigueren presents però destaquen aquelles celebrades a mitjans dels anys 40’s tant per la virulència dels enfrontaments com per la seva coincidència amb les primeres mobilitzacions de pagesos de forma organitzada. Mentre al 1938 es celebrava la reunificació del moviment sindical al voltant del *All India Trade Union Congress* (AITUC), la situació va canviar al 1946 quan el INC no va poder controlar políticament aquest sindicat. Es així com aquells membres del AITUC vinculats al INC decideixen escindir-se i crear un nou sindicat, el *Indian National Trade Union Congress* (INTUC) vinculat directament al INC, mentre l’AITUC queda vinculat al partit comunista, el CPI. És així com a l’Índia independent el moviment sindical no va conservar la seva unitat i va quedar disgregat en quatre grans centrals sindicals a nivell nacional i d’altres organitzacions sindicals menors⁴⁸.

En quan a les associacions dels pagesos⁴⁹ cal dir que malgrat la seves primeres aparicions a principis dels anys vint, no serà fins al 1936 que aquestes adquiriran força a l’esdevenir-se la seva unificació en una sola organització: *All India Kisan Sabha* (AIKS), que aplegava principalment als petits propietaris, als arrendataris i als treballadors agrícoles, encara que la iniciativa, lideratge i control era assumida pels arrendataris. Les seves reivindicacions quedaren clarament recollides al *Manifesto* que la AIKS va proclamar el mateix any on destacaren les demandes sobre l’abolició del sistema *zamindaire* i la redistribució de la propietat de la terra. Aquestes demandes no serien recollides per l’INC, iniciant-se un distanciament entre aquest partit i el AIKS i un programa d’acció directa del moviment de pagesos celebrant-se diferents marxes en pro de les punts reivindicatius declarats al *Manifesto*. Alhora el partit comunista anava adquirint un major control sobre el AIKS. L’amenaça que requeia sobre el INC de la pèrdua del lideratge del moviment nacionalista -tant per part del partit comunista com de la pròpia facció socialista dins el INC- va anar-se debilitant gràcies al progressiu apropament entre els diferents sectors dins el INC i a les declaracions d’aquest partit sobre la reforma agrària. Fou així com els defensors de posicions més socialistes al INC van acceptar la transformació social per mitjans pacífics -és a dir de no enfrontament entre classes- i com el propi INC declarava la imminent abolició del sistema *zamindaire* -encara que amb una compensació per als *zamindaires*-.

⁴⁷ Kotovsky, G. (1992) “The origins and development of the communist and workers’ movement in India...” a Berberoglu (ed), op. cit., p. 246.

⁴⁸ Bettelheim (1965), op. cit., p. 426.

⁴⁹ En general veure Frankel (1978), op. cit., p. 55 i ss.

Pel que en aquest capítol es tracta és important veure com les tesis gandhianes sobre la necessària conciliació entre classes, en un primer moment refutades per Nehru però posteriorment acceptades, donen la clau del caràcter que s'imprimí en el desenvolupament del moviment nacionalista, evitant qualsevol tendència revolucionària. Com explica Frankel:

“La resistència de Gandhi a utilitzar les vagues o les campanyes rurals a favor del no pagament de la renda de la terra amb finalitats polítiques nacionalistes s'explica en part per la seva por a que la qüestió de la classe, un cop encoratjada, alliberés forces explosives al país que el INC no fos capaç de controlar... El compromís de Gandhi amb una estratègia política no violenta apareix arrelada més que en sentiments religiosos i culturals en el càlcul pragmàtic dels beneficis i costos polítics en el curt terme... Gandhi creia firmament que un atac directe a les classes propietàries -ja fos d'acció o paraula- comportaria en el llarg terme un efecte desastrós en el desenvolupament polític de l'Índia”⁵⁰

Com s'apuntava anteriorment la tasca del moviment nacionalista de fer sentir participants als diferents sectors de la població del projecte d'una Índia independent fou molt complexa ja que mentre es pronunciaven declaracions de transformació social amb el que s'intentava aplegar a la major part de la població, alhora s'anava sedimentant a nivell polític una coalició d'interessos dels sectors dominants. Ambdós facetes de l'estratègia nacionalista eren necessàries per aconseguir la independència política, però també per garantir amb èxit el canvi cap una estratègia de desenvolupament capitalista on els interessos del capital industrial i dels rics agricultors no fossin malmesos, el que alhora garantia el manteniment al poder del INC. En definitiva una *simbiosi* a nivell polític i econòmic que calia compaginar amb promeses de canvi social als grups majoritaris de la població quedant resolt sota el que s'ha anomenat la “conciliació de classes”.

Un cop aconseguida la independència diferents factors s'han adduït per explicar el motiu pel que des del poder no es van dur a terme canvis radicals en l'estructura econòmica i social. Ja s'ha apuntat anteriorment l'existència d'interessos econòmics representats a l'Estat per l'anomenada "coalició dominant", per evitar qualsevol amenaça dels mateixos. Altres aspectes com el procés de transferència de poder per part dels britànics o les pors dels nous líders polítics a la desintegració nacional en són d'altres que cal considerar. També la inexistència d'una consciència de classe de la pagesia -principalment dels treballadors agrícoles- i el baix nivell d'organització de la mateixa és un element que evità la confrontació amb les estructures de poder i amb el sistema de dominació existent.

⁵⁰ Ibíd., p. 44.

Primer de tot cal esmentar que el procés mitjançant el qual els líders nacionalistes pujaren al poder de l'Índia independent, una *transferència de poder* al grup que havia dominat el moviment nacionalista i que conformarien la nova classe mitja⁵¹, no era fruit d'un procés revolucionari de les classes que estiguessen més oprimides durant la dominació britànica. En aquest context no era d'esperar que els nous líders polítics promoguessin canvis radicals des de l'esfera política:

"...quan es considera la multiplicitat de grups de pressió que existien a la societat índia: en particular, més que grans capitalistes es combinaven rics propietaris de terra i una poderosa classe mitja. A diferència de la revolució russa, el moviment independentista de l'Índia i la subsegüent transferència de poder no feu res significatiu per dominar el preexistent poder d'aquests grups"⁵².

A més es va intentar des dels nous centres de poder preservar el *status quo* que existia a les zones rurals, i posteriorment integrar-los al INC:

"El fet que l'estat-nació hagués estat creat sense una confrontació prèvia entre el lideratge modern i els grups tradicionals autoritaris ajudava preservar els patrons de l'antic lideratge. El poder central no s'havia consolidat després d'un llarg període de lluita en detriment de les autoritats locals. Fins i tot més, el poder del govern central complementava i no substituïa els dels notables locals"⁵³.

Aquesta complementació permeté el manteniment de l'"ordre" social i polític, i la següent fou l'estratègia per aconseguir-ho que emprengué l'INC:

"El partit del Congrés, que havia dominat la política des del canvi de segle, dominava l'art de l'*acomodació política* al més alt nivell. Va aconseguir adaptar les estructures de poder local... A cada regió, reclutava els membres de les castes dominants propietàries de terres i aquells que les lideraven"⁵⁴.

Un altre aspecte que sovint s'apunta com a factor desincentivador de reformes profundes era el *perill de desintegració nacional* i d'enfrontaments entre classes, el que amenaçaria qualsevol intent posterior de construir el país. Nehru era conscient de la situació, quan observava aquells grups contraris a la seva doctrina socialista:

⁵¹ "Les dues castes superiors en la jerarquia social índia era la casta intel·lectual dels *Brahmins* i la casta administrativa i dels guerrers dels *Kshatriyas*.... A mesura que els *Brahmins* i els *Kshatriyas* es formaven en l'educació occidental sota el govern britànic, emergien com la nova classe mitja que no només ocuparia les files de la burocràcia sinó que a més generaria i dominaria el moviment nacionalista", Raj Nayar, B. (1989), op. cit., p.133.

⁵² Chakravarty, S. (1987), op. cit., p.14.

⁵³ Frankel, F. (1978), op. cit., p.22-23.

⁵⁴ *Ibíd.*, p.23. (Cursiva meua)

"Aquí, a l'Índia, un conflicte prematur a nivell de classes conduiria a un trencament i possiblement a una prolongada incapacitat de construir res"⁵⁵.

Malgrat estava fora de la intenció i la voluntat del líders polítics -pressionats per diferents forces econòmiques- dur a terme una estratègia transformadora, era alhora prioritari garantir la integració nacional d'un nou estat heterogeni a nivell cultural, religiós i lingüístic juntament amb una estructura social rígida i jerarquizada. Era per tant una realitat que no es podia obviar malgrat els interessos econòmics que paral·lelament buscaven el seu lloc en la nova estructura de poder.

Sembla doncs que qualsevol reforma dràstica que toqués els interessos dels diferents grups econòmics dominants conduiria a una situació que faria perillar l'estabilitat política necessària per a assentar les bases de l'Estat indi sobre la idea del "consens ideològic nacional"⁵⁶ basat en la democràcia, el secularisme i el socialisme. Les "restriccions polítiques" que incorporava un model de transformació radical de l'ordre social faria trontollar els ciments polítics del nou Estat, no sent per tant recomanable per a l'estratègia política que s'havien marcat:

"Tota l'estructura política nacional després de la independència estava de fet construïda sobre l'acomodació dels sentiments i estructures lingüístiques, religioses i de casta, com l'única forma per accelerar l'integració nacional, augmentar la legitimitat del sistema polític i maximitzar la possibilitat d'ajustos pacífics als conflictes socials que poguessin sorgir durant el procés de desenvolupament"⁵⁷.

Per últim cal esmentar la impossibilitat que a través de l'organització i mobilització de les classes més pobres es pressionés a l'Estat i als seus representants per canviar l'estructura econòmica en benefici d'aquells. La *consciència de classe era nul·la i el grau d'organització inexistent*, derivat tot ell de les particularitats superestructurals d'aquesta formació social on les lleialtats populars estaven fortament arrelades en l'ancestral estructura social hindú basada en un sistema de castes on els lligams econòmics existents entre elles eren inamovibles. Aquesta estructura sempre va ser defensada per Gandhi i els esmentats lligams van ser reforçats per l'INC. Com clarament expressa Frankel:

"... els lligams de parentiu, de casta i econòmics eren projectats en patrons verticals de mobilització política pels líders de les castes dominants propietàries de terres per reforçar les estructures faccionals que dividien els pobres i els impedia utilitzar el seu poder potencial en superioritat numèrica per perseguir els interessos econòmics comuns"⁵⁸.

⁵⁵ Raj Nayar, B. (1989), op. cit., p.158.

⁵⁶ Expressió utilitzada per Rudolph i Rudolph (1987) *In pursuit of Lakshmi...*, p.25.

⁵⁷ Frankel, F. (1978), op. cit., p.20.

⁵⁸ *Ibíd.*, p.24.

Al llarg del lideratge de Gandhi en la lluita per la independència, la llei del *varna* era la base sobre la que s'havia d'assentar la nova societat índia basada en els principis bàsics dels hinduisme. La llei del *varna*, és a dir, l'estricta ordre i jerarquia del sistema de castes que tot hindú ha d'admetre i assumir, legitimava l'ordre social existent i impedia qualsevol conflicte generat des de la banda dels oprimits. De forma complementària la proclama del principi de no-violència assegurava que la no confrontació de classes, i de castes, estigués assegurada:

"El compromís de Gandhi de mantenir la moralitat del *dharmā*⁵⁹ com el nucli de la cultura índia també minava els esforços per superar les barreres de pol·lució com a condició de cooperació entre les classes més oprimides de totes les comunitats"⁶⁰.

"L'admonició de Gandhi que la lluita de classes estava contra la cultura índia era certa en el seu sentit més profund. No era possible atacar la desigual estructura de classes sense llançar un atac als orígens divins del Brahmanisme que incorporava la divisió del treball sota l'ordre del *varna*"⁶¹.

Amb això no s'intenta jutjar els principis morals defensats per Gandhi ni les intencions o motivacions que el conduïren a la defensa d'aquests principis, sinó simplement mostrar com els *factors ideològics marquen el desenvolupament social i econòmic d'una determinada formació social*. És clar que la diferenciació econòmica en el sistema de castes és un punt central, però les seves arrels s'escapen de l'anàlisi estrictament econòmica ja que incorporen elements culturals i religiosos arrelats en la consciència de la societat índia.

Amb la tranquil·litat de la improbable pressió des de baix, el declarat canvi radical social no obligava als líders polítics a enfrontar-se amb les classes dominants, sinó que es tractava de dur a terme una teòrica "*transformació gradual*" que permetria dur a terme els canvis econòmics i socials necessaris perquè els també teòrics principis socialistes fossin respectats. Aquest fou el plantejament teòric, la realitat una altra. Aquesta transformació per la via moderada que havia de conduir al desenvolupament econòmic de la societat índia s'assentava sobre la democràcia i el paper de l'Estat:

"L'elecció de la transformació gradual estava basada en dues consideracions. La primera era les possibilitats que es percebien d'utilitzar poder polític a través de

⁵⁹ En l'hinduisme, el dharma pot traduir-se per "norma", "lleï", "deure" o "virtut" segons el context, i es considera el fonament de lo moral i de la ètica, l'ordre normatiu, la llei de l'univers, la base de tota religió. Obtingut del Diccionario de la sabiduría oriental.

⁶⁰ Frankel, F. i Rao, M.S.A. (1990) Domination and state power in modern India, p.491.

⁶¹ Ibíd., p.496.

procés democràtic basat en el sufragi universal; i amb el poder de l'estat per ajudar a efectuar amb justícia canvis ràpids i de gran abast en l'estructura econòmica"⁶².

2. LA POLÍTICA ECONÒMICA. EVOLUCIÓ I RESULTATS

2.1. PLANIFICACIÓ I SECTOR PÚBLIC: CANVIS EN L'ESTRUCTURA DE L'ECONOMIA

Com ha quedat exposat en capítols anteriors, el paper de l'Estat en l'acumulació originària de capital va instrumentalitzar-se a través de la planificació econòmica, sustentada sobre l'escassetat d'estalvi i inversió en una economia que havia quedat devastada per la colonització britànica. Els quatre objectius sobre els que s'assentava, almenys teòricament, la planificació eren "creixement, modernització, autosuficiència i justícia social", com queda definit en la redacció dels diferents plans quinquennals. Aquests objectius havien d'aconseguir-se amb l'estratègia d'industrialització substitutiva d'importacions (ISI), en la que la inversió pública esdevindria l'element clau per a la seva realització. Però com es veurà més endavant, el dèbil creixement econòmic -principalment de l'agricultura-, la dependència exterior, tant alimentària com creditícia, i l'empobriment progressiu de la població va impedir que les finalitats que s'havia marcat la planificació fossin realitzades exitosament.

Efectivament, un dels trets que caracteritza la planificació índia és la diferència entre els objectius marcats en els diferents plans quinquennals i els resultats econòmics i socials de la seva aplicació. Això fou degut a diferents factors com les restriccions polítiques i socials a que s'enfrontaven els planificadors, els errors en la aplicació dels plans, la divisió de responsabilitats

⁶² Kurien, C.T. (1992) The economy..., p.358.

en el sí del sistema de planificació, entre d'altres. Malgrat això, la manca d'anàlisi de l'estructura econòmica i de l'aplicació dels plans des de l'òrgan planificador, la *Planning Commission*, fou un dels elements claus en conduir al fracàs l'acompliment dels objectius de transformació social que el sistema de planificació s'havia marcat. D'aquesta forma aspectes com el grau de concentració de la terra o l'estructura oligopòlica de la indústria mai foren estudiats rigurosament des de la *Planning Commission* ni analitzats per tal de proposar canvis estructurals profunds. Eren temes que es consideraven fora del seu domini:

“En el camp de l'economia política la Planning Commission sempre ha assumit que la seva posició com a òrgan expert no partidista impedia qualsevol consideració de les *restriccions polítiques* al desenvolupament”⁶³.

És a dir, malgrat el caràcter executiu i de definició general dels objectius dels plans que ha caracteritzat les funcions d'aquest òrgan, cal dir que els canvis estructurals que experimentà l'economia índia foren impulsats des de les instàncies governamentals més altes. Així doncs la tant esmentada justícia social i transformació estructural no estigué a l'abast dels planificadors.

L'estratègia d'industrialització, que va durar fins a finals dels anys setanta, es va assentar en el paper del sector públic en el desenvolupament de la indústria de béns de capital, deixant al sector privat que s'ocupés de la producció de béns de consum i intermitjos. A partir d'aquí s'instrumentaria una complexa estructura administrativa de llicències industrials i una burocràtica xarxa de mesures protectores del mercat intern, amb l'objectiu final de desenvolupar una estructura industrial que conduís al creixement autònom i accelerat de l'economia. D'aquesta forma, l'Estat esdevenia el motor del creixement econòmic i adoptava una postura paternalista cap al sector privat en la mesura que, a més de la protecció, li garantia un espai en l'acumulació a través de la protecció d'un ampli mercat potencial, el proveïment de primeres matèries, exempcions fiscals als beneficis i l'accés directe al crèdit barat des de les institucions financeres públiques. En definitiva una estratègia on la planificació, com podem veure, quedava limitada a la definició de les línies generals de la política econòmica i de l'assignació d'una part dels recursos, encara que força important. Això quedava lluny del que tant polítics com planificadors havien definit com a *development planning* que de fet significava la consecució d'aquells quatre objectius principals, també força allunyat del que després s'aconseguiria.

⁶³ Mozoomdar, A. “The rise and decline of development planning in India” a Byres T.J. (ed.) (1993) The state and development planning in India, p. 84. (Cursiva meua).

Així doncs, abans d'analitzar els canvis estructurals que ha sofert l'economia i el desenvolupament concret de la política econòmica cal observar el pes que ha tingut el sector públic en l'economia. Considerant variables com el producte i la inversió (Taula 2.1.) pot observar-se el creixent pes del sector públic en la producció total de l'economia i la importància de la inversió pública sobre la inversió total, que pràcticament va parell amb el volum d'inversió del sector privat. El paper del sector públic en la dotació d'infraestructures i en l'expansió de la demanda per part del sector privat pot observar-se en l'elevat pes de la inversió pública, molt per sobre del pes respectiu del producte; de fet la caiguda que experimenta la inversió pública a mitjans dels anys seixanta és un dels factors explicatius de la caiguda de la producció industrial índia en aquestes dates.

Taula 2.1. Pes del sector públic en l'economia

	Producte Interior Brut	Formació Bruta de Capital
1960-61	10,1	44,8
1970-71	13,8	39,1
1980-81	19,7	38,1
1990-91	26,2	35,2
1994-95	27,2(1)	33,8
1995-96*	--	29,8

Font: Elaboració pròpia, *National Accounts Statistics, Economic Survey 1996-97*

Notes: * Estimacions, (1) Dades pel 1992-93.

Sens dubte la intervenció pública en l'economia, així com la definició de les pautes de l'estratègia de creixement econòmic, han influenciat en els canvis que s'han donat en l'estructura econòmica des de la independència. A grans trets pot observar-se (Taula 2.2.) que efectivament ha existit un procés d'industrialització vist el pes creixent de la producció d'aquest sector en el conjunt de l'economia, així com el seu efecte sobre el desenvolupament del sector terciari, el que ha representat una menor participació de la producció agrícola en el producte total. No obstant això, la distribució de la població entre diferents sectors, segueix una tendència que no és paral·lela a la del producte. En aquest cas, la població ocupada en l'agricultura s'ha mantingut més o menys constant al llarg de quaranta anys comptant quasi amb tres quartes parts de la població total, mentre que en el cas de la indústria i els serveis la població que treballa en aquests sectors també s'ha mantingut constant. Això sembla indicar que ha estat el sector agrícola el que ha absorbit l'increment de població activa, de forma que el creixent pes de la indústria i els serveis en l'economia no han pogut incorporar de forma progressiva a la població econòmicament activa.

Taula 2.2. Distribució sectorial del Producte Interior Brut i de la població ocupada (%)

	PIB				Població			
	Agricultura	Indústria	Serveis	Total	Agricultura	Indústria	Serveis	Total
1950-51	56,5	15,0	28,5	100,0	72,1	10,7	17,2	100,0
1960-61	52,1	18,7	29,1	100,0	71,8	12,2	16,0	100,0
1970-71	45,8	22,3	31,9	100,0	72,1	11,2	16,7	100,0
1980-81	39,6	24,4	36,0	100,0	70,6	12,9	16,5	100,0
1990-91	32,9	28,0	39,1	100,0	--	--	--	--
1995-96*	28,7	29,2	42,1	100,0	--	--	--	--

Font: Elaboració pròpia, *Economic Survey 1996-97*, Agrawal et al. (1995).

Notes: * Estimacions

És clar que el procés d'industrialització substitutiva d'importacions promogut pel patró d'inversió pública i assentada sobre la producció de béns de capital ha influït sobre els canvis en l'estructura econòmica esmentats anteriorment. El ratio capital-producte permet observar els efectes de la inversió sobre el creixement del producte. La Taula 2.3. mostra l'increment d'aquest ratio sobretot en el període 1950-65 generat per una desviació progressiva de la inversió cap a sectors molt intensius en capital. Malgrat això també s'ha apuntat que part d'aquest increment es deu a una menor eficiència en la utilització del capital a nivell sectorial⁶⁴.

Taula 2.3. Evolució del ratio capital-producte

Plans Quinquennals	Període	Ratio
Primer Pla Quinquennal	1951-56	3,2
Segon Pla Quinquennal	1956-61	4,1
Tercer Pla Quinquennal	1961-66	5,4
Quart Pla Quinquennal	1969-74	4,9
Cinquè Pla Quinquennal	1974-79	5,7
Sisè Pla Quinquennal	1979-85	3,9

Font: Government of India, *Sixth Five Year Plan 1980-85*

Per poder analitzar més a fons aquests canvis en l'estructura econòmica i en el paper del sector públic en l'estratègia de desenvolupament cal estudiar les diferents polítiques públiques aplicades, i que, influïnt en el comportament tant del sector públic com del privat, han afectat directament al nivell de vida de la població.

2.2. LES DIFERENTS FASES DE LA POLÍTICA ECONÒMICA

⁶⁴ Sundrum (1987) *Growth and income distribution in India*, p. 96, descomposa el ratio capital-producte per observar la part de l'increment atribuïble a canvis en l'estructura de producció i els deguts als increments experimentats a nivell individual pels diferents sectors, i conclou que ambdós factors han contribuït a l'increment del ratio capital-producte.

És clar que la política econòmica desenvolupada des de les instàncies governamentals des de la independència han estat íntimament lligades a les condicions polítiques concretes que ha viscut el país, a l'igual que han estat envoltades d'una càrrega ideològica considerable. La planificació ha estat l'instrument que ha dirigit les línies bàsiques d'aquesta política econòmica, encara que moltes de les mesures aplicades han estat impulsades fora de l'òrgan planificador. D'acord amb el canvi d'orientació que pren la política econòmica, poden diferenciar-se tres fases en la seva evolució: i) industrialització liderada pel sector públic en un marc de protecció externa i revolució verda davant la insuficiència de la producció agrícola; ii) radicalisme polític d'Indira Gandhi que empren tot un seguit de mesures nacionalitzadores; iii) la liberalització econòmica a partir de mitjans dels anys vuitanta i completada amb l'aplicació del programa d'ajust estructural del FMI al 1991.

2.2.1. Ràpida industrialització i revolució verda (1951-69)

Com s'ha exposat al capítol 1, un cop aconseguida la independència política, fou l'enfocament modernitzador impulsat per Nehru -i enfrontat al model gandhià- el que s'imposà en l'estratègia de desenvolupament econòmic. La millor expressió de l'esperit modernitzador, de creixement i socialista queda reflectit en la redacció del Segon Pla Quinquennal, també anomenat el Pla Nehru-Mahalanobis (els seus artífexs), on l'economia índia s'orientà cap a un model d'industrialització substitutiva d'importacions (ISI) assentat sobre la voluntat d'endegar un projecte de creixement basat en una indústria moderna de béns de capital, impulsada pel sector públic, convivint amb un sector privat orientat a la producció de béns de consum i intermitjos.

Aquest model de creixement queda clarament expressat en les assignacions de recursos que preveuen els planificadors en el segon i tercer pla (Taula 2.4) on la indústria i la infraestructura tenen un pes molt important en els recursos totals del pla, en detriment de l'agricultura, sector oblidat en aquesta estratègia industrialitzadora dels primers plans. Cal fer referència a la distribució dels recursos en el primer pla on la preocupació pel desenvolupament agrícola es fa patent, així com la necessària dotació d'infraestructures.

Taula 2.4. Distribució sectorial dels recursos totals dels tres primers plans quinquennals (%)

	Primer Pla (1951-56)	Segon Pla (1956-61)	Tercer Pla (1961-66)
Agricultura i irrigació	30,7	20,7	20,5
Indústria i energia	19,2	33,0	37,6

Transports i comunicacions	26,7	28,3	24,7
Serveis socials i altres	23,4	18,0	17,1
Total	100	100	100

Font: elaboració pròpia, *Third Five Year Plan, Fourth Five Year Plan*

Com s'ha esmentat anteriorment les premisses de l'estratègia de desenvolupament queden marcades en la redacció dels primers plans quinquennals⁶⁵. A més dels principis rectors del sistema de planificació -tals com l'èmfasi en la indústria de béns de capital, el paper actiu del sector públic en l'economia, evitar la concentració econòmica i les desigualtats regionals-, al referir-nos a l'estratègia industrialitzadora cal ampliar aquests pilars de la planificació. En primer lloc destaca la defensa del principi d'"autosuficiència" que ha de marcar l'estratègia de creixement, el que significa reduir la dependència de l'assistència externa i la substitució d'importacions. En segon lloc, i com a conseqüència del primer, és remarcable el "pessimisme exportador" de la política econòmica índia, possiblement influenciat per les tesis de Prebisch i l'experiència japonesa al període d'entreguerres. Fins i tot als anys seixanta, quan molts països perifèrics van canviar la seva política econòmica a la vista de les oportunitats que oferia el sector exportador, l'Índia es va mantenir ferma en el seu principi pessimístic. Malgrat el potencial que semblava oferir els mercats externs per a l'exportació de productes tèxtils, aquest sector fou víctima tant de l'estratègia marcada a partir del pla Nehru-Mahalanobis a favor de la indústria pesada com de la predisposició i preferència pels sector del tel·ler manual⁶⁶. En tercer lloc, l'estratègia industrialitzadora mai contemplà l'argument de la indústria naixent com a consideració en la protecció del mercat intern. De fet no fou fins als anys vuitanta quan es parla d'una ISI "eficient". Aquest element és especialment important al considerar com l'estratègia industrialitzadora -basada en el lloc central que ocupava l'acumulació i la importància del mercat intern- va ocupar-se de mantenir un ritme creixent d'inversions amb poca consideració als aspectes d'eficiència i productivitat. Per últim cal fer referència a la política de promoció i reserva al *small scale sector*. Considerant les avantatges d'aquest sector en l'absorció de ma d'obra i el potencial per a la industrialització rural, es considerà essencial que l'estratègia de creixement aplicés una política de reserva a aquesta indústria -impedint l'entrada de la mitjana i gran empresa en determinades activitats- i de promoció de la mateixa mitjançant diferents incentius fiscals. Cal dir que aquesta política no va donar els resultats esperats, ja que a més de jugar contra les economies d'escala, els beneficis fiscals promogueren la resistència d'aquestes empreses a créixer i no es va donar la suposada generació d'ocupació que s'esperava⁶⁷.

⁶⁵ Veure Capítol 1. L'estratègia de desenvolupament a partir de la independència

⁶⁶ Ahluwalia (1993) "Contribution of planning to indian industrialization", p. 354.

⁶⁷ *Ibíd.*, p. 358.

Els dos instruments principals de l'estratègia ISI foren el sistema de llicències industrials i un règim comercial de control d'importacions. La *Industrial Policy Resolution* de 1948 fou la principal mesura reguladora que es prengué en el moment de distribuir les activitats industrials entre el sector públic -aquelles referents a la seguretat nacional i aquelles en que l'Estat es fa responsable com les del carbó, l'energia, el petroli,...- i el sector privat. A la vegada l'activitat de les indústries sota capital privat quedava regulada per la *Industries Development and Regulation Act* de 1951, segons la qual es requereix la sol·licitud de llicència per emprendre una nova activitat, per ampliar la capacitat industrial de l'empresa i fins i tot per a poder produir un nou article. La base sobre la que es justificava aquesta política era evitar la concentració del poder econòmic en mans de pocs capitals privats, promoure l'autosuficiència industrial índia així com promoure un desenvolupament industrial equilibrat al llarg del territori⁶⁸. Malgrat això, és clar que la política industrial dissenyada tenia entre altres objectius crear les condicions adequades per al desenvolupament de la indústria privada, ja que aquelles activitats que es reservava el sector públic eren indústries en les que el capital privat no podia ni volia invertir.

Paral·lelament, l'estratègia ISI comptava amb tota una complexa estructura administrativa que regulava i controlava les importacions amb l'objectiu de protegir el mercat intern de la competència estrangera. Aquestes regulacions variaven segons el producte importat i l'entitat importadora i la seva liberalització s'inicià a finals dels anys setanta bàsicament en el cas de primeres matèries i béns de capital. Alhora el règim comercial disposava de múltiples instruments per promoure les exportacions, però la pròpia protecció del mercat intern⁶⁹ que proporcionava el model comportava que els beneficis que podien obtenir-se per exportacions fossin menors que els que s'aconseguïen si es destinava la producció al mercat intern, el que va impedir una efectiva promoció d'exportacions i va provocar la consegüent desviació de comerç.

Aquest model d'industrialització va començar a mostrar les seves debilitats i estrangulaments a mitjans dels anys seixanta, promovent-se un canvi en la orientació de la política econòmica. Entre les crítiques realitzades al model ISI destaquen la subestimació de les necessitats d'importacions de béns de capital, l'excessiu biaix en activitats intenses en capital o les dificultats fiscals que comportà el seu finançament. Malgrat això, aquesta estratègia havia aconseguit part dels objectius que pretenia, una industrialització i diversificació industrial important gràcies a la promoció i protecció de la producció nacional de la competència

⁶⁸ Ahluwalia (1985) *Industrial growth in India*, p. 147.

internacional, però a costa d'oblidar el que havia de constituir la base de la industrialització: el creixement de la producció agrícola; a la vegada que generava una estructura industrial d'elevats costos. No es realitzaren els profunds canvis institucionals que es requerien per al seu desenvolupament, la reforma agrícola -especialment la seva vessant redistributiva-, ni tampoc es destinaren els recursos necessaris per a incrementar-ne la seva productivitat. L'endarreriment estructural i l'estancament econòmic que caracteritzava el sector agrícola just aconseguida la independència mostrava clarament la necessitat de canvis profunds en l'estructura econòmica al camp indi, tant en l'esfera institucional -la reforma agrícola- com a nivell tècnic -la revolució verda-. Ambdós canvis tenien com a principal objectiu l'eliminació de les relacions de producció feudals al camp i l'increment de la producció agrícola que recolzés el procés d'industrialització respectivament. Però en cap dels dos casos els principis redistributius i d'equitat tant a nivell econòmic com regional foren considerats seriosament. La reforma agrícola, lluny d'aplicar el declarat principi de "la terra per qui la treballa", es limità a l'eliminació dels antics intermediaris terratinents i a la reforma de l'arrendament. Això no significà però ni la reducció en el grau de concentració en la propietat de la terra ni la desaparició total del sistema de parceria -ni la garantia de seguretat dels cultivadors en règim de parcers-. Així, a principis dels anys vuitanta la situació pràcticament no havia canviat, observant-se grans diferències entre dos grups extrems: mentre el 48% de les famílies sense terra o amb propietats marginals disposaven només del 3% de la propietat de la terra, el 3% de grans propietaris concentraven el 25% de la propietat. El principal resultat de la reforma agrícola fou l'aparició d'una classe de capitalistes agrícoles -provinents principalment de grans i mitjans propietaris i dels arrendataris rics que es beneficiaren de les mesures de reforma en l'arrendament- i un creixent nombre de treballadors agrícoles coexistent amb grans propietaris, petits arrendataris i pagesos pobres. Pot parlar-se d'una estructura econòmica agrícola dual on juntament amb les extensions capitalistes amb treball assalariat perviuen encara formes d'explotació agrícola de subsistència i la presència de diverses formes d'arrendament. Els interessos econòmics dels rics agricultors -amb un poder polític local notable- toparen amb qualsevol intent redistributiu de la propietat de la terra, sent només el cas de l'estat de Kerala on el govern comunista aprovà una llei de reforma agrícola amb un contingut redistributiu considerable. La classe de capitalistes agrícoles sorgits de la reforma agrària quedà consolidada amb el desenvolupament de la revolució verda a mitjans dels anys seixanta. El caràcter de la nova estratègia es caracteritzava per la seva aplicació en aquelles àrees millor dotades infraestructuralment i requeria elevades inversions per a l'adopció de la nova tecnologia. Aquests factors implicaren fortes disparitats regionals en l'aplicació de l'estratègia d'increments de productivitat i de producció -principalment als estats del nord-oest de l'Índia- i

⁶⁹ Jalam (1991) India's economic crisis, esmenta una estimació sobre la protecció nominal en una tarifa del 116%, p. 110.

mínimes possibilitats d'accés del petit cultivador als nous requeriments tecnològics degut a la manca de recursos per a poder-ho finançar. Així doncs, les mesures de canvi estructural adoptades en el camp indi no només impediren la transformació total de les relacions de producció a l'agricultura sinó que també foren incapaces de donar una sortida a la situació de pobresa en que vivien i viuen el gros de pagesos pobres i treballadors sense terra. Paral·lelament sorgia una nova classe capitalista al camp que progressivament aniria consolidant-se i establint lligams en l'esfera política per la defensa dels seus interessos -en particular a través de la concessió de subsidis agrícoles i la garantia d'uns preus de suport als productes agrícoles-. Pot concloure's que la reforma agrícola no solucionà els dos problemes principals a que s'enfrontava l'agricultura índia: l'increment de la producció i la millora de les condicions de vida dels pagesos pobres. A la vegada la revolució verda va donar bons resultats en l'abastiment d'aliments a la població, encara que forçant fortes disparitats regionals i de classe. D'aquesta forma l'experiència índia ha mostrat el parcial desenvolupament del capitalisme en l'agricultura⁷⁰.

A mitjans dels anys seixanta l'Índia es trobava enmig d'una important crisi econòmica produïda per l'estancament de la producció agrícola (amb la corresponent crisi externa degut a les necessàries importacions de menjar) agreujada per dos importants sequeres als anys 1965-66 i la guerra amb el Pakistan (i la inflació que generà l'increment en la despesa en defensa). A aquesta crisi econòmica se li afegia el canvi polític davant la mort de Nehru al 1964.

Davant aquesta situació, el nou primer ministre Shastri enfocà una nova estratègia econòmica recolzada en donar prioritat al creixement de la producció agrícola a través de la seva modernització i millora de la productivitat, iniciant-se així la Revolució Verda. Aquest canvi en els objectius de la política econòmica no quedaria reflectit en el volum de recursos assignat a l'agricultura, que manté el seu pes en les recursos totals tant dels plans anuals del període 1966-69 com del quart pla (Taula 2.5.). El canvi es dona en l'ús dels recursos destinats a l'agricultura, primant-se aquells destinats a millorar la producció en detriment dels que venien assignant-se al desenvolupament rural. Així doncs, el que succeeix és una clarificació de les prioritats del sector agrícola a través d'una política concreta d'increment de la producció, cosa que abans no existia. La Revolució Verda va aconseguir el principal objectiu marcat: la reducció de la dependència alimentària exterior, encara que mai s'aconseguí un creixement sostingut de la producció agrícola, caracteritzada per un dèbil creixement. Malgrat això el caràcter de la nova estratègia es

⁷⁰ En l'estudi de l'economia agrícola índia s'han utilitzat nombroses fonts entre elles destaquen: J.L. Outes Ruso (1983), Bettelheim (1965), Byres (1974), Rudra, A. i Sen, A. (1980), Sharma H.P. (1973), Mellor, J.W. (1976), Omvedt "Capitalist agriculture and rural classes in India" a Berberoglu (1992), Bhalla, S. (1992) "The formation of rural labour markets in India" a Papola i Rodgers (eds).

caracteritzava per la seva aplicació en aquelles àrees millor dotades infraestructuralment i requeria elevades inversions per a l'adopció de la nova tecnologia. Aquests factors implicaren fortes disparitats regionals en l'aplicació de l'estratègia d'increments de productivitat i de producció - principalment als estats del nord-oest de l'Índia- i mínimes possibilitats d'accés del petit cultivador als nous requeriments tecnològics degut a la manca de recursos per a poder-ho finançar. Així doncs, les mesures de canvi estructural adoptades en el camp indi no només impediren la transformació total de les relacions de producció a l'agricultura sinó que també foren incapaces de donar una sortida a la situació de pobresa en que vivien i viuen el gros de pagesos pobres i treballadors sense terra. Paral·lelament sorgia una nova classe capitalista al camp que progressivament aniria consolidant-se i establint lligams en l'esfera política per la defensa dels seus interessos -en particular a través de la concessió de subsidis agrícoles i la garantia d'uns preus de suport als productes agrícoles-. Pot concloure's que la reforma agrícola no solucionà els dos problemes principals a que s'enfrontava l'agricultura índia: l'increment massiu i diversificat de la producció i la millora de les condicions de vida dels pagesos pobres. A la vegada la revolució verda va donar bons resultats en l'abastiment d'aliments a la població -especialment blat-, encara que forçant fortes disparitats regionals i de classe. D'aquesta forma l'experiència índia ha mostrat el parcial desenvolupament del capitalisme en l'agricultura.

Taula 2.5. Distribució sectorial dels recursos totals dels plans anuals i del quart pla (%)

	Plans Anuals (1966-69)	Quart Pla Quinquennal (1969-74)
Agricultura i irrigació	23,8	23,3
Indústria i energia	43,0	38,3
Transports i comunicacions	18,5	19,5
Serveis socials i altres	14,7	18,9
Total	100	100

Font: Elaboració pròpia i *Economic Survey 1994-95*

La sobtada mort de Shastri al 1966 fa que la situació de profunda crisi econòmica s'hi sumés també la crisi política per a la seva successió. S'obria així un període d'enfrontament entre les dues faccions del INC, l'encapçalat per Indira Gandhi -i recolzat pel sector de l'esquerra del partit- i aquell representat pel *Syndicate*, l'organització del partit, que proposava Morarji Desai com a successor de Shastri. Va ser Indira Gandhi que acabaria imposant-se com a líder del INC, el que conduiria al 1969 a l'escissió del partit formant-se el INC (I) i el INC(O). Paral·lelament s'havia entrat en una nova fase política ja que la desfeta política de l'encara unit INC a les eleccions de 1967 perdent en vuit assemblees estatals, significava el final del domini com a partit únic a l'Índia del INC.

2.2.2. Indira Gandhi: nacionalitzacions, crisi i allunyament del radicalisme (1969-80)

El nou període que s'obrí a partir de l'elecció de la nova primera ministra Indira Gandhi i de l'escissió de l'INC es va caracteritzar per un canvi important en la direcció de la política econòmica, caracteritzada per les restriccions imposades al desenvolupament del sector privat i per la nacionalització de diferents sectors econòmics, principalment la banca. En part aquest tomb polític i econòmic fou degut a la pressió que rebé Indira de les faccions de l'esquerra del partit pel recolzament que li havien proporcionat en la lluita política interna que finalment va vèncer. Com es veurà, aquest període va estar marcat per la demagògia ideològica i la confusió política, i de fet les nacionalitzacions -que fou la mesura de política econòmica que més es va acostar als principis socialistes de Nehru- responien a un entorn polític i electoral concret que calia controlar. A més, el populisme d'Indira en les eleccions de 1971, la declaració de l'estat d'emergència o la liberalització que promou a principis dels vuitanta, són una mostra que el radicalisme polític d'aquells moments era conjuntural i responia a una determinada situació política.

El conjunt de mesures que s'aplicaren al voltant d'aquest programa de nacionalitzacions entre 1969 i 1973 poden agrupar-se en els següents punts:

- la nacionalització de la banca, iniciada al 1969 va significar la nacionalització de catorze grans bancs comercials, conduint a una situació on el control públic arribava al 85% dels dipòsits del país. Aquesta mesura es justificava en base a la concentració del poder econòmic en unes poques grans empreses i en el mal paper que els bancs havien jugat com a subministradors de crèdit rural. Aquesta però era una situació que havia creat el propi govern a través de les mesures que ell havia tirat endavant en l'estratègia de creixement seguida⁷¹. De qualsevol forma aquestes mesures donen crèdit del poder de l'Estat i també del càlcul polític en que es van realitzar, davant la necessitat del suport electoral i de la formació d'una coalició forta dins el partit. La resposta del capital indi davant les nacionalitzacions no fou excessivament contundent qualificant-la de precipitada i d'inaappropriada, amb el rerafons de la por que una excessiva oposició a aquestes mesures els conduís a unes males relacions amb el govern, el que no interessava⁷².

⁷¹Raj Nayar (1989) India's mixed economy, p.285.

⁷²Ibíd. p. 288.

- les restriccions imposades al sector privat s'assentaven sobre la voluntat de frenar el creixement de les grans empreses controlades pel capital privat. Per aconseguir tal objectiu s'adoptaren dues resolucions: la llei sobre monopolis i pràctiques comercials restrictives del 1970 (*Monopoly and Restrictive Trade Practices*) i la modificació de la política de llicències industrials del 1970, sota la qual s'intentava reduir el grau de concentració de poder econòmic de les grans empreses que controlaven una tercera part de la producció i distribució de béns i serveis. Entre les mesures contemplades en aquestes regulacions s'hi trobaven la restricció d'entrada de les grans empreses a sectors bàsics -no reservats aleshores al sector públic-, la reserva de determinades activitats a la petita i mitjana empresa i l'ampliació d'activitats a realitzar per part del sector públic. En definitiva, mesures totes elles que representaven una amenaça a futures nacionalitzacions d'empreses privades. Així i tot la comunitat empresarial es mostrava dividida entre els que s'enfrontaven al govern i aquells que fins i tot la recolzaven com era el cas del holding dels Birla -una de les principals famílies industrials índies-, que veien les mesures d'Indira com garants de l'estabilitat política i del manteniment de la llei i l'ordre⁷³. I aquests últims no anaven desencaminats com posteriorment quedaria demostrat en la declaració de l'estat d'emergència al 1975.

- altres nacionalitzacions es dugueren a terme a partir de 1972, després de la victòria electoral d'Indira al 1971 caracteritzades per l'estratègia populista que seguí sota el famós eslògan “*garibi hatao*” (eliminar la pobresa) i que li donà un ampli suport popular i el control de dos terços del *Lok Sabha*⁷⁴. Un cop renovada la seva posició com a primera ministra va iniciar una nova onada de nacionalitzacions entre les que destaquen les següents: les assegurances, la indústria del carbó, la companyia índia del ferro i l'acer (IISCO), la indústria del coure, part de la comercialització del blat i les fàbriques tèxtils cotoneres. La voluntat del govern del control públic de determinades empreses responia a aspectes com la modernització d'indústries concretes, ajudar la recuperació d'empreses molt deficitàries i a les portes de la fallida i fins i tot la progressiva eliminació del capital estranger foren motius de pes per emprendre les mesures esmentades, ja que aquell objectiu de reduir el grau de concentració econòmica va quedar ràpidament revertit en la política econòmica que es dugué a terme posteriorment.

Les promeses de mesures redistributives i d'eliminació de la pobresa que permeteren la reelecció d'Indira Gandhi, es van haver de posposar degut a la crisi econòmica que passava

⁷³ *Ibíd.* p. 293.

l'Índia, i en la formulació del Cinquè Pla Quinquennal (1974-79) aquella voluntat va quedar simplement expressada a nivell declaratiu. No seria fins al següent pla que aquestes mesures quedarien reflexades en l'assignació de recursos en programes concrets d'eradicació de la pobresa. La delicada situació econòmica, qualificada de greu crisi, es caracteritzava principalment per l'estancament econòmic que passava el sector agrícola i industrial indi des de principis dels anys setanta i que ja s'havia manifestat des de meitats dels anys seixanta (Taules 3.6. i 3.7.). A aquest estancament se li afegia la crisi del petroli, els estrangulaments energètics i la suspensió de l'ajuda dels Estats Units. L'estancament industrial que caracteritzà l'economia índia des de mitjans dels anys seixanta fins a finals dels setanta ha estat una de les més discutides i analitzades. Destaquen diferents explicacions de la desacceleració del sector industrial, no sempre contradictòries que remarquen: i) factors externs tals com les dues sequeres a mitjans dels seixanta, la crisi del petroli i les dues guerres amb el Pakistan (1965 i 1971); ii) la restricció imposada pel sector agrícola degut als termes d'intercanvi a favor de l'agricultura a partir del mitjans dels seixanta; iii) l'estancament de la demanda degut a la desigual distribució de la renda; iv) la caiguda de la inversió pública; v) l'estancament de la inversió en infraestructura, estretament relacionat amb l'argument de subconsum; vi) el baix creixement de la productivitat, de forma que el problema no és tant el nivell d'inversió sinó el seu caràcter improductiu; vii) els arguments d'economia política centrats en l'existència de grups socials que competeixen entre ells per l'obtenció de rendes de l'Estat el que redueix els recursos públics invertibles⁷⁵. Malgrat la caiguda del producte industrial es va concentrar principalment en els béns de capital (i no en els de consum) i el fet que no es produïssin grans canvis en els patrons de distribució de la renda (malgrat desigual no va empitjorar en aquests anys), les restriccions polítiques a que s'ha hagut d'enfrontar l'Estat per a incrementar els recursos fiscals i el baix nivell d'inversió privada en béns de consum bàsics (que no en béns de consum de luxe on existeix un mercat amb dimensions petites però creixent) fa que les explicacions més plausibles de l'estancament del sector industrial indi a mitjans dels seixanta siguin aquelles relacionades amb factors de demanda (especialment infraestructura) i per les pressions d'interessos econòmics a nivell de l'Estat -tant limitant els seus potencials ingressos com utilitzant els recursos ja existents de forma improductiva-. Però es considera que els arguments que exposen la caiguda del producte industrial des de la banda de l'oferta, especialment degut a aquells factors derivats del marc regulador industrial i la política comercial proteccionista existent, expliquen també alguns dels

⁷⁴ Traduïda com *House of People*, és la cambra baixa legislativa de l'estructura bicameral parlamentària. La cambra alta és la *Rajya Sabha* o *Council of States*.

⁷⁵ Nayyar, D. (1994) (ed) *Industrial growth and stagnation*, ofereix un recull d'articles dels diferents arguments sobre l'estancament industrial per la banda de la demanda i per la de l'oferta.

factors que van afectar a l'estancament industrial d'aquests període⁷⁶. Els efectes negatius derivats de la política industrial que sovint s'han apuntat han estat la complexitat administrativa i burocràtica del sistema de llicències i controls, l'elevat grau de protecció de la indústria domèstica o les rigideses imposades en la utilització de la capacitat instal·lada, tots ells han impedit la promoció de la competència interna i han derivat en una estructura industrial amb elevats costos i baixos nivell d'eficiència. Així doncs els arguments que fixen els factors explicatius en la banda de la demanda (principalment recolzats en explicacions assentades sobre la importància que l'estratègia de creixement s'assenti sobre l'ampli mercat domèstic) cal complementar-los amb aquells factors (política de regulacions industrials i controls comercials) que van promoure una estructura industrial poc competitiva.

Taula 2.6. Taxes de creixement compostes del PNB* segons sectors

	Agricultura	Indústria	Serveis	Total
1951-55	3,04	3,97	2,67	3,08
1955-60	1,92	4,43	3,45	2,80
1960-65	1,92	6,31	4,45	3,54
1965-70	3,73	3,84	3,27	3,61
1970-75	-0,23	2,04	2,75	1,27
1975-80	-1,42	4,26	3,68	1,71
1980-85	3,10	5,42	4,55	4,21
1985-90	3,36	6,49	5,91	5,17
1990-94	1,48	1,31	3,81	2,36
1950-94	2,58	5,30	4,80	3,92

Font: Elaboració pròpia i *Economic Survey 1994-95*

* PNB a cost dels factors (preus 1980-81)

Taula 2.7. Taxes de creixement anuals del PIB segons Plans Quinquennals

	Creixement PIB	Creixement PIB per capita
--	----------------	---------------------------

⁷⁶ Veure Ahluwalia (1985), op. cit., Ahluwalia (1994), op. cit., Bhagwati (1993) India in transition, Little and Joshi (1996) India's economic reforms, Ahluwalia (1991) Productivity and growth in Indian manufacturing.

1er. 1951-56	3,7	1,7
2on. 1956-61	4,1	1,9
3er. 1961-66	2,7	0,1
Anuals 1966-69	3,9	1,4
4rt. 1969-74	3,4	0,9
5e. 1974-79	5,0	2,6
Anual 1979-80	-4,9	-8,2
6e. 1980-85	5,5	3,2
7e. 1985-90	5,8	3,6

Font: GOI (1997) *Economic Survey 1996-97*

Davant aquesta situació s'operà un canvi en la política econòmica, ja anunciada en el cinquè pla, on les mesures radicals serien substituïdes per una estratègia orientada al creixement basada principalment en el control de la inflació i la disciplina fiscal. El paquet deflacionista comportava unes mesures de *shock* sobre l'economia que feien preveure imminents mobilitzacions socials, el que conduí a Indira Gandhi a declarar l'estat d'emergència al 1975. La política econòmica que es desenvolupà durant l'etapa d'autoritarisme polític, es centrava en el creixement de la producció, tant industrial com agrícola, i sens dubte va estar influenciada per les postures contràries a la intervenció de l'Estat en l'economia defensades pel fill d'Indira Gandhi, Sanjay. Al 1977 Indira Gandhi convocà eleccions, i malgrat els bons resultats econòmics esdevinguts en els tres últims anys -estabilitat de preus i suficiència d'aliments i reserves externes- la població li negà la reelecció com a denúncia de la imposició de l'estat d'emergència que havia significat la supressió de les llibertats civils i un massiu programa d'esterilitzacions promogut pel seu fill Sanjay.

Així fou com el Janata Party, format per una coalició de dretes de tres partits -entre ells el INC(O)- que tenien com a objectiu principal derrotar el govern de Indira Gandhi, van formar govern durant un curt període, encapçalat pels dos primers ministres que es van succeir: Morarji Desai (1977-79) i Y.B. Chavan (1979). Malgrat la presentació d'un programa unitari basat en donar prioritat al desenvolupament rural i a la petita indústria, les desavinences entre els diferents partits que formaven la coalició va impedir l'aplicació d'un programa econòmic consensuat i ordenat, derivant en un govern que no funcionava. De fet, l'únic fet que s'acostuma a imputar com a positiu en el període governat pel Janata Party fou el desmantellament de l'estat d'emergència. La insostenibilitat política i econòmica del govern obligà a la convocatòria d'eleccions generals al 1980, nou període on es deixava enrera el populisme, el "socialisme" i les nacionalitzacions per entrar en un nou període caracteritzat pel pragmatisme, la liberalització econòmica i l'impuls del sector privat.

2.2.3. Liberalització econòmica i ajust estructural (1980-97)

Sota els lemes de seguretat política i creixement econòmic es tornava a presentar a les eleccions del 1980 Indira Gandhi, eleccions que guanyaria més per la descomposició i desorganització dels partits a l'oposició que per les propostes electorals del INC(I). Com queda clarament expressat en la formulació del Sisè Pla Quinquennal (1980-85) la nova política econòmica quedava emmarcada sota els principis de creixement i productivitat, finalitat que havia d'aconseguir-se a través del millor proveïment d'infraestructures, com l'energia i transport, per part del sector públic per facilitar així el bon desenvolupament del sector privat. Ja quedaven lluny aquelles mesures que intentaven deixar poc marge de maniobra al sector privat; ara "la intervenció indirecta del sector públic en la indústria respon a la necessitat d'assegurar que la inversió privada serveixi als objectius nacionals"⁷⁷. L'elevat volum de recursos que destinà el pla al sector energètic⁷⁸ mostrava un canvi en la política d'industrialització que s'havia dut a terme fins aleshores:

“... els enfocaments que es van adoptar al Cinquè i Sisè Pla Quinquennal mostra que s'estava donant un canvi des de l'antic concepte de transversalitat, amb el corresponent biaix cap a la indústria pesada, cap a una estratègia centrada en el “menjar” i el “combustible”.⁷⁹

Efectivament s'esdevenia un canvi important en la concepció del paper que havien de jugar tant el sector públic com el sector privat en l'economia. Mentre era el capital privat qui havia d'encapçalar el creixement econòmic a través de millorar la productivitat de les seves empreses i de fomentar la competència, el sector públic s'encarregaria de garantir el subministrament energètic i es responsabilitzaria de les tasques redistributives. Un bon exemple d'aquesta nova distribució de tasques són dues de les mesures que s'aprovaren per tal de promoure el creixement econòmic a través d'un major protagonisme del sector privat en l'economia: expansió automàtica de la capacitat industrial i ampliació de la llista d'indústries bàsiques en les que poden entrar les grans empreses privades. Per altra banda el sector públic obria un programa destinat a reduir la pobresa aprovant-se mesures com el programa de desenvolupament rural, programes d'ocupació, entre d'altres. Les incipients mesures de liberalització comercial toparen amb els interessos del capital indi, que cediren a canvi d'una reducció en la imposició fiscal.

⁷⁷ *Sixth Five Year Plan 1980-85*, p. 86.

⁷⁸ En el Sisè Pla Quinquennal els pes de l'energia en els recursos totals del pla és del 28% en detriment dels recursos destinats a la gran indústria. En els tres anteriors plans aquesta participació no va passar del 18%. Obtingut de diferents plans.

Aquesta nova orientació econòmica impulsada des del govern d'Indira Gandhi responia a diferents factors. Entre els més importants destaquen la pressió del FMI cap a una política més liberalitzada com a condició pel préstec que aquest organisme havia concedit al govern indi per a l'estabilització de la balança de pagaments. El component polític no hi va faltar; ara Indira veia més clara la necessitat del recolzament del capital indi davant els canvis que tant a nivell domèstic com internacional començaven a imposar-se.

L'assassinat d'Indira Gandhi al 1984, no va canviar la direcció de la política econòmica que ella inicià, sinó tot el contrari. El seu fill Rajiv Gandhi acceleraria el programa de liberalització econòmica sota el que s'anomenà la *New Economic Policy* (NEP). Canvi tecnològic, creixement, gestió empresarial, productivitat, modernització i competència foren les línies que demarcaven la formulació del Setè Pla Quinquennal de forma que “el canvi estructural que s'ha de dur a terme en aquest període haurà de ser l'acceleració de la taxa de creixement de la indústria i la seva major participació relativa en el producte final i en l'ocupació”⁸⁰. Les mesures més importants que s'aprovaren des del govern foren:

- progressiva liberalització de les importacions en sectors concrets
- reducció dels requeriments de sol·licitud de llicències industrials per part del sector privat
- es relaxa la llei que restringeix l'actuació del capital privat en base a la llei antimonopoli
- ampliació de la participació del capital estranger
- reduccions en els impostos sobre beneficis i rendes i exempcions fiscals

La NEP va promoure una estratègia que es va sustentar en un increment de la despesa pública i la reducció dels ingressos per les concessions fiscals, a la vegada que s'assistia a un fort increment de les importacions que requeria d'un creixent endeutament extern, factors tots ells que derivarien en la crisi externa de 1991 (Taula 2.8.).

Taula 2.8. Evolució de la balança comercial (milions de dòlars)

	1960-61	1970-71	1980-81	1985-86	1989-90	1990-91	1995-96*
Exportacions	1325	1890	8316	9463	16955	18477	32467
Importacions	2323	2435	15862	17298	24411	27915	41412
Dèficit comercial	-998	-545	-7546	-7835	-7456	-9438	-8945
Dèficit balança de	-633	-1210	-3338	-2606	-3742	-6533	--

⁷⁹ Chakaravarty (1987) *Development planning...*, p. 38.

⁸⁰ *Seven Five Year Plan 1985-90*, p. 9.

pagaments								
-----------	--	--	--	--	--	--	--	--

Font: *Economic Survey (diferents anys)*

Notes: * Estimacions

Aquesta situació econòmica va conduir a que el successor de Gandhi, Narashima Rao sol·licités un crèdit al FMI al 1991 que inevitablement vindria acompanyat del Programa d'Ajust Estructural (PAE). Sota els principis d'estabilitat i liberalització el PAE significava el canvi radical i definitiu en la política que ja s'havia iniciat als anys vuitanta. Aquest cop però, quatre punts que fins aleshores semblaven intocables deixaren de ser-ho:

- liberalització completa i eliminació de tota restricció al comerç internacional
- liberalització de la inversió estrangera
- desregulació financera i entrada massiva de capitals
- programa de privatitzacions d'empreses públiques

La fórmula de la "recepta única" dels PAE tornava a repetir-se amb l'objectiu que l'Índia pagués el deute extern i obrís els seus mercats al capital internacional. Per això calia promoure les exportacions, reduir el dèficit fiscal i incrementar les reserves internacionals. Els indicadors de la Taula 2.9. mostren que aquests han evolucionat positivament d'acord amb els objectius de la política del FMI el que ha comportat un transvasament creixent de recursos a l'exterior. Però darrera aquestes dades s'amaga l'encara estancament del sector agrícola, un increment en els preus dels articles de primera necessitat, una entrada de capital especulatiu considerable i un programa indiscriminat de privatitzacions. A la vegada el PAE ha significat un cert creixement econòmic però no generador d'ocupació, un desviament dels recursos des d'usos productius cap a usos financers i una creixent concentració econòmica, en detriment de mesures que poguessin millorar les condicions de vida dels més pobres.

Taula 2.9. Indicadors macroeconòmics 1989-97 (% i milions de dòlars)

	1989-90	1990-91	1991-92	1992-93	1993-94	1994-95	1995-96	1996-97
Dèficit públic (% s/PNB)	7,8	8,3	5,9	5,7	7,4	6,1	5,8*	5,0*
Inflació	-	-	12,9	7,0	10,8	10,4	4,4	7,6(1)
Reserves internacionals		2236	5631	6434	15068	20809	17044	19847(1)
Dèficit comercial	-	9438	2798	4368	2386	4983*	8495*	--
Taxa creixement PNB		5,4	0,8	5,3	6,0	7,2	7,1	6,8*

Servei del deute	7598	8982	8250	7656	8601	10924	12378	--
Deute total / PNB	28,5	30,4	41,0	39,8	35,9	32,7	28,7	--
Deute total/Exportacions	447,7	453,5	466,9	477,1	408,6	368,6	284,0	--

Font: Elaboració pròpia i *Economic Survey (diferents anys)*

Notes: * Estimacions, (1) gener 1997

Així doncs, s'ha pogut observar com les prioritats de la política econòmica dissenyada des del govern ha variat en funció de la situació econòmica i els condicionants polítics. La interrelació entre ambdós elements és innegable, així i tot aspectes com el pes del sector públic en l'estratègia ISI o la política de nacionalitzacions tenen una doble lectura. Mentre *a priori* poden conduir a afirmar l'existència d'un Estat fort a l'Índia que li permet prendre mesures de forma autònoma dels interessos econòmics que pressionen, és clar que la política econòmica aplicada assenta les bases per a l'acumulació del sector privat. A la vegada, sense negar aquesta autonomia relativa de l'Estat, pot deduir-se que les mesures adoptades des dels òrgans polítics, no només han respost a la pressió realitzada des de les instàncies econòmiques, sinó que també es desencadenen pels propis enfrontaments interns a l'àmbit polític, que poden sobreposar-se -almenys temporalment com és en el cas de les nacionalitzacions- als interessos representats pels grups econòmics dominants. Però per poder observar el contingut global i real d'aquestes mesures no és suficient realitzar un anàlisi de l'assignació de recursos entre diferents sectors, cal també estudiar com s'ha finançat aquesta política econòmica així com l'afectació dels canvis de la producció sobre la distribució.

2.3. EL FINANÇAMENT DE LA POLÍTICA ECONÒMICA

El procés d'industrialització que empren l'Índia un cop independent políticament s'assentava sobre la necessitat d'iniciar un procés d'acumulació de capital que fes sortir al país de l'estat d'estancament econòmic en que es trobava, així com trencar el cercle viciós que caracteritzava a la majoria de països subdesenvolupats que consistia en el procés acumulatiu de baixa inversió, baix creixement, baix estalvi... A l'igual que l'estratègia dissenyada pels primers planificadors va ser molt optimista en quan al creixement agrícola, també estigueren excessivament confiats en que l'Estat podria mantenir una sostinguda i elevada taxa d'inversió per tirar endavant la necessària industrialització i el procés d'acumulació, el que alhora generaria un important creixement de l'estalvi intern. Aquestes previsions estaven directament relacionades amb el que era una de les prioritats del govern: l'autosuficiència.

I justament no pot negar-se que els nivells d'inversió i estalvi de l'economia índia no hagin estat elevats (Taula 2.10), sobretot considerant els baixos nivells de renda per capita del país, encara que aquests no han derivat en la suposada i virtuosa seqüència cap al creixement sostingut, articulat i autònom de l'economia. Un primer element a destacar és l'elevat pes de l'estalvi privat en la composició de l'estalvi intern total, el que s'explica bàsicament per l'alta participació de l'estalvi de l'economia domèstica -que inclou tot el sector informal-, amb un pes important dels actius fixes (com és la terra). Per altra banda pot observar-se la baixa participació de l'estalvi del sector públic, a l'igual que el nivell decreixent del mateix arribant fins i tot en alguns casos a mostrar-se un desestalvi del sector públic. Sens dubte l'esforç inversor per part del sector públic ha estat evident, però alhora cal considerar la política que s'ha seguit en la despesa corrent i la pròpia evolució dels ingressos públics. Pel que fa a la despesa destaca l'alta participació de la despesa en defensa i el pagament d'interessos, els elevats nivells de recursos destinats a finançar el propi funcionament de l'administració i sobretot la política de subsidis públics. Aquesta última s'ha centrat tant en el subsidiament a la indústria en el proveïment d'energia com en els subsidis al sector agrícola a través de les infraestructures d'irrigació i en la política de preus administrats dels productes alimentaris, sempre pressionada pels capitalistes agraris. Els baixos rendiments que han donat les inversions públiques realitzades ha estat també un element important per a explicar el baix nivell d'estalvi públic. A la vegada, malgrat la prioritat de la inversió de l'Estat en béns de capital en els objectius de la planificació, aquesta prioritat s'ha anat diluint esdevenint-se una situació on diferents tipus d'indústries de béns de consum (roba, calçat, bicicletes, TV,...) s'han convertit en empreses públiques degut a l'adquisició de les mateixes per part de l'Estat⁸¹. Es tractava d'empreses privades no viables o amb una situació de suspensió de pagaments on els perills de tancament de les mateixes han promogut pressions polítiques per part dels potencials afectats perquè l'Estat les comprés.

Taula 2.10. Pes de l'estalvi i de la inversió sobre el producte i composició de l'estalvi intern (%)

	1960-61	1970-71	1980-81	1990-91	1995-96
Inversió total s/PNB	15,7	16,6	22,7	27,7	27,4
Estalvi total s/PNB	12,7	15,7	21,2	24,3	25,6
Economia domèstica	66,0	71,8	75,9	84,3	76,3
Sector privat	13,4	9,7	7,9	11,5	16,1
Sector públic	20,6	18,5	16,2	4,2	7,5
Total	100	100	100	100	100

⁸¹ Ahluwalia (1993), op. cit., p. 371.

Font: Elaboració pròpia i *Economic Survey 1996-97*
Notes: Dades en termes bruts.

El principal problema però a que s'enfronten les finances públiques és a la incapacitat de l'Estat per a la mobilització de recursos -especialment la imposició fiscal sobre les rendes agrícoles-. Pel que fa a la política d'ingressos la preferència i possibilitats impositives per part del govern ha estat en la partida dels ingressos corrents fiscals (Taula 2.11). La imposició indirecte ha estat el pilar on s'ha recolzat la política d'ingressos públics, que grava principalment als sectors de la població amb nivells de renda més baixos. A més, el pes d'aquests impostos ha estat creixent, passant de representar poc menys del 60% del total d'ingressos fiscals al 1950 a quasi un 90% a principis dels anys 80. Cal dir però que durant els anys noranta aquesta tendència s'ha revertit adquirint un pes creixent els ingressos fiscals provinents dels impostos directes. Per altra banda les recurrents exempcions fiscals al sector privat, la manca d'una política fiscal que hagi gravat la renda i el capital i la descontrolada i sovint inexistente imposició sobre les rendes agrícoles, explica el baix pes dels impostos directes en el volum dels ingressos fiscals, que ha anat perdent pes relatiu amb el temps. Tant per la banda de la despesa com la dels ingressos són tots ells factors explicatius dels elevats dèficits fiscals i del creixent nivell d'endeutament públic.

Taula 2.11. Composició dels ingressos fiscals corrents (%)

	1950-51	1960-61	1970-71	1979-80	1990-91	1996-97
Impostos directes	36,8	29,8	21,2	14,0	19,1	29,5
Impostos indirectes	63,2	70,2	78,8	86,0	78,9	70,3

Font: Elaboració pròpia, Balasubramanyam (1984) i *Economic Survey (diferents anys)*

Aquesta política de finançament públic que beneficia als grups que més estalvien, amb més renda i més actius i perjudica a aquells que disposen de pocs ingressos i que gasten la major part dels mateixos, també s'ha manifestat a través de la imposició indirecta que representa la inflació, generada sobretot als primers anys de planificació quan el creixent dèficit públic es finançava amb la creació de diner. D'acord amb les dades de les Taules 3.12. i 3.13. pot observar-se que el finançament dels plans han passat de recolzar-se en la creació de diner durant els primers anys per anar adquirint un major pes l'endeutament públic com a forma de finançament del dèficit públic.

Taula 2.12. Finançament dels Plans Quinquennals (distribució percentual)

	1er. (1951-56)	2on. (1956-61)	3er. (1961-66)	4rt. (1969-74)	5è. (1974-79)	6è. (1980-85)
Superàvits públics	38,5	26,3	33,9	33,9	52	46,3

Endeutament públic	34,9	30,7	24,6	40,5	29,8	38,4
Finançament dèficit	17	20,4	13,2	12,7	3,4	5,1
Ajuda externa	9,6	22,5	28,2	12,9	14,8	10,2
TOTAL	100	99,9	99,9	100	100	100

Font: Balasubramanyam (1984), p. 69.

Taula 2.13. Finançament del dèficit públic (%)

	Finançament extern	Endeutament mercat	Altre endeutament	Dèficit pressupostari
1980-81	15,4	32,3	22,4	29,8
1985-86	6,6	22,3	46,7	24,3
1990-91	7,1	17,9	49,5	25,4
1995-96*	3,1	43,0	42,1	11,9
1996-97*	4,0	41,3	44,5	10,6

Font: *Economic Survey 1996-97*, p. 25

Notes: * Estimacions

Cal remarcar que la política de despesa desenvolupada per l'Estat s'ha centrat en un creixent pes de la despesa corrent en detriment de la despesa de capital (Taula 2.14). Les pressions dels diferents interessos econòmics -per l'obtenció de subsidis-, el creixent endeutament i el corresponent pagament d'interessos i la política de defensa han estat elements que han pressionat el creixement de la despesa corrent, que com hem vist no ha anat acompanyada d'una adequada política d'ingressos públics. De fet aplicació del programa d'ajust estructural del FMI -que té com a un dels principals objectius la retallada del dèficit públic- ha comportat retallades en la despesa en capital, no observant-se en canvi una reducció en la despesa en consum. Més aviat s'observa una tendència creixent d'aquesta partida degut a les restriccions econòmiques i polítiques a que s'enfronta l'Estat.

Taula 2.14. Composició de la despesa pública final (%)

	Despesa en consum	Despesa en capital
1960-61	58,5	41,5
1970-71	76,2	23,8
1980-81	73,4	26,6
1985-86	71,2	28,8
1990-91	72,2	27,7
1996-97	72,7	27,3

Font: GOI (1997) *Economic Survey 1996-97*

Pel que fa al sector extern, la dependència de l'endeutament extern ha estat considerable. Una estratègia basada en la industrialització que va requerir fortes importacions de béns de capital, la debilitat crònica del comportament del sector exportador i la política indiscriminada d'entrada d'importacions de tot tipus de productes a partir dels anys 80's no ha pogut ser compensada per

les transferències corrents de l'exterior. Aquest dèficit corrent, difícilment corregible per l'entrada de capitals -encara que important a partir de principis dels anys noranta amb la liberalització del mercat de capitals- ha mantingut en un constant dèficit la balança de pagaments (Taula 2.15.)

Taula 2.15. Evolució de la balança de pagaments i els seu finançament (milions de dòlars)

	1960-61	1970-71	1980-81	1985-86	1990-91	1992-93
Importacions	2323	2435	15862	17298	27915	23237
Exportacions	1325	1890	8316	9463	18477	18869
Balança comercial	-998	-545	-7546	-7835	-9438	-4368
Transferències c/c netes	174	-49	5451	2967	-242	842
Balança corrent	-824	-594	-2095	-4868	-9680	-3526
Balança de capitals	204	-527	-1043	1788	3015	-577
Errors i omissions	-13	-89	-200	474	132	-94
BALANÇA PAGAMENTS	-633	-1210	-3338	-2606	-6533	-4197
Finançat per:						
Endeutament extern	539	991	2186	2028	3397	3302
Drawings FMI	--	--	347	--	1858	1623
Assignació DEGs	--	101	152	--	--	--
Variació reserves	124	118	653	577	1270	-728
Total	663	1210	3338	2605	6525	4197

Font: *Economic Survey 1994-95*

D'aquesta forma, la tan prioritzada i proclamada autosuficiència va quedar en entredit tant pel propi model de desenvolupament seguit com per les pròpies característiques de l'estructura econòmica índia necessitada i dependent de l'exterior. A l'analitzar d'on s'han obtingut els recursos que han finançat aquest model de creixement s'observa que no han procedit d'aquells sectors que s'han beneficiat de l'estratègia de desenvolupament, sinó tot el contrari ja que a través de diferents mesures s'ha gravat als sectors més pobres i desassistits de la població. Aquest model de creixement falla en les bases que el sustenten: els problemes de creixement que ha experimentat l'economia índia es deu a múltiples factors però segurament pot resumir-se en que l'estratègia de desenvolupament no s'ha assentat sobre una base social i econòmica àmplia capaç de crear un mercat intern ampli amb capacitat de demanda, com queda molt ben expressat per Patnaik:

“...quan la industrialització esdevé en un marc d'extrema concentració de la terra, el conseqüent domini de la classe terratinent sobre la vida social i econòmica del món rural, el dèbil creixement agrícola i l'aprofundiment de les disparitats de classe i regionals al

camp, que deriva d'aquest domini, manté el potencial extens mercat rural sense explotar per la indústria... Clarament, en un país de les dimensions de l'Índia, la industrialització només pot ser d'un tipus, l'anomenada guiada per l'agricultura, o més acuradament, la sostinguda per l'agricultura”⁸².

Per últim caldrà observar com la política econòmica i les mesures aplicades des del govern han afectat en el nivell de vida de la població i en el desenvolupament econòmic i social del país.

2.4. ELS EFECTES SOBRE LA POBLACIÓ

Els canvis que s'han operat en la distribució de la renda o en la despesa en el consum donen una idea de la millora o empitjorament de la desigualtat en els nivells de renda del conjunt de la població. Però es clar que l'origen d'aquesta distribució cal buscar-la en la distribució de la propietat i en els canvis en la distribució de les rendes derivats de la producció. En el cas de l'Índia, els pocs canvis en els elevats nivells de desigualtat econòmica i social en la que es troba la població és bàsicament conseqüència de l'elevada concentració en la propietat de la terra, principal actiu del que disposa la població rural per a sobreviure.

El fet que en el període estudiat hagi incrementat la disponibilitat d'aliments i hagi crescut el consum per capita de la població, no significa que tots els grups socials hagin tingut el mateix comportament, ni que s'hagi reduït la desigualtat, ni que s'hagi reduït el nombre de persones que es troben per sota el nivell de pobresa. Observant les dades que aporta el coeficient de Gini de la distribució de la despesa en consum (Taula 2.16) pot afirmar-se que el nivell de desigualtat en la renda en base a les despeses de consum no s'ha reduït ni tampoc incrementat de forma destacable.

Taula 2.16. Índex de Gini de desigualtat en la distribució de la despesa en consum

	Rural	Urbà
1951	0,36	--
1955	0,34	0,37
1960-61	0,32	0,35
1965-66	0,30	0,34
1970-71	0,28	0,33
1977-78	0,34	0,34

⁸² Patnaik (1992) “A perspective on the recent phase...” a Berberoglu (ed) Class, state and development in India, p. 204-5.

Font: Sundrum (1987) Growth and income distribution in India... p. 140

Si s'analitzen les dades de la distribució de la despesa per quintils de població pot també observar-se els petits canvis que s'han donat en els pes que representa la despesa de la població més pobre respecte la despesa total (Taula 2.17.). La reducció que experimenta el pes de la despesa del 20% de la població més rica en el total es trasllada a les unitats familiars immediatament inferiors a aquestes en nivell de renda, sent molt marginal l'increment de del pes de la despesa dels més pobres. A la Taula 2.18. es mostra també la distribució de la despesa per trams de població (encara que més agregat) per observar les diferències a nivell rural i urbà.

Taula 2.17. Distribució de la despesa per capita de la població en quintils (i últim decil) (%)

	20% més baix	2on quintil	3er quintil	4rt quintil	20% més alt	10% més alt
1964-65	6,7	10,5	14,3	19,6	48,9	35,2
1975-76	7	9,2	13,9	20,5	49,4	33,6
1983	8,1	12,3	16,3	22	41,4	26,7
1989-90	8,8	12,5	16,2	21,3	41,3	27,1

Font: Banc Mundial, *Informe sobre el desarrollo mundial* (diferents anys)

Taula 2.18. Distribució de la despesa en consum de la població urbana i rural en percentils (%)

	Rural			Urbà		
	30% més baix	40%	30% més alt	30% més baix	40%	30% més alt
1958-59	13,1	34,3	52,6	13,2	31,7	55,1
1965-66	15,1	34,3	50,6	13,6	31,9	54,7
1970-71	15,4	35,1	49,5	13,7	31,8	54,5
1977-78	14,3	35,3	50,4	13,4	31,2	55,4
1983	15,2	33,9	50,9	13,9	32,8	53,3

Font: Agrawal et. al. (1995) *India economic information yearbook 1995*, p. 62.

Pel que fa a les dades sobre pobresa les dades oficials semblen discutibles. Observant les dades de la població que es troba per sota de la línia de la pobresa⁸³ (Taula 2.19.), pot veure's les diferències entre dues fonts diferents. Mentre la primera són les dades oficials la segona fa referència a les obtingudes pel grup d'estudis a que la *Planning Comission* va encarregar estudiar els possibles errors en el càlcul del nombre de pobres. Malgrat les dades obtingudes

⁸³ La línia de pobresa es fixa identificant aquells grups de consumidors que gasten una quantitat suficient per a consumir 2400 kcal per persona (adult) a les zones rurals, i 2100 kcal per persona a les àrees urbanes. En termes monetaris la Planning Comission ha fixat la línia de pobresa en 49,10 Rs.al mes per persona a les zones rurals i 56,60 Rs. a les urbanes, per l'any base 1973-74.

diferien considerablement el govern ha seguit publicant les primeres en els documents oficials⁸⁴. La diferència es deu al sistema de prorrateig que el govern fa de les dades de pobresa de períodes anteriors, el que condueix a una subestimació del nivell de pobresa. De qualsevol forma les dades indiquen que malgrat la lleu reducció en el percentatge de població per sota la línia de la pobresa, el nombre de pobres en termes absoluts segueix augmentant, passant de 138 milions al 1960 a 310 milions al 1987 (o 236 milions segons les dades oficials).

Taula 2.19. Percentatge de població per sota de la línia de pobresa

	1973-74	1977-78	1983-84	1987-88
<i>Estimacions oficials</i>				
Rural	54,1	51,2	40,4	33,4
Urbà	41,2	38,2	28,1	20,1
Total	51,5	48,3	37,4	29,9
<i>Estimació grup recerca</i>				
Rural	56,4	53,1	50,6	39,1
Urbà	49,2	47,4	42,2	40,1
Total	54,9	51,8	44,8	39,3

Font: PIRG (1995) The state of India economy, p. 63.

A part de les múltiples dades que podrien aportar-se n'hi ha dues que són especialment significatives:

- els índexs de preus al consum tant pels treballadors agrícoles com industrials, en el cas dels aliments, han crescut per sobre del nivell general del deflactor del consum privat final, el que indica l'encariment en els productes alimentaris pel sector de la població treballadora en el període 1960-82⁸⁵
- la cistella de consum de les persones al voltant del nivell de pobresa indica que quasi les tres quartes parts de la mateixa en les zones rurals està composta de productes alimentaris, el que mostra la seva elevada vulnerabilitat a les variacions en els preus d'aquests productes, i és clar, el reduït nivell d'ingressos en el seu desenvolupament vital⁸⁶.

El creixement de la població ha vingut a engrossir el nombre de pobres així com a estancar els nivells de consum per capita dels grups més desfavorits. Amb un creixement demogràfic anual al voltant del 2% des de la independència -i fins i tot superior- (Taula 2.20) l'anomenada transició demogràfica no avança i la interrelació entre creixement demogràfic i pobresa en un context de subdesenvolupament es fa evident.

⁸⁴ Veure per exemple *Economic Survey 1994-95*, p. 158.

⁸⁵ Obtingut de les dades que presenta Sundrum (1987) Growth and income distribution..., p. 141.

Taula 2.20. Evolució de la població i creixement demogràfic

Any del cens	Població (milions)	Taxa de creixement anual (%)
1901	238.4	-
1911	252.1	0.56
1921	251.3	-0.03
1931	279.0	1.06
1941	318.7	1.34
1951	361.1	1.26
1961	439.2	1.93
1971	548.2	2.24
1981	685.2	2.28
1991	846.3	2.14

Font: Agrawal et. al. (1995) *India economic information yearbook 1995*, p. 62.

El creixement econòmic que ha experimentat l'Índia no ha conduït a que el nivell de desigualtat econòmica hagi variat en els últims cinquanta anys. Les dades exposades són exemplificadores per analitzar els aspectes redistributius de la política econòmica i de l'estratègia de desenvolupament aplicades, però cal buscar l'arrel d'aquesta situació, que es troba en la distribució de la propietat. El cas de la propietat de la terra és el més clar. La inexistència d'una veritable reforma agrícola a l'Índia que hagués promogut una distribució de les terres entre la població rural ha impedit que els nivells de pobresa i de subsistència de la població més pobre s'hagin reduït. Tot el contrari, la terra segueix presentant un elevat grau de concentració (Taula 2.21) en la seva propietat i el manteniment de gran part de la població agrícola marginada.

Taula 2.21. Canvis en la distribució de la propietat de la terra

	1953	1961	1971	1982
Sense terra i petites parcel·les (1)				
% famílies	47	44	55	48
% propietat	1	1,6	2	3
Grans parcel·les (2)				
% famílies	5,6	4,4	2,7	2.3
% propietat	44	36	30	24,5

Fonts: Elaboració pròpia

GOI (1958) *National Sample Survey 8th Round* (july 54- march 55), "First Report on Land Holdings", n°10, GOI (1968) *National Sample Survey 17th Round* (sept.61- july 72), "Tables with notes on some aspects of land holdings in rural Índia", n°144, GOI (1976) *National Sample Survey 26th Round* (july 71-sept. 72),"Survey on Land Holdings", n°215, GOI (1987) *National Sample Survey 37th Round* (jan.-dec.82) a *Sarvekshana* vol.11 i vol. 12.

(1) Parcel·les inferiors a un acre

(2) Parcel·les superiors a 20 acres

⁸⁶ Dades obtingudes de Agrawal et. al. (1995) *India economic information yearbook 1995*, p. 62.

Per últim la distribució del producte segons les rendes dels factors és també un element a considerar alhora d'estudiar els aspectes distributius (Taula 2.22). Ara pot observar-se com ha variat al llarg dels anys el pes dels salaris i del conjunt de rendes del capital en el producte total. Pel que fa al sector organitzat⁸⁷, destaca el creixent pes de les rendes del treball fins als anys 80's per després experimentar una menor participació d'aquests a favor de les rendes del capital, mentre que pel sector no organitzat, cal destacar els pocs

canvis en la dinàmica d'aquestes variables. Sembla ser que la tendència a reduir-se el pes dels salaris en la distribució de les rendes entre els diferents factors serà creixent a mesura que s'avanci en l'aplicació del programa d'ajust estructural, caracteritzat per un creixement econòmic no generador d'ocupació.

Taula 2.22. Pes de la renda dels factors en el producte total (%)

	1960-61	1970-71	1980-81	1991-92
<i>Sector organitzat</i>				
Rendes del treball	66,7	72,1	74,2	68,0
Rendes del capital (1)	33,3	27,9	25,8	32,0
Total	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Sector no organitzat</i>				
Rendes del treball	22,4	26,1	20,8	21,6
Rendes del capital (2)	77,6	73,9	79,2	78,4
Total	100,0	100,0	100,0	100,0

Font: Elaboració pròpia i *National Accounts Statistics* (diferents anys)

(1) Inclou: interessos, rendes i beneficis i dividends

(2) Inclou: interessos, rendes i rendes mixtes dels ocupats per compte propi

Per últim cal fer un breu esment a les diferències regionals ja que com recordem un dels objectius que es va marcar la planificació econòmica era aconseguir una dispersió industrial per evitar els desequilibris regionals en termes de creixement econòmic. La Taula 2.23 mostra com les diferències entre els estats de l'Índia és considerable tant en termes de desenvolupament humà com de renda per capita. La correlació entre ambdós es clara en els estats considerats "rics" tals com Punjab, Maharashtra, Haryana o Gujarat, observant-se només un trencament en aquesta relació que es la que presenta el cas de Kerala amb l'índex de desenvolupament humà mes elevat de l'Índia però amb un nivell de creixement econòmic molt baix.

⁸⁷ Per diferenciar-lo del sector no organitzat o informal que agrupa totes aquelles empreses i indústries familiars que no estan regulades per cap de les lleis que els correspon i que no mantenen comptes anuals ni fulls de balanços (definició de la *Central Statistical Organization*, Government of India).

Taula 2.23. Diferències regionals segons el IDH i la renda per capita

	IDH 1987 (1)	Rang Producte Interior p.c. 1987	Renda p.c 1993-94 (2)
Uttar Pradesh	0,292	5	4787
Bihar	0,306	1	3356
Madhya Pradesh	0,344	3	5510
Rajasthan	0,347	7	5220
Orissa	0,348	2	4639
Assam	0,372	4	5520
Jammu i Kashmir	0,381	8	4244
Andhra Pradesh	0,397	9	6954
Himachal Pradesh	0,462	12	6933
Gujarat	0,465	13	8733
West Bengal	0,467	13	6465
Karnataka	0,475	10	7155
Tamil Nadu	0,483	11	7789
Haryana	0,514	16	10575
Maharashtra	0,532	15	11367
Punjab	0,586	17	12724
Kerala	0,651	6	6242

Font: Shiva Kumar (1991) "UNDP's Human Development Index..." i *Economic Survey 1996-97*, p. S-12.
Notes: (1) Índex de Desenvolupament Humà calculat per 17 estats de l'Índia segons la metodologia del PNUD al 1987; (2) Producte interior per capita a preus corrents

2.5. CONCLUSIONS

L'estratègia d'industrialització índia fou capaç de generar una base industrial important així com una diversificació industrial de la mateixa. Però els costos de l'estratègia no foren desestimables ja que repercutiren en una estructura industrial amb elevats costos, fruit de la protecció indiscriminada del mercat intern i un complex sistema de llicències industrials que limitava l'expansió de la iniciativa

privada -tant limitada per aquelles activitats que s'establiren com a exclusives del sector públic com per la reserva al *small-scale sector* en la producció de determinats productes pels suposats efectes de la capacitat generadora d'ocupació-. Entre els errors que s'han imputat a l'estratègia industrialitzadora destaca en primer lloc l'insuficient proveïment d'infraestructura per part del sector públic, afirmant-se que aquest sector ha patit les ineficiències de la planificació des de la formulació fins a la aplicació, a la vegada que ha mancat la coordinació entre sectors bàsics d'infraestructura⁸⁸. També s'ha pogut observar com malgrat la generació d'una indústria de béns de capital, el problema ha estat la caiguda en la utilització de la seva capacitat des de mitjans dels anys seixanta, impedit que aquella capacitat instal·lada fos utilitzada eficientment en el procés d'industrialització. Un altre aspecte problemàtic de l'estratègia índia ha estat la política de promoció de les manufactures produïdes pel *small-scale sector* tals com els incentius fiscals, la reserva d'activitats o els crèdits subsidiats, els quals no han generat un increment en la demanda d'ocupació. Això ha estat impedit principalment per les restriccions imposades per la pròpia política ja que ha tendit a segmentar els mercats, ha reduït la competència, ha inhibit el creixement natural de les empreses més enllà de la mida protegida i ha impedit l'aprofitament de les economies d'escala⁸⁹. Per últim destacar el mediocre comportament de la productivitat de la indústria manufacturera. No fou fins a la primera meitat dels anys vuitanta que s'observà un creixement de la productivitat total per la indústria manufacturera (3,4% anual) comparat amb els resultats del període de creixement econòmic (1956-65) on la productivitat va créixer a un lleu ritme del 0,2% anual i l'empitjorament posterior als anys d'estancament industrial (1965-79) on la productivitat arribà a valors negatius al voltant del -0,2%⁹⁰. Cal dir que mentre el creixement econòmic fins la primera meitat del anys seixanta fou de caràcter extensiu -expansió dels inputs, bàsicament en fortes inversions en capital fruit de l'estratègia industrialitzadora i observable en uns elevats ratios capital/treball-, el creixement de la primera meitat dels vuitanta fou de caràcter intensiu -increment de la productivitat laboral-. Tots els factors exposats han ajudat a que l'economia índia hagi presentat -almenys fins als anys vuitanta- unes dèbils taxes de creixement que han estat incapaces de superar el 3% anual.

Moltes de les ineficiències que ha comportat el sistema de llicències industrials i de l'estratègia industrial índia en general ja foren posades de manifest al 1969 en l'informe oficial del comitè conegut com a *Dutt Committee (Industrial licensing policy inquiry committee)* malgrat el pràcticament nul impacte polític i econòmic de les seves recomanacions. Després d'analitzar el funcionament de la política industrial índia al llarg dels tres primers plans quinquennals l'informe

⁸⁸ Ahluwalia (1993), op. cit., p. 368.

⁸⁹ Little, Mazumdar i Page (1987) *Small manufacturing enterprises*, p. 314.

⁹⁰ Ahluwalia (1991) *Productivity and growth in indian manufacturing*.

concloïa⁹¹: i) el sistema de llicències industrials i altres controls no ha aconseguit els objectius marcats per la política econòmica; ii) el sistema de llicències no ha sabut impedir el creixement de la capacitat industrial excedentària; iii) l'objectiu de dispersió regional de les indústries ha estat dèbilment aconseguit; iv) els objectius d'autosuficiència i substitució d'importacions ha conduït a la importació de béns de capital sense considerar si aquestes encaixaven en les prioritats de política econòmica, amb el consegüent efecte sobre l'excés de capacitat industrial; v) una elevada proporció de les llicències industrials ha anat destinada al gran sector industrial i entre aquestes a les grans corporacions, observable en un increment del grau de concentració del capital. En base a aquestes conclusions el *Dutt Committee* formulava tota una sèrie de recomanacions sobre la necessària reorientació de l'estratègia industrial amb la finalitat que els efectes perversos del sistema de regulació i protecció de la indústria índia fossin revertits. Moltes de les recomanacions del comitè poden considerar-se com a profètiques, vist que molts dels problemes identificats posteriorment sobre l'estratègia industrial ja estaven continguts en aquest informe, a la vegada de la seva semblança amb moltes de les estratègies de creixement que seguiren els NICs a la dècada dels vuitanta. Una de les primeres recomanacions del *Dutt Committee* es recolzava sobre la ineffectivitat del sistema de llicències en la mesura que no s'havia emmarcat en un pla de desenvolupament sobre el que s'havien de prendre les decisions sobre la concessió de llicències, de forma que es feia necessari que, sense eliminar el sistema de llicències, aquest havia de limitar-se a determinats sectors, a sectors claus. Es a dir, el caràcter indiscriminador en la concessió de llicències no havia funcionat. Per això també es va apuntar que entremig de les indústries sotmeses a regulació -el *small scale sector* (política de reserves) i la gran indústria (evitar la concentració econòmica)- existia tot un sector de mitjanes indústries que havien de deixar-se a les forces del mercat. Una segona recomanació interessant, vistos els problemes de generació d'ocupació i d'increments de productivitat a que s'ha enfrontat la petita indústria, era que la reserva havia de realitzar-se en base a consideracions tècnico-econòmiques i no per productes, és a dir, segons el procés o etapa particular d'un determinat producte. Per últim cal destacar la consideració de l'informe sobre la necessària imposició de penalitzacions a aquelles indústries que no apliquessin correctament les llicències o les condicions sota les que aquestes s'imposaven. Es a dir la imposició de sancions d'acord amb el compliment dels objectius del planificador per part del sector industrial, evitant així la generació d'un excés de capacitat i una estructura de costos elevada. La única conclusió de l'informe que el govern d'Indira Gandhi es prengué una mica seriosament -sense negar però el seu caràcter populista- fou aquella que denunciava el creixent grau de concentració de capital, el que comportà el desenvolupament de la *Trade and Monopolies Restrict Act*; però per la resta se'n va fer una omissió absoluta.

⁹¹ Paranjape (1985) "New lamps for old...".

El model de desenvolupament que ha seguit l'Índia des de la independència guiat per la planificació i basat en un model ISI amb una forta participació de la inversió pública i en un context creixent de participació del sector privat en l'economia no ha servit perquè les necessitats més bàsiques de la població més pobre fossin cobertes. Les diferents mesures de política econòmica preses des del govern han estat marcades per interessos polítics i econòmics que l'Estat no ha estat capaç de superar, quedant molt lluny de les proclames d'eliminació de la pobresa, reducció en el nivell de concentració econòmica o configuració d'una societat igualitària. El paper paternalista i benevolent que ha jugat l'Estat enfront el sector privat via protecció del mercat intern o exempcions fiscals contínues, els poder polític dels grans propietaris rurals que els assegurava que el govern no tirés endavant una reforma radical en la distribució de la terra, la liberalització econòmica recolzada pels grans sectors del capital industrial indi un cop esgotat l'anterior model de creixement basat en la substitució d'importacions, són exemples de l'amalgama d'aquests interessos no sempre compatibles en la seva satisfacció. Aquesta estratègia, esbiaixada fortament cap a la indústria oblidant el desenvolupament agrícola, afavorint l'assignació de recursos cap a activitats intenses en la utilització de capital i la consegüent impossibilitat de generar ocupació, finançant la despesa pública mitjançant els impostos indirectes, s'ha vist agreujada en els últims anys pel paper del FMI-BM imposant la doctrina neoliberal com a mesura resolutive final. Els resultats no han estat neutres ni iguals per a tothom, la desigualtat en la distribució de la renda no s'ha reduït, el nombre de pobres continua creixent diàriament, però un 10% de la població amb elevats nivells de renda -un mercat no gens desestimable- consumeix a bon ritme. Una bona argumentació sobre el que aquí es tracta és la que escriu Patnaik quan referint-se a la interrelació entre les estructures de producció i de distribució de la renda en relació a la perpetuació de la desocupació i subocupació afirma:

“... no estic suggerint que no hi hagi mecanismes de control; però el fet que l'Estat els utilitzi depèn de la seva orientació de classe. La distribució inicial dels actius és un important determinant de la direcció del desenvolupament de l'economia. Però allà on es promou el desenvolupament capitalista no només cal preservar i protegir la propietat capitalista, sinó també en les condicions contemporànies, la propietat terratinent. Per tant allà on succeeix el desenvolupament ja està marcat per una substancial desigualtat en els actius i la renda. Això ja predisposa l'economia cap un canvi en l'estructura de la producció en una direcció determinada:... la producció de béns de consum d'estil occidental amb tecnologia provinent d'Occident...”⁹².

⁹² Patnaik (1993) “Critical reflections...” a Byres (ed) The state and development planning in India, p. 128-9.

D'aquesta forma l'estratègia de creixement seguida per l'Índia ha estat incapaç de generar un nivell de desenvolupament econòmic i social que hagi beneficiat al conjunt de la població. Als problemes pròpiament tècnics de l'estratègia se li ha afegit la incapacitat de l'Estat per aïllar-se de les pressions dels diferents interessos econòmics. Això permet afirmar que els resultats derivats de la planificació índia, la intervenció directe de l'Estat en l'economia i de la política econòmica aplicada estan íntimament relacionats amb la *capacitat* de l'Estat per a imposar les regles de joc i guiar l'economia en el marc del mercat. Considerant algunes de les característiques de la intervenció exitosa que ha tingut lloc als països del Sud-est asiàtic permet veure amb més facilitat els errors que ha incorrit l'estratègia industrialitzadora índia. Wade ha caracteritzat el lideratge industrial exercit per l'Estat sobre la base de tres factors⁹³: i) la indústria domèstica no només ha estat subjecte a protecció sinó també a competència; ii) la intervenció pública ha estat selectiva; iii) coherència en la utilització dels instruments de política econòmica. En el cas de l'Índia la competència interna mai ha estat un objectiu del projecte industrialitzador -es comença a parlar d'eficiència al 6è Pla Quinquennal-, mes aviat al contrari, on el sistema de llicències industrials i els controls d'importació han generat una estructura de costos molt elevada. La intervenció pública en l'economia no ha estat selectiva com ho mostra el cas de la protecció indiscriminada a tota la indústria, afirmant-se que el control al comerç unit al suport no selectiu a qualsevol inversió industrial es considerava suficient per promoure el tipus adequat d'industrialització⁹⁴. Per últim la complementació entre per exemple l'assignació de llicències industrials i els incentius fiscals no s'ha desenvolupat en un marc coherent dins l'estratègia industrialitzadora. Aquestes diferències permeten doncs veure més clarament alguns dels problemes tècnico-econòmics que ha presentat l'estratègia índia, malgrat la comparació directe entre ambdós casos és difícil degut a les diferències polítiques, econòmiques i socials entre ambdós. De fet destaquen en el cas de l'Índia tota una sèrie de *restriccions* polítiques i socials que han impedit una estratègia de creixement i desenvolupament exitosa. En primer lloc cal destacar dues característiques del sistema polític indi que sens dubte han afectat a la política econòmica: els seu caràcter federal i democràtic. Ja s'ha apuntat com l'estructura federal de l'Índia ha requerit de la divisió vertical de responsabilitats entre el Centre i els estats en la formulació i aplicació de la planificació el que ha dificultat la coordinació i la presa de decisions. Aquest fet es va veure agreujat a partir dels anys seixanta quan el partit dominant a l'Índia -el INC- comença a perdre el poder polític en les assemblees estatals, el que va comportar una erosió del difícil consens en els objectius a seguir així com una majors demandes d'autonomia per part dels estats ara governats per partits regionals. En segon lloc el règim democràtic ha dificultat l'aïllament d'aquells que prenen les decisions de la pressió de diferents interessos econòmics i la representació d'aquests en el poder legislatiu. Així la

⁹³ Wade (1988) "The role of government in overcoming market failure...", p. 154.

⁹⁴ Wade (1987), op. cit., p. 156.

centralització de la presa de decisions i l'establiment d'un executiu (i un Estat) fort -sovint només possible en règims autoritaris- no han estat trets característics de la dinàmica política índia. I és justament la necessitat d'acomodar els diferents interessos econòmics el que ha estat una de les causes que ha impedit que l'Estat indi desenvolupés la capacitat necessària per aplicar una estratègia econòmica que conduís a un major creixement i desenvolupament. La qüestió de la naturalesa de l'Estat i el grau de capacitat d'aïllament dels diferents interessos econòmics és l'objecte d'estudi del següent capítol.

3. ESTAT I POLÍTICA

En aquest capítol s'analitzarà com les relacions Estat-societat a l'Índia poden quedar expressades sota la influència dels interessos econòmics de les classes dominants i discutir així el grau d'autonomia relativa del que gaudeix l'Estat. En primer lloc caldrà caracteritzar els trets definitoris de l'Estat capitalista perifèric, marcant aquelles diferències que els dota d'unes característiques especials que seran determinants per les relacions que s'establiren entre aquest Estat i les diferents classes socials de la societat. Seguidament s'analitzaran aquells factors que permeten afirmar l'existència d'una relativa autonomia de l'Estat indi i discutir el caràcter de classe del mateix.

3.1. CARACTERITZACIÓ DE L'ESTAT CAPITALISTA INDI

3.1.1. L'Estat capitalista perifèric

Han estat diferents les aproximacions teòriques que s'han desenvolupat al voltant de la caracterització de l'Estat capitalista, és a dir l'Estat establert en aquelles societats on el mode de producció capitalista és el dominant. Però és clar que no tots els països actualment capitalistes han passat pel mateix *procés històric* fins a convertir-se en capitalistes ni que el funcionament d'aquest mode de producció adopti *formes de desenvolupament* paral·leles, motius pels quals la caracterització de l'Estat en formacions socials centrals i perifèriques també prendrà formes i funcions diferents. Per aquest motiu cal veure les diferents aproximacions⁹⁵ i enfocaments sobre quins són aquells trets que defineixen l'Estat en els països capitalistes perifèrics, i que poden aportar-nos elements per a l'estudi del cas concret de l'Índia. Abans d'això cal realitzar una puntualització sobre aquest *Estat capitalista* en la mesura que es troba en una formació social

⁹⁵ Un bon resum sobre aquesta temàtica, encara que parcial, és el desenvolupat per Leftwich (1994) "States of underdevelopment. The third world state in theoretical perspective".

perifèrica on hi estan presents elements capitalistes i precapitalistes. Com a tal Estat, aquest actuarà en nom d'aquells interessos derivats de l'estructura econòmica i social de la formació social, de manera que en el cas que aquí interessa, aquests interessos no seran exclusivament capitalistes. Malgrat això aquí es considera que en la mesura que el mode de producció dominant és el capitalista, pot parlar-se d'Estat capitalista, el que no implica que només serveixi als interessos capitalistes.

Una primera caracterització de l'Estat en el capitalisme perifèric és aquella que deriva directament del caràcter del capitalisme subdesenvolupat⁹⁶, definit aquest com l'altra cara de la moneda d'un mateix procés històric -el del desenvolupament capitalista-. Es planteja que són justament els trets que defineixen el capitalisme perifèric -bidireccionalitat de la relació capital i heterogeneïtat estructural- els que confereixen una dimensió particular a l'Estat. El caràcter dependent de l'acumulació de capital a la Perifèria -determinada pel procés d'acumulació a escala mundial- és el que fa que l'esfera política adquireixi un paper preponderant en aquella societat, diferent dels "estats normals" típics del capitalisme central:

“...Aquest debilitament de l'esfera econòmica està en correspondència en l'enfortiment de lo polític, que es converteix en el factor d'ordre de l'estructura, en l'únic factor de cohesió del capitalisme subdesenvolupat, i encara més quan l'esfera ideològica hi està subordinada”⁹⁷.

Aquesta teoria política es sustenta sobre la base teòrica formulada per Poulantzas sobre la relativa autonomia de les tres instàncies, encara que determinades en últim terme per l'esfera econòmica, ja que aquest paper dominant cohesionador que caracteritza a la instància política és resultat del desenvolupament capitalista desestructurat i distorsionat. És interessant remarcar que aquesta caracterització de l'Estat en les formacions socials perifèriques no confereix necessàriament estabilitat a l'Estat, com és el cas dels estats en els països llatinoamericans. Però en canvi, segons l'autor, els països asiàtics i africans sí disposaran d'Estats estables, estabilitat que s'instaura “per poder generar una classe dominant homogènia dins de la seva heterogeneïtat estructural”⁹⁸. L'aproximació de Sonntag, encara que mai ho afirma, fa pensar en un possible model d'Estat fort cohesionador però a la vegada amb un marcat caràcter de classe, el que pot semblar *a priori* una contradicció. Malgrat això, aquesta aportació ofereix elements teòrics per entendre millor la realitat de l'Estat en el capitalisme perifèric. La caracterització de Sonntag de l'Estat capitalista perifèric està estretament lligada a la relació entre poder polític i poder

⁹⁶ Sonntag (1977) “Hacia una teoría política del capitalismo periférico” a Sonntag y Valecillos (ed) El estado en el capitalismo contemporáneo.

⁹⁷ *Ibíd.*, p. 177.

econòmic que formula Miliband en relació als països subdesenvolupats basat en que l'Estat és tant font de poder econòmic com instrument d'aquest, de forma que “és el poder polític el que crea les possibilitats d'enriquiment i proporciona la base per a la formació d'una classe econòmicament poderosa, que pot transformar-se amb el temps en una classe econòmicament dominant”⁹⁹. Miliband va més enllà i inverteix la relació entre poder polític i poder econòmic que caracteritza les societats capitalistes. Aquest plantejament pot semblar contradictori en la mesura que en el cas de l'Estat capitalista perifèric la relació entre poder econòmic i polític pren la forma que domina sota formacions socials precapitalistes, és a dir que el poder polític atorga econòmic. Aquí però es considera de crucial importància l'aportació de Miliband en el potencial paper de l'Estat en la configuració i/o reconfiguració de classes en els països perifèrics.

Una segona aproximació sobre el model d'Estat als països subdesenvolupats, i en concret els del Sud de l'Àsia, és la que ofereix Myrdal¹⁰⁰ basada en la proposta d'“estats tous” (*soft states*) en contraposició a un Estat fort i compromès amb el desenvolupament. Aquesta manca de fortalesa de l'Estat per a tirar endavant les reformes econòmiques no significa manca d'estabilitat. Justament els països de l'Àsia meridional que han seguit la via de la democràcia, com és el cas de l'Índia, han desenvolupat un Estat estable. Però segons Myrdal es tracta d'una “estabilitat de l'estancament”¹⁰¹. El punt central de la seva discussió, i que defineix com a causa del caràcter “tou” d'aquests Estats, és la manca de “disciplina social” entesa com a manca de regulacions sostingudes per mesures coercitives:

“Quan qualifiquem els països del sud d'Àsia d'estats “tous”, volem dir que en tota la regió els governs nacionals exigeixen extraordinàriament poc dels seus ciutadans. Fins i tot les obligacions que existeixen estan faltades de mitjans coercitius per a aplicar-se. Aquest baix nivell de disciplina social és una de les diferències fonamentals entre els països asiàtics meridionals d'avui en dia i els països occidentals de principis del seu desenvolupament”¹⁰².

Malgrat la rotunditat de la manca de disciplina social com a explicació de l'Estat tou, Myrdal apunta altres elements com l'atorgament de la democràcia des de dalt i la consegüent apatia i impassibilitat de les masses o el paper de la classe dominant en la definició dels designis d'aquests països. En definitiva, Myrdal a més de destacar la importància de la política i del paper de l'Estat en el procés de desenvolupament dels països subdesenvolupats, dona punts de

⁹⁸ *Ibíd.*, p. 178.

⁹⁹ Miliband (1978) *Marxismo y politica*, p. 141.

¹⁰⁰ Myrdal (1974) *La pobreza de las naciones*.

¹⁰¹ *Ibíd.*, p. 179.

¹⁰² *Ibíd.*, p. 213.

referència importants per a entendre sota una òptica diferent la caracterització de l'Estat capitalista a la Perifèria.

Hamza Alavi proposa la teoria de "l'Estat postcolonial" o de "l'Estat sobredesenvolupat" que es deriva del caràcter d'una formació social que ha estat colonitzada, motiu pel qual la relació entre l'Estat i l'estructura econòmica en una formació social d'aquestes característiques és complexa, observant-se diferències respecte l'Estat capitalista característic dels països desenvolupats. D'acord amb aquesta teoria els interessos de la metròpoli faran desenvolupar un Estat d'acord a les seves necessitats, aparell que posteriorment heretarà la societat postcolonial:

“Pot dir-se que la superestructura a la colònia està sobredesenvolupada en relació a l'estructura de la colònia, la base de la qual descansa en la pròpia estructura metropolitana, de la que posteriorment serà separada en el moment de la independència”¹⁰³.

Per a poder entendre el desenvolupament de l'Estat després de la independència, és fonamental captar el caràcter colonitzador que precedeix a l'establiment de governs nacionals en els països perifèrics a l'igual que el tipus d'aparell estatal que la metròpoli va imposar a aquells. Però possiblement la proposició que Alavi llença més en ferm, i la més suggerent, és que l'Estat en la societat postcolonial no és l'instrument d'una sola classe:

“...és relativament autònom i és el mitjà entre els interessos contraposats de les tres classes propietàries, que són la burgesia metropolitana, la burgesia indígena i les classes terratinents, mentre que alhora actua en nom de tots ells per tal de preservar l'ordre social en el qual estan representats els seus interessos, que són la institució de la propietat privada i el mode capitalista com a mode de producció dominant”.¹⁰⁴

Aquesta seria una primera referència sobre l'autonomia relativa de l'Estat basat en una caracterització "interclassista" de l'Estat, i que radica en que les classes socials dominants tenen bases estructurals diferents i per tant interessos de classe diferents. Pel que aquí interessa és important remarcar la idea de coalició d'interessos de diferents fraccions de classe representants a l'Estat amb objectius d'hegemonia en el seu conjunt.

Totes aquestes aproximacions a la caracterització de l'Estat capitalista perifèric ofereixen aspectes que seran útils per a estudiar els trets que defineixen l'Estat en la formació social índia encara que aquí no es fa una adhesió a cap d'elles en concret. Es clar que la complexitat que

¹⁰³ Alavi (1974) "The state in post-colonial societies...", p. 61.

¹⁰⁴ *Ibíd.*, p. 62.

defineix un Estat com el que aquí s'estudia requereix de múltiples aspectes i consideracions que condueixin a una aproximació detallada i particularitzada del mateix.

3.1.2. L'autonomia relativa de l'Estat

El debat sobre l'existència de l'Estat relativament autònom encara és obert i no mancat de postures contraposades. Aquí no es pretén fer una descripció de les diferents aproximacions realitzades sobre aquest tema, sinó esquematitzar teòricament el contingut d'aquesta proposta i veure si en el cas de l'Estat indi pot afirmar-se que aquest actua *relativament* de forma autònoma dels interessos econòmics subjacents a l'estructura econòmica. En la mesura que abans s'ha remarcat la importància de considerar l'esfera política en l'anàlisi de qualsevol formació social, pot deduir-se una inclinació favorable envers la defensa de l'autonomia relativa de l'Estat. Però més que concloure amb una resposta afirmativa o negativa sobre l'autonomia de l'Estat, el que és clau es desxifrar els elements que caracteritzen la composició i funcionament de l'Estat indi en el marc del seu procés històric, per en últim terme mostrar el seu paper en el procés de desenvolupament econòmic d'aquesta societat, i poder analitzar a quins interessos i estímuls ha respost la seva actuació. Com es veurà més endavant, a l'hora d'estudiar el nivell de desenvolupament socioeconòmic de l'estat de Kerala serà fonamental comprendre la veritable existència d'una autonomia relativa de l'Estat que ha conduït a l'aplicació de reformes econòmiques més enllà dels interessos de classe. A més l'autonomia de la superestructura respecte de l'estructura econòmica també es posarà de manifest en l'existència de moviments socioreligiosos que han impulsat mesures a favor d'un major desenvolupament humà, de forma que podrà parlar-se d'una consciència social en aquella societat que no sempre està vinculada a la base econòmica.

3.1.2.1. El debat teòric

La teoria que desenvolupa l'autonomia relativa de l'Estat sovint s'ha definit com la segona tipologia marxista de l'Estat capitalista, ja que aquest concepte deriva de la caracterització que Marx va realitzar sobre l'Estat bonapartista definint aquell aparell burocràtic com a independent dels interessos burgesos¹⁰⁵. Però fou Nicos Poulantzas¹⁰⁶ qui va desenvolupar aquesta segona

¹⁰⁵ Miliband (1965) "Marx and the state" a Miliband i Saville (ed) The socialist register 1965.

¹⁰⁶ Poulantzas (1969), op. cit.

accepció, no faltada de divergències teòriques i enfrontaments dialèctics¹⁰⁷, el que fou bàsic en el context de l'estudi sistemàtic d'una teoria sobre el paper de l'Estat en diverses formacions socials.

L'anàlisi estructuralista que Poulantzas realitza sobre l'Estat capitalista queda clarament desmarcat de les dues visions tradicionals de l'Estat, la instrumentalista i funcionalista que segons ell no permeten entendre adequadament la naturalesa de l'Estat. D'aquesta forma en el primer cas, la concepció de l'Estat com instrument d'una classe dominant -la burgesa- que "utilitza" l'Estat pels seus interessos particulars és una visió excessivament reduccionista. En el segon cas, la idea d'Estat-subjecte, com aquell dotat d'una autonomia pràcticament absoluta en relació a les classes socials, també redueix l'Estat a una institució racionalitzada lluny de la realitat. A partir d'aquí Poulantzas s'apropa al concepte d'autonomia relativa com aquell que "designa un funcionament *específic* de l'Estat capitalista" amb l'intenció "marcar clarament la distància que separa aquesta concepció de l'Estat d'una concepció simplista i vulgaritzada, que veu en l'Estat l'utensili o instrument de la classe dominant"¹⁰⁸. Poulantzas sense negar el caràcter de classe de l'Estat capitalista defineix l'existència d'una autonomia relativa de l'Estat respecte del que anomena "bloc en el poder", que derivada en última instància dels interessos contradictoris de les diferents fraccions de classe. Aquesta noció de "bloc en el poder" on hi estan representats diferents interessos dóna molts elements per comprendre el caràcter de l'Estat capitalista perifèric en la mesura que per una banda es tracta d'un Estat heretat del poder metropolità-colonitzador i que per altra banda forma part d'una formació social on l'estructura econòmica no es només capitalista sinó que hi existeixen elements precapitalistes.

No hi ha dubte que l'aportació teòrica de Poulantzas és fonamental per a l'explicació de les interrelacions Estat-estructura econòmica, i la seva formulació de l'existència d'interessos econòmics contraposats representats a l'Estat es de vital rellevància. Això es especialment important en el cas que aquí s'estudia degut a l'existència d'una coalició dominant a nivell d'Estat de l'Índia que permetrà explicar l'autonomia relativa del mateix sense negar el seu caràcter de classe. Malgrat tot l'enfocament de Poulantzas pot definir-se com de caràcter marcadament estructural, fins i tot de "determinisme estructural", ja que en últim terme afirma "la constant determinació-en-última-instància de lo econòmic en les estructures, reflectida en les relacions socials"¹⁰⁹.

¹⁰⁷ Una excel·lent discussió sobre les diferències teòriques i metodològiques entre Poulantzas i Miliband l'ofereix Ernesto Laclau (1975) "The specificity of the political: the Poulantzas-Miliband debate".

¹⁰⁸ Poulantzas (1969) Poder político y clases sociales en el estado capitalista, p. 332.

¹⁰⁹ *Ibíd.*, p. 77

Ha estat aquesta determinació de lo econòmic el que ha conduït que enfocament de Poulantzas s'hagi titllat de "determinista"¹¹⁰ i fins i tot de "reduccionista"¹¹¹. En la seva crítica Miliband afirma, no sense falta de fonament, que l'anàlisi marxista de l'Estat ha impedit un anàlisi específica de lo polític. La tesi de Poulantzas de les "estructures objectives" i la derivació de les consegüents relacions entre les classes socials i l'Estat és el punt central de la crítica de Miliband. Malgrat és cert que l'anàlisi de Poulantzas no permet analitzar adequadament la dinàmica política en tota la seva amplitud i que els conceptes de les instàncies no sempre queden clarament definits, cal dir que l'objectiu de Poulantzas és determinar a nivell teòric l'autonomia del poder polític en el mode de producció capitalista¹¹², mentre que la crítica de Miliband es basa en un anàlisi situat en un nivell d'abstracció inferior.

De qualsevol forma no sent l'objecte d'estudi en el present treball l'anàlisi de la conceptualització teòrica de Poulantzas cal enumerar les principals aportacions que Miliband ha realitzat sobre el concepte de l'autonomia relativa de l'Estat, en resposta a enfocament de Poulantzas. En primer lloc cal destacar la diferència que Miliband realitza en l'actuació de l'Estat *en nom o a les ordres* de la classe dirigent¹¹³. És la primera la que permet identificar l'autonomia relativa de l'Estat i alliberar així la noció estricta i restringida dels "límits estructurals" en que es troba tot Estat. La qüestió, seguint a Miliband, no és tant si aquestes restriccions estructurals existeixen, que és clar que sí, sinó fins a quin punt aquests limiten l'actuació de l'Estat. En conseqüència Miliband -negant-se a establir criteris arbitraris per a l'establiment d'aquests límits, el que segons ell ha caracteritzat l'anàlisi marxista de l'Estat- advoca per una concepció més funcionalista, criticant l'"hiperestructuralisme" en la mesura que "priva als 'agents' de tota llibertat d'opció i maniobra i els converteix en portadors de forces objectives que son incapaces de modificar"¹¹⁴. La dificultat en l'establiment dels criteris deterministes ha estat expressat per diferents autors sota qüestions com "on acaba la determinació estructural i on comença l'exercici del poder"¹¹⁵ al rebutjar la consideració que un sistema estigui caracteritzat per un *total* determinisme estructural, ja que en aquest cas no hi hauria lloc pel poder. La dificultat en establir el grau del marge de maniobra de l'Estat en el desenvolupament de les seves funcions és sense dubte la clau de volta de l'autonomia de l'Estat. Sembla pertinent però considerar que aquesta qüestió dependrà de les característiques estructurals i de les forces polítiques concretes que actuen en un moment històric concret i en una determinada formació social. Com es veurà en el cas dels països subdesenvolupats, i en concret l'Índia, la intervenció de l'Estat en l'economia, el

¹¹⁰ Miliband (1977) Marxismo y política.

¹¹¹ Alavi (1982) "State and class under peripheral capitalism".

¹¹² Laclau (1975) "The specificity of the political...", p. 99.

¹¹³ Miliband (1977), op. cit., p. 96.

¹¹⁴ *Ibíd.*, p. 95.

paper de l'Estat en la reconfiguració de classes el consegüent efecte sobre la configuració d'una coalició de classes dominants, els realienaments entre les diferents forces polítiques en determinades situacions conjunturals o els imperatius de legitimitat política que requereix tot règim democràtic que comporten decisions econòmiques que no representen necessàriament els interessos de les classes dominants, marcaran en cada moment la delimitació de les funcions objectives de l'Estat, enteses en el marc de la lògica de l'acumulació de capital. En el cas de Kerala però l'Estat no quedarà emmarcat en aquesta lògica funcional d'acumulació degut al seu caràcter redistributiu.

D'aquesta forma es veurà com en el cas de l'Índia l'Estat ha tingut un espai per a la presa de decisions que anava més enllà dels imperatius de les "estructures objectives", de forma que l'autonomia de l'Estat no ha provingut exclusivament de l'existència d'interessos econòmics contraposats en el sí de l'Estat segons la formulació de Poulantzas. En el cas de l'Índia, l'existència de diferents classes en el que anomenarem la "coalició dominant" a nivell de l'Estat requerirà que aquest adopti un paper mediador entre els diferents interessos econòmics, el que no nega el caràcter de classe de l'Estat sinó que simplement enlloc de considerar aquest com a instrument de classe es considera aquest com l'*arena* on es desenvolupen i tenen lloc els conflictes entre les diferents classes.

De totes formes cal considerar la possibilitat que les demandes de grups externs cap a l'Estat, i la consegüent desviació de la política de l'Estat dels interessos de les classes dominants, puguin originar-se fora dels cercles de la lògica capitalista, és a dir, fora del marc de l'acumulació de capital. I és que de l'enfocament teòric aquí presentat es basa en la proposta d'autonomia relativa de l'Estat emmarcada en un anàlisi de classe i estrictament econòmic. Com es veurà més clarament a l'estudiar la importància de la superestructura (i la seva autonomia respecte l'estructura econòmica) en el procés de desenvolupament econòmic en el cas de Kerala, cal tenir en consideració tots aquells elements que estan presents en la formació social, i que quedaran reflectits en l'Estat i en la superestructura de la mateixa. D'aquesta forma, més enllà de les classes -i de l'anàlisi de l'autonomia relativa de l'Estat des de l'òptica marxista- existeixen altres "realitats socials"¹¹⁶ tals com les diferències lingüístiques, l'estructuració social de castes, els aspectes regionals, les diferències religioses,... que totes elles formaran part de la formació social i determinaran relativament el seu funcionament com a tal i també el de l'Estat. En la mesura que això sigui així es pot considerar que aquests factors també podran fer gaudir a l'Estat d'una autonomia relativa respecte als interessos de les classes dominants, ja que

¹¹⁵ Lukes (1985) El poder: un enfoque radical, p. 76.

¹¹⁶ Expressió obtinguda d'Amin (1994) El fracaso del desarrollo..., p. 109.

configuren l'Estat com un espai de confrontació/resolució de qüestions que són diferents de la confrontació de classes en el sí de l'Estat -que de fet és l'estudiada per Poulantzas-. D'aquesta forma cal considerar l'autonomia relativa de l'Estat -i de la superestructura- no només en base a les relacions inter i intraclasse, sinó també explicar aquesta autonomia relativa per factors no-econòmics. Existeixen doncs una sèrie de "realitats socials" concretes que han de considerar-se com a factors cabdals per a comprendre el caràcter i funcionament d'aquella formació social. I encara que Poulantzas concebi l'autonomia relativa en base a la lluita de classes, aquesta mateixa noció pot fer-se extensiva a altres lluites generades per elements presents a la societat i que també podran conferir autonomia a l'Estat. I es que justament l'anàlisi estructuralista, com ho és el de Poulantzas, centra el seu anàlisi en les estructures de la societat, i aquells factors esmentats -o "realitats socials"- són elements estructurals de la formació social d'obligada consideració en l'anàlisi de l'autonomia relativa de l'Estat.

Aquesta proposta no nega el caràcter de classe de l'Estat, ja que aquest segueix operant sota la lògica de l'acumulació de capital i afavorint principalment els interessos de les classes dominants en detriment de la resta de la societat. Senzillament el que es considera és que la realitat socioeconòmica que caracteritza als països perifèrics i en particular l'Índia és més complexa i diversa que la que caracteritza els països desenvolupats -pels que principalment s'ha formulat la teoria marxista de l'autonomia relativa de l'Estat-. Es així perquè la formació de l'Estat en el cas concret de l'Índia s'ha donat en un moment històric i sota unes condicions estructurals diferents que ha derivat en un procés de desenvolupament on la formació social capitalista no ha eliminat les restes d'estructures precapitalistes i on el naixement de l'Estat modern no ha estat fruit d'un procés d'evolució intern de la societat -com és el cas dels països desenvolupats-. De fet aquestes segueixen persistint i en alguns casos, com podrà veure's en el cas de l'estructura de castes, adopten noves dimensions que no només no fa preveure la seva desaparició sinó que fins i tot les reforça. Es per això que el que aquí es fa referència és la necessària consideració que malgrat el caràcter o naturalesa de l'Estat no canvia, sí que cal reconsiderar el concepte d'autonomia. Es tracta, en definitiva, de prendre en consideració factors històric-concrets que defineixen un "model de dominació" més enllà dels condicionants dels "mode de producció".

3.1.2.2. El cas de l'Estat indi

Les posicions teòriques al voltant de la suposada autonomia de l'Estat indi respecte els interessos de classe varien extremadament, i sovint moltes de les aproximacions realitzades sobre la naturalesa de l'Estat en la formació social índia no es posicionen clarament sobre si es

pot parlar o no d'autonomia relativa. És en canvi, més fàcil d'identificar aquells que neguen aquesta autonomia per aspectes totalment oposats. Malgrat tot aquí s'exposaran aquells factors que poden induir a clarificar si en el cas concret de l'Índia, els interessos de les classes dominants han determinat l'actuació dels diferents governs indis i/o si el desenvolupament de l'Estat ha gaudit d'un marge d'independència en la seva actuació política.

És clar que aquest anàlisi no nega una premissa que aquí es sosté, el caràcter capitalista de l'Estat indi en la mesura que la seva dinàmica queda emmarcada en una formació social on domina el mode de producció capitalista a la vegada que impulsor i promotor d'una estratègia de desenvolupament de caire capitalista, malgrat la retòrica socialista que ha tenyit el discurs polític¹¹⁷. Com a tal, l'Estat indi, ha desenvolupat aquelles funcions que corresponen a l'exercici de la seva autoritat en el marc de l'economia capitalista: legitimació, regulació, promoció de la reproducció capitalista i repressió.

Aquest aspecte tampoc no nega l'existència d'elements particulars d'aquesta formació social que hagin donat un marge d'independència en l'actuació política de l'Estat o que senzillament aquesta actuació no hagi respost *exclusivament i necessàriament* als interessos econòmics de les classes dominants. La política econòmica aplicada a l'Índia ha estat marcada per factors econòmics i polítics, i la política índia ha respost a aspectes no només econòmics sinó també religiosos, culturals, ideològics i regionals.

El factor que més clarament pot defensar l'existència d'una autonomia de l'Estat és l'existència d'una *heterogeneïtat de les classes propietàries dominants*. Aquesta manca d'homogeneïtat de les classes dominants -que es tradueix en uns interessos econòmics diferents, i fins i tot contraposats- queda reflectida quan Bardhan¹¹⁸ descriu el que ell anomena la “coalició dominant” existent a l'Índia que esta formada per la classe capitalista industrial, els rics agricultors i els professionals -tant civils com militars i incloent-hi els treballadors *white collars*-, encara que aquesta caracterització no el condueix a referir-se explícitament a l'autonomia relativa de l'Estat. També Alavi, quan parla del INC -el partit que ha dominat la política índia des de la independència- afirma que “no és un partit d'una sola classe”¹¹⁹, sinó que amb l'ajuda de la burocràcia ajusta les demandes, sovint en conflicte, de les classes propietàries. És clar que aquesta heterogeneïtat està connectada amb el procés històric de transició al

¹¹⁷ Veure Capítol 1. L'estratègia de desenvolupament a partir de la independència.

¹¹⁸ Bardhan (1984) The political economy of development in India.

¹¹⁹ Alavi (1974), op. cit., p. 63.

capitalisme que han experimentat en general els països avui subdesenvolupats. Com exposa Bardhan:

“Hem emfatitzat els conflictes entre les classes propietàries que són prou pronunciats per a distingir la configuració de classes en el cas indi dels països capitalistes avançats on la classe dominant és d’alguna forma més homogènia. Sens dubte part d’aquesta diferència s’origina en el procés històric de feble desenvolupament del capitalisme a l’Índia, de forma que la classe capitalista industrial no ha estat prou forta per a debilitar la importància econòmica de la classe de rics agricultors o absorbir-los en grans empreses capitalistes agroalimentàries; ni ha tingut èxit en colonitzar la burocràcia i modelar-la per tal d’adaptar-la en gran part als objectius capitalistes”¹²⁰.

Malgrat tot, cal remarcar que Bardhan col·loca als interessos d’aquesta “coalició dominant” com la clau de volta que l’Estat indi no hagi jugat un paper en el desenvolupament econòmic i social, sinó un paper regulador i protector que ha impedit el procés d’acumulació capitalista per conduir al país cap un procés de creixement econòmic i benestar social. Justament per aquest motiu afirma que “l’autonomia de l’Estat indi queda sovint més reflectida en el paper regulador que en el de desenvolupament”¹²¹. De fet Bardhan malgrat rebutjar la noció marxista que l’Estat actua en nom de les classes propietàries -considerant que aquesta aproximació es “altament inadequada” i “enganyosa” per a la comprensió de la dinàmica de l’acció de l’Estat¹²²- afirma que no es poden ignorar les restriccions imposades per part dels interessos de les classes dominants en l’establiment de les línies de política econòmica i en la aplicació de la mateixa. De fet la seva explicació de la impossibilitat de l’Estat indi de mantenir una estratègia de creixement i desenvolupament exitosa és resultat de les pressions per part de la “coalició dominant” que ha tingut com a resultat el constant drenatge de l’excedent públic disponible, bloquejant-se així la funció d’acumulació de l’Estat. Per la seva part Kohli¹²³ des d’una perspectiva més liberal destaca que la incapacitat de l’Estat indi en esdevenir un *developmental state* -que el defineix com a actor en el procés de desenvolupament- no pot explicar-se exclusivament per les restriccions imposades pels diferents interessos econòmics, sinó que cal considerar la mancança d’institucions polítiques compromeses i eficients. De fet sota el seu punt de vista, es el creixent procés de desinstitucionalització i de crisi que pateix l’Estat indi, la principal causa que aquest no hagi aplicat les necessàries polítiques redistributives i de desenvolupament social.

¹²⁰ Bardhan (1984), op. cit., p. 60

¹²¹ *Ibid.*, p.39.

¹²² *Ibid.*, p. 33.

¹²³ Kohli (1987) State and poverty in India.

També Alavi destaca els efectes que la colonització ha representant sobre l'estructura econòmica dels països perifèrics i la subsegüent composició de classe de l'Estat:

“...La burgesia nativa no està enfrontada amb la tasca històrica de la burgesia europea de subordinar el poder feudal amb el propòsit d'establir l'Estat-nació. Tot el contrari, ara la classe terratinent “feudal” complementa els objectius polítics de la burgesia nativa en el funcionament “democràtic” de l'Estat postcolonial, perquè juga un paper clau en l'establiment de lligams entre l'Estat a nivell nacional i les estructures de poder locals a les àrees rurals que domina”¹²⁴.

Un altre factor que pot apuntar-se com a explicatiu en la concepció de l'autonomia relativa de l'Estat és aquell basat en *l'evolució interna de la societat i els efectes d'aquesta sobre el paper de l'Estat*, amb la consegüent particular relació entre ambdós. Aquest argument es centra en que moltes societats perifèriques han experimentat un procés de creació i configuració de l'Estat que no s'ha derivat d'una evolució interna de la societat, és a dir, d'un procés de desenvolupament social que ha quedat reflectit en l'Estat, com ha estat el cas dels països occidentals. En base a això, i considerant el paper actiu que l'Estat ha adquirit en el procés de desenvolupament de molts països un cop aconseguida la independència, es considera que l'Estat té un paper fonamental en el procés de formació de classes. Com afirma Vergopoulos:

“L'Estat constitueix la trama de base pel desenvolupament de la societat, les diferències socials, la divisió social del treball, les classes socials que es formen en relació a aquell. El cos de l'Estat constitueix l'espai privilegiat a partir del qual s'ha format el conjunt social... L'Estat perifèric practica una política de “contribucions”... política que dóna lloc a un teixit protector que permet l'incrustació en el seu sí de les classes dominants”¹²⁵.

També Bardhan destaca la importància de l'Estat en el seu paper de reconductor de classes i fins i tot de donar una base material a noves classes:

“...els marxistes han de reconèixer les formes en que l'Estat ocasionalment configura realineaments de classe a la societat civil, i maneja el *midwife's knife* en el naixement d'algunes noves classes”¹²⁶.

En el cas concret de l'Índia, l'Estat, a més de jugar un paper clau en el procés d'acumulació, ha elaborat un sistema regulador-paternalista que ha desenvolupat tota una sèrie de mecanismes - llicències industrials, subsidis agrícoles,...- que sens dubte ha contribuït a la creació d'una part important de la base econòmica que ha afectat decisivament a la consolidació d'una estructura

¹²⁴ Alavi (1974), op. cit., p. 73. Veure també Capítol 1. L'estratègia de desenvolupament a partir de la independència.

¹²⁵ Vergopoulos (1983) “L'État dans le capitalisme périphérique”, p. 44-45.

capitalista i a la reconfiguració de classes. És aquest paper actiu de l'Estat tant en l'esfera econòmica com en la social, el que li confereix els trets de "cohesionador", "reformador" o "unificador" de tot el sistema.

En estreta relació amb l'element de formació de la societat esmentat anteriorment, destaca el factor cultural com a bàsic per comprendre les diferències en la concepció del "poder" de diferents formacions socials, emfatitzant-se aquest tret si es tracta d'una formació social asiàtica. La *persistència a cultures asiàtiques de la noció d'autoritat* permet a Pye desenvolupar la idea d'"autoritat paternalista"¹²⁷ per entendre que les relacions entre Estat i societat poden dotar al primer d'una certa autonomia. Aspectes com l'aversion a criticar obertament a l'autoritat o la idea d'unitat de la comunitat, fa que el comportament de la societat civil com a tal no sempre respongui als esquemes occidentals de funcionament de la mateixa. Pye mostra un exemple immillorable en relació al que es podria anomenar "autonomia del lideratge", encara que qualificant-lo com a element positiu del paternalisme asiàtic -el que és discutible-:

“...l'autoritat paternalista pot ser una força efectiva en el desenvolupament polític. El primer, i més important, es la possibilitat d'una major flexibilitat de la política econòmica. Els líders poden canviar de direcció sense por de perdre el suport electoral. La lleialtat al líder sovint va lligada a la necessitat de pertinença i recerca d'una identitat de grup a través de la participació més que per l'entusiasme d'objectius concrets de política econòmica. Un cop les exigències de patronatge s'han trobat, és probable que els seguidors siguin tolerants de l'elecció de l'estratègia i la tàctica que faci el seu líder. Sovint aquesta llibertat ha estat mal utilitzada pels líders asiàtics, com és el cas de Mao Zedong i Indira Grandhi en molts moments de les seves carreres...”¹²⁸.

La proposta de Pye d'entendre la política com la interacció entre poder i valors és sens dubte una porta oberta a una millor comprensió dels processos político-socials de moltes societats i, ara per ara, una dimensió força desconeguda.

Per últim un element que ha caracteritzat a l'Índia postindependent políticament ha estat el paper de l'Estat en la *consolidació nacional*¹²⁹ en un país on les diferències lingüístiques, regionals i religioses eren -i són- considerables. El paper de l'Estat -i en particular del INC, que allora fou el moviment que encapçalà la lluita per la independència- en la concepció i promoció

¹²⁶ Bardhan (1984), op. cit., p. 35.

¹²⁷ Pye (1985) *Asian power and politics: the cultural dimensions of authority*, p. 320 i ss.

¹²⁸ *Ibid.* p. 332. (Cursiva meua)

¹²⁹ Myrdal (1968) *Asian drama*, p. 257 i ss.

d'un Estat secular, federal i democràtic, li ha conferit un cert grau d'autonomia relativa¹³⁰. Cal dir que aquesta consolidació nacional ha servit a alguns autors¹³¹ per caracteritzar una part de l'anomenada "política de centre" que ha dut a terme el INC des de la independència i en conseqüència a afirmar la marginalitat de les qüestions de classe a nivell de l'Estat, definint aquest com el "tercer actor". En relació al paper de l'Estat en aquest procés de consolidació nacional, Amin diferencia l'Estat perifèric de l'Estat capitalista central. Així afirma que a la Perifèria el principal subjecte històric és el "moviment d'alliberació nacional"¹³², més que les classes o les nacions, amb uns objectius clars a dur a terme: independència, desenvolupament i construcció nacional. Aquest aspecte enllaça amb l'esmentat paper de l'Estat en la formació de la base material, a diferència dels Estats centrals on la base material d'aquella realitat social era la construcció capitalista autocentrada¹³³.

Tots aquest elements permeten contextualitzar la naturalesa de l'Estat indi en el marc d'una formació social subdesenvolupada i depenent fruit del procés de desenvolupament capitalista a nivell mundial. Per altra banda, si bé tots aquests factors permeten una aproximació a la caracterització d'una certa autonomia per part de l'Estat, no eliminen l'existència de pressions que des de les classes propietàries s'han dirigit cap a l'Estat -i que aquest sovint s'han sabut satisfer- ni nega l'existència d'interessos econòmics representats a l'esfera política, cal dir també que tots aquests elements característics de la formació social índia -i en alguns casos podent-los fer extensius a altres societats perifèriques- són explicatius del caràcter particular de l'Estat indi. Tots ells, heterogeneïtat de les classes dominants, procés de formació de la societat o trets culturals particulars, indiquen que la realitat econòmica, social i cultural és suficientment complexa per evitar realitzar un anàlisi reduccionista, parcial o simple al voltant de la naturalesa de l'Estat -tant per les concepcions d'Estat-cosa com Estat-subjecte- així com del possible grau d'autonomia en el seu funcionament.

3.2. CONCLUSIONS

¹³⁰ En la mateixa línia, Miliband expressa l'autonomia relativa en termes de la recerca per part de l'Estat de *l'interès nacional*, encara que afegeix que aquests interessos són els de la classe dirigent. Veure Miliband (1978) *Marxismo y política*, p. 109.

¹³¹ Rudolph and Rudolph (1987) *In pursuit of Lakshmi: the political economy of the indian state*, p. 19 i ss.

¹³² Amin (1994), op. cit., p. 98.

¹³³ *Ibíd.* p. 93.

El caràcter de classe de l'Estat indi ha influenciat poderosament en que l'estratègia de desenvolupament capitalista seguida no hagi beneficiat al conjunt de la població sinó principalment a aquells que formen part de les classes dominants. Malgrat això cal afirmar l'existència de l'autonomia relativa de l'Estat que fa que les actuacions del mateix no sempre responguin als interessos de les classes dominants, com ja ha quedat exposat. Es per això que es fa extremadament pertinent referenciar aquí la diferència que Kaviraj fa entre *dominació* i *governació* per entendre el funcionament de l'Estat i la lògica d'intersecció entre la política i l'economia. Mentre la *dominació* és el resultat de l'arranjament d'interessos en el llarg termini i del control dels arranjaments de producció -el que configuraria als capitalistes industrials i als rics agricultors com a classes dominants-, la *governació* fa referència al procés de presa de decisions en l'aparell de l'Estat¹³⁴. Aquesta diferenciació permet un major apropament a la comprensió de l'autonomia relativa en la mesura que l'acció pública respon a "estímul" diferents d'aquells que provenen de la coalició dominant, com afirma Kaviraj:

"Ben segur que l'estable estructura de dominació de classe restringeix i estructura el procés de governació; però aquest és bastant diferent d'aquell... Això [la influència dels càlculs de les avantatges polítiques en el curt terme per part d'aquells que prenen les decisions] també assegura que les actuals configuracions polítiques no s'esdevinguin simètriques amb la divisió de classes a la societat... seria seriosament inútil per a l'anàlisi política ignorar aquest nexa d'interès en el curt terme construït per les directrius de la política pública"¹³⁵.

Així doncs i resumint malgrat el caràcter de classe de l'Estat indi -observable en la influència per part dels interessos de la coalició dominant, principalment rics agricultors, capitalistes industrials i petita burgesia, sobre les línies d'actuació de la política pública- no pot negar-se que aquest gaudeixi d'un cert grau d'autonomia relativa fruit de la heterogeneïtat de classes que formen la coalició dominant i per les restriccions polítiques i socials a que s'enfronta l'Estat resultat de la seva pròpia acció pública; restriccions que es tradueixen en interessos que l'Estat haurà també d'acomodar si aquest pretén continuar amb el desenvolupament de les seves funcions públiques i polítiques.

Per últim cal destacar perquè en el cas de l'Estat indi aquesta autonomia relativa ha estat insuficient per l'aplicació de mesures a favor del desenvolupament socioeconòmic en benefici de tota la societat, mentre que en el cas de l'estat indi de Kerala, que estudiarem posteriorment, l'autonomia de l'Estat sí que ha capacitat a aquest que l'acció pública redundés en mesures redistributives i d'igualtat social. En el cas de l'Estat indi, és justament l'heterogeneïtat de la coalició dominant el que no només no ha permès una política de desenvolupament adequada sinó que tampoc ha afavorit el

¹³⁴ Kaviraj (1988), "A critique of the passive revolution", p. 2431.

¹³⁵ *Ibíd.*, p. 2431.

creixement econòmic. Ja s'ha apuntat com els interessos de la coalició dominant estan en conflicte, i això significa per una banda la constant competència entre diferents grups per obtenir recursos de l'Estat i per tant el seu continu drenatge, i per altra banda -i no menys important- aquest conflicte d'interessos fa estar contínuament present el potencial desestabilitzador de la coalició per part del moviment d'alguns dels seus membres. Son aquests dos factors els que han impedit la generació a nivell de l'Estat un "pacte" o "acord" que afavorís almenys el creixement econòmic -i alliberar a l'economia de la insuperable baixa taxa de creixement del 3.5% fins als anys vuitanta, el que Krishna va anomenar la "taxa de creixement hindú". La competència entre diferents interessos va impedir en gran mesura una resposta unificada de les classes dominants propietàries als requeriments de l'economia i de l'acumulació de capital, el que possiblement en últim terme hagués beneficiat *almenys* a aquestes. El parlar d'una estratègia de desenvolupament redistributiva i equitativa és força diferent i és el que porta a estudiar el model de Kerala. Com estudiarem a la segona part d'aquest treball l'Estat a Kerala no ha estat exempt de la pressió dels interessos de diferents classes i de grups religiosos i de casta, però la capacitat de l'Estat per a dur a terme una política que beneficiés al conjunt de la població s'explica per la mobilització popular i el compromís polític del govern del CPI(M). I de fet quan l'estancament econòmic ha començat a pressionar l'estabilitat del model de desenvolupament de Kerala, l'Estat ha estat capaç de promoure pactes entre diferents classes. És clar que les restriccions a que s'ha hagut d'enfrontar l'Estat indi tant polítiques -fruit del necessari equilibri democràtic en un estat federal- com econòmiques -disseny de l'estratègia de desenvolupament en el marc d'una formació social postcolonial- no han estat les mateixes que les que s'ha trobat l'Estat de Kerala. Així i tot la independència política que tenen els estats en l'establiment de la política econòmica -especialment en el camp de la reforma agrícola i de la política social- i la dimensió de Kerala amb proporcions superiors a la de molts altres països -comptant amb quasi 30 milions d'habitants- permeten prendre a Kerala com a objecte d'estudi i d'anàlisi de les relacions Estat-societat i estudiar la capacitat política de l'Estat en la seva tasca de desenvolupament socioeconòmic. Com podrà veure's, el cas de Kerala explica que l'autonomia relativa de l'Estat i especialment la capacitat d'aquest per minimitzar les pressions provinents de les classes dominants és fonamental per a poder emprendre una estratègia de desenvolupament igualitària que tingui present les necessitats de tot el conjunt de la població.

4. L'ESTRUCTURA SOCIAL HINDÚ

El sistema de castes ha estat el sistema d'estratificació social que ha prevalgut durant segles en la formació social índia, i que com es veurà, s'arrela en aspectes que van més enllà dels estrictament econòmics. Però el desenvolupament capitalista ha desestructurat aquest sistema social, donant lloc a un afluit discurs entorn al sistema de castes i el sistema de classes. Com s'exposa a continuació, en l'època precolonial, poder polític, posició econòmica i estatus ritual estava íntimament lligat, i era el propi funcionament del sistema de castes el que legitimava un sistema d'extracció de l'excedent i una divisió social del treball, observant-se així una plena correlació entre classe i casta. A l'època colonial, els canvis introduïts en l'estructura econòmica va fer aparèixer els inicis de la diferenciació econòmica dins una mateixa casta, separant-se ambdues estructures lleugerament, que es feu més patent quan s'introduïren plenament les

relacions de producció capitalista. Així i tot, des de la independència, l'estructura de castes segueix -a través de diferents mecanismes- tenint uns efectes en el desenvolupament de la societat índia, a nivell econòmic però sobretot a nivell polític via l'apel·lació dels partits polítics al casteisme. De qualsevol forma sembla impossible negar l'existència d'una consciència social on encara hi perviu la identitat de casta malgrat l'emergència de les classes socials sota el desenvolupament capitalista.

Aquesta conclusió assenta una noció força debatuda entre diferents línies de pensament sobre la teoria del canvi social i que fa referència a la relació *tradicio-modernitat*. Aquest aspecte es fa especialment patent en el cas de l'Índia quan es pretén analitzar com un dels elements tradicionals de la societat índia, la casta, s'ha vist modificat i trastocat per les qüestions de classe i de poder polític. Com es posa de manifest en el present capítol, i més endavant a l'analitzarà el cas de Kerala, tradició i modernitat es concebeixen com a dos processos dialèctics i interrelacionats, descartant tota posició antagònica o excloent entre ambdues. Els canvis que es succeeixen a l'Índia independent, tant els econòmics que comporta el desenvolupament capitalista -industrialització, urbanització,...-, com els polítics -democràcia formal- seran ajustats i acomodats per a part de la societat tradicional, no tenint perquè esperar-se que el resultat de la "nova" modernitat sigui una imatge reflexa del que ha succeït a les societats occidentals. Per això quan s'estudien els canvis esdevinguts en l'estructura de castes fruit dels canvis econòmics i socials en la societat índia, difícilment aquests poden considerar-se en confrontació o mútuament excloents d'actituds encara basades en institucions tradicionals. Ambdues no només conviuen i persisteixen conjuntament sinó que la possible desaparició futura de les instàncies tradicionals esdevé una incògnita. Així podria afirmar-se que no es que la societat índia actual no sigui "moderna", per l'encara pervivència d'elements tradicionals com la casta, sinó que senzillament "es moderna de forma diferent".

4.1. EL SISTEMA DE CASTES

4.1.1 Hinduisme i estructura social¹³⁶

L'hinduisme a l'igual que altres religions excedeix l'esfera purament espiritual en els seus dogmes, per introduir-se en el codi civil i moral dels seus fidels. Així es com l'hinduisme i el sistema social que l'acompanya, l'estratificació jeràrquica de castes, afecta a diferents aspectes

de la vida privada i social dels individus. D'aquí que s'hagi arribat a definir el sistema de castes com a "sistema moral" que diferencia i estratifica els diferents individus de la societat¹³⁷. De qualsevol forma aquest sistema ho és d'estratificació social, ja que com podrà veure's més endavant, encara que la diferenciació de casta té la base en l'estatus ritual, ha anat associada al llarg de la història al poder polític i a la situació econòmica.

La concepció del sistema social en termes de "gènere" (*varna* o casta) apareix a uns dels primers llibres sagrats dels Vedes (1200-1000 a.C). Es considerava que cada persona humana tenia un gènere (o casta) i que juntament amb els altres membres del mateix gènere compartien una "substància" que alhora incorporava un determinat codi de conducta, de forma que el pensament indi no separava la 'naturalesa' i 'moralitat' o 'lleï', de forma que les castes són alhora unitats 'naturals' i 'morals' de la societat¹³⁸.

Una definició genèrica i sintètica del concepte de casta l'ofereix Bouglé¹³⁹ quan afirma que el sistema de castes divideix la societat en grups hereditaris que es caracteritzen per tres trets fonamentals: i) *separació* en qüestions maritals i de contacte -ja sigui directe o indirecte, com el menjar-; ii) *divisió del treball* on cada grup té una ocupació de la que només es poden moure fins un cert límit; iii) *jerarquia* que classifica als grups com a relativament superiors o inferiors cada un respecte als altres. Dins aquesta definició poden quedar englobades les normes de relacions socials entre els individus de la societat sostingudes sobre un ordre religiós -i simbòlic- que estableix les bases ideològiques en base als conceptes de *puresa* i *impuresa*. Aquest ordre simbòlic, en la mesura que desenvolupava una important funció ideològica, legitimava el funcionament del sistema social atorgant un "poder imaginari" a les diferents comunitats respecte les que eren inferiors¹⁴⁰. Les normes de pol·lució però no només legitimen el funcionament del sistema de castes sinó que també asseguren el manteniment de l'ordre social i la cohesió social. El grau de puresa va reduint-se a mesura que baixem en l'escala de castes, fins arribar a aquells, que estan fora del sistema de castes, "els intocables", que són impurs. Es per això que Dumont afirma que aquests principis definidors del sistema de castes poden reduir-se a un únic principi d'"oposició"¹⁴¹, oposició del pur i l'impur. En la mesura que és aquesta oposició la que sosté la jerarquia i la divisió del treball -ja que pur i impur s'han de mantenir separats- pot afirmar-se que el sistema "esta fonamentat en la *coexistència necessària* i

¹³⁶ Aquest punt queda ampliat en l'anàlisi de l'estructura de castes a Kerala

¹³⁷ *New Encyclopedia Britannica* (1974), Macropedia, vol.3, University of Chicago, Chicago.

¹³⁸ *Ibíd.*, p. 983.

¹³⁹ Bouglé (1927) *Essays sur le regime de castes*, obtingut a Dumont (1970) *Homo hierarchicus...*, p. 21

¹⁴⁰ Lemercinier (1994) *Ideology and religion in Kerala*, p. 127.

jeràrquica dels dos oposats”¹⁴². L’idea oposició com a fonament ideològic de l’ordre jeràrquic aportat per Dumont no pretén definir el fonament de la societat hindú però sí que considera que es aquesta oposició existent en la societat de castes la que la fa “aparèixer racional i consistent a aquells que viuen en ella”¹⁴³.

Com ja s’ha esmentat anteriorment la sanció o fonament religiós es bàsic per a explicar el funcionament de la societat de castes. D’aquesta forma la llei del *dharma*, o llei única, obligació moral o compliment religiós, estableixen les bases per al correcte i indispensable compliment de les obligacions i deures de cada membre de la societat d’acord amb allò que estipulava la seva casta. Com s’ha afirmat “per molts hindús la forma més elevada de compliment religiós es la completa satisfacció de les exigències de casta; i la majoria d’ells concebeixen la violació de la disciplina de casta més com un pecat que no pas com una llei moral”¹⁴⁴. A la vegada la llei del *dharma* era reforçada per la doctrina del *karma* segons la qual les accions de les vides passades determinaran la vida actual, i les accions en aquesta vida determinaran les vides futures, de forma que la bona conducta en aquesta vida -l’acompliment de les obligacions de casta en aquesta societat- serà recompensada en vides posteriors.

D’aquesta forma quedava conformat un sistema social que pels seus propis mecanismes de regulació i legitimació ha permès l’estabilitat durant segles de la societat hindú. De fet s’ha apuntat que una de les principals funcions de la casta ha estat el seu paper d’“estabilitzador polític”¹⁴⁵ ja que com ha apuntat Hill el sistema social es caracteritza per l’absència de qualsevol motiu per part dels governats per alterar-lo¹⁴⁶. Per altra banda l’estructura de castes ha legitimitat la dominació de les castes superiors sobre les inferiors, sent necessari remarcar com aquesta dominació pot convertir-se en “autoritat” dins els sistema de valors i normes de la societat de castes. Un bon exemple és allò que succeïa quan els òrgans de govern o de resolució de conflictes que cada casta disposa no podien solucionar les disputes. Sovint la sortida era dirigir-se a algun membre d’una casta superior i demanar la seva autoritat -i poder- en la resolució del conflicte¹⁴⁷.

¹⁴¹ Dumont (1970), *Homo hierarchicus*, p. 46.

¹⁴² *Ibid.*, p. 55. (Cursiva meua).

¹⁴³ *Ibid.*, p. 44

¹⁴⁴ Sherring, M.A. (1881) *Hindu tribes and castes*, obtingut a Hutton (1963) *Caste in India*, p. 125.

¹⁴⁵ Hutton (1963), *op. cit.*, p. 120.

¹⁴⁶ Hill (1930) *Origin of the caste system in India*, obtingut de Hutton (1963), *op. cit.*, p. 120.

¹⁴⁷ Dumont (1927), *op. cit.*, p. 167.

La teoria més acceptada sobre l'origen del sistema de castes a la Índia és la que col·loca als invasors aris a la Índia i la seva interrelació amb els habitants indígenes com a inici d'aquest sistema d'estratificació social. En un primer moment només existien dos gèneres els homes i els déus, però el desenvolupament de la civilització hindú al llarg del Ganges, conduí a la concepció de la societat en més de dos gèneres o *varnas*. D'aquesta forma els descendents dels aris conformarien les castes superiors dels anomenats *twice-born*¹⁴⁸ (que inclou les tres categories primeres del *varna*), i per altra banda existia la casta dels *once-born* d'estatus inferior. Així s'originava el que després s'aniria estenent al llarg del territori del Sud d'Àsia.

4.1.2. Definicions de casta: *varna* i *jati*

La complexa estructura de castes sovint ha portat a confusions terminològiques entre el concepte de casta i subcasta, o l'abast de la mateixa en la organització de la vida dels hindús, i fins i tot d'altres membres de la societat índia pertanyents a altres religions¹⁴⁹.

Cal doncs diferenciar el que dins el sistema social hindú es reconeix com a *varna* i com a *jati*, ambdós conceptes generalment substituïts per la popular "casta". El concepte de *varna*, literalment traduït per "color", fa referència a una categoria genèrica, "no a una unitat operativa de l'estructura social"¹⁵⁰. *Varna* són les quatre categories bàsiques en les que es divideix el sistema social, que en ordre descendent són: els *Brahmins* (tenen adscrita la funció del sacerdot i de celebrar els rituals divins), els *Ksatriya* (composada de soldats i administradors), els *Vaisya* (amb ocupacions d'artesans i comerciants) i els *Sudra* (formada per cultivadors i criats). Les lleis que estableixen l'organització i divisió del sistema de castes en base a aquestes quatre categories són conegudes per les "lleis de Manu", considerades pels *Brahmins* com la veritat revelada. Amb aquestes quatre categories o castes es tanca el sistema de castes o *varna*, per donar pas a aquells que estan fora d'aquest sistema, els coneguts com els *intocables*, i que desenvolupen ocupacions considerades impures, com es el cas de la majoria d'ocupacions servils. Els intocables també són coneguts amb el nom de *Harijans* (anomenats així per Gandhi i que significa "fills de Déu") i de *Dalits* (que significa "pobres i oprimits"). Malgrat la "intocabilitat" ha estat prohibida per la Constitució, a la pràctica segueix existint. La Constitució

¹⁴⁸ Anomenats així ja que aquests havien esdevingut humans divinitzats a través d'un segon naixement ritual. Font: *New Enciclopedia Britannica*, p. 984.

¹⁴⁹ Els budistes i cristians han pres elements del sistema de castes i l'han incorporat a la seva religió, afectant així a les seves normes de conducta. Aquí però ens referirem exclusivament al sistema de castes hindú.

però desenvolupa una política de reserva de llocs de treball públic per aquest grup de la població, ara anomenats a la Constitució *Scheduled Castes* (SC)¹⁵¹, sector que representa el 17% de la població índia¹⁵².

Així el sistema de castes que estructurava la societat hindú es caracteritzava pel seu caràcter jeràrquic, desigual i universal, on tothom estava adscrit a una casta o a una no-casta. A la vegada aquest sistema requeria a més de l'esmentada organització específica de la vida col·lectiva en base a una determinada divisió del treball, d'una *producció simbòlica* que legitimava i reforçava el sistema de dominació que la jerarquia de castes comportava¹⁵³. És interessant la diferenciació que Dumont fa en la definició de casta, referint-se a l'"estructura" de la casta -la tradicionalment fluida, holística i relacional lògica de segmentació i oposició de les categories de casta en un sistema de castes més ampli- i de la "substància" de casta -organització social tangible de grups de casta individual dirigida a qüestions de benestar polític i econòmic afirmant declaracions d'identitat de casta com a única, fixa, intrínseca i fins i tot racial-¹⁵⁴. Destaquen dos elements importants en aquesta diferenciació que com es veurà ajudarà a comprendre més fàcilment el desenvolupament polític posterior dels moviments de casta: la *oposició* entre castes i la *identitat* de casta.

Però la realitat social derivada del sistema de castes és molt més complexa que la derivada de les quatre grans categories esmentades. L'ordre social s'organitza en base a les *jatis* (que significa "origen" o "naixement") que podrien definir-se com a subcastes o com l'expressió real i concreta de l'estructura social índia, on cada individu té un determinat lloc en cada una de les *jatis* o castes. Aquests són els trets de les *jatis*:

- són unitats endogàmiques
- estan classificades jeràrquicament
- tenen invariablement una ocupació determinada
- la noció de puresa i impuresa determina la interacció entre els membres de les diferents *jatis*, en termes de proximitat física, relacions comensals, us i accés a temples, costums de naixements i enterraments, forma de vestir i ornaments, entre d'altres.

¹⁵⁰ Dube, S.C. (1990) *Indian Society*, p. 48.

¹⁵¹ També s'ha aplicat la política de reserva a les *Scheduled Tribes* (ST)

¹⁵² GOI (1991) *Census of India 1991*

¹⁵³ Lemerçinier (1994) *Religion and ideology...*, p. 99.

¹⁵⁴ Dumont, obtingut de Hawthorn (1982) "Caste and politics in India...", p. 207.

- els membres d'una *jati* acostumen a compartir una mateixa cultura, una mateixa forma de vida en base a unes determinades normes de conducta (això inclou: creences, valors, organització social, situació econòmica,...)
- a diferents parts de l'Índia, les *jatis* estableixen els seus propis mecanismes de control social i de resolució de conflictes.

Així doncs, com esmentàvem anteriorment l'adscripció karmàtica a una determinada casta influirà profundament en el desenvolupament de la vida de cada individu, més enllà de les qüestions de culte i ritus. Així es definiran aspectes com la unió matrimonial, l'ocupació, el tracte amb el individu d'altres castes i fins i tot com serà tractat el seu cos al moment de la mort.

Cal dir que la dificultat de la seva categorització radica en que aquestes *jatis* o unitats endogàmiques responen a diferents noms dins d'un estat, d'un districte o fins i tot d'una comunitat local. També poden arribar a canviar les normes de conducta en *jatis* situades al mateix nivell de l'escala de castes segons la regió que es consideri. En el que ara segueix s'utilitzarà la paraula casta referint-nos a una determinada comunitat endogàmica amb les característiques esmentades.

Hem vist doncs, com aquesta estratificació social s'assenta sobre una base que va més enllà de l'estrictament econòmica, intervenint-hi elements religiosos, socials, ... que tots ells donen forma a l'estructura social índia existent a les ments i a la consciència social dels individus des de fa segles. Les preguntes que ara apareixen, arrel del desenvolupament capitalista a l'Índia, són: Fins quin punt aquest sistema social queda o pot quedar substituït per l'estructura de classes? O bé, son les castes i les classes l'expressió d'un mateix fenomen però amb trets diferents segons el moment històric en el que es desenvolupa? Coincideixen classe i casta en la formació social índia arrel de la independència? En definitiva qüestions que s'han intentat respondre per estudiosos del tema, però amb respostes divergents i fins i tot contradictòries.

4.1.3. Les diferències entre casta i classe

Malgrat *a priori* els conceptes de classe i casta semblen fàcilment diferenciables, la seva juxtaposició conceptual i real ha conduït a importants controvèrsies sobre si s'està davant de

dues estructures socials diferents o bé la casta no és més que una noció més àmplia del concepte de classe, però que és la base material la que defineix la casta.

Com s'ha vist més amunt *casta* podria definir-se de forma sintètica com aquell grup d'individus d'una societat que sota el principi d'endogàmia comparteixen un codi de conducta determinat, segueixen uns rituals concrets i que tenen assignada una ocupació concreta pel que desenvolupen una activitat econòmica determinada.

Per altra banda *classe* social podria definir-se com aquell grup d'individus que ocupen una determinada posició en el conjunt de relacions econòmiques existents en una determinada societat. En concret, serà la forma en que aquests individus quedin inserits en el procés de producció en un conjunt establert de relacions de producció el que els farà formar part d'una determinada classe social.

Veiem doncs que la casta no és només una categoria cultural-religiosa, sinó que en la mesura que té una ocupació hereditària lligada, està definint una *divisió social del treball* concreta. És justament en aquest punt on casta i classe són comparables i alhora es sobreposen. Davant això hi ha autors que, sota una òptica materialista, els condueix a afirmar que:

“...la situació de classe en la societat índia en altres paraules, sovint queda expressada a través de l'idioma religiós de la casta”¹⁵⁵.

Malgrat pugui adduir-se que la casta es mostra com a expressió religiosa d'una realitat material concreta, això no treu que la casta quedi configurada com un sistema d'estratificació social, que, penetrant en la majoria dels aspectes de la vida dels individus, i per tant en la seva consciència social, tingui repercussions -diferents o no de les derivades de l'estructura de classes- en l'estructura econòmica i política de la formació social índia al llarg dels temps. Així doncs pot parlar-se de *dues estructures socials diferents* que segons la formació social històrica concreta en que es presentin estaran més o menys correlacionades com es veurà posteriorment, i per tant els seus efectes i resultats de la seva interacció/juxtaposició/diferenciació puguin variar. Podria parlar-se doncs d'una estructura d'estructures.

Béteille fa una aproximació a les diferències que poden establir-se entre casta i classe¹⁵⁶ partint de la definició que Weber fa de casta com a *status groups*, o “comunitats”. En primer lloc les

¹⁵⁵ Bandyopadhyay, S. (1992) *Caste, class and culture in colonial india*, p. 3.

¹⁵⁶ Béteille (1965) *Caste, class and power*, p. 188 i ss.

castes definides com a *status groups* es diferencien de les classes en termes d'estils de vida. En segon lloc les castes es caracteritzen per la seva extrema proliferació, es a dir, la multiplicació de les castes¹⁵⁷, mentre que les classes es redueixen intrínsecament a dues categories. En tercer lloc les classes fins a cert punt son obertes mentre que les castes no: la mobilitat en el sistema de castes es mes lent i gradual que en el sistema de classes. Per últim s'apunta que el sistema de castes, a diferencia de les classes, presenta sancions legals i religioses amb els corresponents càstigs.

Cal matisar però aquesta definició ja que la concepció que el sistema de classes és aquell obert i flexible i el de castes és fix, tancat i rígid, gaudeix de poca credibilitat ja que com podrà veure's en la casta s'ha apreciat mobilització entre dues de rang diferent (malgrat la prescripció a que així sigui) i la també dubtosa flexibilitat o fàcil mobilitat en el sistema de classes¹⁵⁸. Per últim cal dir que l'esmentada diferència entre casta i classe en base a la interrelació dels seus membres -interclasse i intercasta-, definint-se a la primera en termes de competència i la segona en termes de cooperació -l'anomenada "cooperació vertical", és una falàcia en la mesura que aquesta cooperació és "forçada".

4.2. EL SISTEMA SOCIAL A LA ÍNDIA: EVOLUCIÓ I TRANSFORMACIÓ

Abans de donar resposta als interrogants oberts anteriorment caldria veure primerament com el sistema de castes funcionava al període anterior a la independència, per així poder observar posteriorment els canvis que s'han pogut donar en el sistema social indi.

4.2.1. L'estructura social al període feudal i colonial

Durant el període feudal casta i classe coincidien, en la mesura que les relacions de producció establertes pel desenvolupament econòmic d'aquella formació social estaven determinades per la funció-ocupació que cada individu li tocava dur a terme segons la casta a la que pertanyia, de forma que:

¹⁵⁷ S'ha estimat el nombre de castes a l'Índia entre 2000 i 3000. Font: *Ibíd.*, p. 189.

¹⁵⁸ Diferents autors sostenen aquesta postura com: Badyopadhyay, Omvedt, Sharma, K.L. (1994) "Introduction: some reflections on caste and class in India", Jayaraman, R. (1981) Caste and class..., entre d'altres.

“... entre milers de castes, existien de fet cinc “classes” indígenes - classificacions que dividien la població rural de l’Índia en quatre o cinc grups socioeconòmics d’acord amb la seva posició al sistema de producció”¹⁵⁹.

Existia doncs una divisió social del treball estructurat i organitzat a través del sistema de castes que també es caracteritzava pel seu caràcter jeràrquic. Les relacions d’intercanvi i distribució es realitzaven a través del que s’anomenava el *jajmani system* a través del qual els productes que realitzaven els artesans per als senyors feudals, era una obligació com a servents locals que se’ls recompensava amb una part de la collita de gra. Aquest sistema es recolzava en dos principis: per una banda feia us de les relacions personals hereditàries per a expressar la divisió del treball mentre que per altre regulava les prestacions i contraprestacions d’acord amb el costum¹⁶⁰.

És interessant remarcar però que a diferència del feudalisme europeu, el sistema feudal a la Índia dividia a les classes explotades -cultivadors, artesans i treballadors servils¹⁶¹- en tres castes diferents. D’aquí ha sorgit la discussió sobre si aquestes són tres classes diferents o una de sola, malgrat sembla més aviat una qüestió purament terminològica ja que:

“... el que és important és que en el mode de producció feudal-casteista indi, l’economia s’estructurava i l’excedent s’obtenia de forma tal que es mantenia a la població que treballava altament subdividida i desigualment explotada”¹⁶².

Així doncs casta i classe estaven íntimament lligades, la societat estava estructurada en classes socials on es superposava una altra estructura social que anava més enllà de la divisió social del treball, incorporant elements que s’escapaven de l’esfera econòmica. De fet les interrelacions d’interdependència i especialització (religiosa vs. econòmica) entre els individus de la societat que comportava el *jajmani system* ha estat força discutit i sovint s’ha negat la igualtat entre jerarquia i explotació que es pot derivar de explicació exposada anteriorment, recolzada en que en la mesura que aquest sistema es basa en la desigualtat en la distribució de poder les relacions que se’n deriven poden considerar-se explotació. Obviant aquelles postures que han definit el *jajmani system* com un sistema d’“harmonia igualitària”, cal remarcar la importància de considerar la “orientació cap al conjunt del sistema”¹⁶³ com una característica d’aquest sistema de divisió del treball. Així, malgrat el caràcter jeràrquic del *jajmani system*, aquest pot considerar-se com un sistema d’interdependència on les necessitats dels diferents individus de la

¹⁵⁹ Béteille, obtingut a Omvedt (1982) *Land, caste and politics in indian states*, p. 15.

¹⁶⁰ Dumont (1970), op. cit., p. 98.

¹⁶¹ Aquell treball realitzat pels “intocables”.

¹⁶² Omvedt, G. (1982), *Land, caste and politics...*, p. 19.

¹⁶³ Dumont (1970), op. cit., p. 105.

societat eren cobertes. Per això Dumont afirma que la lògica del sistema es la “col·lectivitat jeràrquica”¹⁶⁴. Aquesta idea de col·lectivitat i “integració” ha estat recolzada per Furnivall sobre la base que el sistema de castes malgrat la desigualtat que incorpora ha proporcionat un lloc a la societat on cada comunitat pot ajustar-se com a part cooperadora del conjunt social a la vegada que reté el seu caràcter distintiu i la seva vida individual¹⁶⁵. A la vegada els conceptes de puresa-impuresa, sostinguts sobre una base religiosa, servia també per a l’establiment d’una divisió del treball on aquells que tenien el control dels mitjans de producció -la terra- no “podien” treballar-la ja que era considerada com una tasca impura, motiu pel qual aquesta tasca havia de ser desenvolupada per les castes inferiors.

La colonització britànica, en la mesura que havia d’acomodar l’estructura econòmica índia als seus requeriments d’acumulació de capital, va produir canvis econòmics i polítics que sens dubte afectaren al sistema social indi, encara que no de forma determinant per a la seva eliminació. Els elements modernitzadors que introduïren els britànics tals com la comercialització de l’agricultura, la monetització de l’economia, les lleis administratives o els títols de propietat, havien de comportar -suposadament- un trencament en el sistema social de castes. Malgrat això s’ha posat en dubte si els canvis introduïts pels britànics, que de fet pretenien debilitar les institucions de la societat tradicional, no van fins i tot incrementar la consciència de casta¹⁶⁶. S’ha afirmat que justament alguns dels aspectes introduïts a la societat hindú sota el domini colonial van reforçar la tradició, i especialment la casta a través de la realització de censos de castes el que comportava l’“objectificació” de les mateixes de forma que:

“...mentre al període precolonial l’estàtua de casta havia estat relatiu, una qüestió de consecució en interacció i disputa, va esdevenir posteriorment, una qüestió d’atribució formal”¹⁶⁷.

Pel que aquí interessa el període colonial va comportar una certa mobilitat ocupacional que va derivar en l’inici d’una *diferenciació econòmica* entre les castes. Cal dir que però que malgrat els canvis que es comencen a donar com a causa de la penetració capitalista aquells no van trencar organització interna de les diferents castes. Aquesta organització es basava en l’estructuració social en base a clans d’acord amb relacions de parentesc i afinitat, i de fet existia

¹⁶⁴ *Ibid.*, p. 105.

¹⁶⁵ Furnivall (1939) *Netherlands of India*, obtingut a Hutton (1963), op. cit., p. 115.

¹⁶⁶ Srinivas (1962) *Caste in modern India*, p. 17.

¹⁶⁷ Hawthorn (1982) “Caste and politics in India...”, p. 215.

des d'abans de expansió de l'arianització i del desenvolupament de l'estructura de castes¹⁶⁸. En el període colonial existia encara una alta correlació entre classe i casta, però s'intuïa el que posteriorment accentuaria les diferències entre ambdues estructures. Seria sobre aquesta base sobre la que s'assentarien les principals lluites antifeudals. L'exemple més destacable és l'aparició dels moviments "antibrahmans" promoguts per les castes intermèdies demandant millores en els aspectes materials, polítics i socials de la seva existència sota la influència de la ideologia lliberal occidental. La principal característica d'aquests moviments era el seu odi cap als *Brahmins* -fins i tot quan els no-brahmans ocupaven llocs de treball o càrrecs públics superiors als d'aquells- el que va degenerar en un confessionalisme exacerbant per part dels no-brahmans arribant a adoptar enfrontaments violents a algunes regions¹⁶⁹. Cal dir que l'antibrahmanisme es va desenvolupar amb més força en aquelles regions on per una banda la jerarquia social era més acusada i mostrava més discontinuïtats i per altra banda existia una baixa població relativa de *twice-born*¹⁷⁰, com es el cas del sud de l'Índia. Cal dir però que aquest no era especialment el cas de Kerala ja que malgrat el baix percentatge de *Brahmins* en el conjunt de la població -*Namboodiris*-, la casta immediatament inferior a aquests -els *Nairs* que ocupaven llocs importants a nivell polític i econòmic- tenien importants lligams de parentesc amb els *Namboodiris*. Cal dir que a diferència de les regions del sud, al nord de l'Índia -amb altes proporcions de *twice-born* i amb una clara gradualitat i continuïtat en la jerarquia social- la mobilització horitzontal de les castes inferiors fou menor¹⁷¹.

Durant els anys que va anar prenent força el moviment nacionalista, es va anar incorporant a aquelles "castes mòbils ascendents" -representades especialment per aquells que lideraren el moviment "antibrahmànic"- a l'estructura de poder polític que agafaria forma definitivament al 1947 amb la pujada al poder del *Indian National Congress*. La incorporació d'aquestes castes mitges a l'estructura de poder seguia sent objecte de la resistència que encara oposaven aquells que històricament havien detentat el poder econòmic, polític i religiós. Aquesta mobilitat obligava a les castes dels no-brahmans a adoptar el ritus i estil de vida corresponent a una casta superior, l'anomenada *sanscritització*¹⁷², ja que era la única via per a la seva legitimació en una

¹⁶⁸ Lemercinier (1994), op. cit., p. 148.

¹⁶⁹ Srinivas (1962), op. cit., p. 22-23.

¹⁷⁰ Rudolph and Rudolph (1967) *The modernity of tradition...*, p. 78.

¹⁷¹ *Ibid.*, p. 78. Cal dir que aquestes diferències en l'estructura de castes ha resultat en l'existència d'una distància social entre les castes superiors i les inferiors més acusada al sud que al nord. Això ha derivat en que les normes de pol·lució hagin esdevingut més estrictes al sud que al nord: mentre que al nord aquelles es limiten al contacte físic, al sud -com es el cas de Kerala- arriben fins a normes de proximitat.

¹⁷² Expressió utilitzada per Srinivas. Pot definir-se com el procés mitjançant el qual una casta baixa (o qualsevol altre grup) adquireix les costums, rituals, creences, ideologia i estil de vida d'una casta alta, i en

societat encara tradicional on la simbologia era un dels seus pilars. Aquest, més que un acte de simple imitació representava un element de compulsió, en la mesura que l'adscripció al nou rang requeria l'acceptació de les normes de conducta, d'aquesta forma:

“... el ritual segons el rang era important, i la correlació entre la casta i l'estatus de classe encara tenia una rellevància en la societat, i els dos sistemes d'estratificació, si ja eren independents, sempre s'esperava que mantinguessin una forta paritat”¹⁷³.

És de remarcar que alguns dels moviments anticasta que sorgiren a la primera meitat del segle XX, foren criminalitzats per les castes superiors apel·lant al respecte a les normes divines hinduistes i al llegat cultural que aquest representava. Però fins i tot aquells que formaven part d'aquests moviments estaven dominats per l'hegemonia cultural hindú, interioritzada en la ment dels individus. És clar que la consciència històrica no es dissol amb facilitat:

“...el nexa Rajas-Pundit [existent des de l'època medieval, s.XVI-XVIII], on un grup gaudia del monopoli del poder econòmic i polític i l'altre del monopoli sobre el coneixement de les escriptures, continuava controlant la cultura popular i la disciplina social en l'època medieval i colonial...”¹⁷⁴.

Podríem afirmar així que possiblement aquest sistema de control social encara era a les ments dels indis a principis del segle XX.

4.2.2. L'estructura social arrel de independència

La independència política -i els canvis que comportava l'establiment d'una democràcia formal- i la creixent expansió de les relacions de producció capitalistes en l'economia índia, introduïren tota una sèrie de canvis que afectaren a la històrica coincidència casta-classe i que implicaven una nova manifestació del casteisme en l'àmbit polític.

4.2.2.1. Elements principals del canvi en la relació casta-classe

Com s'ha vist al capítol anterior, la introducció de les relacions capitalistes al camp en l'economia índia conduïren a una creixent capitalització de l'agricultura i a un increment en el nivell d'assalarització. Aquests canvi en l'estructura econòmica feu que des de la independència

particular una casta de *twice-born*. El principal efecte de la sanscritització d'un grup es la millora en la seva posició en la jerarquia de casta o bé una consciència de grup major.

¹⁷³ Bandyopadhyay, S. (1992) *Caste, class and culture in colonial India*, p. 10.

(i fins i tot en el tardà període colonial) comencés a assistir-se a una certa separació en la correlació casta-classe, derivat de la creixent *diferenciació econòmica* dins una mateixa casta. Els canvis en la propietat de la terra, l'aparició dels capitalistes i treballadors agrícoles i els canvis en la pròpia societat rural, feu emergir unes noves relacions socials al camp que començarien a trencar el nexa casta-classe. Aquesta diferenciació econòmica implicava que els individus que formaven part d'una mateixa casta poguessin ocupar llocs diferents en la nova estructura de classes, contràriament al que venia succeint fins aleshores, on l'ocupació estava lligada a la casta. Cal dir que malgrat el procés creixent de diferenciació econòmica, existeix encara una correlació entre el lloc que ocupen en l'estructura social aquells que provenien d'una determinada casta i el que ara ocupen en l'estructura de classes, especialment en les castes superiors i inferiors. Així a nivell rural pot observar-se que pocs terratinents feudals pertanyents a les castes superiors són ara treballadors agrícoles i pràcticament cap intocable o aquells pertanyents a castes baixes s'han convertit en capitalistes agrícoles. En general la diferenciació econòmica més acusada s'ha produït en les castes intermèdies, que els trobem convertits en capitalistes agrícoles alguns i treballadors assalariats altres¹⁷⁵. D'aquesta forma s'ha observat que la creixent dissociació entre la casta i la ocupació tradicional es fa clara en el cas de les castes intermèdies i altes però no en les castes inferiors o "intocables" on la correlació es manté elevada, especialment a les zones rurals, degut a que la dependència d'aquests respecte de les castes dominants¹⁷⁶ encara persisteix.

Béteille, en el seu estudi sobre el canvi de les relacions casta-classe-poder després de la independència en una petita població de l'estat de Tamil Nadu ha observat quatre elements que indiquen que des d'aleshores s'ha assistit a un procés on les posicions de classe han adquirit una certa *autonomia*: i) procés de comercialització de la terra; ii) emergència de noves ocupacions; iii) monetització de l'economia i creixent mobilitat geogràfica iv) canvis polítics i legislatius que han alterat les posicions negociadores de les antigues classes econòmiques. No hi ha dubte que aquests factors han conduït al progressiu trencament del *jajmani system* i per tant de la correlació entre casta i ocupació tradicional. Un altre factor que s'ha apuntat a favor del debilitament d'aquest nexa ha estat la pèrdua d'importància d'una altra institució de la societat

¹⁷⁴ *Ibid.*, p. 12.

¹⁷⁵ Omvedt (1982), op. cit., i Omvedt (1992) "Capitalist agriculture..." a Berberoglu (ed) Class, state and development in India.

¹⁷⁶ El concepte de "casta dominant" es originari de Srinivas, definida com aquelles castes amb un estatus ritual alt, econòmicament benestants, políticament poderoses i numèricament fortes o nombroses. Aquesta definició ha estat criticada per diferents autors al no considerar-se que tots els aspectes esmentats hagin d'acomplir-se perquè una casta sigui dominant. Així per exemple Kothari considera que la casta dominant no només pot ser numèricament petita sinó que normalment ho és. Font: Kothari (1970), Caste in Indian politics, p. 24.

tradicional hindú: el consell de casta (o *panchayat* de casta) com a òrgan semijudicial en la resolució de conflictes dins de les castes¹⁷⁷.

Malgrat s'han donat una relativa separació entre el sistema de classes i l'estructura de castes això no significa que les posicions de classe estiguin lliures de casta¹⁷⁸. El fet que les restriccions de casta encara influeixin sobre ocupació de l'individu es posa de manifest en diferents estudis que mostren que una gran proporció de treballadors agrícoles provenen de les castes inferiors, especialment "intocables"¹⁷⁹. A la vegada observant les ocupacions de les castes mitges i altes pot observar-se igualment el manteniment de l'encara existent vincle entre casta i classe, ja que són aquestes les que dominen ocupacions tals com llocs públics -especialment càrrecs superiors on representen aproximadament el 90%-, professions modernes -banca, enginyeria, medicina, periodisme,...- així com els càrrecs de gestió i les ocupacions d'oficinista (*white collar occupations*)¹⁸⁰. D'aquesta forma malgrat el vincle classe-casta es debilita i s'assisteix a una certa heterogeneïtat de castes en la mateixa ocupació -a l'igual que no es pot parlar de l'existència d'una casta econòmicament homogènia¹⁸¹- la diferenciació econòmica no està completament lliure dels condicionants de casta. De fet aquesta diferenciació i mobilitat econòmica s'ha donat principalment en les castes intermèdies, on les noves oportunitats econòmiques i polítiques han trencat el nexa ocupació tradicional-casta. De fet la formació d'una classe mitja a l'Índia independent té el seu origen en aquells individus de les castes superiors i de les castes "intermèdies mòbils ascendents" que han experimentat una mobilitat econòmica i social cap a un estatus superior. Una de les característiques de la nova classe mitja és el procés de secularització creixent que porta aparellat -on la diferenciació entre individus ja no es dona sobre la base de la identitat de casta sinó que esdevé funció d'aspectes econòmics, polítics, legals, morals...- observable en les relacions comensals i maritals entre membres de diferents castes. A la vegada però s'ha afirmat que aquest procés d'"aburguesament", del que es considera representa entre el 10% i el 20% de la població índia¹⁸², ha tingut a la vegada un "efecte reforçament" de la identitat de casta entre aquells sectors de la població més endarrerits que lluiten per l'obtenció de beneficis econòmics i polítics en base al reconeixement constitucional d'aquests com a *Other Backward Classes* (OBC- Altres Classes Endarrerides) i la conseqüent discriminació positiva envers aquest grup, on la identificació dels mateixos es realitza en consideració a la casta.

¹⁷⁷ Karanth (1996) "Caste in contemporary India", p. 92.

¹⁷⁸ Béteille (1965), op. cit., p. 223.

¹⁷⁹ Panini (1996) "The political economy of caste", p. 30 i ss.

¹⁸⁰ *Ibid.*, p. 33 i ss.

¹⁸¹ Bardhan (1994) "Caste-class situation in India", p. 413.

La dificultat del trencament dels sentiments i lleialtats de casta en l'àmbit ocupacional s'explica en part perquè la "xarxa social d'una casta esdevé un recurs social important pels seus membres"¹⁸³, de forma que els lligams de casta i parentesc esdevenen encara determinants en l'obtenció d'un lloc de treball, especialment al sector organitzat de l'economia. Fins i tot s'ha afirmat que el regim econòmic regulador-proteccionista que ha existit a l'Índia ha afavorit el reforçament d'aquests lligams de casta en la mesura que a la ja existent desigualtat en accés a la informació i als recursos -per la pròpia estructura social- se li afegeix un sistema econòmic que ha limitat considerablement la lliure circulació informació i recursos¹⁸⁴.

Per altra banda cal esmentar les diferències a nivell urbà i rural en el funcionament del vincle casta-classe o casta-ocupació tradicional. A les ciutats s'assisteix a un procés creixent de dissociació entre aquelles, on les interrelacions entre castes es poden qualificar més de "divisió" que no pas de "jerarquia"¹⁸⁵. El procés d'urbanització i el mateix procés de migració que la genera -no sempre de la mateixa regió- ha comportat una certa "individualització" en les relacions socials que ha trencat les relacions jeràrquiques i els lligams casta-classe que caracteritzaven la societat tradicional. Fins i tot en aquells casos on encara es troben ocupacions lligades a la casta (barbers, sastres,...) això no implica un nexa casta-classe ja que en molts casos aquests individus s'han establert força còmodament en el ram dels serveis. El debilitament en aquest vincle a les àrees urbanes ha fet posar en qüestionament la *identificació* de les *Other Backward Classes* (OBC) en la política de reserva de llocs reconeguda en la Constitució i fins i tot s'ha qüestionat la pròpia política de discriminació positiva cap aquestes seccions de la població¹⁸⁶.

Així doncs s'assisteix a un cert procés de separació entre casta i classe en la divisió social del treball davant el desenvolupament capitalista encara que condicionat per la posició històricament adscrita en l'estructura de casta i pel context rural-urbà. S'ha apuntat que la creixent diferenciació econòmica no ha significat que la *consciència de classe* hagi arrelat en la consciència dels individus:

¹⁸² *Ibid.*, p. 49.

¹⁸³ *Ibid.*, p. 39.

¹⁸⁴ *Ibid.*, p. 46.

¹⁸⁵ Shah (1996) "The judicial and sociological view of Other Backward Classes", p. 192.

¹⁸⁶ *Ibid.*, p. 193.

“... el domini del capitalisme a l'agricultura no condueix necessàriament a un increment en la diferenciació de classes a les zones rurals i que la polarització entre els treballadors agrícoles i la classe capitalista agrícola no sigui el resultat més freqüent”¹⁸⁷.

L'afirmació categòrica d'Omvedt cal matisar-la ja que s'han donat mobilitzacions i revoltes articulades en línies de classe tan a l'època colonial com a la Índia independent en determinats estats. Es ben cert que el desenvolupament històric de l'Índia postcolonial -marcada pels desequilibris estructurals fruit de la penetració capitalista i per l'establiment d'un Estat modern que no ha estat vinculat a un procés endogen de canvi social- ha influenciat de forma determinant a la relació casta-classe. De fet la casta divideix i dificulta l'emergència d'una consciència de classe que permeti als més pobres articular les seves demandes.

La dificultat d'escapar d'aquesta possiblement excessiva generalització -o manca de concreció- en anàlisi del vincle classe-casta radica no només en les considerables diferències regionals de l'estructura de castes sinó en les pròpies característiques estructurals de l'economia regional, el que implica diferents canvis tant a nivell polític com econòmic resultat dels canvis introduïts en la societat des de l'època colonial en funció d'aquells elements. Es per això que cal estudiar els canvis que s'han produït en l'estructura de castes fruit del desenvolupament capitalista en el marc regional, que en el cas que aquí es presenta fa referència a l'estat de Kerala¹⁸⁸.

4.2.2.2. Nova dimensió de la relació casta-política

En el cas de les relacions casta-política els canvis que s'han produït han estat més ràpids i més complexos d'aquells succeïts en les canvis casta-classe. Part d'aquesta complexitat emana de la dificultat d'identificar o definir el poder en termes formals ja que aquest es troba tant localitzat a les estructures formals (govern local, partits polítics,...) com en les xarxes de relacions interpersonals que tallen transversalment les fronteres de casta, classe i partit polític¹⁸⁹. De qualsevol forma sembla clar que la desvinculació del poder polític al sistema tradicional de castes ha estat més acusada que en el cas de ocupació econòmica (classe). L'establiment de la democràcia parlamentària, la descentralització política (especialment a nivell local) i el sufragi universal que comporta l'establiment del nou sistema polític al moment de la independència genera noves bases de poder -formalment desvinculades de la casta-, obre nous mecanismes per a vehicular la identitat de casta amb finalitats polítiques i assenta noves possibilitats per a explotació dels sentiments de casta. De fet el més destacable en la nova relació casta-política no

¹⁸⁷ Omvedt (1992), op. cit., p. 135.

¹⁸⁸ Veure Capítol 8. Acció col·lectiva i mobilització política a Kerala.

es tant el debilitament del seu caràcter causal sinó la *nova dimensió* que pren aquesta relació: la politització de la casta o el casteisme a la política¹⁹⁰. D'aquesta forma la nova estructura de poder polític derivada dels canvis produïts en el sistema polític permetrà utilització del casteisme com a arma per a les seves finalitats electorals, reforçant les lleialtats de casta. Es per això que s'ha afirmat:

“Les lleialtats de partits polítics mostren en molts casos una estreta correspondència amb els membres d'una casta o un altra. En molts casos aquestes lleialtats segueixen molt més les línies de casta que no pas les de classe”¹⁹¹

De fet s'assisteix a l'explotació de les lleialtats i lligams de casta per part dels partits polítics per a consolidar una base electoral el més àmplia possible, observant-se així una nova àrea a rendibilitat políticament per part d'aquells amb aspiracions a ocupar llocs en l'estructura de poder. Això ha conduït a alguns autors a afirmar que el sentiment de casta més que liquidar-se s'ha enfortit recolzant-se en el factor cultural i religiós de la societat hindú, com sempre ha estat, però aquest cop des d'una nova instància. Es clar que les noves bases de poder podrien permetre una major independència de la política respecte al casteisme, però es clar que els beneficis polítics derivats d'apel·lar als sentiments de casta son elevats. Com exposa Srinivas:

“El polític que vulgui que les distincions de casta i comunitat desapareixin, al mateix temps és conscient del seu poder en la caça de vots, i això l'enfronta a un dilema real”¹⁹²

La nova dimensió que prenen les relacions casta-política ha servit a autors com Kothari a veure la *politització de la casta* com un fenomen mitjançant el qual es progressa -de forma natural- des de la societat tradicional a una moderna. D'aquesta forma les lleialtats tradicionals de casta s'han adaptat -de forma “flexible” i “acomodatícia”¹⁹³- al nou sistema polític modern -i a la lògica electoral- en aquest procés transicional i de fusió de lo tradicional i lo modern. Així afirma:

“Preval la impressió que mentre les qüestions com l'educació, urbanització i la industrialització van erosionant les lleialtats tradicionals sectàries, la política electoral les ha ressuscitat i ha restablert la seva legitimitat, el que ha fet aparèixer tendències desintegradores que alteren el marc democràtic i secular de la política índia... sovint

¹⁸⁹ Béteille (1965), op. cit., p. 4.

¹⁹⁰ Expressions utilitzades per Kothari (1970), op. cit., p. 4-5.

¹⁹¹ Béteille (1965), op. cit., p. 216.

¹⁹² Srinivas (1962) *Caste in modern India*, p. 41.

¹⁹³ Kothari (1970), op. cit., p. 3.

això és cert; el que no és cert és la inferència que se'n treu això... no és la política la que porta muntada la casta sinó que és la casta la que es polititza”¹⁹⁴

Aquest procés, segons l'autor, ha estat possible per l'existència d'elements a l'estructura de castes -tals com el seu aspecte secular¹⁹⁵, el seu caràcter integrador i l'element de consciència o ideologia- que ha permès la seva adaptació al sistema polític modern¹⁹⁶. Aquesta potencialitat dels elements interns presents a la societat tradicional com a afavoridors del canvi cap a una societat moderna ha estat esmentada per altres autors¹⁹⁷, a l'igual que la flexibilitat del sistema de castes al llarg de la seva història per adaptar-se als canvis en les condicions econòmiques i socials¹⁹⁸. Sens dubte aquesta proposta trenca la dicotomia tradició-modernitat en el procés de canvi social per passar a considerar aquesta relació com a complementària i dialèctica. Aquest aspecte és especialment important en el cas concret de Kerala que aquí s'estudia, és a dir, la importància dels moviments de casta com afavoridors del canvi social. Com afirmen Rudolph i Rudolph “les solidaritats horitzontals i els interessos latents en el sistema de castes han estat utilitzats en la transformació estructural, funcional i cultural” de la societat índia¹⁹⁹.

Kothari s'aventura, en anàlisi d'aquest procés de canvi, a establir les tres suposades etapes a través de les quals la influència de l'occidentalització” i la “democràcia secular” s'han anat incorporant a la societat índia en els primers vint anys d'independència²⁰⁰. En una primera etapa s'assisteix a una lluita pel poder entre la casta que tradicionalment era dominant i les noves castes “ascendents” conduint a una estructura bilateral de la política de casta; posteriorment s'inicia un procés de competència intra-casta el que implica la fragmentació de casta o el faccionalisme; i per últim s'ha assistit a una mobilització de les castes inferiors. Com es veurà posteriorment en el cas de Kerala les seqüències esmentades s'han succeït encara que les diferents etapes s'han sobreposat considerablement. De fet aquesta cronologia ha estat criticada per Hawthorn ja que “presumeix una cronologia en el curs de la modernització”²⁰¹. L'autor esmenta diferents casos en que s'ha provat que la primera i segona etapa de Kothari sovint estan invertides, és a dir, primer s'ha observat un faccionalisme per posteriorment donar-se les aliances horitzontals, a més que la suposada mobilització de les castes baixes no queda

¹⁹⁴ *Ibid.*, p. 20.

¹⁹⁵ Aquest caràcter secular de la casta -aparentment contradictori- radica en la consideració que la casta es caracteritza per relacions de *conflicte* i interacció.

¹⁹⁶ *Ibid.*, p. 13.

¹⁹⁷ Rudolph i Rudolph (1967) The tradition of modernity i Rao M.S.A. (1979) Social movements and social transformation.

¹⁹⁸ Jayaram (1996), “Caste and hinduism”, p. 70.

¹⁹⁹ Rudolph and Rudolph (1967), *op. cit.*, p.11.

²⁰⁰ Kothari (1970), *op. cit.*, p. 14 i ss.

²⁰¹ Hawthorn (1982) “Caste and politics in India since 1947”, p. 212.

clarament exposada. De fet no sembla que els processos de mobilització vertical hagin desaparegut i que s'hagin substituït per patrons de mobilització horitzontal²⁰² -la primera etapa de Kothari-. L'estudi dels patrons de mobilització política a Andhra Pradesh estudiats per Elliot el porten a afirmar que "en aquelles àrees on hi ha una casta dominant, el procés de mobilització vertical (mes que horitzontal) sovint reforça el seu poder polític"²⁰³.

Malgrat això es clar que amb el desenvolupament del sistema polític democràtic les possibilitats polítiques de mobilització vertical sobre la base de lleialtats de casta es van reduint de forma considerable, especialment perquè la lògica electoral a nivell regional requereix de la mobilització d'una massa de vots important que difícilment podrà aconseguir-se amb patrons de mobilització vertical. Però el fet que a nivell social la seva funció pugui tenir encara un cert protagonisme dependrà de la persistència dels patrons tradicionals de lleialtats a nivell local. Com afirma Rudolph i Rudolph els canvis en els patrons de mobilització política alteren les relacions tradicionals de poder ja que:

"Tant la mobilització vertical per part de les castes dominants com la mobilització horitzontal de les castes sotmeses alteren els patrons de poder tradicional, el primer quan la formalitat del consentiment a través del vot substitueix l'obediència basada en l'autoritat tradicional i la dependència, la segona a través de capacitar a les castes sotmeses a ser políticament independents dels seus antics amos"²⁰⁴.

I és que les interrelacions en una societat on encara persisteixen les lleialtats i sentiments de casta, la institució de la casta pot prendre o bé el concepte de "sistema" -encara que hi ha qui nega que actualment pugui parlar-se de "sistema de castes"²⁰⁵ - o bé de "grup" amb implicacions polític-socials molt diferents:

"Les castes podrien ser vistes o bé interrelacionades funcionalment en un *sistema* contribuint a la integració vertical de la societat rígida i estratificada, o bé com a *grups* autònoms servint a propòsits comuns i lluitant amb finalitats comunes. Des de la primera aproximació, la casta constitueix un *principi estructural* de la societat, mentre que en la segona la casta

²⁰² Per mobilització *vertical* s'entén l'obtenció del suport polític per part dels notables tradicionals en les societats locals organitzades i integrades per rang, dependència mútua i legitimitat a l'autoritat tradicional; mentre que la mobilització *horitzontal* implica l'obtenció del suport polític popular dels líders de classe o comunitat -i les seves organitzacions- a través d'apel·lacions directes a aquelles classes i comunitats, representant un repte als patrons de mobilització vertical. Obtingut de Rudolph i Rudolph (1967), op. cit., p. 24 i ss.

²⁰³ Elliot (1970) "Caste and faction among the dominant caste" a Kothari (ed) *Caste in Indian politics*, obtingut a Hawthorn (1982), op. cit., p. 211.

²⁰⁴ Rudolph i Rudolph (1967), op. cit., p. 82-83.

²⁰⁵ Karanth (1996) "Caste in contemporary India", p. 106, afirma que les castes existeixen com a grups individuals però no com a sistema.

actua com a *força dinàmica* en l'articulació d'interessos, la mobilització col·lectiva i el moviment social²⁰⁶.

S'han esmentat diferents factors, tant interns com externs a la casta, que determinen la seva efectivitat com a actors polítics²⁰⁷, i per tant el seu èxit polític i els patrons de mobilització popular. En el cas de Kerala han destacat el nivell de consciència política de les castes inferiors, la seva alfabetització i la disponibilitat d'un bon lideratge per part de les mateixes.

No hi ha dubte que les organitzacions i associacions de castes -juntament amb partits polítics o no- com a noves formes organitzacionals -diferents de la casta com a comunitat tradicional endogàmica- han estat un dels principals resultats de la nova relació que pren la casta i la política, en un procés que en certa manera ha promogut la secularització de la casta. Com afirma Kothari el nou caràcter secular de les “federacions o confederacions de casta” es observable en que aquestes, malgrat es creen i sustenten en base a les lleialtats de casta ràpidament adquireixen objectius que van més enllà dels aspectes de casta. Així, en referència a aquestes federacions de casta Kothari afirma:

“... estan orientades a assegurar beneficis econòmics, llocs de treball, concessions especials, o pel clar propòsit polític d'unificar-se per a lluitar contra l'hegemonia de les 'castes altes governants', o per negociar amb un partit polític o amb el govern... *un cop formades sobre la base d'identitats de casta adquireixen funcions diferents de casta*”²⁰⁸.

Com es veurà en el cas de Kerala aquest procés de politització de la casta amb finalitats econòmiques, polítiques i d'estatus social ha estat remarcable. La contradicció aparent entre secularització i organitzacions de casta deixa de ser-ho quan es considera aquest procés organització de la societat en base als sentiments de casta però amb una finalitat de mobilització econòmica i social. És el que Mathew ha qualificat -pel cas de Kerala- com a “camí confessional cap a la secularització”. Mentre en el cas dels moviments de casta que ja existien a la primera meitat del segle XIX en alguns estats de l'Índia -com Kerala- els moviments de casta assentaren les bases per a la mobilització popular, en el cas dels moviments -o partits polítics amb afinitats de casta- que actualment dominen el panorama polític és més difícil qualificar si el procés de reforçament dels sentiments de casta que aquests impliquen condueix certament a la secularització. Mentre alguns afirmen que les actuals mobilitzacions per part de castes endarrerides i “intocables” cal interpretar-se com un exemple “conflicte de classes” -com es el

²⁰⁶ Jayaram (1996) “Caste and hinduism”, p. 71.

²⁰⁷ Rudolph i Rudolph (1967), op. cit., p. 85-86.

²⁰⁸ Kothari (1970), op. cit., p. 21. (Cursiva meua).

cas d'Omvedt- altres consideren que la utilització de la casta amb finalitats polítiques i econòmiques no es mes que una forma de “reinventar la casta”²⁰⁹.

Els nous objectius dels moviments i organitzacions de castes han conduït a la formació d'aliances amb partits polítics, especialment amb aspiracions tals com l'obtenció de beneficis especials i favors econòmics i polits. Es clar doncs que els moviments de casta juguen un paper important que, en aliança amb els partits polítics, exploten el casteisme amb finalitats no massa diferents:

“...aquest recurs a les il·lusions per tal de mobilitzar subgrups estratificats verticalment [de casta] de classes horitzontals revela el caràcter potencialment reaccionari de les organitzacions de casta”²¹⁰.

Aquesta apel·lació als sentiments de casta ha afectat profundament a la consciència de classe dels individus, dividint-los així en les seves demandes de millora econòmica i social. Aquesta nova situació genera que les classes més desfavorides, que tallen transversalment diferents castes, no articulin de forma generalitzada al territori indi moviments polítics en defensa dels seus interessos²¹¹. Com expressa Béteille, ha estat el moviment antibrahmànic mes no pas el conflicte de classes -entre terratinents i cultivadors sense terra- el que ha dominant la vida política en els últims quaranta anys²¹². Així s'ha defensat la necessitat de trencar la “unitat de casta”:

“... ara la qüestió que esdevé és la de la unitat dels *Dalits*, i que es trenqui la falsa i multiclasse “unitat de casta” de les castes mitges per tal de dur a terme una aliança els treballadors de castes mitges i dels *Dalits*...cal la formació d'una unitat de classe entre els pobres del camp”²¹³.

Aquest fenomen és un exemple clar que l'existència en l'estructura econòmica de les classes socials no té perquè conduir necessàriament a la formació automàtica d'una consciència de classe, i l'estructura social índia en dóna la mostra, ja que la persistència d'identitats de casta -i

²⁰⁹ Panini (1996), op. cit., p. 62-63.

²¹⁰ Lieten, G.K. (1979) “Caste in class politics”, p. 323.

²¹¹ Ja s'ha esmentat anteriorment l'existència del moviment “antibrahmànic”, però també als anys trenta existiren altres moviments anticasta de caràcter antifeudal, encara que no sempre implicaven una unitat de classe (superant les diferències de casta). Contràriament això cal esmentar la *Revolta de Telengana* (1946-50) com un exemple on les classes explotades (treballadors, cultivadors, artesans,...) s'uniren en demanda de la redistribució de terres i la reforma social.

²¹² Béteille (1967), op. cit., p. 212.

²¹³ Omvedt (1982), op. cit., p. 31.

la seva politització per a l'obtenció de beneficis polítics i econòmics- impedeix la unitat d'aquells sectors socials mes pobres²¹⁴.

La nova estructura de poder institucionalitzada a l'Índia independent no només ha afectat a l'utilització política del casteisme, sinó que com s'ha esmentat anteriorment també ha afectat a aquells que detenten el poder (ja des del període colonial). S'assisteix a una pèrdua de representació política d'aquells provinents de la casta dels *brahmans*, sent substituïts pels anomenats "no-brahmans", transformant-se així també la relació casta-poder que havia dominat fins aleshores. Aquest canvi en la distribució del poder té la seva arrel en els requeriments que el nou sistema polític i el funcionament de la maquinària electoral implica: bons contactes amb els caps de partit i una bona posició en el sistema de patronatge²¹⁵.

Per últim cal fer referència a la forma en que el nou marc constitucional de l'Índia ha afectat als canvis en la identitat de casta i a la pròpia estructura de castes. La Constitució aboleix formalment la "intocabilitat" i desenvolupa un marc legislatiu per a la protecció estatutària i per a la provisió de beneficis econòmics i polítics de les castes i classes mes endarrerides. La política de reserva es centra en la reserva d'escons al Parlament i a les Assemblees estatals, la reserva de llocs de treball públic i la provisió de places en el camp educacional per aquestes classes socialment endarrerides. D'aquesta forma queden tipificades constitucionalment les *Scheduled Castes* (SC), *Scheduled Tribes* (ST) i *Other Backward Classes* (OBC) com a grups socials susceptibles de la política de discriminació positiva. Com ja s'ha comentat el primer efecte d'aquesta mesura fou agrupar les castes mes pobres i endarrerides (les SC - antics "intocables" o *Dalits*) sota una mateixa categoria, salvant així les diferències legals i formals que poguessin existir entre les mateixes. Pel que fa referència a les OBC el principal problema en la política de reserva ha estat la identificació de les mateixes. La creació de la Primera Comissió de Classes Endarrerides, al 1953, va establir que la identificació de les mateixes havia de realitzar-se en termes de casta, encara que el govern central aconsellava als diferents estats utilitzar indicadors econòmics per a la seva identificació. No fou però fins a la Segona Comissió -coneguda com a *Mandal Commission*-, al 1979, que s'intensificà el debat sobre la identificació de les OBC -i per tant els seus beneficiaris- degut a les recomanacions de la mateixa. El primer efecte d'aquestes va aparèixer al 1990 quan s'aprova la reserva del 27% de llocs públics a les que des d'aleshores quedaven definides i identificades com a *Socially and Educationally*

²¹⁴ Jain, en el seu estudi sobre la dimensió que prenen la politització de la castes inferiors a UP i Bihar des de la independència, mostra l'elevada divisió existent entre les castes endarrerides. Font: Meenakshi Jain (1996) "Backward caste and social change in UP and Bihar".

²¹⁵ Béteille (1967), op. cit., p.200.

Backward Classes (SEBC)²¹⁶. La reacció instantània provingué de la forta oposició d'aquelles comunitats que es sentien fortament discriminades per la nova mesura -com fou el cas d'alguns joves *Brahmins* que veien reduïdes les seves possibilitats d'accedir a llocs públics-. L'altra recomanació destacable de la *Mandal Commission* era l'exclusió de les anomenades *creamy layers* -les seccions més avançades de les OBC- de la política pública de reserva, ja que l'experiència ha semblat demostrar que han estat aquestes les principals beneficiaries de la política de reserva en detriment de les seccions més desfavorides²¹⁷. Aquells que podrien resultar exclosos, per considerar-se *creamy layers*, han pressionat fortament a nivell polític perquè els respectius estats passin lentament la legislació necessària per a la seva identificació. Cal dir però que a Kerala s'ha introduït un límit de renda per capita per a excloure a aquells individus identificats com a OBC que estiguin per sobre aquest nivell.

Cal dir que els dubtosos resultats de la política de reserva en benefici real de les seccions econòmicament més endarrerides ha fet posar en qüestionament tota la política pública de reserva, la que en principi està orientada a la consecució d'una major igualtat econòmica i social. A més, el rebuig de utilització de criteris econòmics, polítics i socials per a la identificació de les OBC a favor de la identificació via consideracions de casta²¹⁸ també ha qüestionat l'esmentada política, no només pel potencial biaix en la identificació de les classes pobres sinó pel reforçament del sentiment de casta que aquella porta aparellada i promou. Aquí les diferents organitzacions de castes i els partits polítics han jugat un paper important en la pressió pel manteniment del criteri de casta com a identificador de les OBC pels beneficis polític-econòmics i electorals que aquesta estratègia comporta. Com molt clarament va expressar el jutge Sawant (membre de la *Mandal Commission*) els pobres es troben a tots els grups socials i el fet que s'utilitzi el criteri de casta -també anomenat *social backwardness*- presenta enormes problemes, de forma que:

“...hi ha variacions entre les diferents seccions de la població en la *naturalesa i grau de l'endarreriment econòmic*, i en les seves causes i els seus efectes. Entre les castes altes l'endarreriment econòmic no és degut al seu endarreriment social. Per altra banda, entre les castes baixes el seu endarreriment social és la causa del seu endarreriment educacional i econòmic”²¹⁹.

²¹⁶ Sobre la base d'onze indicadors econòmics i socials s'identificaren 3700 comunitats com a SEBC, el que representava el 52% de la població índia total. Font: Sivaramayya (1996) “The Mandal judgement”, p. 223.

²¹⁷ Karanth (1996) “Caste in Contemporary India” i Sivaramayya (1996) “The Mandal judgement”.

²¹⁸ A l'escollir el criteri de casta per a la identificació de les OBC -també anomenades a la Constitució com a “seccions dèbils” de la població- queden fora de la política de protecció i provisió pública seccions de la població fortament discriminades i empobrides com es el cas de les dones.

²¹⁹ Sivaramayya (1996), op. cit., p. 230. (Cursiva meua)

Una altra qüestió molt discutida en relació a les OBC ha estat fins quin punt la política de reserva aquestes classes endarrerides -identificades segons criteris de casta- ha suposat la utilització política de les mateixes amb finalitats electorals i el consegüent aprofundiment del sentiment de casta. Es clar que els beneficis que se'n deriven de la política de reserva per a un determinat grup fa que aquest reafirmi la seva identitat de casta -en aquest cas d' "endarrerida"- i per tant es perpetui la institució de la casta. Per tant es "compreensible que aquells grups classificats com a 'endarrerits' es mostrin contraris a abandonar els privilegis de l'endarreriment"²²⁰, el que aprofundeix la identitat de casta. Per altra banda aquesta discriminació positiva cap a una determinada part de la població fa que l'apel·lació política de les desavantatges econòmiques i socials que pateixen altres grups socials endarrerits no coberts per l'esmentada política de reserva siguin fàcilment al·ludides en nom de la casta. Es clar que sempre existirà un descontent per part d'aquells que es consideren discriminats negativament per la política de reserva aplicada. Per això Hawthorn reafirmant-se en la idea de Béteille que "el conflicte sobre els interessos materials és universal", apunta que si s'ha donat un revifament del casteisme en política ha estat perquè ha existit un desenvolupament explícit de la política de classes. Conseqüentment explicació a l'apel·lació d'interessos econòmics i polítics en nom de la casta no s'ha de buscar tant en l'existència i persistència de la casta sinó en els "canvis socials esdevinguts des de la independència, que a la vegada han estat legitimats i facilitats per reconeixement constitucional de les classes endarrerides"²²¹.

Pot concloure's afirmant que el nexa classe-casta-poder s'ha transformat des del període colonial tant pel desenvolupament capitalista com pels canvis en l'estructura de poder polític. Així i tot això no comporta ni la liquidació dels sentiments de casta ni promou desenvolupament d'una consciència de classe entre els més pobres.

4.3. CONCLUSIÓ: CASTA I SUPERESTRUCTURA DE LA FORMACIÓ SOCIAL

No existeix una resposta única al preguntar-se perquè la casta està encara present en la societat índia. Cal buscar les explicacions en les esferes econòmica i no-econòmica; és clar que la realitat és molt més complex que la que es deriva estrictament de les instàncies econòmiques.

²²⁰ Srinivas (1962), op. cit., p. 40.

²²¹ Hawthorn (1982), op. cit., p.220.

No pot negar-se que la forma en que el capitalisme s'ha introduït i desenvolupat a la Índia (i en general a les formacions socials perifèriques) ha resultat en una estructura econòmica desarticulada i dual, i que sovint no ha eliminat totalment les estructures precapitalistes que existien en aquella formació social. i és en aquest punt on en part es recolza l'argumentació del perquè de la pervivència de castes -especialment a les zones rurals- des d'una òptica econòmica, ja que en la mesura que existeix el lligam entre l'estructura econòmica feudal i l'estratificació social de castes, pot explicar-se que la no desaparició total d'aquella base material porti aparellada el manteniment de les lleialtats de casta. A la vegada però s'ha vist com a nivell polític la casta es polititza i s'acomoda a les noves estructures i relacions de poder.

Per altra banda, és clar que en la mesura que el sistema social de castes no estava recolzat exclusivament en l'estructura econòmica, i en la mesura que existeix una consciència social dels individus, cal buscar altres explicacions al manteniment de les castes. i totes elles radiquen en la concepció de l'individu com a *ser social*, i que com a tal té una *consciència social* que respon a diferents aspectes de la seva vida ja siguin culturals, religiosos, materials,... I és justament en aquesta consciència social, que a l'igual que està arrelada des de fa centenars d'anys també es va transformant amb els canvis que es donen a la societat, on està present el sentiment de casta. Es així perquè aquesta incorpora un element històric-cultural de reconeixement social, que ha validat i legitimitat la posició de cada individu en el si de la societat durant segles. Així cal considerar:

“...El significat de la vida [per part de les persones] deriva tant de la seva urgència pel ‘progrés’ -nivells de vida, justícia social, poder efectiu- com pel seu *sentiment de pertinença*, sigui d'on sigui d'on procedeixi -casta, religió, regió-, i ambdós estan integralment lligats en les experiències viscudes i en la receptivitat canviant dels problemes de la societat”²²².

I també aquest sentiment de casta present en la consciència dels individus, afecta a l'emergència d'una nova consciència derivada de les noves relacions de producció que significa el desenvolupament capitalista. En definitiva, estructura econòmica i consciència social (o superestructura) són instàncies mútuament interrelacionades dins la formació social. De fet en la societat contemporània Índia s'assisteix a una doble adhesió a les normes tradicionals per una banda i als valors moderns per altra de forma complementaria en funció del context en que es troba l'individu -per exemple segons s'estigui en l'entorn familiar o de treball-, pel que s'ha afirmat que els patrons de conducta podrien descriure's com la “manifestació d'una cultura

²²² Alam, J. (1994) “Caste, class and social consciousness...”, p. 437, a Sharma K. (ed) Caste and class in India. (Cursiva meva).

dual”²²³. Aquest doble patró de comportament, més propi de les zones urbanes que les rurals, s’ha esdevingut amb les canvis econòmics i socials succeïts des de la independència. Així doncs, contràriament als que es creia als anys cinquanta, a saber, que la classe acabaria desplaçant a la casta, el sentiment de casta esta encara present a la consciència de l’individu, sense símptomes, almenys fins ara, de la seva completa desaparició. Jayaram referint-se a la institució de la casta s’aventura fins i tot a fer una predicció:

“La seva base religiosa pot minvar, el seu rigor sistèmic es pot debilitar, però la seva base social (parentesc/afinitat) persistirà i la seva connotació de grup guanyarà força”²²⁴.

Cal dir per últim que aquests sentiments que romanen en la subjectivitat dels individus, deriven de l’antic sistema de control social sota l’hegemonia cultural de les castes dominants que no es va imposar per cap força divina -sense menyspreu de la importància del simbolisme religiós en el sistema de castes-, sinó que es va recolzar i poder imposar gràcies al *poder polític i econòmic* de les castes dominants al llarg de segles:

“... la història del sistema de castes mostra que cap casta no ha estat capaç d’imposar la seva superioritat sobre la resta simplement pel fet de la seva posició superior en l’escala jeràrquica, sinó que ha estat reforçat pel poder econòmic i apuntalat pel poder polític”²²⁵.

Això es especialment aplicable al cas de Kerala on la manca d’un domini o control clar per part de la casta dominant dels *Brahmins* en el camp de l’educació i l’administració -dominat per la casta immediatament inferior dels *Nairs*-, i les rivalitats entre aquests i les castes inferiors mostra com “no es tant la superioritat ritual dels *Brahmins* sinó la seva dominació política i econòmica el motiu de ressentiment de la resta de castes”²²⁶. Cal esmentar però que aquesta autoritat imposada per les castes dominants i “acceptada” per les castes inferiors pot explicar el tant esmentat conformisme de la societat índia per l’absència de conflictes socials, almenys de caire revolucionari, encara que si s’han esdevingut reptes importants al Brahmanisme per part de diferents moviments de casta antibrahmans a diferents estats de l’Índia. Com ha exposat Srinivas referint-se al període abans de la independència “la creixent mobilitat econòmica conduïa a una creixent mobilitat social, i el procés social de sanscritització assegurava que aquesta mobilitat no conduís a la revolució”²²⁷.

²²³ Karanth (1996) “Caste in Contemporary India”, p. 98.

²²⁴ Jayaram (1996), op. cit., p. 84.

²²⁵ Bardhan, A.B. “Caste-class situation in India”, p. 411, a Sharma K. (1994) Caste and class in India...

²²⁶ Srinivas (1962), op. cit., p. 34.

²²⁷ Srinivas (1962), op. cit., p. 6.

Malgrat aquesta pervivència del sentiment i la identitat de casta a la societat índia contemporània no hi ha dubte que les formes sota les que funciona -especialment en el pla sociopolític- i les implicacions resultants són diferents de les que existien a principis de segle. En concret cal destacar dos aspectes respecte a la mobilitat de les castes, un que ja existia, la “sanscritització” -encara que amb objectius diferents- i la creixent competència entre castes²²⁸. A la societat contemporània índia la “sanscritització” -o imitació per part de les castes inferiors dels hàbits i costums de les superiors- ha pres el caràcter de desafiament en la mesura que es un intent de mostrar la nova situació econòmica de les castes inferiors. A la vegada ja s’ha pogut veure com la política de reserva comporta beneficis potencials per aquells grups identificats com a classes endarrerides, entrant-se en un procés de competència creixent entre diferents castes reivindicant el caràcter d’endarreriment”. Com afirma Jayaram:

“...la ‘política de l’escassetat’ i les exigències de la política de la democràcia han fet que les persones que pertanyen a aquestes categories siguin mes i mes conscients de la casta i han donat difusió a la idea d’unitat de casta”²²⁹.

En la mesura que casta-classe-poder són institucions que totes elles marquen l’estratificació social però des de diferents instàncies o arrelades a diferents estructures, això dificulta anàlisi de les interrelacions casta-classe-poder. Malgrat tot pot afirmar-se que la relació entre elles ha anat variant al llarg de l’evolució de la societat índia, assistint-se a una progressiva desvinculació des del període colonial. La unió indissoluble casta-classe-poder a la societat tradicional hindú ha mostrat una creixent dissolució, apareixent noves i majors combinacions entre aquelles degut als canvis econòmics i polítics succeïts des de la independència, encara que la persistència de la identitat de casta és indubtable. Possiblement el lligam més clar actualment entre casta-classe-poder és l’apel·lació per part dels partits polítics als sentiments de casta, que sovint són clars encobridors de l’apel·lació a descontents econòmics o materials, a la vegada, encara vinculats en alguns casos a l’adscripció de casta-. Com es veurà més detalladament en el cas de Kerala el vincle casta-classe s’ha debilitat però persisteix vigent. Pot afirmar-se que en el sistema social s’ha esdevingut un canvi que podria definir-se com un canvi d’un sistema de desigualtats “cumulatives” a un altre de desigualtats “disperses”.²³⁰

De totes formes el desenvolupament capitalista ha mostrat la seva força per anar erosionant els sentiments i lleialtats de casta i la seva potencialitat en la configuració d’una consciència de classe encara que s’enfronta a fortes dificultats degut a la presència de la “identitat de casta” en

²²⁸ Karanth (1996), op. cit., p. 94.

²²⁹ Jayaram (1996), op. cit., p. 73.

la consciència social índia. Ja s'ha vist com la nova dimensió política que adquireix la casta divideix individus pertanyents a una mateixa classe, impeding sovint a aquells que estan més desposseïts la possibilitat d'articular les seves demandes a través de la seva unitat. Es fa evident doncs, que classe, casta i consciència social són tots elements que formen part del ser social, i per tant tots ells necessaris per a poder analitzar la realitat social índia ahir, avui i possiblement demà. De qualsevol forma la interrelació dels elements de la societat tradicional i les noves instàncies derivades de la modernització mostren com la "història de la modernització no ha de ser la mateixa per a totes les nacions i per a tots els temps"²³¹. Possiblement no podia ser d'una altra forma en una societat on el canvi econòmic i polític no ha estat generat per un procés intern de la pròpia societat.

II EL MODEL DE KERALA

5. INTRODUCCIÓ²³²

Les particularitats socioculturals, geogràfiques, naturals i comercials han definit a Kerala com una entitat geogràfica i política separada de la resta de l'Índia des dels temps antics. Aquesta individualitat ha influenciat en aspectes com els patrons d'assentament de la població, la seva particular configuració religiosa o el desenvolupament d'una identitat subnacional. Cal doncs identificar aquests aspectes que sens dubte ajudaran a la millor comprensió del posterior anàlisi.

²³⁰ Béteille (1965), op. cit., p. 18.

²³¹ Rudolph i Rudolph (1967), op. cit., p.14.

²³² Principals fonts: Menon S. (1994) A survey of Kerala history, Namboodiripad (1984) Kerala society and politics i GOK *Census of India 1991*.

5.1. CARACTERÍSTIQUES GEOGRÀFIQUES

L'estat de Kerala està situat a l'extrem sudoccidental del subcontinent indi, ocupant una estreta franja costanera, de 360 Km de llarg i entre 30 i 130 Km d'amplada, limitada a l'est pels *Ghats* occidentals -la serralada muntanyosa que es dibuixa a l'oest del subcontinent- i pel mar Àràbic a l'oest. El fet que en un territori de 39.000 Km² s'hagi allotjat una població de 29 milions d'habitants ha resultat en una elevada densitat de població (749hab./Km²) molt superior a la mitjana de l'Índia (274hab./Km²)²³³. D'aquesta forma mentre l'estat de Kerala ocupa tan sols el 1% de tot el territori indi, la seva població representa el 3,4% de la població índia. El territori pot dividir-se en tres regions naturals clarament diferenciades: i) la zona seca de les terres altes compren la zona dels *Ghats* occidentals coberta per boscos i per un creixent nombre de plantacions com cautxú, te o cafè degut a les condicions físiques del terreny; ii) les terres intermèdies conformen un altiplà amb moltes valls cultivades principalment per arròs, tapioca, anacard, cocoters, i a les vessants, gengibre i pebre; iii) les terres baixes costaneres presenten un terreny arenós i un clima humit favorable al creixement de cocoters i al cultiu de l'arròs. Aquesta zona a més presenta la major densitat de població de tot el territori: 1500 hab./Km². D'aquesta forma les condicions agroclimàtiques han fet desenvolupar els cultius comercials i tota una sèrie d'indústries agroprocessadores com la de fibra de coco o l'anacard.

Els recursos hidràulics de Kerala són abundants no només per la gran afluença de rius sinó també perquè la regió gaudeix de dos monzons -època de pluges- a l'any, el que ve del sud-oest i el del nord-est. Rius i monzons han tingut una importància crucial en la història militar i política de Kerala, com és el cas de les diferents incursions militars que ha sofert l'Estat les quals han estat condicionades per l'inici i final del monzó. També la inundació del riu Cranganore va impedir al Sultan Tipu a finals del segle XVIII avançar la seva conquesta cap a la zona de Travancore -al sud de l'estat-.

D'aquesta forma els accidents geogràfics, les barreres naturals i la situació oberta al mar, han representat tant impediments a l'entrada de forces externes -principalment per la zona interior- com una fàcil interacció amb altres cultures i civilitzacions des de temps remots per la via marítima. La seva posició geogràfica l'ha dotat d'un relatiu aïllament de la resta del subcontinent indi, observable en l'arribada tardana dels aris -i el sistema de castes-, el budisme o el jainisme. La cadena

muntanyosa dels *Ghats* occidentals han format una frontera natural difícil de penetrar tant des de l'interior com per travessar cap a l'interior de la península índia per aquells -com fou el cas dels portuguesos- que venien per mar; a diferència dels anglesos que arribaren per la costa oriental on la seva incursió fou més "exitosa". És clar que malgrat tot aquesta barrera de protecció no va evitar als antics habitants de la zona conquestes successives. El mar va permetre a aquesta regió promptes contactes amb els comerciants europeus i asiàtics -a la recerca de les preciades espècies, especialment pebre- iniciant-se des de molt aviat no només les relacions comercials sinó també les culturals ja que religions com el cristianisme, l'islam o el judaisme arribaren per mar.

Cal fer per últim un breu esment a l'origen del nom de Kerala, no havent-hi una posició única al respecte. L'explicació més usual es troba en que el nom de Kerala -o *Keralam*- deriva de la paraula "Kera" -coco, un dels productes característics de la regió- i "alam" -regió-, per tant la "terra dels cocos". Una segona versió és aquella que afirma que la paraula "Keram" es la pronunciació en una altra llengua de "Cheram" que era el país entre les antigues poblacions de Gokarnam i Cumari. Per últim també s'ha apuntat que Keralam (o Cheralam) està format per "ker" -sorra- i "alam" -regió- indicant "terra arenosa", que de fet domina gran part del paisatge de la regió. Aquesta última versió s'ha reinterpretat també en un altre significat ja que "cher" també significa "afegit", el que indicaria que Kerala significa terra afegida donant suport al mite de *Parasurama* -la terra de Kerala fou donada pels déus als *Brahmins keralites*-.

5.2. HISTÒRIA POLÍTICA RECENT

En el moment que els britànics arribaren a Kerala -seguint els passos anteriors de portuguesos a finals del segle XV, i holandesos- el territori que actualment ocupa l'estat de Kerala estava format per enfrontats regnats sota domini dels Maharajas al sud i pel domini del Zamorin de Calicut al nord, amb la constant amenaça de la invasió musulmana des del territori veí de Mysore. El creixent poder dels britànics a la zona transformà considerablement les divisions político-administratives de l'actual Kerala en tres regions diferenciades: Malabar al nord, Travancore al sud, i el petit Cochin entremig. L'evolució política i econòmica d'aquestes tres regions estigué marcada per clares diferències, especialment entre Malabar i Cochin-Travancore. La primera acció militar destacada dels britànics fou contra les incursions militars del Sultan Tipu de Mysore a les terres de Kerala, on ja al 1723 el regnat de Travancore -governat per Marthanda Varna- va signar un acord de col·laboració amb la *East India Company*. El recolzament dels britànics tant als regnats del sud com

²³³ Dades pel 1991.

al Zamorin de Calicut responia òbviament als seus objectius no només colonials sinó també a les rivalitats interimperialistes, en aquest cas amb els francesos que recolzaven al poder musulmà de Mysore. La victòria de les tropes britàniques resultà en el control directe de Malabar per part dels britànics mentre que Travancore i Cochin romandrien com a estats vassalls dels anglesos, però amb un major grau d'autonomia que en el cas de Malabar.

Malabar quedava formalment sota domini britànic al 1792 d'acord amb el Tractat de Seringapatam, encara que no seria fins al 1800 que esdevindria part de la Presidència de Madras. Aquesta annexió a la Presidència de Madras -enlloc de romandre com a estats natius com fou el cas de Travancore i Cochin- fou degut principalment a l'interludi d'ocupació musulmana a finals del segle XVIII el que "obligava" als britànics a un control de la llei i l'ordre més sever. Això implicà principalment una diferent administració i recollida de la renda de la terra, i per tant de les relacions agràries. L'establiment del sistema zamindaire impedí cap reforma sobre la propietat de la terra -com va ser el cas de Travancore-, resultant en unes dures condicions pels arrendataris imposades pels *jennies* - terratinents locals-, conduint al 1921 a la famosa Revolta dels Moplahs -com són coneguts els musulmans a Kerala-.

L'evolució política de Travancore fou diferent a partir de la signatura de l'acord entre Travancore i la *East India Company* al 1795 segons el qual el rei acceptava la supremacia britànica i la Companyia garantia l'ajuda militar en cas d'una invasió externa. Posteriorment al 1805 un nou acord establí els termes de "vassallatge" entre el rei natiu i el poder britànic: Travancore esdevenia un aliat subsidiari dels anglesos, que li rendia protecció a canvi del pagament d'un tribut anual de 800.000 Rs., amb el dret d'interferència dels britànics en els afers polític-administratius de Travancore -principalment a través de l'autoritat política dels "Residents" a l'estat-. Aquest règim de control indirecte permeté a Travancore el desenvolupament d'avanços socioeconòmics i culturals, més destacats que a Malabar. De fet ja des mitjans del segle XVIII s'ha qualificat l'administració de Travancore com d'"il·lustrada" per les mesures que adoptaren els diferents reis en l'esfera de l'educació, la reforma de l'administració i les reformes en les relacions agrícoles. Es de destacar que fou el primer estat natiu a establir una entitat legislativa -Consell Legislatiu- al 1888. El cas de Cochin fou semblant al de Travancore amb la signatura d'un tractat entre l'estat i els britànics al 1791.

Durant la primera meitat del segle XX s'esdevingueren importants mobilitzacions tant a Malabar -principalment revoltes al camp per les condicions d'explotació a que estaven sotmesos els arrendataris - com a Travancore i Cochin -demandes polítiques per una representació legislativa justa i la petició d'un "govern responsable" contra els governadors locals-. Des de la independència

política de l'Índia al 1947 fins a la creació de l'estat de Kerala al 1956, la vida política de la regió estigué dominada per les demandes de la població per una *Aikya Kerala* -Kerala Unida-, moviment amb un ampli suport popular, a favor de la creació d'un estat que inclogués les tres unitats administratives de Malabar, Cochin i Travancore. S'apostava per un estat dels parlants de *Malayali* -una de les llengües dràvides que es parlen al sud de l'Índia-, encara que la seva "Kerala Unida" incloïa àrees de parla tamil. Aquest moviment s'acollia sota la *Kerala State Congress Committee*, dominat pels líders del INC. El domini polític del INC aviat es veuria reduït per la creixent força política dels comunistes, obtenint resultats importants a les eleccions de 1952 a l'estat de Travancore-Cochin -reunificats al 1949-. La reorganització del territori després de la independència no fou fàcil pels nous governants de Delhi. En un primer moment els líders del INC van rebutjar la creació d'estats en base a principis lingüístics considerant-ho provincià i de mires estretes. Però la desfeta política del INC a les eleccions de 1952 en les regions de parla no-Hindi els feu canviar d'estratègia i reorganitzar el territori en base a criteris lingüístico-culturals. Fou així com amb la *State Reorganization Act* de 1956 naixia l'estat de Kerala, però amputat dels *taluks* -unitats administratives inferiors als districtes- de llengua no-malayali.

5.3. ASPECTES SOCIOCULTURALS

Els keralites han desenvolupat una identitat "subnacional" arrelada principalment en la llengua *malayali*. Aquesta llengua dràvida diferent de les llengües àries -o indoeuropees del centre i nord de l'Índia- presenta múltiples dialectes però pràcticament la totalitat dels keralites la tenen com a llengua nativa. Aquesta identitat pot remuntar-se també a l'imperi Chera -als últims segles del primer mil.lenni- que ocupava pràcticament la totalitat de l'estat actual de Kerala, encara que a partir del segle XI l'imperi es desintegrà i s'esdevingué un puzzle de diferents regnats fins al segle XVIII.

El ràpid contacte amb altres civilitzacions a través dels intercanvis comercials i culturals ha quedat expressat en la particular composició religiosa dels keralites, molt més diversa que la resta de l'Índia. A Kerala la proporció de cristians i musulmans era de 19% i 23% respectivament del total de població, mentre que a la resta de l'Índia el pes d'aquestes comunitats només representa el 2% i 12% respectivament. Com podrà veure's això ha influenciat decisivament en el desenvolupament polític i social de l'estat.

La tardana imposició del sistema de castes a Kerala en comparació a la resta del subcontinent no ha impedit que aquest adoptés una de les seves formes més rígides i severes, on les normes de pol·lució

no queden limitades a la intocabilitat sinó també a la no-proximitat -ús de llocs públics i a l'establiment de normes de distància entre diferents castes-. De fet s'ha afirmat que justament va estar l'arribada tardana de l'arianització -amb un desenvolupament de les diferents "eines" de dominació del sistema de castes- la que va afavorir la possibilitat que el sistema de castes adoptés les formes més estrictes. Fou amb l'establiment de l'imperi Kulashekara a partir del segle VIII que la religió hinduista prenia per primera vegada el lloc a altres religions que fins aleshores eren dominants com el budisme, el jainisme i formes d'adoració dràvides. Així amb l'arianització arribaren els primers immigrants *Brahmins* i progressivament s'imposà l'ordre social assentat sobre el sistema de castes. La justificació del domini dels *Brahmins* -*Namboodiris* a Kerala- s'explicava a través del mite de Parasurama segons el qual aquest déu -encarnació mítica de Vishnu- després de donar el territori als *Namboodiris* va organitzar personalment un exèrcit de 36.000 *Brahmins* per salvar al país.

Per últim cal destacar el caràcter predominantment rural de Kerala, que malgrat també es dona al conjunt de l'Índia, en el cas de Kerala pren uns trets únics i diferenciadors. Aquesta particularitat radica en el patró d'assentaments al llarg del territori que no presenta pràcticament diferències entre camp i ciutat. Al conjunt de l'Índia la distribució dels assentaments està conformada per petits pobles escampats al voltant de les ciutats com a centres administratius i de serveis. En canvi Kerala les poblacions es dibuixen com un cordó interconnectat de poblacions al llarg del territori a mode de teranyina, de forma que els pobles no són conjunts de cases separats sinó que estant pràcticament units els uns amb els altres amb poques separacions amb les ciutats. De fet aquesta distribució diferenciada d'assentaments queda reflectida en que la majoria de la població de Kerala -el 75%- viu en pobles amb una població de més de 10.000 habitants, mentre que pel conjunt de l'Índia el patró és completament l'oposat: la meitat de la població viu en pobles de menys de 500 habitants²³⁴. El trencament de la divisió urbà-rural també pot observar-se en els serveis que ofereixen els pobles - molts d'ells característics de les àrees urbanes a l'Índia-: més del 96% disposen d'un banc comercial, una cooperativa de crèdit, línies d'electricitat, escoles primàries i secundàries, oficina de correus i tendes de distribució pública d'aliments en menys de dos Km. Així s'ha afirmat que les àrees rurals a Kerala estan caracteritzades més com urbanes i les zones urbanes -donat el baix nivell d'industrialització- com a rurals²³⁵.

²³⁴ Agrawal et al. (1995) *India economic information yearbook 1995*.

²³⁵ Kannan, K. P. (1988) *Of rural proletarian struggles*, p. 25.

6. EVOLUCIO I CANVIS EN L'ESTRUCTURA ECONOMICA DE KERALA

En aquest capítol es mostraran els factors que caracteritzen l'anomenat *Kerala model* que a grans trets pot definir-se com aquell model caracteritzat per un elevat nivell de desenvolupament social i humà acompanyat d'un estancament econòmic en els sectors productius, principalment des de meitat dels anys setanta, que actualment posen en dubte el sosteniment i continuïtat del propi model. L'economia de Kerala podria definir-se com típicament perifèrica en la mesura que s'observa un considerable grau d'extraversió econòmica -economia d'exportació dominada per productes primaris-, una desarticulació interna considerable -manca de lligams interindustrials forts degut a una estructura industrial concentrada en sectors productius amb mínims encadenaments- i una manca d'acumulació endògena de capital. Sens dubte aquesta estructura econòmica ha estat fortament influenciada per la forma de penetració del capitalisme -especialment durant la fase colonial-, les característiques geogràfiques i ecològiques d'aquest estat i les relacions econòmiques i

financeres amb el govern central, entre d'altres. Malgrat la seva estructura econòmica subdesenvolupada i l'estancament en el creixement del producte en els últims vint anys, l'estat de Kerala presenta un caràcter únic en la seva estratègia de desenvolupament social. Els sorprenents resultats en les esferes d'educació, sanitat o seguretat social mostren la transformació radical en quan a les capacitats dels keralites per desenvolupar-se en la societat. Tant el llegat històric que disposava Kerala en el moment de la creació de l'estat al 1956, les polítiques públiques aplicades des del govern en favor de mesures socials redistributives com l'elevat grau de consciència política de la població han estat determinants en la consecució de l'elevat nivell de desenvolupament social respecte a la resta de l'Índia i de la majoria de països subdesenvolupats.

6.1. ESTRUCTURA ECONOMICA

6.1.1. Trets generals

Abans d'analitzar els canvis soferts en els diferents sectors de l'economia és pertinent observar les característiques estructurals bàsiques de l'economia de Kerala. Com pot observar-se en la Taula 6.1. estem davant una economia predominantment agrícola i fortament terciaritzada d'acord amb la distribució sectorial del producte. En la seva evolució destaca la caiguda del pes de l'agricultura en el producte total generat, el creixement de la participació del sector secundari i el protagonisme del sector serveis. Val a dir però, com es veurà més endavant al realitzar l'anàlisi detallada del desenvolupament industrial, que aquest fort creixement del sector terciari no deriva ni es recolza en una transformació industrial i en el canvi agrícola. Així doncs la terciarització de l'economia no respon a un canvi estructural de la base productiva.

Taula 6.1. Distribució sectorial del producte (%)

	1961	1971	1981	1991	1994-95
Primari	54,7	49,4	40,3	33,5	32,3
Secundari	14,6	16,3	20,6	26,3	25,2
Terciari	30,7	34,2	39,2	40,2	42,5

Font: GOI *Census of India 199* , GOK *Economic Review 1995*, i Pillai (1994) Kerala Economy, p. 46.

En vista de la distribució de la força de treball entre els diferents sectors de l'economia (Taula 6.2.) es reforcen alguns dels trets esmentats anteriorment. El sector agrícola compta amb més de la meitat de la força de treball total i en quaranta anys la participació d'aquesta només ha caigut tres punts

percentuals. En canvi el sector industrial ha estat incapaç d'absorbir la creixent força de treball malgrat el creixement experimentat en el seu pes relatiu en el producte total generat a l'economia, observant-se així un estancament -i fins i tot una lleugera caiguda- en la participació de la força de treball en la indústria. Per últim cal destacar el creixement del pes del sector serveis a nivell ocupacional, malgrat no ha estat tant fort com el seu creixement en la participació en el producte. En definitiva una distribució ocupacional que concentra gran part de la població en l'agricultura i un creixement industrial no generador d'ocupació. D'aquesta forma pot afirmar-se que el suposat canvi ocupacional derivat del canvi estructural de l'economia no s'ha donat a Kerala, observant-se una translació de la força de treball des dels sectors productius al sector serveis ja que el patró de creixement econòmic ha estat insuficient per absorbir la força de treball.

Taula 6.2. Distribució sectorial de la força de treball (%)

	1961	1971	1981	1991
Primari	54,2	56,0	53,2	51,7
Secundari	20,5	17,5	19,4	18,9
Terciari	25,2	26,6	27,3	29,4

Font: GOI *Census of India 1991* i Pillai (1994) *Kerala Economy*, p. 46.

Cal doncs analitzar quin ha estat el desenvolupament econòmic, entès com a creixement del producte en els diferents sectors de l'economia. Observant la Taula 6.3. pot afirmar-se que l'economia de Kerala s'ha caracteritzat per un lent creixement econòmic que s'ha situat en el 2,4% pel període 1961-86, principalment degut al mal comportament del sector agrícola que ha estat compensat pel creixement del sector serveis. Es interessant veure que és a partir dels anys setanta que pot parlar-se d'estancament econòmic degut a la caiguda de la producció agrícola i a l'estancament industrial, justament en el moment en que l'economia índia es recuperava de la crisi econòmica que vivia des de mitjans dels anys seixanta. D'aquesta forma el creixement econòmic de Kerala i el del conjunt de l'Índia no ha estat paral·lel, denotant les diferències estructurals de l'economia de Kerala. Per últim cal dir que a partir de mitjans dels anys vuitanta sembla que l'economia surti de l'estancament i iniciï una lleugera recuperació que queda reafirmada per les altes taxes de creixement de l'economia des de principis dels anys noranta. Cal dir que la dificultat d'obtenir dades sobre el producte pel període complet a preus constants implica treballar amb fonts diverses i la consegüent dificultat que això significa en la interpretació dels resultats.

Taula 6.3. Taxes de creixement del producte interior de Kerala a preus constants

	Primari	Secundari	Terciari	TOTAL
1961/62-1974/75	2,2	4,7	4,2	3,2

1975/76-1985/86	-0,7	2,1	5,3	1,7
1961/62-1985/86	1,0	3,7	4,7	2,4
1985/86-1990/91	3,0	7,4	5,1	4,9
1990-91	--	--	--	5,4
1991-92	--	--	--	2,0
1992-93	--	--	--	7,2
1993-94*	--	--	--	7,2
1994-95*	--	--	--	4,8

Notes: Les dades de producte fins a 1985-86 és a preus de 1970-71 i la resta a preus de 1980-81 degut al canvi d'any base de les estadístiques del govern. *Estimacions.

Font: GOK *Economic Review 1995*, Pillai (1994) *Kerala Economy* i Kannan (1990) "Kerala Economy...".

El feble creixement econòmic de Kerala ha situat els nivells de renda per capita de la seva població per sota de la mitjana del conjunt de l'Índia, fins i tot considerant que la taxa de creixement de la població de Kerala és de les més baixes del país -pel període 1981-91 la taxa de creixement demogràfic anual de Kerala ha estat del 1,34% mentre que la del conjunt de l'Índia s'ha situat en el 2,14%²³⁶-. Així si comparen el producte interior per capita de Kerala amb el producte nacional per capita mig pel conjunt de l'Índia, aquest sempre ha estat per sobre del primer (Taula 6.4.), encara que en els últims anys la taxa de creixement de la renda per capita a Kerala ha estat superior que la del conjunt de l'Índia. Cal dir però que degut a la forma de comptabilitzar el producte en el cas de Kerala només es considera el producte generat a l'interior de l'estat, no incloent per tant els ingressos provinents de l'exterior, que com podrà veure's en el cas de Kerala es una font molt important d'ingressos²³⁷. Això quedarà perfectament reflectit a l'analitzar la despesa en consum de Kerala, que està per sobre de la mitjana de l'Índia malgrat la menor renda per capita.

Taula 6.4. *Producte interior net (Kerala) i Producte nacional net (Índia) per capita en preus constants (1980-81) i preus corrents. (Rúpies)*

	<i>Preus constants</i>		<i>Preus corrents</i>	
	Kerala	Índia	Kerala	Índia
1980-81	1508	1630	1508	1630
1985-86	--	1841	2398	2730
1990-91	1815	2222	4200	4983
1991-92	1826	2175	5140	5603
1992-93	1932	2243	5768	6262
1993-94	2043	2334	6242	7185
1994-95	2113	2449	6983	8281

Font: GOK *Economic Review 1995* i GOI (1997) *Economic Survey 1997-98*

²³⁶ Government of India (1996) *Economic Survey 1996-97*, p. S-112.

²³⁷ En la mesura que Kerala és un estat de l'Índia la comptabilització del producte es realitza en termes de territori (interior). Només en el cas del conjunt de l'Índia existeixen estadístiques del producte generat des del punt de vista nacional.

Es clar que tant el lent creixement econòmic com la naturalesa del mateix -impossibilitat d'absorbir la força de treball- s'han manifestat en unes creixents taxes d'atur entre la població de Kerala. Però la qüestió important no és només l'elevada taxa d'atur sinó quines són les característiques dels aturats. Observant la taxa d'activitat de la població (Taula 6.5.) pot veure's que en el cas de Kerala el percentatge de població que treballa és bastant inferior al del conjunt de l'Índia. La principal causa d'aquesta diferència radica en la desigual taxa d'activitat per gènere, observant el baix nivell d'activitat femenina a Kerala, quan justament el nivell d'alfabetització femenina en aquest estat és molt superior a la de la resta de les dones índies. A més cal destacar que l'índex de desenvolupament per gènere (IDG) de Kerala (0,597) és molt superior al del conjunt de l'Índia (0,410) el que indica una menor disparitat en el desenvolupament humà entre homes i dones a Kerala que a la resta de l'Índia. Sembla clar però que aquesta menor disparitat en el cas de Kerala no és degut a la participació de la dona en l'ingrés (que és només del 12%) sinó a altres factors de desenvolupament com l'educació i la sanitat²³⁸.

Taula 6.5. Taxa d'activitat per gènere, 1991 (%)

	Kerala	Índia
Total	31,4	37,5
Femenina	15,8	22,2
Masculina	47,6	51,6

Font: GOI *Census of India* 1991.

Pel que fa referència a l'atur, Kerala és l'estat de l'Índia amb la taxa d'atur més elevada: el 14,5% al 1994²³⁹, molt distanciat del 4% pel conjunt de l'Índia²⁴⁰. Això significa que més de 4 milions de keralites estan a l'atur o busquen feina, el que representa el 16% de tots els aturats de l'Índia²⁴¹. Com s'exposava anteriorment cal observar quins són els trets de l'atur: l'atur afecta principalment a les dones i als joves amb un bon nivell de formació. En el cas de l'atur femení a les zones urbanes la taxa incrementa considerablement afectant a una tercera part de les dones. Per altra banda pot parlar-se del fenomen d'"aturats educats" ja que el nombre d'aturats que busquen feina amb un nivell

²³⁸ PNUD (1996) *Informe de Desarrollo Humano 1996*, p. 39.

²³⁹ GOK, *Economic Review 1995*.

²⁴⁰ Agrawal et al (1995) *India economic information yearbook 1995*. Dada pel 1987-88. És clar que aquestes xifres deixen fora tota l'economia informal o sector no-organitzat. Això és també aplicable a la taxa d'activitat femenina esmentada anteriorment.

²⁴¹ Cal tenir en compte que la població de Kerala representa el 3,4% del total de la població de l'Índia.

educacional a partir de l'ensenyament secundari i superior era del 67% al 1994, mentre que al 1985 era del 53%²⁴². Els factors explicatius de l'elevat nivell d'atur es troben principalment en el baix nivell de demanda laboral derivat de l'estancament econòmic encara que la naturalesa de l'atur de la població "educada" ha estat influenciat per una política pública fortament orientada a incrementar el nivell d'educació de la població. A la vegada sembla que la oferta de treball de joves amb formació es força rígida ja que s'afirma que aquests no estan disposats a treballar en activitats agrícoles²⁴³ -que de moment és el sector amb més força de treball ocupada- i que són força reticents a entrar en l'economia informal²⁴⁴. Aquests trets de l'atur juntament amb l'elevada taxa d'activitat de persones amb un baix nivell educacional ha portat a afirmar que en el cas de Kerala "no es dona una relació de dependència entre l'ocupació i l'educació"²⁴⁵. Així doncs l'atur de Kerala presenta dues característiques estructurals destacables: la no absorció de força de treball principalment del sector industrial i serveis avançats o moderns i un patró d'ensenyament universal que permet obtenir titulacions en ensenyament secundari i superior²⁴⁶.

Per a comprendre amb més claredat els canvis que s'han operat en l'estructura econòmica de Kerala cal analitzar amb major profunditat els canvis que s'han succeït en els diferents sectors de l'economia, en concret, la reforma agrícola i l'agricultura d'exportació, els determinants de l'estancament industrial i el comportament del sector serveis empenyat per l'entrada de fluxos monetaris provinents de les remeses d'emigrants.

6.1.2. L'agricultura

La reforma agrícola que s'aprovà a Kerala al 1959 ha estat sens dubte la més destacada de tots els estats de l'Índia pel contingut radical de les mesures redistributives aprovades i pels efectes polítics que la mateixa va comportar -el govern comunista de Kerala fou expulsat del poder al 1959-. Malgrat això factors com les successives esmenes en el contingut legislatiu -degut als canvis de govern-, les dificultats administratives per a la seva aplicació i les sempre existents llacunes legals han dificultat que pugui parlar-se d'una reforma agrícola en profunditat i complerta. Malgrat va significar l'abolició de les relacions feudals al camp i una certa redistribució de terres, més aviat s'ha de parlar d'una reforma de l'arrendament però sense completar plenament el principi declaratiu de

²⁴² GOK, *Economic Review 1995*, p. S-11

²⁴³ Prakash (1988), *Educated unemployment...*, p. 45.

²⁴⁴ Prakash (1989), *Unemployment in Kerala...*, p. 80.

²⁴⁵ Oommen (1983) "The acute unemployment problem in Kerala" a *Essays on Kerala economy*, p. 115.

land to the tiller. De fet el principal obstacle a la redistribució ha estat l'exempció de les plantacions de la llei de reforma agrícola. A la vegada la reforma agrícola no ha comportat l'esperat creixement de la producció suposadament derivat de la introducció del progrés tècnic i la millora de la productivitat agrícola.

6.1.2.1. La reforma agrícola i canvis en les relacions de producció

Un cop creat l'estat de Kerala al 1956, el nou govern electe al 1957 -encapçalat pel Partit Comunista- aplicà el que havia estat l'estendard del seu programa electoral: alliberar les terres d'aquells propietaris que no les cultivaven per així redistribuir-les entre els que si ho feien. El procés de desenvolupament de la reforma agrària ha estat envoltat de successius canvis legislatius i retards considerables en la seva aplicació. Poden distingir les següents fases²⁴⁷:

1a. fase (1956-59): el nou govern entrant va desenvolupar la *Kerala Agrarian Relations Bill* (KARB) aprovada al 1959, la primera llei de reforma agrícola. En base a la KARB es concediren drets de propietat sobre la terra a arrendataris i parcers, a la vegada que es garantia als treballadors agrícoles la no expulsió del tros de terra en el que vivien i la tinença de la mateixa -els anomenats *kudikidappukars*-. L'instrument que havia d'alliberar les terres dels grans propietaris per poder donar als cultivadors les terres excedentàries era l'aplicació de sostres sobre la propietat, però les concessions sobre sostres, els subterfugis legals i les exempcions de sostre a les plantacions feu impossible que l'excedent de terra derivat de la reforma fos l'esperat. De fet les protestes dels propietaris es van fer sentir a Delhi a través de la presentació d'una memòria al President de la Índia formulada per les delegacions de la *Kerala Owners Association* i la *Kerala Trustees Convention*, on es demanava que la KARB fos esmenada²⁴⁸.

2a fase (1959-67): després de l'expulsió del govern al *Communist Party of India* (CPI), va pujar al poder una nova coalició que esmenà l'anterior llei aprovant-se la nova *Kerala Agrarian Relations Act* de 1960. La pressió dels interessos dels propietaris va ser acollida pel nou govern i malgrat els canvis legislatius no podien ser substancials degut a l'ampli suport popular de l'antiga llei, els canvis legislatius van representar un retrocés en la reforma agrària: s'incrementà la dimensió de la propietat sobre la que es definia "petit propietari" i s'ampliaren les exempcions dels sostres sobre la propietat.

²⁴⁶ Com es veurà més endavant s'ha promogut una formació educacional de caire general en detriment d'una formació professional i tècnica, el que també afecta al nivell d'atur.

²⁴⁷ Es segueix part de la cronologia proposada per Raj i Tharakan (1983) "Agrarian reform in Kerala", p. 43 i ss.

²⁴⁸ Radhakrishnan (1991) Peasant struggles, land reform and social change.

Però l'efecte més negatiu sobre el potencial redistribuidor de la reforma era que sota aquesta llei es concedien noves concessions a les plantacions; malgrat aquestes ja estaven excloses dels sostres es formulà una definició més àmplia de la plantació -no només la zona cultivada sinó també les terres adjacents a la plantació²⁴⁹. A la vegada s'aprovà el dret del propietari a expulsar als *kudikidappukars* de les terres en que habitaven. Posteriorment aquesta llei fou a la vegada esmenada per la *Kerala Land Reforms Act* de 1963 (KLRA) encara més restrictiva -dret d'expulsió dels arrendataris- i amb menys poder redistributiu que l'anterior.

3a fase (1967-70): amb l'entrada al govern d'una nova coalició de partits d'esquerres al 1967 es restaurava part del contingut de la reforma agrària que contemplava l'antiga KARB de 1959, esmenant la llei de 1962 i aprovant-se la definitiva *KLRAAmended* de 1969. Aquesta nova llei restaurava els drets dels arrendataris expulsats i impedia futures expulsions a més de concedir nous drets als treballadors agrícoles sense terra. Respecte a les plantacions, la nova llei anul·lava les exempcions aprovades a la llei anterior però mantenia les exempcions originals -te, cafè i cautxú principalment-, que al 1987 comptaven amb el 20% de l'àrea total cultivada²⁵⁰.

D'acord amb aquesta nova esmena de la llei de reforma agrària, al 1970 el govern era el dipositari dels drets de propietat sobre les terres excedentàries, de forma que els arrendataris eren els propietaris de fet. Malgrat això la propietat legal encara no resta majoritàriament en mans dels arrendataris degut a la disposició del govern que permetia la liquidació entre parts -la compensació que l'arrendatari ha de pagar al propietari-. Això comportava que molts títols de propietat no fossin reclamats al govern perquè molts propietaris donaren part de la terra a l'arrendatari sense necessitat de pagament. Això ha dificultat enormement l'anàlisi de la reforma i la seva aplicació.

Per observar els resultats de la redistribució de terra cal analitzar els canvis esdevinguts en la propietat de la mateixa, encara que s'ha estimat que al 1980 la terra total excedentària eren 110.000 acres, el que representava menys del 2,5% de l'àrea total cultivada. A l'analitzar els canvis en la distribució de la propietat (Taula 6.6.) s'observa que els canvis més importants s'han esdevingut en els dos extrems de l'escala de les dimensions de les parcel·les, incrementant l'àrea en propietat de les parcel·les inferiors a un acre -i també el percentatge de famílies encara que en menor proporció-, així com la forta caiguda de l'àrea de que disposen els grans propietaris (parcel·les superiors a 10 acres). Per la resta la situació en la distribució s'ha mantingut pràcticament intacta, no variant la distribució de la propietat en les parcel·les entre 1 i 10 acres.

²⁴⁹ *Ibíd.*, p. 133.

²⁵⁰ Herring (1881) "From agricultural conflict to agrarian stalemate", p. 179.

Taula 6.6. Distribució percentual de les famílies propietàries i l'àrea en propietat en relació a la mida de les parcel·les (%)

Mida parcel·les	1961- 62		1971- 72		1982	
	Famílies	Area propietat	Famílies	Area propietat	Famílies	Area propietat
Marginal (<1ha)	87,2	30,4	88,7	40,9	90,7	45,7
Petita (1-2ha)	7,4	20,2	7,3	24,3	6,1	23,5
Semi-mitjana (2-4ha)	3,8	20,2	3	19,9	2,5	19,1
Mitjana (4-10ha)	1,4	15,7	0,9	11,9	0,7	10,1
Gran (> 10 ha)	0,2	13,5	0,1	3	0,05	1,6

Font: George (1993) *Limits to Kerala...*, p. 46, i GOI (1987) *National Sample Survey 37th Round*.

D'aquesta forma ha quedat configurat un patró de propietat dominat per un gran nombre de propietats marginals -i petites- que concentren el 90% de les famílies propietàries i disposen de quasi la meitat de l'àrea total en propietat. Val a dir que malgrat l'increment en l'àrea en propietat dels petits propietaris -del 30 al 45%- la terra addicional de que disposen és molt petita -es tracta de parcel·les inferiors a un acre-. Sens dubte el cas de Kerala es diferencia radicalment de la mitjana de l'Índia en el grau de concentració de la terra en mans de grans propietaris on al 1982 el 3% d'aquests disposaven el 25% de la propietat de la terra. Diferents factors com el no compliment dels sostres màxims de propietat, les exempcions de les plantacions de la reforma agrària, les successives esmenes de la llei i el consegüent retard en la aplicació o els acords entre arrendataris i propietaris han impedit que els objectius marcats per la reforma agrícola s'acomplissin totalment. Cal destacar que el coeficient de Gini de concentració de parcel·les cultivades va caure entre 1970 i 1981 mostrant una major igualtat en la distribució, encara que en el 1986-87 es va observar una lleugera pujada²⁵¹. En definitiva, la reforma agrària consistí principalment en una reforma de l'arrendament a la vegada que va millorar la situació de part dels treballadors agrícoles, encara que no va suposar un canvi massa radical de la situació que ja existia als estats de Cochin i Travancore a l'època colonial²⁵² caracteritzat per l'existència de camperols propietaris i explotacions capitalistes -les plantacions- amb un creixent pes de treball agrícola assalariat passant entre 1931 i 1951 de 680.000 a 1.112.000 treballadors agrícoles²⁵³. S'ha apuntat que el principal obstacle a la redistribució de terres i a l'efectiva reforma agrícola més enllà dels problemes tècnics i administratius en les excessives esmenes de la llei de reforma agrícola han estat les exempcions concedides a les

²⁵¹ Això pot ser degut a la compra de terres derivat de l'entrada de remeses d'emigrants que s'opera a partir dels anys vuitanta. Font: Oommen (1994) "Land reforms...", p. 124.

²⁵² Una proclamació del Maharaja de Travancore al 1865 va concedir títols de propietat als arrendataris que cultivaven les terres, expropiades als jerarques locals propietaris de grans extensions.

²⁵³ Raj i Tharakan, op. cit., p. 73.

plantacions²⁵⁴. Actualment encara estan en curs les mesures de la reforma agrària, ja que la majoria de la terra excedentària encara no s'ha distribuït. Així segons càlculs del govern, el total de terra excedent es comptabilitzava en 170.409 acres a finals de 1993, de la qual el 55% resta en mans del govern, el 37% ja s'ha distribuït i el 12% s'ha reservat per projectes públics²⁵⁵. Pot concloure's que la reforma agrícola no va suposar el sorgiment i consolidació d'una classe capitalista agrícola, com fou el cas dels estats del nord-est de l'Índia, que endegué un procés de capitalització i creixement de l'agricultura. Malgrat l'existència d'extensions agràries capitalistes a Kerala -les plantacions de productes d'exportació- que la reforma agrícola va preservar, el principal resultat de la mateixa fou la seguretat en la propietat de la terra per part dels arrendataris, que esdevingueren petits cultivadors amb pocs mitjans per a invertir productivament en la terra, així com una millora en les condicions de seguretat dels treballadors agrícoles. Ha quedat dibuixada així una estructura agrícola dual on juntament amb el desenvolupament d'explotacions capitalistes i del grau d'assalarització perviu una agricultura de subsistència econòmicament endarrerida, el que ha resultat en un patró de cultiu i una taxa de creixement agrícola insuficients per abastar les necessitats alimentàries de la població.

6.1.2.2. La producció agrícola

Els canvis que va introduir la reforma agrícola no va comportar la transformació del sector per tal de conduir al creixement alt i sostingut de la producció i la productivitat agrícola a nivells comparables a altres estats indis. El creixement de la producció agrícola ha variat al llarg dels anys, encara que mai s'ha aconseguit créixer per sobre el 3%. Així, observant la Taula 6.7. pot afirmar-se que des de 1960 fins a mitjans dels setanta el creixement de la producció fou considerable si el comparem amb la dècada posterior on s'assisteix a una forta caiguda de la producció agrícola de més del 2%. És interessant notar que en ambdós casos els canvis en la producció han estat determinats principalment pels canvis en l'àrea cultivada, encara que en el segon període s'observa una caiguda important en la productivitat agrícola. A finals dels anys vuitanta s'assisteix a una certa recuperació de la producció alimentària, malgrat en el període 1990-96 s'ha observat una caiguda en la producció de *foodgrains* (cereals i llegums) del 2,5%²⁵⁶.

Taula 6.7. Taxa de creixement de la producció agrícola, la productivitat i l'àrea cultivada

	Producció	Productivitat	Àrea
1960/61-1975/76	2,86	0,55	2,29
1975/76-1985/86	-2,35	-0,83	-1,49

²⁵⁴ Herring (1991), op. cit., i Radhakrishnan (1991), op. cit.

²⁵⁵ GOK *Economic Review 1993*, p. 140.

²⁵⁶ GOI *Economic Survey 1996-97*, p. S-20.

1985/86-1989/90	2,90	1,68	1,20
-----------------	------	------	------

Font: Pillai (1994) *Kerala economy*, p. 76.

Sens dubte els dolents resultats experimentats pel sector agrícola han afectat considerablement a la seguretat alimentària de l'estat. Això es posa clarament en evidència quan es desagrega per productes aquestes taxes de creixement i s'observa que en el període de creixement agrícola són els productes no alimentaris d'exportació els que presenten millors resultats, mentre que els productes alimentaris creixen per sota d'aquell 2,86%. Les taxes de creixement pels períodes 1963-75 i 1976-86 són respectivament les següents segons diferents productes: arròs 1,8% i -0,9%, tapioca 3,6% i -4,9%, cauxú 7,4% i 4,5% i cafè 6,1 i 4,9²⁵⁷. Així en referència als productes alimentaris destaca el lent creixement de la producció d'arròs -aliment principal de la dieta dels keralites- i la caiguda de quasi el 5% de la producció de tapioca -tubèrcul de baixa qualitat alimentària que subsisteix el blat i l'arròs-. Pel que fa referència als productes d'exportació han estat només el cafè i el cauxú els únics que no han presentat una caiguda de la producció en el segon període. En aquests dos casos els increments de producció han estat degut a l'augment de l'àrea cultivada. Es clar que ha existit un canvi en el patró de cultiu, abandonant gran part del cultius d'arròs -degut a la baixa rendibilitat- i optant els agricultors per un patró de cultiu mixt intentant minimitzar la inestabilitat en els ingressos (Taula 6.8.).

Taula 6.8. Distribució de l'àrea cultivada entre els principals cultius (%)

	1960	1990
Productes alimentaris (1)	45,8	27,4
Cultius de plantació (2)	8,8	18,0
Altres cultius comercials (3)	30,2	49,6
Altres	15,2	5,0

Notes: (1) Arròs, cereals, llegums, tapioca

(2) Cardamom, te, cafè i cauxú

(3) Plàtan, sucre, pebre, anacard, arecanut i cocoters

Font: Pillai (1994) *Kerala economy*, p. 66-67.

Aquestes dades mostren el canvi de cultius experimentat des de 1960 degut a la diferent rendibilitat dels mateixos. Desagregant-ho per productes destaca la caiguda en l'àrea que es cultiva arròs passant del 33% al 19% de l'àrea total cultivada entre 1960 i 1990. Igualment cal remarcar l'increment en l'àrea cultivada de cauxú (del 5% al 13%) i de cocoters (del 21% al 29%). Aquest canvi cap a l'explotació creixent de productes no alimentaris ha implicat fortes dificultats per cobrir els requeriments alimentaris de la població, havent-se de cobrir el 80% de requeriments de *foodgrains* a

través d'importacions de la resta de l'Índia l'any 1991²⁵⁸. Com es veurà més endavant aquest dèficit alimentari crònic ha estat cobert per un ampli i extens programa de distribució pública d'aliments. Cal dir que aquesta precària situació ha estat agreujada per dos factors addicionals. El primer d'ells es la política d'irrigació seguida pel govern prioritant grans projectes d'irrigació -en detriment del proveïment d'aigua a les petites valls esteses pel territori- i els cultius d'arròs -desafavorint el cultiu d'altres productes alimentaris-²⁵⁹. En segon lloc l'entrada de diner procedent de les remeses d'emigrants ha provocat una forta especulació del terreny incrementant substancialment el preu de la terra el que ha conduït a que aquesta esdevingués més un motiu d'especulació que no pas un mitjà de producció, sobretot per aquells que l'agricultura no es la principal ocupació, i el consegüent abandonament de cultius²⁶⁰.

6.1.3. Estructura i producció industrial

Si es compara els pes del sector industrial en l'economia de Kerala respecte el de l'Índia, pot observar-se que la participació de la indústria a Kerala (21% al 1988-89) es bastant inferior al de l'Índia (26% al 1991-92). Si només es considera el sector manufacturer aquesta diferència s'incrementa degut a l'elevat pes del sector de la construcció i l'energia en el producte industrial de Kerala. D'aquesta forma les manufactures representen a Kerala el 12% de la producció total mentre que a l'Índia suposa el 20%. De qualsevol forma pot afirmar-se que el desenvolupament del sector manufacturer a Kerala ha estat dèbil i amb poc protagonisme en el creixement econòmic. Tanmateix, això pot observar-se clarament si s'analitza la participació industrial de Kerala en el conjunt de l'Índia a través de diferents variables del sector industrial. Considerant que Kerala representa el 3,4% de la població total de l'Índia, s'observa que el pes del capital fix (2%), del valor de la producció (2,2%) o del valor afegit (2,4%) està per sota d'aquell de la població²⁶¹. Pot pensar-se doncs en un desequilibri en el desenvolupament industrial en el conjunt del territori indi. Com podrà veure's posteriorment aquesta hipòtesi queda confirmada al considerar la inversió del govern central a Kerala. Dos trets característics de l'estructura industrial a Kerala es per una banda el baix pes d'unitats industrials grans i mitjanes a favor d'una elevada concentració en la petita indústria on predomina l'empresa tradicional agropecuària²⁶². Per altra banda remarcar l'elevat percentatge

²⁵⁷ Kannan i Pushpangadan (1990) "Dissecting agricultural stagnation...", p. 1993.

²⁵⁸ Prakash (1994) "Kerala's economy..." a Prakash (ed), p. 18.

²⁵⁹ Narayana i Narayanan Nair (1983) "Linking irrigation with development...", p. 11.

²⁶⁰ Oommen (1994) "Land reforms...", p. 132.

²⁶¹ Dades per 1991. Font: Agrawal et al. (1995) *India economic information yearbook...*, p. 152.

²⁶² Nanda Mohan (1994) "Recent trends in the industrial growth of Kerala", p. 225.

generat pel sector manufacturer al sector informal o no organitzat: el 48% al 1987-88²⁶³; pel conjunt de l'Índia el producte generat pel sector industrial i la construcció en el sector no organitzat era del 41,5% al 1980-81.

Analitzant la realització de la indústria de Kerala ja s'ha vist anteriorment l'estancament econòmic que pateix des dels anys vuitanta. En concret pel sector manufacturer, pot afirmar-se que després del bon desenvolupament durant la dècada dels seixanta, continua una fase de lleu creixement per posteriorment iniciar un clar estancament a partir de 1980. En general aquesta tendència decreixent ha estat més acusada en el sector manufacturer no registrat (Taula 6.9.).

Taula 6.9. Taxes de creixement de la producció manufacturera

	Manufactures (registrat)	Manufactures (no registrat)	Total Manufactures
1960/61-1970/71	8,3	3,3	6,1
1970/71-1980/81	4,2	1,4	2,8
1980/81-1987/88	0,7	0,5	0,2

Font: Nana Mohan (1994) "Recent trends..." a Prakash (ed), p. 222.

S'han descrit diferents factors per a explicar el fenomen de l'estancament industrial, molts d'ells complementaris i d'altres contraposats. Un primer factor a considerar és la crisi que pateix la indústria tradicional amb un pes important en el sector manufacturer dedicada a la producció de fibra de coco, teles, artesanía, entre d'altres. El primer problema a que s'ha enfrontat aquesta indústria ha estat la caiguda de la demanda d'aquests productes. El primer efecte ha estat el creixent nombre d'empreses que estan en una situació de fallida, que es comptabilitzaven en un 20% pel govern al 1985 -molt elevat si es compara amb 2,6% de l'Índia²⁶⁴-. Malgrat això el nombre d'unitats creades ha anat incrementant però amb una generació d'ocupació a la baixa. Un altre aspecte a destacar és el baix capital inicial d'aquestes empreses juntament amb la gran resistència que ofereixen a la modernització, el que ha dificultat la millora en la productivitat de les mateixes.

²⁶³ *Ibíd.*, p. 221.

²⁶⁴ Cal remarcar que altres estimacions arriben al 50% en el cas de Kerala. Font: Nanda Mohan (1994), *op. cit.*, p. 230.

Per altra banda si s'observa la inversió industrial que el govern central ha realitzat a Kerala respecte a la resta de l'Índia, la participació de Kerala ha estat decreixent. D'aquesta forma el pes de les inversions centrals rebudes per Kerala respecte al conjunt de l'Índia ha passat del 3% al 1970 a representar només el 1,3% al 1994²⁶⁵, el que indica una assignació desigual de les inversions industrials al llarg del territori. En el cas de l'assistència financera provinent de les principals institucions bancàries públiques, la participació de Kerala en la mateixa ha estat decreixent. Pel 1993-94 el pes de l'assistència financera a Kerala representava només el 1,5% del total de l'Índia, mentre que l'assistència financera per capita a l'estat es situava en 74 Rs., molt inferior a la mitjana índia: 232 Rs per capita²⁶⁶.

Sense contradir lo anterior, cal buscar les arrels de l'estancament industrial de Kerala en les causes estructurals. Es justament l'estructura esbiaixada i poc diversificada de la indústria de Kerala la que dona l'explicació més plausible de l'endarreriment industrial de l'estat i de la dificultat d'endegar un creixement sostingut. Si observem la distribució sectorial de la indústria (Taula 6.10.) pot observar-se el fort pes de la indústria alimentària, dels productes derivats del cautxú i del plàstic i de la indústria química en detriment dels béns de capital i equip de transport. De fet la indústria manufacturera alimentària i del cautxú compta amb més del 40% del producte industrial generat. Pot parlar-se doncs de l'existència d'un patró d'especialització que depèn dels recursos naturals, agrupant gran part del sector manufacturer en indústries agropecuàries i de minerals. Malgrat el desenvolupament de la indústria química, la indústria d'enginyeria -maquinària i transport- no s'ha desenvolupat, comptant només amb el 6% de la ocupació i el 8% del producte industrial.

Taula 6.10. Estructura del sector industrial, 1985 (%)

	Ocupació	Producció
Ind. alimentària	31,6	24,5
Begudes i tabac	7,4	2,8
Ind.tèxtil	10,1	7,9
Fusta, paper i derivats	8,9	6,6
Cautxú, plàstic, petroli i carbó	3,0	16,6
Ind química	6,5	20,7
Ptes met i no-met	12,3	6,6
Maquinària i equip transport	6,5	7,9
- Maq no elèctrica	1,7	1,7
- Maq elèctrica	3,1	4,5
- Equip transport	1,7	1,7
Electricitat	9,6	5,5
Altres manufactures	4,1	0,9

²⁶⁵ GOK, *Economic Review 1995*.

²⁶⁶ GOK, *Economic Review 1995*, p. S-179 i S-181.

Total	100	100
-------	-----	-----

Font: Pillai (1994), p. 120-121.

Aquesta estructura industrial genera pocs encadenaments interindustrials i no afavoreix el progrés tècnic, el que impedeix l'existència d'una base productiva sòlida. Així aquestes causes estructurals definitòries del lent creixement industrial queden agrupades sota "factors endògens derivats del procés històric de desenvolupament industrial que han resultat en una estructura esbiaixada més que no pas per diferències exògenes en la dotació de recursos"²⁶⁷.

La hipòtesi de l'estancament industrial degut als elevats costos laborals de Kerala degut al protagonisme dels sindicats pressionant a l'alça els salaris ha quedat desbancada²⁶⁸ malgrat s'han evidenciat increments salarials considerables en sectors concrets com es veurà posteriorment. L'anàlisi de la productivitat laboral i dels salaris per treballador en el sector industrial porten a la conclusió que Kerala té una estructura industrial dominada principalment per la baixa productivitat i els baixos salaris. Malgrat algunes crítiques sobre l'obtenció de dades salarials²⁶⁹, el posterior anàlisi dels salaris per persona i dia indiquen que la mitjana de Kerala segueix mantenint-se per sota de la mitjana de l'Índia encara que amb poques diferències: els salaris mitjos industrials a Kerala són 30,5 Rs. mentre que al conjunt de l'Índia són de 31,0 Rs.²⁷⁰. Per comprovar l'efectiva insostenibilitat de la hipòtesi salarial s'ha configurat un índex del "salari d'eficiència"²⁷¹ que mostra que la indústria de Kerala es més competitiva que la dels estats veïns de Tamil Nadu i Karnataka, indicant l'avantatge de Kerala en la localització industrial. Estretament lligat amb aquesta hipòtesi apareix amb força l'explicació de la baixa inversió industrial a Kerala -en comparació amb altres estats- degut a la "inquiétude" que caracteritza la seva força de treball en detriment d'una atmosfera laboral tranquil·la. S'ha apuntat que l'evidència dels increments salarials s'ha observat en la petita indústria i en els treballadors agrícoles -en aquest últim cas els increments de salaris no han estat acompanyats d'increments de productivitat sinó que han estat fruit de les pressions sindicals-²⁷². Cal dir però que encara que el sector industrial s'ha caracteritzat històricament per múltiples vagues i mobilitzacions laborals, a partir dels anys vuitanta la mitjana de dies perduts per treballador va ser inferior a la de la

²⁶⁷ Subrahmanian (1990) "Development paradox...", p.2057.

²⁶⁸ Mohanan Pillai i Subrahmanian (1986) "Kerala's industrial backwardness" i el posterior treball de Subrahmanian (1990) "Development paradox..." on aprofundeix en aquesta qüestió.

²⁶⁹ Kannan (1990) "Kerala economy...", p. 1955, exposa la prudència en que cal considerar les dades salarials del *Annual Survey of Industries* pel tipus d'indústries que agrupa.

²⁷⁰ Subrahmanian (1990), op. cit., p. 2055.

²⁷¹ Índex de salaris nominals dividit per índex de productivitat. Font: Ibíd., p. 2057.

²⁷² Kannan K.P. (1992) "Labour institutions and development process in Kerala".

mitjana de l'Índia i la d'altres estats: al 1983 la mitjana de dies perduts per 100 treballadors era de 105 a Kerala mentre que a l'Índia era de 158²⁷³.

Malgrat ha existit un canvi estructural en el sector industrial de Kerala -el pes del sector industrial sobre el producte interior net ha passat del 15% al 1960 al 21% al 1989- i la intervenció de l'Estat en el desenvolupament infraestructures i el paper actiu en l'economia -la inversió pública en la indústria mitjana i gran representa el 65% de la inversió total a Kerala en aquestes indústries²⁷⁴-, el sector industrial de Kerala presenta un endarreriment estructural degut a la manca de promoció d'un desenvolupament tècnic endogen i a la orientació exportadora de la indústria manufacturera -principalment de productes amb baix valor afegit-.

6.1.4. Sector exterior i serveis

6.1.4.1. Balança comercial²⁷⁵

L'orientació exportadora de productes primaris de l'economia i la dependència importadora indica el caràcter extravertit de l'economia de Kerala. Això es posa de manifest quan s'observa l'elevat grau d'integració comercial -del 150%²⁷⁶-, i especialment en l'estructura de la balança comercial. Si es fa referència exclusivament al comerç internacional, destaca l'important pes d'aquest sobre el comerç exterior total, representant el 21% l'any 1980-81. En el cas de la participació de les exportacions internacionals sobre el producte interior, l'economia de Kerala presentava el mateix any un percentatge molt superior a la mitjana de l'Índia: el 15% respecte el 5%. D'aquesta forma Kerala destaca no només pel seu elevat grau de dependència comercial amb els altres estats de l'Índia sinó també de l'exterior.

Kerala és un estat deficitari comercialment, encara que si diferenciem el comerç internacional del comerç interestatal, en el primer cas s'observa un superàvit i en el segon un dèficit. La Taula 6.11. mostra el canvi experimentat en el dèficit comercial. A més del caràcter exportador de l'economia pot afirmar-se que entre 1975 i 1981 s'ha produït una creixent dependència importadora, que ha

²⁷³ Molt més elevats són els valors que presenten estats com West Bengal (510) o Maharashtra (469). Font: Pillai i Subramanian (1986), op. cit., p. 592.

²⁷⁴ Repartit entre el 53% d'inversió del govern central i 12% del govern de l'estat.

²⁷⁵ Les dades de la balança comercial s'han obtingut de Thomas Isaac i Reddy (1992) "Estimates of external trade...".

²⁷⁶ *Exportacions + Importacions / Producte interior*. Si no s'indica el contrari en les dades de comerç exterior es comptabilitza tant el comerç internacional com el comerç interestatal amb la resta de l'Índia.

resultat en un dèficit creixent, agreujat pel menor dinamisme de les exportacions: mentre aquestes han crescut un 106% les importacions ho han fet a una taxa del 114%. D'aquesta forma el pes del dèficit comercial sobre el producte interior ha passat del 16% al 24%.

Taula 6.11. Dèficit comercial i indicadors de la balança comercial (%)

	Dèficit (milions Rs.)	Exportacions/ Producte interior	Importacions/ Producte interior	Dèficit/ Producte interior	Dèficit/ Exportacions
1975-76	-3648	47,7	64	16,3	34,3
1980-81	-8610	62,5	87,1	24,5	39,2

Font: Thomas Isaac i Reedy (1992)

L'orientació de l'agricultura cap a cultius comercials provoca la dependència importadora d'aliments. Això, juntament a l'endarreriment de l'estructura industrial, caracteritzen l'economia de Kerala com a primari-exportadora, el que és observable en l'estructura de la balança comercial (Taula 6.12.). Poden classificar-se els productes comercialitzats en tres grans categories: i) primeres matèries; ii) productes de consum final -generalment també productes primaris no processats-; iii) productes intermedis processats. Pel que fa referència a les exportacions cal destacar que els principals productes que s'exporten són el cauxú i les oleaginoses, mentre que en els productes de consum final hi trobem productes marins i de plantacions (te i cafè) i els intermedis processats consten de tèxtils, fibres i fertilitzants. D'aquesta forma l'exportació de productes primaris representa el 60% de total d'exportacions, ja que encara que alguns d'ells siguin productes de consum final el grau de processament que requereixen és inexistent o molt elemental. A la vegada la resta de productes intermedis exportats es caracteritzen per un baix valor afegit. En referència a les importacions, el petroli (a nivell internacional) i els productes alimentaris -bàsicament *foodgrains*- (a nivell interestatal) compten quasi bé amb el 40% de les exportacions totals, mentre que les exportacions de productes intermedis es concentren en maquinària, metalls i fertilitzants.

Taula 6.12. Estructura de la balança comercial, 1980-81 (%)

	Exportacions	Importacions
Productes primaris	20,3	25,5
Productes de consum final	40,4	37,7
Productes intermedis processats	28,8	15,8
Altres	10,5	21,0
Total	100	100

Font: Elaboració pròpia i Thomas Isaac i Reedy (1992)

D'aquesta forma l'estructura industrial i agrícola queda reflectida en la composició del sector exterior, el qual està sustentat principalment sobre la base de recursos naturals i caracteritzada per un sector exportador que degut al baix nivell de processament genera pocs encadenaments interindustrials. De fet a més de la creixent dependència importadora -amb un pes considerable dels productes primaris-, a partir dels anys vuitanta s'ha observat un canvi cap a productes de consum durader i alimentaris processats, que no mostra sinó el baix impacte de les entrades de diner sobre la base productiva.

6.1.4.2. Remeses d'emigrants i desenvolupament del sector terciari

Les entrades de diner en forma de transferències exteriors procedents de les remeses d'emigrants (principalment dels treballadors del Golf Pèrsic) a partir de mitjans dels anys setanta -i incrementant-se durant els vuitanta- ha tingut efectes importants sobre el desenvolupament econòmic, encara que no sempre de la forma més desitjable si es considera l'estancament industrial que pateix Kerala i l'elevat nivell d'atur de l'estat. Dos han estat les principals característiques dels efectes d'aquestes remeses: la canalització cap al consum improductiu i el fort creixement del sector terciari. Malgrat el baix nivell de renda per capita de Kerala, aquests fluxos monetaris han permès que el nivell de despesa dels seus habitants estigués per sobre de la mitjana de l'Índia. La comptabilització d'aquestes remeses no es fàcil degut a que estan agregades en les comptes nacionals sense diferenciar el seu destí segons l'estat. D'aquesta forma sobre la base que els keralites representen el 45% dels emigrants totals de l'Índia²⁷⁷ -i suposant que la proporció de remeses és la mateixa- pot observar-se el creixent pes d'aquestes transferències sobre el producte interior passant de representar el 6% a mitjans dels anys setanta al 17% al 1980. Aquest elevat pes sobre el producte ha caigut al 13% a finals dels anys vuitanta.

La utilització que s'ha fet d'aquests recursos podria definir-se com a "econòmicament no eficient" en la mesura que les transferències s'han destinat principalment al la compra de terrenys (21%), construcció i millora de la vivenda (37%), joies i pagaments de crèdits (7% respectivament) i només el 2% s'ha destinat a inversions en negocis d'acord amb les dades de l'informe del govern de Kerala²⁷⁸. Malgrat aquesta crítica al ús poc productiu de les remeses d'emigrants s'ha apuntat com a

²⁷⁷ Gopinathan Nair i Mohanan Pillai (1994) "Impact of external transfers...", p.11.

²⁷⁸ Mitjana dels anys 1982-86. Font: *Ibíd.*, p. 17.

"racional" i "acceptable" l'objectiu d'incrementar la despesa en consum sobretot si es considera que gran part de les remeses han anat a parar a moltes famílies amb nivells de renda molt baixos²⁷⁹.

Apart del baix ús productiu d'aquestes transferències destaquen altres efectes perversos de les mateixes com és un major dèficit comercial ja que gran part d'aquestes entrades de capital es destina a la importació de béns de consum. A més molts dels dipòsits bancaris resultants s'utilitzen principalment en projectes d'inversió fora de l'estat o no es mobilitzen en forma d'inversions productives²⁸⁰ i existeix un continu abandonament de terres de cultiu degut a l'increment del preu del terreny per a la construcció de vivendes. Per altra banda era previsible que el "boom" en el consum derivat d'aquesta entrada de diner, incrementant la demanda de serveis, hagi desenvolupat ràpidament el sector terciari. L'estalvi generat en l'economia ha escollit invertir en un sector terciari molt rendible en detriment del sector productiu amb una baixa rendibilitat²⁸¹.

Podria pensar-se que els creixents requeriments de consum de la població derivat de la entrada de recursos, hagués pogut promoure inversions productives per satisfer aquestes noves necessitats, però aquest és justament el problema estructural de l'economia de Kerala. Com molt encertadament expressa Thomas Isaac a l'observar l'emergència d'una economia d'elevat consum amb una base productiva endarrerida: "les remeses han tendit a reforçar les preexistents estructures de subdesenvolupament més que no pas trencar-les"²⁸². D'aquesta forma no pot culpar-se al consumisme del baix impacte de les remeses en quan als efectes multiplicadors, ja que sens dubte les transferències exteriors són insuficients per transformar l'estructura econòmica.

6.2. DESENVOLUPAMENT SOCIAL I PAPER DE L'ESTAT

L'elevada taxa d'alfabetització i l'alta esperança de vida que s'ha aconseguit a Kerala disten moltíssim d'aquelles a que ha arribat l'Índia, més aviat podria dir-se que estan més properes als nivells dels països desenvolupats que no pas de les observables en els països subdesenvolupats. Aquests resultats han estat fruit d'una política econòmica redistributiva i orientada al benestar social, pressionada des de diferents sectors de la societat. Seguidament s'analitzaran aquestes millores en el

²⁷⁹ Thomas Isaac (1993) "Economic consequences of Gulf..." a Wickramasekara (ed), p. 78.

²⁸⁰ El ratio crèdits/dipòsits de tot el sistema bancari (públic i privat) ha passat del 65% (1988) al 45% al 1994. Font: GOK, *Economic Review 1995*, p. S-183.

²⁸¹ Aquest creixement de les activitats de "diner ràpid" ha estat un procés que ha passat per dos fases: després de saturar els serveis en compra i construcció de terreny i en educació i sanitat, els recursos s'han canalitzat a través dels mercats de capitals. Font: Kannan (1990) "Kerala economy...", p. 1955.

²⁸² Thomas Isaac (1993), op. cit., p. 84.

desenvolupament humà, principalment en el camp de la sanitat i l'educació, a la vegada que s'exposarà la paradoxa del model de Kerala vistos els elevats nivells de pobresa econòmica de la població²⁸³. Les mesures adoptades pel govern prioritant les àrees socials conduiran a analitzar el finançament d'aquest "estat del benestar", essent necessari fer referència explícita a les relacions entre el govern central i l'estat de Kerala i al creixent empitjorament dels comptes públics de Kerala. A mode de conclusió es caracteritzarà l'anomenat "model de Kerala" i les implicacions socials i econòmiques que aquest ha representat.

6.2.1. L'elevat desenvolupament humà

6.2.1.1. Salut i transició demogràfica

Els determinants de l'estat de salut d'una població i el procés de transició demogràfica d'una societat no poden reduir-se a factors "sanitaris" i fins i tot educacionals, sinó que cal considerar també els condicionants econòmics i socials. Això no és menys cert en el cas de Kerala on la millora en la salut i la caiguda en la taxa de mortalitat infantil i de fertilitat ha estat determinat per una sèrie de factors interrelacionats i sinèrgies que daten des d'abans de la independència i del desenvolupament d'una política sanitària "moderna". No obstant això a l'època colonial existien diferències considerables entre les diferents regions que posteriorment integrarien l'estat de Kerala degut al règim d'administració britànic. D'aquesta forma a la regió de Malabar, governada directament pel govern britànic sota la Presidència de Madras, les mesures del govern colonial destinades a la prevenció de malalties i la curació de les mateixes estava exclusivament orientat als militars i personal civil del govern. Per altra banda els principats de Travancore i de Cochín, governats pels respectius reis ("Maharajas") i sota domini indirecte del govern colonial, disposaven de més autonomia i recursos per endegar programes de vacunacions i fins i tot de formació de personal sanitari entre la població. Malgrat això la política pública posterior desenvolupada pel govern de Kerala ha minimitzat aquestes diferències. Els avenços en l'estat de salut de la població poden veure's en els nivells d'esperança de vida de Kerala força allunyats de la mitjana de l'Índia (Taula 6.13.). Malgrat la millora tant a Kerala com a l'Índia en el nivell d'esperança de vida des de principis del segle XX i el llegat que disposava Kerala des d'abans de 1947, cal destacar que el distanciament entre ambdós s'ha accentuat després de la independència, prova de la política econòmica aplicada. També pot observar-se la millor posició de la dona en relació a l'home en el cas de Kerala, no en canvi al conjunt de l'Índia.

²⁸³ Es considera la pobresa econòmica com la pobresa des de la perspectiva de l'ingrés, diferenciant-la de la pobresa humana que es basa en la perspectiva de les necessitats bàsiques i de les capacitats de les persones. Font: PNUD (1997) *Informe sobre desarrollo humano 1997*, p. 17 i ss.

Taula 6.13. Esperança de vida al néixer (anys)

	Kerala		Índia	
	Dones	Homes	Dones	Homes
1911-21	27,4	25,5	23,3	22,6
1921-31	32,7	29,5	26,6	26,9
1931-41	35,0	33,2	31,4	32,1
1941-51	42,3	39,9	31,7	32,5
1951-61	48,3	49,0	40,6	41,9
1961-71	59,3	59,3	45,6	47,0
1986	70,0	67,0	54,0	55,0
1992-93	73,5	69		59*

Nota: * Mitjana de dona i home. Dada pel període 1989-93.

Font: GOK, *Economic Review 1995*, GOI (1997) *Economic Survey 1996-97* i Pillai (1994).

Les mesures que s'introdueixen a partir de la segona meitat del segle XIX són fonamentals per a comprendre el procés de millora en la salut de la població i en el procés de transició demogràfica.

Entre totes elles cal destacar:

- el programa de vacunacions contra malalties infeccioses, aleshores causa principal de mort, de caire obligatori per a tots els nens al 1878 a Travancore i posteriorment a Cochin i Malabar²⁸⁴
- la inclusió de la dona en els programes de sanitat i el progressiu reclutament per a professions mèdiques²⁸⁵
- a partir de la primera meitat del segle XIX s'assisteix a la creació d'escoles i centres d'ensenyament degut als canvis econòmics i a l'entrada de missioners, millorant el nivell educacional de la població
- l'accés social als recursos sanitaris per part de les castes més baixes -promogut principalment per les organitzacions de castes- al 1837 a través d'una proclamació reial²⁸⁶. Les demandes d'aquests grups a través dels *memorandums* dirigits al govern foren iniciades pels *Ezhaves* i posteriorment pels *Pulayes*, dos grups situats en els llocs inferiors del sistema de castes.

Posteriorment a 1947 s'inicia una expansió dels serveis sanitaris, el que resulta en un creixement del nombre d'institucions mèdiques, llits i personal sanitari (Taula 6.14.).

Taula 6.14. Expansió dels serveis de la salut

Institucions	Centres atenció	Nombre de llits	Nombre llits
--------------	-----------------	-----------------	--------------

²⁸⁴ Kabir i Krishnan (1992) "Social intermediation...", p. 8.

²⁸⁵ Es concedeixen beques a Travancore al 1892. Font: *Ibíd.*, p. 9.

²⁸⁶ *Ibíd.*, p. 14.

	mèdiques	primària		(per 100.000 persones)
1981	968	--	32447	127
1985	1014	299	33329	124
1991	1226	908	38726	133
1992	1229	907	40496	137
1993	1240	918	41018	137
1995	1263	940	42126	137

Font: GOK *Economic Review 1995*

No s'ha d'oblidar les millores en la salubritat que s'han desenvolupat. El programa de construcció de 100.000 vivendes endegat pel govern al 1971 amb l'objectiu de donar allotjament als treballadors sense terra ha permès la millora de les condicions de vida d'un dels grups més pobres de la població²⁸⁷. Les mesures per abastar a la població d'aigua sanejada cobria al 1993 al 71% de la població urbana i al 43% de la rural²⁸⁸. Per altra banda el desenvolupament i expansió d'un sistema públic de distribució d'aliments ha permès, encara que amb dificultats, cobrir les necessitats alimentàries de la població²⁸⁹. Sens dubte l'alt nivell d'educació femenina així com la seva integració en programes sanitaris han estat determinants en la millora de la salut i en el procés de transició demogràfica²⁹⁰. En la Taula 6.15. pot observar-se la caiguda en la taxa de mortalitat i de natalitat tant a Kerala com a l'Índia, destacant però la posició més avançada de Kerala, que en el cas de la taxa de mortalitat infantil les diferències son abismals.

Taula 6.15. Taxa de naixement, de mortalitat i de mortalitat infantil

	Taxa natalitat (1000hab)		Taxa mortalitat (1000hab)		Taxa mortalitat infantil (1000 hab.)	
	Kerala	Índia	Kerala	Índia	Kerala	Índia
1970	32,3	36,8	9,2	15,7	61	129
1980	26,8	33,7	7,0	12,6	42	117
1985	22,9	32,9	6,9	11,8	33	97
1990	20,3	30,5	6,1	14,2	21	93
1995	17,7	28,3	6,0	9,0	16	74

Font: GOK *Economic Review 1993* i GOI (1997) *Economic Survey 1996-97*.

²⁸⁷ Cal recordar que la reforma agrícola va donar drets de propietat als *kuddypan* dels tros de terra en el que habitaven en cabanes.

²⁸⁸ Font: GOK *Economic Review 1993*, p. 127.

²⁸⁹ Veure el punt 7.2.2. Pobresa, nutrició i política pública, del present capítol.

²⁹⁰ L'explicació de la transició demogràfica a Kerala és contestada tant des de la teoria convencional en base als programes de planificació familiar i l'ús d'anticonceptius (Veure Mari Bhat i Rajan (1990) "Demographic transition...") com des de la teoria estructural de la justícia social (Veure Ratcliffe (1978) "Social justice and demographic transition..."). En qualsevol cas l'educació de la dona ha jugat un paper fonamental.

Així pot concloure's que l'estat de salut de la població de Kerala ha estat resultat de factors econòmics, socials, polítics i culturals fruit de múltiples accions, moltes d'elles sorgides de les demandes de la pròpia societat que ha resultat en una política governamental que indubtablement ha prioritzat l'expansió del sistema sanitari amb efectes clarament redistributius. A la Taula 6.16. es posa de manifest aquesta prioritat. Això també es observable si comparem la diferència entre la despesa per capita en sanitat pública a Kerala (98 Rs) i la mitjana de l'Índia (74 Rs) al 1989-90²⁹¹.

Taula 6.16. Creixement de la despesa en sanitat pública (Base 100=1980)

	Creix.despesa total	Creix.despesa p.c.	Despesa p.c. (Rs)
1985-86	100	100	46,3
1986-87	114	114	52,7
1987-88	119	113	52,4
1988-89	129	120	55,7
1989-90	152	139	64,3
1990-91	175	165	76,5
1993-94	235	213	98,5
1994-95*	315	281	130,1

Nota: *Estimacions

Font: GOK *Economic Review 1995*.

6.2.1.2. L'esfera educacional

A l'igual que en el camp de la salut la tradició històrica de Kerala en l'àmbit educatiu és àmpliament reconeguda, encara que en aquest cas el desenvolupament de l'educació abans de la independència fou molt més important. Per això ha estat determinant el paper dels missioners, de la iniciativa privada i dels moviments de castes²⁹². Posteriorment, a partir de 1947 el paper de la política governamental ha significat l'expansió definitiva del sistema educatiu.

De fet durant la primera meitat del segle XIX l'avanç en l'educació vingué de la mà dels missioners, sobretot enfocada a la població de les castes inferiors. El canvi substancial però en el procés educatiu es feu efectiu al 1860²⁹³ quan es succeeixen dos canvis importants. A nivell administratiu el govern britànic va donar plens poders al rei de Travancore en l'administració directa de l'Estat. Els

²⁹¹ Font: Pillai (1994), *Kerala economy*, p. 153.

²⁹² A l'igual que en el cas de la sanitat les diferències regionals eren molt fortes. Les reformes educacionals a que es fa referència durant el període colonial fan referència a l'estat de Travancore, molt similars a les de l'estat de Cochin.

canvis en l'esfera econòmica i social com l'abolició de l'esclavatge, la concessió de drets de propietat als arrendataris i el desenvolupament de les activitats comercials -amb la comercialització de l'agricultura a través de les inversions en plantacions- condueixen a una creixent demanda d'educació per part de la població. Es així com el govern Travancore inverteix en escoles, ajudes al sector privat i beques a les comunitats més desfavorides.

Les contínues demandes dels moviments de castes en pro de la igualtat social entre totes les comunitats fou bàsic per aquelles millores a l'igual que les succeïdes durant la primera meitat del segle XX. Les reformes en aquest període es van centrar en l'ensenyament primari, destacant²⁹⁴:

- abolició de les escoles en anglès en l'ensenyament primari, el *malayalam* (llengua vernacular) esdevé la única llengua en l'ensenyament
- encoratjament del govern a la iniciativa privada en la construcció d'escoles a través d'ajudes públiques, destinant gran part dels recursos de l'Estat a centres gestionats per entitats privades
- al 1908 es fa efectiu l'ensenyament primari a totes les comunitats, encara que moltes de les castes inferiors estaran impedides en l'accés degut a la situació de pobresa en que viuen
- es desenvolupen les primeres escoles per adults i per a dones.

Al districte de Malabar les reformes en l'educació foren molt més tardanes, bàsicament degut a una administració colonial que enfocava l'ensenyament al nivell mitjà i superior i era realitzat en anglès, per a l'exclusiu accés de les castes superiors i dels residents britànics. Cal dir però que a partir de la independència una de les prioritats del govern fou la reducció en les diferències regionals en els nivells d'alfabetització, a l'igual que aconseguir menors disparitats a nivell rural-urbà - al 1981 la taxa d'alfabetització de Kerala a les zones urbanes era del 76% mentre que a les rurals era del 69%²⁹⁵ - i dona-home. Com pot veure's a la Taula 6.17. els elevats nivells d'alfabetització de Kerala disten molt dels de la mitjana de l'Índia començant a observar-se importants diferències just aconseguida la independència (1951) indicant l'important desenvolupament de l'educació durant l'època colonial. En concret destaca que ja aleshores la taxa d'alfabetització de la dona keralita era superior a la de l'home indi, diferència que ha incrementat en l'actualitat. Sens dubte la política equitativa del govern en l'àmbit educacional s'observa en el fort creixement en la taxa d'alfabetització de les *Scheduled Castes* que ha passat del 51% al 1971 al 69% al 1991²⁹⁶.

²⁹³ Aquesta època que s'obre a partir de 1860 a Travancore s'ha anomenat la "renaixença del segle XIX". Font: Gopinathan Nair (1983) "Educational reforms in India...", p. 26.

²⁹⁴ Gopinathan Nair (1983), op. cit., p. 28 i ss.

²⁹⁵ Mathew (1987) *A history of educational development...*, p. 15.

²⁹⁶ GOI *Census of India 1971* i *Census of India 1991*.

Taula 6.17. Taxa d'alfabetització adulta (%)

	Kerala			Índia		
	Dones	Homes	Total	Dones	Homes	Total
1901	3,1	19,1	11,1	0,6	9,8	5,3
1911	4,4	22,5	13,3	1,0	10,6	5,9
1921	10,3	27,9	19,0	1,8	12,2	7,2
1931	12,0	30,9	21,3	2,9	15,6	9,5
1941	--	--	--	7,3	24,9	16,1
1951	31,4	49,8	40,5	7,9	24,9	16,7
1961	38,9	55,0	46,8	12,9	34,4	24,0
1971	54,3	66,6	60,4	18,7	39,4	29,4
1981	75,6	87,7	70,4	24,7	46,6	36,0
1991	86,2	93,6	89,8	39,3	64,1	52,2

Font: GOK *Economic Review 1993*

Just creat l'estat de Kerala al 1956 l'objectiu de reducció de disparitats a nivell social i econòmic anava acompanyat de la definitiva consolidació i universalització de l'ensenyament primari en *malayalam*. Com pot observar-se a la Taula 6.18. aquest objectiu s'ha acomplert vist l'índex de matriculats, sobretot en el nivell superior de l'ensenyament primari (entre 11 i 14 anys) que és on l'Índia (mitjana de tots els estats) està considerablement endarrerida, especialment en el cas de les nenes.

Taula 6.18. Ratio de matriculats en l'ensenyament primari, 1992-93 (%) (Taxes brutes)

	Kerala			Índia		
	Nenes	Nens	Total	Nenes	Nens	Total
Grups I-V (6-11 anys)	96	98	97	92	118	106
Grups VI-VIII (11-14 anys)	104	106	105	54	80	67

Font: Agrawal et al. (1995) *India economic information yearbook 1995*

El ràpid acompliment d'aquest objectiu, a la vegada que l'elevat nivell d'alfabetització, a mitjans dels anys seixanta ha provocat un fort creixement, tant en centres com en matriculats, de l'ensenyament

secundari i superior. D'aquesta forma mentre el nombre d'estudiants a l'escola primària s'ha mantingut sense gaires canvis, el creixement del nombre d'estudiants a nivell secundari i superior ha estat molt fort (Taula 7.19.).

Taula 6.19. Nombre d'estudiants als diferents nivells d'ensenyament (milers)

	Ensenyament Primari	Ensenyament Secundari	Ensenyament Superior
1961	2060	880	330
1971	2810	1270	730
1981	2590	1690	1310
1986	2600	1780	1340
1994-95	2252	1839	1626

Font: GOK (1989) *Selected indicators...* i GOK, *Economic Review 1995*.

El fort desenvolupament del sistema educatiu a Kerala ha arribat a un punt on es poden reconèixer dos importants problemes. El primer d'ells és l'enfocament de l'ensenyament superior cap a disciplines literàries i de contingut genèric, negligint-se el desenvolupament de centres tècnics i d'enginyeria (Taula 6.20.). Considerant la proporció d'alumnes en cada una d'ambdues disciplines s'observa una àmplia diferència: mentre els alumnes en facultats d'arts i ciències representaven el 97% de tots els estudiants, només quedava als centres tècnics i d'enginyeria el 3% restant²⁹⁷. En aquest cas el govern no ha influït en la direcció d'un ensenyament superior enfocat al desenvolupament de capacitats i formació de caire més productiu, que seria el desitjable donat la situació econòmica d'estancament.

Taula 6.20. Distribució de centres segons tipus d'ensenyament superior

	Facultats d'Arts i Ciències	Facultats tècniques i d'Enginyeria*
1961	46	4
1971	86	6
1981	126	6
1986	172	6
1993	174	9
1995	170	18

Nota: * No inclou escoles i centres politècnics.

Font: GOK (1989) *Selected indicators...* i GOK (1993) *Economic Review 1995*.

L'altre aspecte a destacar és el pes creixent de centres privats subvencionats, observable en la distribució dels estudiants en el sistema educatiu, que al 1995 es repartia de la següent forma: 59% a escoles privades subvencionades, el 38% a escoles públiques i el 3% a escoles privades²⁹⁸. No es pot negar l'important paper que ha jugat la iniciativa privada en el desenvolupament educacional però la creixent demanda en educació i el propi sistema educacional promogut pel govern a favor de les escoles privades fortament subsidiades ha conduït a la proliferació de múltiples centres privats, amb elevats beneficis. Això ha derivat en un sistema on es prima més la quantitat que la qualitat, degut als bons rendiments que reporta. Aquests centres pressionen contínuament al govern per majors subsidis i nous permisos per obrir nous centres, arribant-se a una situació de sobredimensionament educatiu -a nivell secundari i superior- a la vegada que representa una forta càrrega pel govern. Aquesta situació és un llegat de l'època colonial quan els principats de Travancore i Cochin permeteren la proliferació d'institucions privades finançades públicament. Han existit intents de reorganització del sistema educatiu, però totes elles han fallat degut a la resposta negativa dels diferents interessos privats²⁹⁹.

La prioritat del govern en el desenvolupament del sistema educatiu pot observar-se en l'elevat pes de la despesa en educació respecte de la despesa total, que es situava al 1992-93 en el 28,4%, molt superior al del conjunt de l'Índia (13,3%)³⁰⁰. Les dades de despesa pública per capita en educació (Taula 6.21.) mostren que s'ha experimentat un fort creixement des dels anys seixanta, sobretot a la dècada dels vuitanta fruit de les demandes de la població i dels interessos dels centres privats.

Taula 6.21. Creixement de la despesa pública per capita en educació (Rs)

Despesa pública p.c.	
1961	9,6
1971	28,5
1981	83,0
1986	159,7
1990	259,2
1993	329,0
1994*	475,0

²⁹⁷ GOK *Economic Review 1993*.

²⁹⁸ GOK *Economic Review 1995*. Si obsevem la distribució del professorat per centres és pràcticament la mateixa . Pel que fa referència als centres d'ensenyament la distribució entre centres privats i públics d'ensenyament primari i secundari al 1988-89 era del 63% i el 37% respectivament. Font: Pillai (1994), op. cit., p. 194.

²⁹⁹ De fet Mathew arriba a afirmar que "aquelles agències privades que abans eren fomentades han esdevingut l'espina del sistema educatiu posterior i han donat abric al confessionalisme, la comercialització i la corrupció en l'educació", op. cit., p. 191.

³⁰⁰ Font: Agrawal (1995) *India economic information yearbook...*

Nota: * Estimació.

Font: GOK (1989) *Selected indicators...* i GOK (diferents anys) *Economic Review*.

Pot afirmar-se que el nivell educacional de la població de Kerala és exemplar i únic, fruit de pressions populars i una voluntat política clara en dur a terme una política educacional de caire equitatiu, vist en la reducció de diferències a nivell regional, de gènere, de castes i urbà-rural. Malgrat això la poca diversificació en l'ensenyament superior representa encara un repte per al sistema educacional. Per altra banda una creixent població amb una graduació d'ensenyament secundari ha pressionat pel desenvolupament de nous centres, a la vegada que això ha estat aprofitat econòmicament i políticament pels interessos de les institucions sota iniciativa privada, per acabar fent-ne un negoci. Aquesta situació ha conduït a una expansió indiscriminada de centres d'ensenyament superior finançats amb diners públics que ha derivat en un sistema educacional poc útil a les necessitats de producció.

6.2.2. Pobresa, nutrició i política pública

Pot considerar-se la reducció de la pobresa com un procés amb una doble dimensió, aquella centrada en la creació de "titularitats" per tal de facilitar l'accés als béns de consum pels més pobres, i una altra basada en el desenvolupament de "capacitats" per una existència humana digne³⁰¹. En el cas de Kerala s'ha comprovat la creació de gran part d'aquestes "capacitats" a través d'un sistema educatiu i sanitari desenvolupat i equitatiu. En quan a les "titularitats", el principal instrument utilitzat en la seva construcció ha estat el desenvolupament d'un sistema de distribució pública d'aliments que ha permès mantenir els requeriments mínims nutricionals de la població. Així, sota aquesta perspectiva pot afirmar-se que a Kerala s'ha reduït considerablement el nivell de pobresa, el que podrà observar-se en la reducció de la població per sota la línia de pobresa a partir dels anys vuitanta. Malgrat això cal dir que moltes estimacions del nivell de pobresa a Kerala l'han situat en un dels primers estats de l'Índia amb una major incidència de la pobresa. Com podrà veure's però, aquestes dades presenten múltiples problemes resultat del mètode d'estimació.

6.2.2.1. Estimacions del nivell de pobresa

A partir de la definició de línia de pobresa per part de la *Planning Commission* (PC) al 1979, s'han realitzat múltiples estimacions sobre la incidència de la pobresa a Kerala amb diferents tipus d'ajustaments. Considerant la línia de la pobresa com la despesa mínima requerida per un determinat

consum de calories diàries, la PC va establir una despesa mensual per capita de 49 Rs. (zones rurals) i 57 Rs. (zones urbanes) a preus de 1973-74 per aconseguir aquest consum de calories diàries, 2240 i 2100 respectivament. A la Taula 6.22. es mostren tres estimacions diferents sobre el percentatge de població a Kerala i a l'Índia sota la línia de pobresa en referència a aquest tall. A grans trets pot afirmar-se que el procés de reducció de la pobresa a Kerala ha estat semblant al de l'Índia, i que en el cas de Kerala la reducció ha estat important a partir dels anys vuitanta.

Taula 6.22. Evolució de la població sota la línia de pobresa (%)

	PC		PC ajustat*		PC revisat**	
	Kerala	Índia	Kerala	Índia	Kerala	Índia
1960-61	68,2	55,2	49,7	38,2	-	-
1967-68	61,0	-	63,1	55,8	-	-
1977-78	47,4	48,3	41,7	40,2	47,1	-
1983-84	26,1	37,4	27,6	32,9	33,9	-
1987-88	16,4	29,9	20,9	25,6	24,4	-

Notes: * Estimació de la PC ajustada per l'índex de preus als consum dels treballadors agrícoles realitzada per Davendra et.al (1988).

** Revisió de l'estimació inicial de la PC realitzada per la comissió *Planning Comission Expert Committee on Poverty* (1993), incorporant línies de pobresa específiques per cada estat.

Font: Mohandas (1994) "Paradox of high poverty and high PQLI..." i Kannan (1994) "Public intervention and poverty alleviation".

Cal dir que el propi govern de Kerala ha donat les pròpies dades del nivell de pobresa, criticant aquell 16% pel 1987-88 de la PC per la subestimació que aquest percentatge suposa. La nova data que s'ofereix pel 1989 puja a un 35%³⁰² el percentatge de població situada per sota la línia de la pobresa, fins i tot per sobre d'aquell 24% fruit de la revisió realitzada per la PC. Sigui com sigui una major pobresa a l'estat signifiquen més recursos en els programes de reducció de pobresa finançats a nivell central com són els programes de desenvolupament rural, el que podria explicar part d'aquesta polèmica.

Les crítiques i revisions en les estimacions del nivell de pobresa s'han exposat en diverses ocasions, però en totes elles s'ha expressat com a problema principal el realitzar les estimacions a partir de les estadístiques del *National Sample Survey (NSS)* en base a les dades recollides de la despesa en consum. En general els problemes que presenten les estimacions que segueixen aquesta metodologia poden resumir-se en: i) adopció d'un model fix de despesa -obviant la composició de la cistella de consum-; ii) revisió de la despesa en consum per capita via prorateig; iii) utilització d'una línia de

³⁰¹ Dreze, J. and Sen, A. (1990) Hunger and public action.

pobresa uniforme a l'Índia -sense considerar les diferències regionals en els preus, els factors climàtics,...-³⁰³.

La primera incidència destacable en aquesta qüestió fou l'estudi encarregat per Nacions Unides sobre la pobresa a Kerala³⁰⁴. En aquest estudi es posava de manifest que l'estimació del nivell de pobresa en base a les dades de despesa en el cas de Kerala resultava en una sobreestimació del consum de cereals i una subestimació del consum d'altres aliments. Això és de considerable importància en el cas de Kerala on el tipus d'alimentació està directament relacionat amb un patró de producció diferent del de la mitjana de l'Índia. Ja s'ha vist que a Kerala predomina un patró de cultiu centrat en els cultius comercials o d'exportació i la consegüent reducció en la producció d'arròs. Això ha afectat al patró de consum dels keralites que han cobert la caiguda en la disponibilitat de cereals -malgrat segueix sent el principal producte en la seva dieta- pel consum de tapioca i fruites. Aquesta diferent composició en la cistella del consum de Kerala, ha conduït a importants omissions a l'estimar el consum d'aliments i de calories per capita. D'aquesta forma en base a les dades de despesa del NSS s'obtenien unes estimacions de consum de calories per capita diàries de 1620 per Kerala i 2445 pel conjunt de l'Índia al 1961-62³⁰⁵. Però les noves estimacions de l'estudi de Nacions Unides en base a les particularitats del tipus d'aliments consumits -intentant salvar les omissions de les estimacions en base al NSS- donava que el consum de calories diàries per capita a Kerala era de 2339 (1961-62), mentre que una estimació de la FAO estimava el consum del conjunt de l'Índia en 2220 calories/dia pc³⁰⁶. D'aquesta forma s'observava no només que el nivell nutricional de Kerala era molt superior a l'estimat en base al NSS, sinó que estava per sobre de la mitjana de l'Índia. Amb això senzillament s'intenta exposar la necessària precaució a l'hora d'interpretar les estimacions sobre la pobresa en que viu una determinada societat en base a referències nutricionals que poden variar àmpliament segons el patró de cultiu i de consum en aquella societat. Això és especialment important en el cas de l'Índia, donada la seva heterogeneïtat geogràfica i topogràfica.

A part dels problemes derivats de la metodologia en l'estimació del nivell de pobresa, cal considerar al respecte altres omissions que es deriven del caràcter del model de desenvolupament a Kerala. Aspectes com l'elevat nivell d'educació femenina, l'accés a un sistema sanitari desenvolupat, un sistema de distribució pública d'aliments ben articulat al llarg del territori, una reforma agrícola distributiva i un ampli programa de seguretat social per part del govern cal tenir-los en compte. Un

³⁰² Dada que segons la revista econòmica del govern de Kerala, *Economic Review 1993* (p. 139), l'obté d'un comitè d'experts de la PC creat al 1989.

³⁰³ Mohandas (1994), "Paradox of high poverty and high PQLI", p. 5.

³⁰⁴ United Nations (1975) *Poverty, unemployment and development policy...*

³⁰⁵ Estimacions realitzades per Dandekar i Rath (1971) "Poverty in India...", p. 38.

bon exemple és la paradoxa entre un consum de nutrients inferior al “nivell recomanat” a Kerala i una malnutrició infantil pràcticament inexistent. Les estimacions del *Indian Council of Medical Research* mostraven que el consum de proteïnes i energia a Kerala estava per sota de la ingestió diària recomanada, el que duïa a suposar importants retards en el creixement i desordres nutricionals importants. Però quan s'observava el nivell de malnutrició infantil es constata que només els 2% dels nenes menors de 5 anys a Kerala patia una desnutrició aguda mentre a estats veïns com Tamil Nadu, Andra Pradesh o Karnataka la malnutrició era força superior: 5%, 9% i 10% respectivament pel 1990³⁰⁷, estats tots ells amb una renda superior a la de Kerala. El producte interior net per capita al 1990 per aquests estats eren a Kerala: 4200 Rs., Tamil Nadu: 5071 Rs., Andra Pradesh: 4728 Rs. i Karnataka: 4605 Rs.³⁰⁸. Malgrat tot s'ha observat que el 80% dels nens i nenes menors de 5 anys a Kerala pateixen lleugers problemes nutricionals, motiu pel qual el govern ha desenvolupat un programa d'alimentació infantil que compta amb 113 projectes en tot l'estat³⁰⁹.

Per últim, i respecte al consum, cal tenir en compte que malgrat Kerala es caracteritza per un nivell de renda per capita bastant inferior a la mitjana de l'Índia, les dades de consum per capita inverteixen les posicions degut a la no comptabilització en el producte domèstic les remeses d'emigrants, que sens dubte han permès incrementar el nivell de consum (Taula 6.23). Només dos dels estats més rics de la Índia, Haryana i Punjab, mostraven un nivell de consum p.c. superior al de Kerala.

Taula 6.23. Despesa en consum per capita mensual (Rs)

	Kerala		Índia	
	Rural	Urbà	Rural	Urbà
1977-78	74,2	87,2	68,9	96,2
1986-87	195,8	233,9	140,9	226,0
1987-88	211,5	266,2	158,1	249,9
1989-90	227,9	318,1	189,5	298,0
1991	314,9	425,4	243,5	370,3

Font: Agrawal et. al. (1995) *India economic information yearbook 1995*

Malgrat la reducció en els nivells de pobresa a Kerala, encara s'estima que una cinquena part de la població es troba per sota de la línia de la pobresa. Diferents factors han dificultat una menor incidència de la pobresa, però sens dubte ha estat l'elevada taxa d'atur el principal obstacle. La baixa

³⁰⁶ United Nations (1975), op. cit., p. 23 i 24.

³⁰⁷ Alexander, W.M. (1994) "Humans sharing...", p. 12-13.

³⁰⁸ Dades en preus corrents. Font: GOI *Economic Survey 1996-97*.

³⁰⁹ GOK *Economic Review 1995*, p. 182.

absorció de treball de l'agricultura i l'estancament industrial han impedit un creixement en l'ocupació, factor molt important en la redistribució de la renda. Les dificultats alimentàries, la pressió demogràfica o una reforma agrària positiva pels arrendataris però menys beneficiosa pels treballadors agrícoles sense terra han estat elements que han forçat la intervenció pública. Aquesta s'ha centrat principalment en la distribució d'aliments subsidiats i en diferents programes de seguretat social. Com expressa Kannan³¹⁰ en el cas de Kerala no s'ha donat un *trickle down* sinó un *forcing down*, el que significa la pressió de la població a favor de programes de reducció de la pobresa.

6.2.2.2. Intervenció pública i reducció de la pobresa

Les mesures públiques adoptades per tal de reduir el nivell de pobresa de la població han estat bàsicament un ampli sistema de distribució pública d'aliments i diversos programes d'assistència social, principalment programes de desenvolupament rural i d'assistència social.

A. Sistema de Distribució Públic (SDP)

Com ja es va veure al capítol d'economia agrícola a l'Índia, aquest país es caracteritza per unes disparitats regionals considerables en la producció d'aliments, fruit d'una política a nivell central que en el seu moment va promoure una Revolució Verda a aquelles zones de l'Índia que es consideraven més adients per al ràpid creixement agrícola. Això és especialment important en la mesura que s'ha comprovat que la producció de *foodgrains* és un factor determinant en el consum de calories. L'estudi de Nacions Unides mostra que un 73% de les variacions en el nivell de calories ingerides entre els diferents estats de l'Índia a les zones rurals s'explica per la producció de *foodgrains* per capita i la desigualtat en la distribució de la terra³¹¹. Aquest i altres factors han conduït a que determinats estats de l'Índia tinguin seriosos problemes per a abastar a la seva població amb la producció alimentària interna. L'objectiu d'un SDP a l'Índia és justament garantir la seguretat alimentària de tota la població. A Kerala existeixen altres programes de seguretat alimentària, encara que de menor envergadura. Destaquen un programa d'alimentació infantil (menors de 5 anys) i de mares embarassades -cobreix el 20% d'aquesta població- i el programa escolar de dinars destinat a donar aquest àpat als nens durant els dies escolars -cobreix el 50% d'aquests nens-³¹².

³¹⁰ Kannan (1994) "Public intervention and poverty alleviation...", p. 23.

³¹¹ Nacions Unides (1975), op. cit., p. 19.

Com s'ha vist Kerala és un estat deficitari en termes alimentaris, i l'objectiu del SDP que funciona des de 1964 ha intentat cobrir els requeriments alimentaris de la població a través de la venda de productes alimentaris a preus subsidiats -bàsicament arròs, blat, sucre i kerosè- mitjançant cartilles de racionament. Aquest sistema funciona a través de dos tipus d'establiments de distribució³¹³: les *Ration Shops*, proveïdes a nivell central, i les *Fair Price Shops* desenvolupades per l'estat que venen els mateixos productes però a preus superiors dels de les *Ration Shops* encara que inferiors als del mercat³¹⁴. El SDP és un sistema universal, de forma que no existeix cap criteri socioeconòmic pel seu accés, cobrint al 1991 el 92% de la població total. El bon funcionament del SDP a Kerala es deu especialment a la gestió per part del govern de l'estat -el que diferencia a Kerala d'altres estats de l'Índia- encara que el govern central ha anat cobrint gran part dels requeriments de l'estat. Per una banda cal destacar que l'estat ha igualat les quantitats assignades d'arròs pel govern central als requeriments de la població³¹⁵. A més el desenvolupament i l'expansió per part del govern estatal ha estat molt efectiva aconseguint una distribució d'establiments molt ben repartida al llarg del territori, afavorint el seu fàcil accés, observable en que el 99% dels pobles de Kerala estan coberts per un establiment en una distància de 2 Km., mentre que en el cas de l'Índia en conjunt només ho estan el 35%³¹⁶.

No hi ha dubte que el SDP a Kerala ha aconseguit reduir considerablement la dependència dels consumidors del mercat en els béns de primera necessitat, especialment el blat i l'arròs. A la Taula 6.24. pot observar-se en primer lloc que el SDP a Kerala està fortament inclinat cap a les zones rurals, ja que aquestes participen en el SDP en un major pes que el de la seva població respecte a la total -el 74%³¹⁷-. Més important, com s'apuntava anteriorment, és l'elevat grau d'abastament del SDP i la poca dependència del mercat: més del 90% de les famílies cobrien les seves necessitats de blat i kerosè a través del SDP i quasi la meitat depenien del SDP en la compra d'arròs i sucre.

³¹² GOK *Economic Review 1993*, p. 149.

³¹³ La majoria d'ells conduïdes per distribuïdors privats.

³¹⁴ Les quantitats distribuïdes per aquests establiments son també inferiors a les de les *Ration Shops*, representant només el 10% d'aquestes.

³¹⁵ Narayanan Nair i Sivanandan (1995) "Food security and public distribution...", p. 22.

³¹⁶ Franke i Chasin (1994) *Kerala: development through radical reform...*, p. 56.

³¹⁷ Dada pel 1991. Font: GOK *Census of India 1991*.

Taula 6.24. Cobertura del SDP a les famílies rurals i urbanes, 1986-87 (%)

total	Pes s/SDP		Pes SDP en compra	
	Kerala	Índia	Kerala	Índia
Arròs				
rural	83	71	51	17
urbà	17	29	46	19
Blat				
rural	77	56	92	13
urbà	23	44	91	19
Sucre				
rural	81	79	56	61
urbà	19	21	50	47
Oli				
rural	70	59	9	11
urbà	30	41	14	15
Kerosè				
rural	80	55	92	26
urbà	20	45	83	59

Font: Kannan (1994), op. cit., p. 36.

Si es desagreguen les dades de la participació de la compra a través del SDP sobre la compra total per decils de població (Taula 6.25.) cal destacar dues característiques. La primera d'elles és que a efectes de la incidència del SDP en la reducció de la pobresa aquest és efectiu ja que la població més pobre cobreix gran part de les seves necessitats alimentàries a través d'aquest sistema. L'altra característica, menys reconeguda, és l'elevat nombre de famílies en nivells de renda més elevats que també es beneficien dels aliments subsidiats, resultat del seu caràcter universal.

Taula 6.25. Participació de les famílies en la compra a través del SDP respecte la compra total per fractils de població, 1987-88 (%)

Fractils	Rural			Urbà		
	Arròs	Blat	Sucre	Arròs	Blat	Sucre
0-10	64,9	94,7	69,7	54,4	96,1	60,8
10-20	58,6	93,8	64,9	54,1	100,0	66,3
20-40	51,6	94,8	63,0	51,5	97,8	56,9
40-60	51,9	94,3	56,3	45,2	87,3	47,4
60-80	47,1	95,3	51,3	38,9	90,3	43,0
80-90	40,7	91,9	41,4	37,5	93,6	44,3
90-100	38,8	76,5	40,0	23,6	72,2	27,4
Total	51,4	92,0	55,5	46,2	91,5	50,4

Font: Narayanan Nair i Sivanandan (1994), op. cit., p. 6.

Pot afirmar-se doncs que el sistema de distribució públic a Kerala ha servit per a garantir la seguretat alimentària de la població en productes bàsics alimentaris. Malgrat això des de principis del anys noranta s'observa que el SDP comença a erosionar-se fruit de l'increment del preu de l'arròs en els establiments de racionament. Des que s'ha aplicat el programa d'ajust estructural el govern central ha reduït els subsidis a l'arròs, que ha derivat en un increment de preus. L'efecte immediat ha estat una menor diferència entre els preus subsidiats i els preus de mercat, que considerant les diferències en la qualitat es comença a optar per la compra al mercat. Sens dubte això pot fer caure la viabilitat dels establiments de distribució, principalment gestionats per la iniciativa privada. La nova situació ha portat a alguns a fer propostes sobre la necessitat d'establir un sistema de preus duals en funció del nivell d'ingressos³¹⁸. Això té sentit ja que permetria reduir la càrrega fiscal de l'Estat³¹⁹ -en la mesura que també financia el sistema- i un accés més igualitari per part de la població.

B. Altres programes d'assistència social³²⁰

La resta de programes destinats a reduir la pobresa principalment a les zones rurals poden dividir-se entre aquells esquemes destinats a la generació d'ocupació -bàsicament promoguts des del govern central- i els programes de seguretat social gestionats i finançats pel govern estatal.

B.1. Principals programes de desenvolupament rural i generació d'ocupació

- el Programa de Desenvolupament Rural Integrat va dirigit a aquelles famílies situades per sota la línia de la pobresa amb l'objectiu de generar empreses d'autocupació a través de subsidis i crèdits. La intenció redistributiva d'aquest programa s'acompleix a la vista dels beneficiaris: el 50% de les famílies assistides pertanyen a les *Scheduled Caste/Scheduled Tribe*, el 40% són dones i el 3% està destinat a persones amb discapacitats físiques
- el *Trysem* té per objectiu donar formació tècnica als joves de les zones rurals (18-35 anys) que provenen de famílies que es troben per sota la línia de la pobresa per tal que puguin emprendre projectes d'autocupació
- el Programa de desenvolupament de nens i dones a les zones rurals té per objectiu assistir a dones pertanyents a famílies que es troben per sota la línia de la pobresa

³¹⁸ Narayanan Nair i Sivanandan (1995), op. cit., p. 23.

³¹⁹ Com es veurà més endavant això és especialment important si es considera la crisi fiscal per la que passa l'Estat.

³²⁰ GOK *Economic Review 1995*.

- el programa de desenvolupament rural *Jawahar Rozgar Yojana* també està destinat a la creació d'ocupació i al desenvolupament de la infraestructura rural. Aquest programa està finançat pel govern central i l'estatal en la proporció 80-20
- L'Esquema de seguretat en l'ocupació proveeix d'ocupació remunerada a les famílies pobres i marginals durant la temporada baixa en l'agricultura
- el Mapa de Recursos del *Panchajat*³²¹ està destinat a l'obtenció de dades microeconòmiques dels recursos dels diferents pobles per a la planificació a nivell micro i el desenvolupament sostenible. Aquest programa és destacable degut a la participació de la societat en el seu desenvolupament ja que és realitzat majoritàriament per voluntaris.

B. 2. Seguretat social i benestar

Els programes de benestar desenvolupats per l'Estat estan orientats a aquelles persones que no poden participar en l'activitat econòmica degut a l'edat i a discapacitats físiques o mentals, o aquells que senzillament no tenen cap mitjà de vida.

Hi ha 30 programes diferents de seguretat social, encara que dominen els esquemes de pensions³²² per les persones de més de 60 anys, cobrint el 20% de les mateixes. Els grups socials que s'han prioritzat en les pensions són els treballadors agrícoles, les dones vídues i indigents i les persones discapacitades físicament. L'esforç econòmic del govern en aquests programes és destacable si el comparem amb el del conjunt de l'Índia, ja que en el cas de Kerala els recursos que s'hi destinaven representaven el 3% de la despesa corrent total, mentre que la mitjana de l'Índia és de l'1%.

Es interessant esmentar l'estudi realitzat per Kannan³²³ sobre els beneficis dels programes de reducció de pobresa sobre un dels grups més pobres de la població: les famílies treballadores rurals, on calcula que hi ha una incidència de pobresa molt elevada degut a les barreres socials, a l'atur, a la menor educació,... Les estimacions realitzades pel 1986-87 condueixen a la conclusió que l'impacte dels programes en termes monetaris sobre aquest sector de la població equivalien a 1594 Rs., el que representava el 26% de la renda anual i el 21% de la despesa anual en consum d'aquestes famílies. Es clar doncs que segons les seves estimacions els programes públics han conduït a reduir la pobresa.

³²¹ Administració local.

³²² La resta d'esquemes van dirigits a aturats i estudiants. Font: *GOK Economic Review 1993*, p. 144 i ss.

³²³ Kannan (1994), op., cit., p. 43.

El major problema a que s'enfronten aquests programes és la creixent manca de recursos públics, tant a nivell central per les retallades en la despesa des de l'aplicació del programa d'ajust estructural del FMI com a nivell estatal per la crisi fiscal en curs -en part també degut a l'ajust ja que condiciona directament les transferències del Centre a l'estat-.

6.2.3. Alguns indicadors del nivell de desenvolupament humà

Per a la millor comprensió del nivell del desenvolupament social de Kerala amb efectes comparatius respecte al conjunt de l'Índia i la resta de països subdesenvolupats, s'han elaborat diferents indicadors multivariants per a poder recollir la realitat del desenvolupament humà de Kerala. El primer d'ells fou el càlcul del PQLI³²⁴ (Índex físic de qualitat de vida) que intentava mesurar els resultats dels països més pobres en la cobertura de les necessitats bàsiques de la població. Aquest índex estava compost per tres indicadors: esperança de vida, mortalitat infantil i taxa d'alfabetització. El càlcul del PQLI (entre 0 i 100) ofería per Kerala un valor de 70 i per l'Índia de 40, col·locant a Kerala en el primer nivell del ranking de tots els estats de l'Índia. Aquest elevat PQLI situava el nivell de qualitat de vida de Kerala al nivell de la Xina o Colòmbia i per sobre de la mitjana mundial (PQLI=60).

El problema que presentava aquest índex era principalment la no inclusió d'algun indicador de benestar material, el que al 1991 quedaria definitivament resolt amb el càlcul de l'Índex de Desenvolupament Humà³²⁵ (IDH) per 17 estats de l'Índia en base a la metodologia del PNUD que aleshores configurava l'índex en base al concepte de "privació". L'índex està construït en base a tres indicadors: esperança de vida, taxa d'alfabetització i renda per capita ajustada, i es mou entre 0 i 1. Els resultats obtinguts es mostren a la Taula 6.26., on Kerala obtenia un IDH per sobre la resta d'estats de l'Índia malgrat el seu baix nivell de renda per capita. Així, el seu nivell de desenvolupament humà superava al de estats com Haryana, Punjab o Maharashtra amb nivells de renda molt superiors, on la mitjana de renda per capita en aquests tres estats era de 1308 Rs. al 1991, el que representava el doble de Kerala³²⁶.

³²⁴ Morris i Alpin (1982) *Measuring the condition of India's poor...*

³²⁵ Shiva Kumar (1991) "UNDP's Human Development Index...".

³²⁶ Dades en preus de 1970-71.

Taula 6.26. Índex de Desenvolupament Humà, 1987

	Kerala	Índia
IDH	0,651 (1)	0,439
Renda p.c	639* (12)	805
Posició IDH-Posició PIN	11	--

Notes: * Producte Interior Net per capita a preus 1970-71

Les xifres entre parèntesi indiquen la posició de Kerala en el ranking dels 17 estats.

Font: Shiva Kumar (1991).

D'aquesta forma Kerala quedava situada dins del conjunt de països amb un IDH mig ($>0,5$) al costat de Tunísia i El Salvador, mentre que l'Índia en conjunt quedava relegada al grup de països de baix IDH ($<0,5$) al nivell de Pakistan i Madagascar. L'informe del PNUD de 1996³²⁷ corroborava l'elevat nivell de desenvolupament humà de Kerala qualificant-lo de "desenvolupament humà sostenible mitjançant l'acció pública". Com s'ha vist anteriorment aquesta acció pública ha estat fonamental perquè les diferències de gènere hagin estat reduïdes en el camp de la sanitat i l'educació, observable en l'índex de desenvolupament de gènere de Kerala situat en el 0,597, el més elevat de la Índia³²⁸.

6.3. FINANÇAMENT DEL MODEL DE DESENVOLUPAMENT

El recursos de que disposa l'Estat per finançar les diferents partides pressupostàries -dintre o fora del pla- provenen dels ingressos corrents i de capital derivats de l'activitat domèstica així com de les transferències que obté del govern central per finançar les partides del pla i altres programes econòmics i socials. Però des de mitjans dels anys vuitanta les finances públiques de l'estat estant en crisi, sent cada vegada més difícil per part de l'Estat desenvolupar les tasques que li corresponen. Factors com una base impositiva estreta fruit del lent creixement econòmic -el que limita l'obtenció d'ingressos fiscals-, una caiguda en les transferències del govern central, la poca autonomia financera de l'estat respecte al Centre i una creixent despesa corrent han conduït a una situació de creixents dèficits públics impossibles de revertir fins al moment.

6.3.1. Patró de despesa pública

³²⁷ PNUD (1996) *Informe sobre desarrollo humano 1996*, p. 92.

³²⁸ PNUD (1996) *Informe de Desarrollo Humano 1996*, p. 39.

Els desemborsaments pressupostaris que realitza l'Estat poden classificar-se entre aquells assignats a través dels plans quinquennals i les altres assignacions efectuades fora del marc de la planificació. En el cas de la despesa realitzada a través del pla, malgrat que les línies generals d'inversió venen fixades per les directrius del pla a nivell central, l'estat pot fer les assignacions sectorials que cregui més convenients d'acord amb les prioritats públiques, polítiques i econòmiques. En aquest cas Kerala es diferencia de la resta de l'Índia per l'elevada assignació dels recursos del pla al desenvolupament social, principalment en educació i sanitat (Taula 6.27.).

Taula 6.27. Participació sectorial de la despesa pública en els diferents plans quinquennals (%)

	1er	2on	3er	Anuals	4rt.	5è.	Anual	6è.	7è
	51-56	56-61	61-66	66-69	69-74	74-79	79-80	80-85	85-90
Educació									
Kerala	0,8	14,6	11,9	10,3	9,2	6,2	2,9	6,6	3,6
Índia	7,6	5,6	7,4	4,6	4,9	4,4	--	2,6	3,5
Sanitat									
Kerala	9,0	6,5	8,6	6,7	11,5	8,6	7,1	2,9	2,9
Índia	5,0	4,7	2,9	3,2	3,9	3,2	--	2,9	1,7
Indústria									
Kerala	1,7	7,1	7,8	9,2	7,5	10,8	13,5	9,5	11,2
Índia	4,9	23,4	22,9	24,7	19,7	24,3	19,6	15,5	13,7
Agricultura									
Kerala	18,9	18,2	20,4	26,9	16,9	17,5	20,0	21,1	12,8
Índia	14,8	11,5	12,7	16,7	14,7	12,3	16,4	13,9	14,4
Irrigació									
Kerala	17,4	11,7	8,5	8,6	10,8	18,5	19,4	15,9	15,6
Índia	22,1	9,1	7,8	7,1	8,6	9,8	10,6	10,0	7,6

Font: Agrawal et al. (1995) *India Economic Information Yearbook* i Pillai (1994) *Kerala Economy*.

Aquest patró de despesa ajuda a explicar el desenvolupament de Kerala, que prioritant les partides socials ha aconseguit elevar els indicadors de sanitat i educació als nivells més elevats de l'Índia. Aquest patró però també pot explicar en part el baix nivell de producte per capita de l'estat resultat principalment del lent creixement econòmic. Les baixes assignacions que han rebut els sectors productius és una bona mostra, encara que cal destacar que a partir del 7è. Pla Quinquennal ha incrementat el pes de les dotacions pressupostàries a la indústria i al desenvolupament rural.

A la vegada, la despesa per capita en els diferents plans quinquennals ha estat per sota de la mitjana de l'Índia. I és que a Kerala ha dominat de forma destacada la despesa assignada fora del pla, que representava al 1989-90 el 74% de la despesa total³²⁹. Això també informa del patró de despesa

³²⁹ George (1993) *Limits to Kerala model of development*, p. 93.

d'acord amb les prioritats i necessitats de l'estat. En aquestes partides fora de pla destaca l'elevat pes de la partida "despesa en serveis socials i comunitaris", comptant amb més del 40% de la despesa total fora del pla³³⁰ -principalment corrent- a la vegada que la despesa en educació s'emporta més de la meitat de la mateixa. Un altre element destacable és la creixent part de recursos públics -despesa de capital- destinats al pagament del servei del deute, que representa el 95% de la despesa en capital fora de pla a la vegada que es menja el 87% dels crèdits "nous" provinents del centre³³¹. Per últim la política pública de seguretat social a través dels diferents esquemes de pensions també queda reflectida en la despesa corrent total, participant en un 10%.

Aquesta patró de despesa dominat pel fort pes de la despesa corrent destinat a finançar els diferents programes de seguretat social i la creixent càrrega del deute ha reduït les possibilitats de l'estat, donats els límits del pressupost públic, d'incórrer en despesa de capital orientada al creixement econòmic, com el desenvolupament de sectors industrials competitiu i infraestructura. Això queda ràpidament comprovat quan s'observa el desemborsament final de despesa pública: el 83,5% de despesa en consum i el 16,5% de despesa en formació bruta de capital³³².

6.3.2. Relacions Centre-estat i transferències del govern central

Malgrat el caràcter federal que defineix l'estat indi a la Constitució, sovint s'ha definit l'Índia no tant com un estat federal sinó com un estat unitari amb característiques federals subsidiàries. Els trets unitaris de la federació índia no queden reduïdes a l'esfera de les relacions financeres entre el Centre i l'estat com es veurà més endavant, sinó que es posa de manifest tant en les àmplies assignacions legislatives i executives que la Constitució dota a la Unió en detriment dels estats, com en els múltiples poders "residuals" que romanen en mans del govern central i les "prevalences" en cas de conflicte a favor de la Unió³³³. De fet la disposició de les relacions legislatives Centre-estat que estipula la Constitució reflexa aquesta situació en casos com: el poder del Parlament de legislar en qüestions estatals en funció de "l'interès nacional" o la prevalença de la llei del Parlament en cas d'inconsistència entre aquesta i la llei de l'estat³³⁴.

³³⁰ El pes d'aquesta partida en la despesa total (pla i fora de pla) representa el 40%. Font: George (1993), op., cit., p. 100.

³³¹ *Ibíd.*, p. 80.

³³² Dades per l'any 1986-87. Font: *Ibíd.*, p. 103.

³³³ Dubhasi (1990) "Centre-state relations..." a Chakrabarty (ed), p. 143 i ss.

³³⁴ Les relacions legislatives Centre-estat queden regulades en els articles 245 i ss. de la Constitució. Font: Bakshi P.M. (1995) The Constitution of India.

A l'analitzar qualsevol aspecte de les relacions Centre-estat cal tenir en compte que aquestes han anat canviant al llarg dels temps segons els diferents equilibris polítics que han existit a nivell central i estatal, no podent veure's aquestes relacions com una qüestió purament constitucional ja que han esdevingut també una qüestió política. Així aquestes relacions han estat diferents en el període pre-1967, quan el INC era majoritari al parlament central i a les assemblees estatals, que a partir d'aleshores on s'ha donat un creixent pes dels partits polítics regionals i del seu poder a nivell estatal. De qualsevol forma el caràcter i evolució del sistema constitucional federal de l'Índia ha estat històricament fortament influenciat per la naturalesa centralista del INC³³⁵.

Un bon exemple del caràcter unitari de la federació índia i del creixent descontent dels poders estatals -dominats cada vegada més per partits regionals- fou la creació de la *Sarkaria Commission* al 1983 per part del govern central davant la insatisfacció dels estats del funcionament del sistema federal. Malgrat la creació de l'esmentada comissió implicava el reconeixement des del Centre de la necessària revisió de les relacions federals, la principal conclusió de la comissió quan va lliurar els resultats al 1988 era que el marc constitucional era l'adequat rebutjant qualsevol retallada en els poders del Centre. Malgrat això feu algunes recomanacions a favor d'incrementar l'autonomia dels estats en diferents fronts³³⁶: esmenar la Constitució per tal que els recursos derivats de l'impost de societats fossin compartits entre el Centre i l'estat -la Constitució atorga l'exclusivitat al Centre-, la revisió del patró crèdits-subsidis que es desemborsen a nivell central, la intervenció del govern central ha de ser mínima en la promoció d'esquemes i programes des del Centre per tal de dotar d'una major participació legislativa i executiva als estats, entre d'altres. Els problemes encara existents en el finançament dels estats i la no adopció d'aquelles recomanacions per dotar de major autonomia financera als estats, mostra la nul·la voluntat del govern central en caminar cap a un sistema veritablement federal.

La divisió de competències entre el Centre i els estats queda delimitada a través de tres llistes que assignen les respectives competències (art. 246, desenvolupat a la *VII Schedule*)³³⁷:

- a) La llista de competències exclusives de la Unió contempla principalment: defensa, seguretat, relacions exteriors, moneda, comerç interestatal i planificació del desenvolupament.
- b) La llista de competències exclusives dels estats atorga a aquests principalment: ordre públic, govern local, educació, sanitat, agricultura i "terra" -competències definides com "drets sobre la

³³⁵ Jain (1994) *Party politics and centre-state relations...*, p. 164.

³³⁶ Meena Verma (1994) *Centre-state relations...*, p. 135.

³³⁷ Bakshi (1995) *The Constitution of India*.

terra, formes de tinença de la terra incloent la relació terratinent i arrendatari, recaptació de rendes, transferència i alienació de terra agrícola, millora de la terra...³³⁸-.

c) La llista concurrencial o de competències compartides inclou entre d'altres: llei i procediment penal, regulacions civils de matrimoni i divorci, planificació econòmica i social, sindicats i relacions industrials, seguretat social i electricitat.

En concret, la Constitució al determinar la distribució de competències també estipula com queden repartits els poders legislatius en la imposició fiscal:

a) al govern central se li atorga competència per fixar els següents impostos: impost sobre la renda -no agrícola-, l'impost de societats, impostos d'aduanes, impost sobre transmissions patrimonials, impostos sobre vendes i impostos especials (excepte tabac i narcòtics)

b) als estats se'ls atorga poder en la regulació de tots aquells ingressos fiscals derivats de la renda i propietat de la terra, impostos especials i impostos menors (consum d'electricitat, circulació, professionals, béns de luxe,...).

Ja es pot observar doncs com en el primer esglaió de la determinació de l'autonomia financera dels estats -el segon ve condicionat pel repartiment dels ingressos fiscals recaptats a nivell central-aquesta ja està força retallada. Així doncs és el govern central qui té atorgat el poder d'imposar, decidir el grau d'imposició i la recaptació d'aquells impostos amb bases impositives més àmplies. L'impost compartit per excel·lència és l'impost sobre la renda -ja que l'altre gran impost, el de societats, és fixat, recaptat i assignat a la Unió- on el percentatge de repartició del mateix és estipulat anualment per la *Finance Commission* a nivell central i en casos especials pel Parlament³³⁹. A la vegada la Constitució atorga poders residuals fiscals al govern central fora del repartiment esmentat³⁴⁰.

A l'entrar més detalladament en les relacions financeres entre el Centre i l'estat s'observa l'elevat grau de discrecionalitat que la Constitució atorga al govern central en la seva funció de transferir recursos als estats, els recursos dels quals queden completats amb la participació en els impostos centrals i subsidis i crèdits concedits pel govern central. Aquesta discrecionalitat es fa evident en els següents aspectes: el govern de la Unió pot modificar o alterar la distribució dels ingressos feta a la *Schedule VII* de la Constitució, es poden concedir subvencions a aquells estats que el Parlament

³³⁸ Ja es va veure al capítol sobre economia agrícola a l'Índia com la Constitució deixa en mans dels estats la formulació de la reforma agrícola.

³³⁹ Les relacions financeres Centre-estats queden contemplades als articles 264 i ss. de la Constitució.

³⁴⁰ Tal com el poder de la Unió de fixar una sobretaxa sobre impostos i taxes (art. 271).

consideri que necessiten "assistència" o bé existeix la possibilitat de restringir temporalment l'autonomia financera dels estats i algunes de les seves fonts d'ingressos controlades a nivell central en cas de la disposició de l'estat d'emergència. La poca autonomia financera dels estats i la discrecionalitat del Centre es posa en evidència en tres casos de forma explícita³⁴¹:

* respecte l'atorgament al Centre de poders per efectuar transferències en "circumstàncies especials", aquestes circumstàncies han esdevingut una font de discrecionalitat molt important per part del centre ja que el 90% dels subsidis desemborsats pel Centre als estats entraven en aquesta categoria

* respecte el paper marginal que han de jugar els crèdits en el finançament dels estats, a la realitat aquest han tingut un important pes en les transferències pressupostàries del Centre -1/3 part-, transformant les relacions Centre-estat en unes de deutor-creditor en detriment de la via fiscal d'impostos compartits.

* respecte la configuració de la *Finance Commission* com a òrgan semijudicial en la mesura que només pot realitzar transferències en base a criteris objectius, ha quedat relegada a segon terme ja que només participa en un 40% sobre les transferències pressupostàries totals.

Tant la distribució de recursos financers establerts a la Constitució com la pràctica desenvolupada pel govern central en l'assignació de recursos ha conduït a una creixent pèrdua d'autonomia financera per part dels estats. A la vegada, a l'analitzar la naturalesa de les transferències del centre als estats es confirma que aquestes esdevenen cada cop més discrecionals, condicionades i lligades a esquemes individuals, el que condueix a que les prioritats dels estats es vegin eludides³⁴². El patró de transferències financeres que ha marcat les relacions Centre-estat ha estat caracteritzat per la manca de racionalitat, transparència i simplicitat. De fet diferents comissions governamentals (com la *Sarkaria Commission* al 1983 o el *Chelliah Committee* al 1991) i vàries *Finance Comissions* han mostrat la necessitat de reformular el sistema de transferències financeres. De fet la *X Finance Commission* (1997-2002) ha proposat un sistema alternatiu de devolució d'impostos centrat bàsicament en que els estats participin en un percentatge fix (29%) -que seria revisat un cop cada 15 anys- en els impostos centrals³⁴³ el que faria el sistema més transparent i previsible.

En el cas particular de l'estat de Kerala pot observar-se que en general el conjunt de transferències rebudes del centre s'han situat per sota la mitjana de l'Índia. Si s'analitza el pes de les transferències

³⁴¹ Dades per 1984. Obtingut de Gulati i George (1988) *Essays in federal relations...*, Capítol 1.

³⁴² *Ibid.*, p.3.

³⁴³ Guhan S. (1997) "Centre-state fiscal transfers...", p. 353.

totals en la despesa total de l'estat pot observar-se que Kerala ha finançat en major mesura la seva despesa en base a recursos propis que la resta de l'Índia (Taula 6.28.).

Taula 6.28. Pes de les transferències totals del Centre sobre la despesa pública total (%)

	Kerala	Índia
1975-76	38,2	40,1
1980-81	32,6	47,2
1985-86	47,0	48,8
1989-90	35,2	43,1

Font: George (1993), p. 65.

Així la dependència de recursos propis és major a Kerala, ja que aquests financen el 65% de la despesa total -pel conjunt de l'Índia el 57%-. Això s'explica pel major esforç de l'estat en la mobilització de recursos. La *IX Finance Commission* va posar de manifest que els ingressos fiscals de Kerala eren superiors de les estimacions normatives, el que significa un major esforç fiscal, estimant-se aquest en un 3,8%³⁴⁴ pel 1989-90. Altres estimacions han mostrat també aquest alt esforç fiscal de Kerala a través de l'anàlisi de l'elasticitat del sistema impositiu, col.locant a Kerala al segon lloc en el rànking de tots els estats de l'Índia en quan a l'esforç fiscal³⁴⁵.

Si s'analitza el volum total de transferències per capita de Kerala en el període 1956-90 s'observa que aquest ha estat un 6% menor que la mitjana de l'Índia³⁴⁶ sobretot a partir dels anys vuitanta, que cauen ràpidament. Cal doncs analitzar d'on prové aquesta retallada en el volum de transferències, en base als diferents tipus de les mateixes:

a) Transferències estatutàries: són les realitzades per la *Finance Commission* (FC) i han representat el 43%³⁴⁷ de les transferències totals. Aquestes han estat les principals causants de la caiguda de les transferències degut a les poques subvencions estatutàries que ha rebut l'estat³⁴⁸. De fet durant el període 1985-90 aquestes subvencions només han representat el 2,7% de les transferències totals del Centre, mentre que pel conjunt de l'Índia s'han situat al 10%³⁴⁹. Això, juntament amb la quasi nul.la concessió de subsidis sota la fórmula de "condicions especials" previstes a la Constitució, indica que

³⁴⁴ Obtingut de la fórmula (*Ingressos fiscals - ingressos normatius segons capacitat impositiva*) / (*Ingressos normatius*) x 100, segons la *IX Finance Commission*. Font: George (1993), op. cit., p. 42.

³⁴⁵ Ommeen ha estimat aquesta elasticitat (canvis en els ingressos fiscals al variar el nivell de renda) en 1,3% pel període 1970-82. Font: Oommen (1983) *Essays on Kerala economy*, p. 189.

³⁴⁶ George (1993), op. cit., p. 65.

³⁴⁷ Mitjana del període 1974-90.

³⁴⁸ La resta de transferències estatutàries són sota la forma d'impostos compartits.

³⁴⁹ George (1993), op. cit., p. 66.

la FC ha considerat que Kerala es trobava en una situació de desenvolupament social que no requeria aquests subsidis. Podria dir-se que Kerala ha estat víctima del seu propi desenvolupament, ja que això ha significat menors subsidis des del govern central. El problema és que la FC no ha apreciat les implicacions que el model de desenvolupament seguit per Kerala té sobre la despesa pública. A més l'elevat atur de Kerala la fa susceptible d'obtenció de majors subvencions. Una altra causa de la caiguda en els subsidis ha estat les cròniques estimacions errònies per part de la FC que preveïen superàvits pressupostaris estatals en diferents exercicis fiscals, quan de fet posteriorment han esdevingut dèficits. Altre cop no es va considerar les particularitats del model de despesa pública de Kerala, on domina la despesa fora de pla degut a les prioritats socials de la política econòmica.

b) Transferències via pla: són les atorgades per la *Planning Comission* (PC) per finançar el pla estatal i altres programes promoguts des del govern central. Aquestes han representat el 41% de les transferències totals en el període 1974-90. També en aquesta ocasió les transferències per capita han estat per sota de la mitjana de l'Índia, especialment a partir dels anys vuitanta.

c) Transferències discrecionals: han representat el 16% de les transferències totals (1974-90), i es concedeixen a discreció del Centre. Tampoc en aquest cas Kerala ha estat al nivell de la mitjana de l'Índia on han representat el 20% de les transferències totals. En una de les partides més importants, la de "crèdits als petits inversors", s'ha perjudicat clarament a Kerala; pel període 1985-90 les transferències per capita sota aquesta partida van ser de 159Rs. mentre que la mitjana de l'Índia foren de 250Rs.³⁵⁰.

Així doncs el menor volum de transferències que ha rebut Kerala del govern central respecte al conjunt de l'Índia juntament amb un patró de despesa de l'Estat basat en una elevada despesa corrent, traduïda en un creixent deute públic, han conduït a la crisi fiscal de l'Estat.

6.3.3. La crisi fiscal de l'Estat

Per crisi fiscal de l'Estat es vol significar els creixents dèficits per compte corrent que han presentat les finances públiques que s'han hagut de compensar amb els superàvits de capital quan aquests han existit (Taula 6.29.). Cal dir però que en el període 1994-95 s'ha assistit a un superàvit pressupostari per compte corrent, el que no succeïa des de l'exercici fiscal de 1982-83. Cal dir però que la principal conseqüència d'aquest dèficit corrent crònic ha estat la càrrega que el mateix ha representat

sobre els ingressos de capital, ja que aquests han hagut de finançar la creixent despesa corrent, el que ha implicat un baix nivell d'assignació de recursos públics a la despesa de capital.

Taula 6.29. Evolució del dèficit/superàvit pressupostari (milions Rs.)

	Compte corrent	Compte capital	Dèf./sup. pressupostari
1975-76	-34	-128	-163
1980-81	-272	-421	-693
1985-86	-742	1948	120,6
1989-90	-1888	1326	-538
1990-91	-2195	--	--
1994-95	823	--	--

Font: George (1993), op. cit., p. 19.

Però com ja s'ha afirmat anteriorment el dèficit fiscal és resultat del patró de desenvolupament i per tant de les prioritats en les polítiques públiques, de forma que no es pot suposar que una altra assignació dels recursos hagués estat més òptima un cop analitzat l'alt nivell de desenvolupament de Kerala. El que sí es pot afirmar és que el patró de despesa seguit a Kerala no ha redundat en un creixement del producte vist l'estancament en que es troba l'economia, especialment el sector industrial -almenys fins a principis dels noranta, caldrà veure si es confirma la recuperació econòmica des d'aleshores-. Suposant el *trade-off* entre objectius de creixement i desenvolupament social en una situació de recursos públics limitats, caldria preguntar-se si un altre patró de despesa hauria conduït al creixement de l'economia.

Sobre el que sí es pot discutir és sobre la capacitat de l'Estat de mobilitzar un major volum de recursos i així finançar el dèficit corrent o fins i tot incrementar la seva despesa en capital. Si s'analitzen les fonts d'ingressos públics s'observa que aquestes s'han recolzat bàsicament en la imposició indirecte -88% dels ingressos totals-. A part de l'ampli marge que resta a la imposició directe -encara que aquesta depèn de la dimensió de la base de recursos i de la participació en els impostos assignada des del Centre-, cal no oblidar les possibilitats que ofereixen els ingressos no fiscals. S'han apuntat dos fonts d'ingressos a explotar: les empreses públiques i el retorn d'una part dels "serveis socials i comunitaris" que ofereix l'Estat³⁵¹. Aquest últim és especialment important en la mesura que aquests s'emporten una part molt important de la despesa pública, però sobretot perquè són serveis universals en la seva majoria -no estant especialment orientats als sectors més

³⁵⁰ *Ibíd.*, p. 72.

³⁵¹ *Ibíd.*, p. 38.

pobres de la població- el que permetria recuperar una part de la despesa realitzada a través del cobrament de part del cost del servei al beneficiari.

Aquesta situació de crisi fiscal és àmpliament reconeguda pel govern quan afirma que "la incapacitat del govern estatal per generar estalvis pressupostaris ha estat el factor determinant per la seva baixa taxa d'inversió en el pla i la baixa taxa de creixement econòmic. El desenfrenat increment de la despesa fora del pla ha esdevingut el principal motiu de la difícil posició financera del govern de l'estat"³⁵². Per aquest motiu el govern ha afirmat que calen reformes importants per tal d'incrementar la taxa d'estalvi i inversió. Per altra banda l'objectiu de contenció del dèficit serà atacat en canvis en el patró de despesa, principalment a través del control dels principals subsidis i una prioritització efectiva de les despeses discrecionals³⁵³. Potser aquest és l'inici d'un procés de retallades en la despesa pública.

De qualsevol forma com s'ha pogut veure anteriorment són múltiples els factors que han intervingut en les creixents dificultats a que s'enfronten les finances públiques. Les relacions financeres Centre-estat -que a més del menor volum de transferències respecte el conjunt de l'Índia no ha tingut en consideració les implicacions fiscals del model de desenvolupament-, l'estancament en el creixement del producte que automàticament limita els ingressos fiscals, i una política social que no ha recuperat part de la despesa realitzada -especialment quan gran part d'aquesta política és universal- han estat els principals factors que han conduït a la crisi fiscal de l'Estat, malgrat la millora en l'exercici 1994-95. La qüestió que segueix és que difícilment aquest patró de desenvolupament -i les consegüents implicacions de despesa- podrà sostenir-se en el llarg termini sense que es produeixi un creixement econòmic. O començarà a desaparèixer l'"Estat providència"?

6.4. CONCLUSIÓ: EL MODEL DE DESENVOLUPAMENT DE KERALA, UNA PART DE L'EXPLICACIÓ

L'estratègia de desenvolupament que ha seguit Kerala s'ha centrat en la millora de les "capacitats" de la seva població a través de mesures de política econòmica que han prioritzat tres àrees fonamentals en el desenvolupament humà de la societat: l'educació, la sanitat i la reducció de la pobresa. Aquest model dista considerablement d'aquell desenvolupat en la resta de l'Índia i en gran part dels països subdesenvolupats. Unes condicions materials semblants a les de l'Índia i a la de moltes economies

³⁵² GOK *Economic Review* 1991, p. 3.

³⁵³ GOK *Economic Review* 1993, p. 2.

primari-exportadores que han reproduït una estructura econòmica extravertida i desarticulada no han estat impediments per dur a terme uns radicals programes de desenvolupament social on la principal característica ha estat el seu caràcter equitatiu. I és que com es veurà a la segona part a Kerala han existit unes condicions polítiques i socials, abans i després de la independència política, que han marcat el curs dels esdeveniments. Aquesta és l'altra part de com s'explica el *Kerala model*. Però si es considera la primera part de l'explicació, aquest model assentat sobre els principis socials i redistributius es comença a veure limitat per les restriccions imposades pel no creixement econòmic, el que posa en serioses dificultats la sostenibilitat del model.

Sembla doncs que el creixement econòmic esdevé una part fonamental del manteniment del model de desenvolupament social, esdevenint aquest una condició necessària però no suficient -la suficiència la donaria el creixement del producte- per a completar un model de desenvolupament sostenible. No hi ha dubte que algunes de les característiques estructurals de l'economia de Kerala permeten recolzar aquesta tesi: una agricultura orientada a l'exportació que impossibilita d'una forma creixent assegurar la disponibilitat d'aliments de la població, un sector industrial amb una baixa productivitat resultat d'una estructura poc articulada i mancada d'indústries que permetin el desenvolupament tècnic endogen, resultat de lo anterior una economia caracteritzada per la forta dependència de l'exterior -tant de la resta de l'Índia com de l'estranger- i una base productiva que no s'ha pogut beneficiar del fort volum de recursos en forma de remeses provinents de l'exterior. En definitiva, una estructura econòmica subdesenvolupada incapaç de transformar-se. Però la qüestió és la següent: aquesta incapacitat es deu a condicionants polítics i socials que no han permès l'ús productiu d'aquests recursos? Es la pròpia dinàmica de funcionament de l'estructura econòmica la que impedeix trencar les estructures endarrerides? Seria suficient una actuació política activa en la canalització productiva d'aquests recursos?. Es clara la necessària intervenció pública per dinamitzar el creixement econòmic, i Kerala ja compta amb un dels requeriments bàsics per a qualsevol estratègia de creixement: formació en capital humà.

D'aquesta forma el model de desenvolupament de Kerala apareix com a incomplet o com a "transicional" en la mesura que ha de garantir la seva sostenibilitat en el llarg termini. Com ja s'ha exposat anteriorment el govern ha començat a canviar el patró de despesa però també s'han proposat "canvis en el marc legislatiu i administratiu per facilitar la reestructuració de la indústria, l'eliminació de la rigidesa en les lleis laborals, l'atracció d'inversió directa, la retirada progressiva les llicències a la importació i les elevades tarifes, el canvi en la composició del finançament extern des del deute cap a les inversions en cartera, la prudent gestió del deute extern i de les reserves internacionals, reformes en el sistema de preus i canvis institucionals i recuperació de costos en la

infraestructura³⁵⁴. I és que tant en els aspectes polítics com econòmics, Kerala no està aïllada ni de la trajectòria de desenvolupament de l'Índia ni de la dinàmica de l'economia mundial. Ha quedat clar que la creixent despesa corrent per finançar els objectius socials de la política econòmica de l'estat han conduït a la insostenibilitat de les finances públiques, però també es cert que Kerala ha hagut de suportar part de les dificultats fiscals del govern central -retallades en subsidis d'aliments del SDP, caiguda progressiva de les transferències del govern central,...-. Aquestes retallades en la despesa pública del Centre venen directament imposades per l'aplicació d'un programa d'ajust estructural amb costos socials elevats. Per altra banda sembla que el govern de Kerala també s'apunta al tren de la liberalització econòmica, que s'ha identificat com a "necessària" i "positiva" per diferents sectors polítics i econòmics.

Però com s'afirmava més amunt aquesta explicació del significat i evolució del model de desenvolupament de Kerala, quedaria incompleta si ho deixéssim així ja que consta d'una altra part bàsica: una mobilització social a través de diferents organitzacions religioses, de casta, de treballadors, polítiques que han empenyat unes demandes socials radicals i transformadores de la societat cap als òrgans de decisió política a la vegada que una voluntat política des del govern - bàsicament comunistes- de l'aplicació de les mateixes.

7. ACCIO COLLECTIVA I MOBILITZACIO POLITICA A KERALA

7.1. INTRODUCCIO

El model de desenvolupament que ha seguit Kerala s'ha assentat principalment sobre una política redistributiva aplicada per l'Estat que ha elevat el nivell de desenvolupament de les classes més pobres de la població. Cal però explicar com ha estat possible la generació d'aquest model especialment si tenim en compte que aquest s'ha desenvolupat en el context indi, país que ha seguit una estratègia de desenvolupament totalment diferent. Les causes explicatives del model però no

³⁵⁴ GOK *Economic Review* 1993, p. 2.

recau en un factor únic sinó que aquest ha estat possible per la unió de diferents factors socioculturals, econòmics i polítics, que es remunten a abans del període colonial. La rígida estructura de castes va afavorir el desenvolupament de moviments de castes en lluita contra la dominació i opressió que sofrien aquells situats en l'últim graó de l'escala social. Aquest primer patró de mobilització va assentar els fonaments pel sorgiment d'organitzacions i associacions de treballadors. Alhora ha estat afavorit tant per la naturalesa de la penetració capitalista que va caracteritzar Kerala -provocant la ràpida proletarització de la població- com per l'existència del partit comunista que ha influenciat decisivament en l'organització de treballadors i camperols. Tots aquests processos han conduït a una transformació de la consciència social on els diferents sectors de la població amb un clar "coneixement de la realitat social" s'han anat desprenent de les formes de funcionament tradicional en base a les lleialtats primordials de casta -el que no implica la desaparició de la identitat de casta- i han anat adoptant noves formes d'organització en les noves estructures socials que els han permès articular les seves demandes. A la vegada, des de l'àmbit polític, els diferents governs liderats pels comunistes han mostrat un compromís real i una clara voluntat de canviar el *status quo* existent. D'aquesta forma Estat i societat han desenvolupat unes relacions particulars que han permès l'emergència d'un Estat dotat de prou autonomia per aplicar una política de desenvolupament equitativa.

7.2. DEFINICIONS PRÈVIES

Abans d'abordar els diferents moviments de reforma social i de classe que s'han generat i desenvolupat a Kerala cal recollir algunes de les aportacions teòriques provinents d'estudis sobre els moviments socials realitzats en el marc de l'Índia. Lluny de realitzar un estudi exhaustiu de la teoria dels moviments socials, l'objectiu és la demarcació conceptual d'alguns aspectes concrets dels moviments socials que permeti caracteritzar als mateixos com a fenomen històric i sociològic. Son múltiples les qüestions que s'han d'adreçar a l'hora de definir un moviment social tals com la gènesi, la formulació de la ideologia, l'establiment d'una identitat, l'estructura organitzacional, el procés mobilitzador, les diferències amb altres grups o moviments de la societat, el lideratge, el tipus de la naturalesa del canvi que es persegueix, entre d'altres. Tots aquests elements s'aniran abordant de forma concreta i detallada a mesura que es vagin identificant els diferents moviments socials objecte d'estudi.

En el seu estudi sobre moviments socials a l'Índia, Rao identifica tres elements bàsics que permeten identificar qualsevol moviment social³⁵⁵: mobilització col·lectiva, presència d'una ideologia i orientació cap al canvi, malgrat les diferències entre els diferents sociòlegs en la seva definició. Sota aquest marc cal remarcar tres factors que semblen rellevants en el cas dels moviments socials que aquí s'estudien: i) la concepció de la formació de la identitat del moviment social; ii) quins són els factors que marquen la gènesi dels moviments socials; iii) la transformació social que pot dur aparellat el moviment social. En primer lloc la formació d'una identitat col·lectiva en el moviment social implica l'existència de creences compartides per part del grup i els consegüent sentiment de pertinença que la identitat implica. Aquest element és fonamental en el naixement i desenvolupament del moviment social en la mesura que marca i delimita les fronteres del moviment social en qüestió. Aquesta identitat està estretament lligada al concepte de solidaritat i compromís dins el grup, els quals són generats per l'existència d'una ideologia. Cal destacar la importància - especialment pel tipus de moviments socials que es desenvolupen a Kerala- de la contribució de Geertz sobre els aspectes *simbòlics* de la ideologia en la mesura que aquesta "codifica i organitza creences, mites, perspectives i valors, defineix aspiracions i interessos i dirigeix respostes a situacions socials específiques...no és només un marc de la consciència sinó també una font legitimadora de l'acció"³⁵⁶. Amb això es vol significar que la identitat col·lectiva queda formada per una determinada ideologia, o creences compartides, que es un prerrequisit fonamental per a l'acció col·lectiva.

Pel que fa referència a l'emergència dels moviments socials, entre les diferents teories que expliquen els factors que desencadenen la gènesi del moviment social, aquí es considera que és la "privació relativa" l'element causant d'aquesta gènesi. Aquest concepte en general fa referència a les privacions en tres conjunts de valors: les condicions econòmiques, el poder polític i l'estatus social, però es important destacar que existeixen altres àrees de privació, com pot ser la religió³⁵⁷. Aquest factor es fonamental en l'explicació dels moviments de reforma social que emergeixen a Kerala a la segona meitat del segle XIX. En base a això podrà parlar-se de l'existència de "forces mobilitzadores múltiples"³⁵⁸, observant-se els canvis pels que passen els propis moviments socials des del seu naixement, de forma que la naturalesa de l'acció canvia a mesura que canvien les condicions socioeconòmiques i polítiques.

³⁵⁵ Rao, M.S.A. (1979) Social movements and social transformation, p. 12.

³⁵⁶ Rao, M.S.A. (1979), op. cit., p. 247.

³⁵⁷ Rao, M.S.A. (1979), op. cit., p. 246.

³⁵⁸ Mathew, J. (1986) Ideology, protest and social mobility, p. 220.

Per últim al considerar la naturalesa del canvi que implica l'acció d'un determinat moviment social eliminarem tota possibilitat que el canvi que es produeix fruit de l'acció col·lectiva sigui revolucionari, és a dir, els canvis socials derivats de l'acció dels moviments socials a Kerala no representen una ruptura total del sistema social i cultural existent. Més aviat la naturalesa del canvi estructural com es veurà serà en l'àmbit reformador en alguns casos i de transformació en d'altres. La reforma s'identificarà amb canvis parcials en el sistema de valors i els consegüents canvis en la qualitat de les relacions, mentre que al referir-nos a canvis estructurals transformadors impliquen un canvi de la tradicional distribució de poder i del sistema d'assignació de recursos³⁵⁹. Una altra distinció necessària referent al canvi estructural és aquella entre l'impacte de l'acció col·lectiva sobre el conjunt de la societat i l'efecte de l'acció sobre un determinat grup de la societat. Aquesta diferència és bàsica per poder entendre l'abast transformador de l'acció col·lectiva.

Per acabar de completar aquesta introducció definitòria mínima dels moviments socials en base a les aportacions d'alguns sociòlegs indis, cal incorporar dos conceptes de caire més general que ajuden a completar-lo: les idees de "domini" i d'"horitzó moral" en referència a l'acció col·lectiva. El primer element l'incorpora Touraine quan en la seva teoria dels moviments socials centrada en els actors, afirma que l'acció social per part d'aquests actors es desenvolupa en un "marc social caracteritzat pel conflicte i la dominació"³⁶⁰. Aquest marc en el que es desenvolupa l'acció col·lectiva implica no només una situació de conflicte i privació sinó que incorpora la noció de *dominació* per explicitar l'entorn de la mobilització. Malgrat Touraine defineix la dominació en base a les relacions de classe, els moviments socials que s'han desenvolupat a Kerala, la dominació no només ha pres el caràcter de classe sinó també aquella derivada de l'estructura de castes, de forma que la dominació incorpora més elements d'aquells derivats únicament del mode de producció dominant en la societat. En segon lloc, des de la teoria de l'emancipació, que implica una perspectiva més àmplia que la del moviment social però que també està lligada estretament al concepte d'acció col·lectiva, apareix el concepte d'"emancipació" que de fet sorgeix en part degut a les limitacions de l'anàlisi de classe davant les accions col·lectives³⁶¹. Així emancipació queda definida com "aquelles accions col·lectives que busquen anivellar i dispersar el poder, o busquen instal·lar valors més incloents que els que prevalen"³⁶². Malgrat aquest nou enfocament metodològic de l'acció col·lectiva es vincula amb la teoria dels nous moviments socials, la definició d'emancipació aporta la noció de l'acció col·lectiva com a incorporadora de nous valors, és a dir, inclou un "horitzó moral" en la seva definició.

³⁵⁹ Definicions obtingudes de Rao, M.S.A. (1979), op. cit., p. 254 i 255.

³⁶⁰ Tucker K.H. (1989), op. cit., p. 35.

³⁶¹ Cal dir que gran part d'aquesta teoria té en ment els moviments socials que es desenvolupen principalment als països del Centre del sistema.

³⁶² Nederveen Pieterse, J. (1992) "Emancipations, modern and postmodern", p. 32.

Els aspectes teòrics tractats en referència als moviments socials -sense cap ànim de formulació teòrica-, dona una base conceptual mínima per poder abordar l'anàlisi de l'acció col·lectiva desenvolupada a Kerala per diferents moviments socials que han marcat el desenvolupament socioeconòmic d'aquesta societat.

7.3. ORGANITZACIO SOCIAL I MOVIMENTS DE CASTA

7.3.1. Estructura social de castes a Kerala³⁶³

Durant quasi deu segles (IX-XIX) la formació social de Kerala va estar dominada per un sistema religiós que organitzava la societat en base al sistema de castes. Amb l'arribada de l'arianització l'imperi *Kuleshakara* desaparegué (segle IX), perdent-se l'hegemonia del règim monàrquic, i s'imposà progressivament un sistema religiós que va substituir l'antic sistema dominant (polític) i va organitzar la societat en base al sistema de castes³⁶⁴. Les guerres que conduïren a la caiguda de l'antic imperi convertiren Kerala en una aglomeració de petits regnats amb una creixent atomització del poder polític i militar, que permeté als *Namboodiris* (casta dels *Brahmins* a Kerala) anar adquirint un creixent poder no només en l'esfera religiosa sinó també en els espais de poder econòmic i polític. D'aquesta forma la ideologia del sistema de castes anava imposant-se progressivament, ajudat pels canvis en el control sobre la propietat de la terra. S'assistí a un creixent poder dels *Namboodiris* -autoritats religioses- sobre les rendes i el control de les terres dels temples -facilitat pel dèbil poder de les autoritats polítiques-. D'aquesta forma es va anar passant de la "custòdia a l'apropiació"³⁶⁵ de la terra per part dels *Namboodiris* que es van anar transformant progressivament en *jenmies* (terratinents), mentre la resta de terres estaven en propietat del Mahraraja (rei o jerarca).

Així es va anar desenvolupant una jerarquia de grups socials d'acord amb els interessos del grup dominant. Però el manteniment l'hegemonia brahamànica requeria de tres elements interrelacionats: la apropiació dels mitjans de producció (la terra), la distribució de poder a altres castes inferiors i el desenvolupament d'una ideologia que produïa un *simbolisme* que legitimava el sistema de dominació existent. Malgrat existia una apropiació de l'excedent per part dels *Namboodiris* el

³⁶³ Per una aproximació general al sistema de castes veure Capítol 5. L'estructura social hindú.

³⁶⁴ Lemercinier, G. (1994) Religion and ideology in Kerala, defineix *sistema dominant* com aquell que assumeix les relacions socials de producció, p. 182.

³⁶⁵ *Ibíd.*, p. 106.

principal objectiu dels mateixos era el consum personal i el manteniment de les institucions religioses. Però el control dels mitjans de producció no només els permetia assegurar les seves necessitats de consum sinó també els eximia de desenvolupar les tasques que corresponien al treball físic de la terra. Això els permetia adquirir una posició social que els donava el "monopoli de tot l'estatus social"³⁶⁶. Però era clar que per assegurar el control sobre la terra -els *Namboodiris* es dedicaven principalment a les funcions religioses, bàsiques en la producció simbòlica de l'ordre social existent- els calia compartir l'estatus de no-treballadors amb la casta immediatament inferior, els *Nairs* -tasques d'administració política- els quals feien d'intermediaris entre els agents religiosos i les castes que treballaven la terra. D'aquesta forma apareixia una certa "redistribució" del poder monopolitzat pels *Namboodiris*. Les contradiccions que sorgien del sistema social imperant es resolien amb l'establiment d'un "ordre simbòlic" a través de la ideologia imposada pel grup dominant. Ja s'ha exposat anteriorment com la llei del *dharma* (lleï universal, ordre ètic) era l'expressió ideològica de la dependència cap al grup dominant. Però és especialment important destacar com les "pràctiques simbòliques assignades a la religió desenvolupaven una important funció ideològica"³⁶⁷. Aquestes pràctiques estaven basades en la dicotomia de puresa/impuresa que justificava la divisió del treball, ja que l'accés a la puresa requeria certes pràctiques (no treball manual, intocabilitat, manteniment de distàncies o "no proximitat",...). D'aquesta forma les pràctiques d'impuresa regulaven les relacions socials de la vida diària entre les diferents castes, especialment en cada *jati* (diferents unitats endogàmiques dins de cada casta) o comunitat on s'imposaven unes normes d'impuresa als grups immediatament inferiors. Aquest ordre simbòlic legitimava i reforçava l'ordre social existent ja que cada grup gaudia d'un "poder imaginari" que no real, de ser grups dominants (perdent de vista la dominació a la que estaven sotmesos). D'aquesta forma "l'estructura d'impuresa...fou exitosa en produir un dibuix imaginari de les relacions socials en que cada grup es situava, no en referència al grup dominant, sinó en referència al que ocupava la posició més baixa"³⁶⁸. Aquestes actuacions en el camp simbòlic no només reforçaven la ideologia dominant (brahmànica) mitjançant la protecció de les costums i els hàbits propis, sinó que dificultava qualsevol intent de saltar-se les normes ja que en aquest cas la penalització que això comportava implicava l'"excomunicació", el que significava -per la pròpia organització del sistema social- la pèrdua d'identitat social. És interessant la reflexió de Lemercinier sobre perquè les autoritats religioses que exercien el poder social van optar per un sistema de pràctiques socials amb valor simbòlic enlloc d'una "producció discursiva de significats" com ha succeït en altres societats. La resposta es troba en el sistema d'organització social que existia anteriorment al desenvolupament

³⁶⁶ *Ibid.*, p. 147.

³⁶⁷ *Ibid.*, p. 124.

³⁶⁸ *Ibid.*, p. 127-8.

del sistema de castes -bàsicament en base a *clans* basats en relacions de parentesc o afinitat-, de forma que ja existia una segmentació de les unitats socials. Es per això justament que:

"La constitució de castes, en la mesura que eren grups construïts sobre la base de les relacions de parentesc i ocupats en activitats econòmiques específiques, no fou una invenció brahmànica. La innovació radica en la *jerarquització* social i cultural dels grups; però de cap forma va implicar la destrucció de les estructures preexistents... van proveir un factor objectiu de solidificació al sistema"³⁶⁹.

Com es veurà posteriorment, aquest ordre social que reforçava i legitimava l'ordre dominant és de vital importància, i fou en aquest terreny simbòlic on els moviments de reforma social de diferents castes iniciarien el seu atac a la desigualtat que engendrava aquesta estructura social. Aquesta desestabilització ideològica del sistema de castes estarà ajudada pels canvis introduïts en l'esfera econòmica a través de la penetració del capitalisme sota el domini colonial. Cal recordar també que la discriminació que engendrava el sistema de castes es recolzava sobre una discriminació racial: els aris -castes dominants- i els dràvides -castes oprimides-³⁷⁰.

Abans d'analitzar els canvis que impulsaren el domini colonial britànic és necessari definir l'expressió que prenen les diferents castes a la regió de Kerala, així com la principal ocupació. Cal recordar però que dins de cada casta existien múltiples *jatis* o comunitats -amb un funcionament intern semblant al model d'organització dels antics *clans*- on cada una d'elles desenvolupava les pròpies especificitats, costums i normes de funcionament. De fet és de destacar que a diferència de les classes les diferents castes tenien òrgans de regulació interns, els *yogam*, que eren consells amb funcions polítiques i que funcionaven principalment a nivell de *jati* o comunitat. L'estructura social a Kerala estava regida pel sistema de castes però amb un pes important d'altres comunitats religioses que no entraven dins el sistema de castes però que també van ocupar posicions en la divisió de treball que regulava el sistema de castes (Quadre 7.1).

*Quadre 7.1. Estructura social de Kerala*³⁷¹

A. Sistema de castes hindú

³⁶⁹ *Ibíd.*, p. 148. (Cursiva meua).

³⁷⁰ La raça dels aris (en sànscrit significa "noble") -també anomenada raça local índica- és un subgrup de la raça geogràfica índica (o hindú) que comprèn principalment les poblacions de llengua indoeuropea del nord i centre de l'Índia. La raça dels dràvides també és un subgrup -encara que genèticament més aïllat- de la raça geogràfica índica (o hindú) que comprèn les poblacions de llengua dràvida del sud de l'Índia. Un tret diferencial és el color més fosc de la pell dels dràvides. Font: *Encyclopedia Britannica* (1970).

³⁷¹ El percentatge de cada casta s'ha obtingut de Ramakrishnan Nair, R. (1976) Social structure and political development, p. 3, que fa referència a dades de 1968. Cal recordar que aquesta es una classificació genèrica i que dins de cada casta existeixen múltiples comunitats diferenciades, com per exemple 36 en el cas dels *Nairs*, 215 en el cas dels artesans o 8 en el cas dels *Ezhaves*.

A1. Castes hindús	
1. <i>Namboodiris</i> : sacerdots i terratinets (1)	2%
2. <i>Nairs</i> (o <i>Nayars</i>): tasques administratives i militars	2%
3. <i>Kannalans</i> : artesans	7%
4. <i>Nairs</i> de comunitats inferiors: arrendataris i agricultors	14%
A2. Castes baixes (2)	
5. <i>Ezhaves</i> : agricultors i grimpadors de cocoters	22%
6. <i>Pulaves</i> : agricultors i treballs degradants (3)	8%
7. Tribus: agricultors (3)	1%
<u>B. Altres comunitats</u>	
B1. Cristians: comerciants	21%
B2. Musulmans: comerciants i agricultors (a Malabar)	19%

Notes:

(1) En aquest primer grup de la casta superior dels *Brahmins* també s'hi trobaven a l'època colonial els anomenats *Brahmins* Tamils, que havien estat enviats des de l'estat veí de Tamil Nadu -aleshores sota la Presidència de Madras, governada directament pels britànics-, per ocupar càrrecs polítics als regnats de Travancore i Cochin.

(2) Divisió que marca la línia d'"intocabilitat".

(3) Aquestes comunitats foren esclavitzades durant l'hegemonia brahmànica, en base a un criteri racial. Mentre les castes dominants es definien com a "aris" les castes inferiors eren separades racialment com a "dràvides" i aborígens.

Les comunitats no hindús tenien i tenen a Kerala un pes molt superior que al de la resta de l'Índia, degut als promptes contactes de la regió de Kerala amb altres pobles a través del comerç. Encara avui el pes conjunt de les comunitats cristianes i musulmanes a Kerala sobrepassen lleugerament el 40% -al 1991 el percentatge de població cristiana a Kerala era del 19,3% mentre que la musulmana era del 23,3%, mentre que pel conjunt de l'Índia aquestes xifres es situaven en el 2% i el 12% respectivament³⁷²-. Pel que fa referència a la població hindú la casta o grup de comunitats més destacable pel seu pes relatiu són els *Ezhaves*, que de fet foren els primers que s'organitzaren al voltant d'un moviment de protesta. Un tret característic de l'estructura de castes a Kerala era el funcionament del sistema matrilineal -que ha anat perdent importància amb el temps- en algunes comunitats -com es el cas dels *Nairs* i els *Ezhaves* de Cochin, consistent en que la línia hereditària passa a través de les dones³⁷³. De fet l'abolició d'aquest sistema i l'adopció del sistema patrilíneal fou una de les primeres demandes de la comunitat dels *Nairs*.

³⁷² GOI *Census of India 1991*.

³⁷³ Aquest sistema fou imposat pels *Namboodiris* per tal d'evitar la divisió de les seves pròpies terres. Considerant que l'estructura interna del grup funcionava a través de les *extended families* es preveia que amb el creixement demogràfic això conduiria a una creixent divisió de les propietats. Ho solucionaren a través de regular el sistema de casament dins de la seva casta, de forma que només el fill gran de les famílies podia

En definitiva, el sistema de castes s'havia construït a través de l'hegemonia brahmànica assentada sobre l'apropiació de l'excedent derivat de la terra -en base a una jerarquia entre els que treballaven i els que no treballaven- i sobre l'articulació d'un complex ordre simbòlic que donava el marc ideològic per a assegurar i legitimar la dominació que incorporava l'estructura social existent. El primer impacte que va desestabilitzar els sistema tradicional de castes fou el colonialisme i la introducció progressiva de les relacions de producció capitalista³⁷⁴. Ara l'objectiu de les forces colonials no era altre que l'explotació econòmica i el conseqüent drenatge de recursos locals per a la metròpoli. El seu acompliment va desestabilitzar l'organització econòmica i social existent ja que per una banda la nova forma d'apropiació de l'excedent requeria d'una nova superestructura política -el que debilitava el domini del sistema religiós- i per altra banda necessitava introduir canvis en la propietat de la terra i en la força de treball. La recaptació d'impostos en diners³⁷⁵ va conduir a reformes en la propietat de la terra com fou la confiscació de terres per part del regnat reunificat de Travancore als reis locals -ara l'Estat era propietari del 80% de les terres³⁷⁶- i la reforma de 1865 que reconeixia l'estatus de propietaris als cultivadors de les terres propietat de l'estat. L'establiment d'empreses capitalistes agrícoles -principalment plantacions- requeria de mà d'obra lliure que pogués treballar en aquestes terres, el que conduiria a l'emergència d'una classe de treballadors agrícoles -provinents principalment de la casta dels *Ezhaves*- i l'abolició de l'esclavatge al 1855.

A la vegada l'impacte colonial també comportà canvis en l'estructura tradicional amb el desenvolupament de l'educació en anglès -que malgrat beneficiar-se'n exclusivament els sectors de les castes altes, permeté a algunes comunitats més pobres accedir a l'ensenyament de la mà dels missioners cristians-, la diversificació de les activitats econòmiques -el que obria noves oportunitats econòmiques a la població- o l'expansió de les comunicacions i els transport -que trencava

casar-se. Això tingué un impacte sobre la les castes immediatament inferiors ja que s'establí que la resta de fills podien casar-se amb dones *Nairs*. Aquesta comunitat, d'acord amb les seves formes de casament, permetia a les dones casar-se amb més d'un home però tan elles com els fills dels diferents marits vivien en la família original. La dificultat de determinar la paternitat conduïa a els nens/es que naixien quedaven lligats a la línia de descendència de la mare, adoptant-se així el sistema matrilineal. D'aquesta forma l'hegemonia brahmànica i la seva salvaguarda tenia l'efecte no només de produir un estratificat ordre social sinó que també trencava l'estructura dels grups socials que havia existit durant molts segles". Font: Lemerchinier (1994), op. cit., p. 115.

³⁷⁴ L'estudi de Kurian, V.M. (1986) The caste class formation: case study of Kerala, sobre els efectes de l'impacte colonial en el trencament de l'estructura social hindú, mostra que l'emergència de l'estructura capitalista a Kerala va quedar reflectida en els següents factors: abolició de l'esclavatge i emergència del treball assalariat, privatització de la propietat, comercialització de l'agricultura, monetització de l'economia, revolució en el transport i les comunicacions, creixement de la infraestructura social i la industrialització -com la indústria de la fibra de coco a Allepei-.

³⁷⁵ Als estats de Travancore i Cochin funcionava el sistema *ryotwari* de recaptació d'impostos, basat en que els petits arrendataris han de pagar la renda de la terra directament a l'Estat que n'és el propietari.

³⁷⁶ En el cas de Cochin l'Estat només tenia en propietat el 40% de les terres, mentre que la resta eren propietat dels *jennies*. Font: Nossiter (1988) Marxist state governments in India, p. 46.

l'aïllament que caracteritzava a la societat tradicional-. Malgrat la diversificació econòmica i el debilitament de l'atribució econòmica segons la pertinença de casta, l'estructura interna d'organització dels grups socials tradicionals pràcticament no es va alterar, ja que les relacions de parentesc i afinitat que regulaven la vida d'aquestes comunitats no tenia l'origen en el camp econòmic -malgrat implicava a la vegada una determinada divisió del treball-. Per aquest motiu no es pot afirmar que les relacions de producció capitalistes destruïssin l'organització interna dels grups establerta d'acord a uns models culturals molt antics, ni es pot negar l'emergència d'una estructura de classes socials, i d'una nova classe mitja³⁷⁷. De fet pot parlar-se de l'existència d'una doble divisió social -castes i classes- però sense que una substitueixi a l'altre ja que "les línies de divisió d'aquestes no són idèntiques perquè les causes que les produeixen són diferents"³⁷⁸. La penetració capitalista durant l'època colonial i el desenvolupament de les noves relacions de producció a l'Índia independent han permès una certa mobilitat social encara que no han alterat radicalment la correlació casta-classe d'acord amb la distribució de la propietat de la terra i les oportunitats ocupacionals si comparem la situació al 1931 amb la del 1968³⁷⁹. L'estudi realitzat per Sivanandan al 1968 analitza el nivell de renda mensual segons la pertinença de casta, observant-se encara una associació entre casta i classe: més del 60% de les castes inferiors tenien uns ingressos mensuals inferiors a 50 Rs. mentre que quasi el 70% dels *Brahmins* disposaven d'una renda mensual que superava les 100 Rs³⁸⁰.

En aquest context de canvis econòmics, debilitament del sistema religiós i nous centres de poder polític que portava aparellat l'impacte colonial, apareixeren noves contradiccions que van fer trontollar encara més l'ordre tradicional. Però aquesta nova desestabilització del sistema tradicional sorgí de les pròpies estructures internes del sistema social -influenciat pels canvis econòmics- a través dels moviments de castes que encapçalaren protestes i mobilitzacions que s'iniciarien en l'àmbit religiós i que s'estendrien ràpidament cap a la incorporació de demandes d'accés a l'estatus social i al poder polític, demandes lligades als canvis que s'estaven succeint en l'estructura econòmica.

7.3.2. Moviments de casta

³⁷⁷ "Una de les característiques distintives de les noves classes i *strata* que es van constituir en els dies dels britànics és que provenien de totes les castes". Font: Namboodiripad (1984), Kerala society and politics, p. 102.

³⁷⁸ Lemercinier (1994), op. cit., p. 185.

³⁷⁹ Per a una explicació més detallada dels canvis en la relació casta-classe veure punt 8.4.3. Naturalesa i impacte del moviment sindical i associatiu, del present capítol.

³⁸⁰ Sivanandan, P. (1979) "Caste, class and economic opportunity in Kerala", Taula 10, p. 479.

El fet que en un primer moment els moviments de casta centressin les seves demandes en l'esfera religiosa mitjançant actuacions contra l'ordre simbòlic-religiós establert que dominava la societat tradicional, ha conduït a alguns autors a qualificar aquests moviments de casta com a moviments socioreligiosos. Però de fet la dimensió sociopolítica, malgrat aparèixer posteriorment, també va formar part dels objectius d'emancipació de les diferents comunitats. De fet les accions d'aquests moviments en el pla social i polític fou un pas més en la seva lluita contra la discriminació i la dominació que caracteritzava al sistema de castes. Així doncs aquí apareixia una característica comuna a tots els moviments de casta, el doble objectiu d'emancipació a nivell religiós i a nivell social. Com es veurà, els moviments de casta més destacats foren aquells sorgits de les castes més baixes -com es el cas dels *Ezhaves*-, però també apareixien moviments en les castes superiors -*Nairs* i *Namboodiris*-. Es clar que els objectius dels moviments foren diversos -que no divergents- però ambdós incloïen els dos elements esmentats. En el pla religiós per exemple mentre en el cas dels *Ezhaves* el principal objectiu consistia en eliminar tots aquells símbols religiosos que perpetuaven el sistema jeràrquic, en el cas de les castes altes les actuacions es dirigiren a reformar l'organització interna i els rituals de les pròpies castes per així poder tenir cabuda en la nova societat que emergia.

Una segona característica comuna als moviments de casta molt relacionada amb l'anterior és la forta referència d'aquests a l'ordre simbòlic de la realitat social, ordre que era considerat com a element primordial a desafiar i susceptible de ser trencat. Sens dubte és raonable que en una societat que estava marcada ideològicament per la producció de símbols de desigualtat, oposició i dominació entre diferents grups, fossin aquests els primers elements que es desafiessin ja que, com s'ha vist, malgrat ser un ordre simbòlic amb aspectes imaginaris -com el "poder imaginari" entre grups dominants i oprimits- legitimava i sustentava ideològicament l'ordre social. A més, un altre factor a considerar és que en el moment en que començaren a néixer els moviments de casta -segona meitat del segle XIX i principis del segle XX- no existien altres elements ideològics on vincular les seves reivindicacions, com exposa Mathew:

"Quan els recursos de l'Estat i la societat no són accessibles als membres d'una comunitat determinada perquè en són discriminats, i això es sustenta sobre una base imputada o atribuïda, la única forma de superar aquesta discriminació pot ser el col·lectivisme primordial. Es a dir, l'estructura de la privació determina la base de la inconformitat i la protesta col·lectiva"³⁸¹.

³⁸¹ Mathew G. (1989) Communal road to a secular Kerala, p. 209.

Això lliga a un tercer element a tenir en compte quan es fa referència als moviments de casta, i és que tots ells van ser moviments de casta i no de classe. El factor mobilitzador sobre el que funcionaven era la solidaritat de casta. En el cas de les castes baixes aquesta solidaritat dins de cada grup estava relacionada amb les normes de pol.lució i proximitat i en les castes altes en la respectiva organització interna de cada comunitat. Es cert que quan les demandes dels moviments avançar cap al pla sociopolític la principal beneficiària -especialment en el cas de les castes inferiors- esdevindria l'emergent classe mitja -educada i amb noves oportunitats ocupacionals-. Però malgrat els beneficis quedaven limitats a una minoria, les millores obtingudes "eren portadores d'un valor simbòlic per tota la casta"³⁸². Fins i tot en aquells casos en que va existir una aliança entre les elits de classe mitja dels moviments de casta en algunes demandes polítiques mai es va donar un trencament dins del moviment cap a postures d'organització en línia de classe, sinó que més aviat van existir trencaments entre les aliances formades. Malgrat això, a mesura que s'avança en les posicions d'estatus i poder per part d'alguns sectors dels moviments de casta foren apareixent *cleavages* dins del moviment segons les diferències de classe. Però això no es feu visible fins a mitjans dels segle XX quan aquelles diferències esdevingueren en diferents associacions polítiques i en moviments sindicals, diluint-se considerablement els lligams de casta encara que no desapareixent totalment.

Es important tenir en compte un altre tret comú a aquests moviments en part ja esmentat: els moviments de casta van ser liderats per l'emergent classe mitja, de diferents comunitats, que començava a aparèixer fruit dels canvis que va introduir la penetració capitalista i les millores en l'educació afavorides primer pels missioners cristians i després pel govern dels estats de Travancore i Cochin. Cal fer referència a la influència dels missioners cristians a Kerala -tant jesuïtes com protestants- en el desenvolupament de serveis institucionals a les diferents comunitats. Malgrat les seves posicions enfront al casteisme variaven segons la missió, va existir en totes elles el compromís de desenvolupar institucions educacionals i centres d'assistència als més pobres³⁸³. Sense negar la voluntat de proselitisme de les diferents missions cal reconèixer els beneficis que aquestes comportaren especialment a la població de les comunitats més pobres. Com s'ha esmentat, en el cas del moviments de les castes més pobres, a la vegada és cert que la majoria dels resultats obtinguts beneficiarien a unes minories, amb pocs canvis substantius pel conjunt de la comunitat. Malgrat això les actuacions dels moviments de casta tingueren un impacte positiu en els membres de les castes que no formaven part de l'elit beneficiada ja que començava a imprimir-se una consciència de la desigualtat i dominació a les que estaven sotmesos.

³⁸² Lemercinier (1994), op. cit., p. 189.

³⁸³ Zacharia, S. (1994) "On what, why and how of missionary interface in Kerala", p. 8.

L'últim element a destacar és la consideració, per part dels moviments de castes, de l'Estat com a una de les poques vies per avançar econòmic i socialment³⁸⁴. Les encara dèbils possibilitats que oferien els canvis econòmics per a la mobilitat ocupacional i el fort arrelament de la consciència de casta, feia esdevenir l'Estat com el principal agent a qui adreçar les demandes sociopolítiques. En ell es van dipositar les primeres peticions per l'avanç en l'estatus social i polític de les diferents comunitats, ja que objectivament era l'agent últim que podia atendre formalment les demandes i representava els primer pas en el canvi formal i legal de les discriminacions que imposava l'ordre social. De fet moviments d'altres comunitats -diferents de les hindús-, com fou el cas dels cristians, s'uniren repetidament a les demandes per la millora de l'estatus social.

Bàsicament els moviments socials que sorgiren a la segona meitat del segle XIX poden dividir-se en tres grans grups: i) moviments de castes baixes (i intocables) amb el primer objectiu d'eliminar els símbols de les diferències socials; ii) organitzacions de castes altes que buscaven la transformació en les relacions familiars; iii) moviments d'altres comunitats religioses -cristians i musulmans- amb demandes d'eliminació de les discriminacions en l'exercici públic. Aquests diferents moviments aviat conformaren aliances principalment en les demandes al govern per una major igualtat en el llocs de treball públics i en la representació política. En l'esfera religiosa la diferent situació de les castes altes o de les comunitats no hindús en relació amb les castes baixes conduí a que els diferents grups actuessin independentment. A continuació s'exposa el moviment de la casta dels *Ezhaves* i la dels *Nairs*, per posteriorment analitzar les demandes conjuntes realitzades per les diferents comunitats en el pla sociopolític.

7.3.2.1. Moviment social dels *Ezhaves*: *SNDP Yogam*

No pot abraçar-se la ideologia i les accions del moviment social dels *Ezhaves* (MSE) sense fer referència al seu carismàtic fundador Sree Narayana Guru, un home profundament religiós que a través de la filosofia del Sankara cercava la igualtat entre els homes utilitzant el coneixement com a principal arma. La seva coneguda frase de "una casta, una religió, un Déu" no pretenia sinó l'alliberament de les discriminacions entre els individus de diferents castes. Cal dir que fou Sree Narayana Guru l'inspirador de la resta de moviments que van sorgir posteriorment als dels *Ezhaves*, influència que no es va limitar a les castes baixes³⁸⁵ sinó també a les organitzacions de les castes altes hindús. La innovació social conduïda per Sree Narayana Guru fou la importància de l'educació

³⁸⁴ Lemercinier (1994), op. cit., p. 188.

³⁸⁵ Cal destacar la creació del *Sadhujana Paripalana Sangham* al 1907 per Ayyankali en la casta dels *Pulayes* (antics esclaus) i el *Vala Samudaya Parishkarim Sabha* al 1910 de la casta dels pescadors (formada per nombroses *jatis*). Font: Lemercinier (1994), op. cit., pp. 194 i ss.

com a instrument per a alliberar als *Ezhaves* dels "dimonis, la ignorància i la superstició"³⁸⁶, elements que els impediïen no només ser conscients de la situació d'opressió en la que es trobaven sinó també de salvar les discriminacions que practicaven entre ells mateixos.

El primer i més important element religiós que s'utilitzà per trencar amb l'ordre jeràrquic fou lluitar contra la prohibició d'entrada als temples a les castes baixes. El significat social d'aquesta prohibició quedava reflectida en el domini dels *Brahmins* i era un element central en la discriminació de castes. Això fou acompanyat de la pràctica de la "sanscritització"³⁸⁷ observable en el canvi en la forma de vestir, l'adopció de noms o la decoració de les cases dels *Ezhaves*. Malgrat això s'hagi definit com una contradicció en la mesura que les castes baixes estaven defensant allò que criticaven -les costums tradicionals i diferenciadores entre castes- cal considerar la sanscritització no tant com un procés simplement mimètic sinó com un "atac al monopoli dels grups de referència en l'ús dels béns i serveis econòmics, educacionals, polítics i religiosos"³⁸⁸. A la vegada el MSE es rebel·là contra les pràctiques diàries en les relacions socials que mantenien l'ordre jeràrquic com l'ús de vies públiques -que tenien prohibit per les normes de pol·lució-, l'incompliment de les regles de mantenir determinades distàncies entre castes -la no proximitat també per raons de pol·lució-, el manteniment de relacions comensals amb castes més baixes que els *Ezhaves* -el que tenien prohibit ja que les normes d'impuresa impediïen compartir el mateix menjar entre dues castes diferents- o la petició al govern al 1869 per tal que els *Ezhaves* poguessin gaudir dels mateixos drets que aquells convertits al cristianisme -principalment que les dones *Ezhaves* poguessin tapar-se la part superior del cos-. Moltes d'aquestes actuacions i peticions no foren concedides immediatament des dels òrgans de govern -l'entrada lliure als temples no s'aprova fins al 1936- però començaven a desestabilitzar l'ordre establert a la vegada que donava orgull i autoestima de grup als *Ezhaves* que havien sofert fortes discriminacions i degradacions.

Aquestes demandes i actuacions dels *Ezhaves* anirien progressivament complementant-se amb aquelles altres de caire més sociopolític que prendrien definitivament forma amb el naixement del *Sree Narayana Dharma Paripala* (SNDP) al 1903. Aquestes demandes poden resumir-se en³⁸⁹: i) admissió dels nens/es a les escoles públiques; ii) dret a ser reclutat pels serveis públiques; iii) dret de representació als òrgans polítics; iv) dret a utilitzar les carreteres públiques, temples i altres llocs. Pot observar-se doncs com l'actuació del MSE no es va limitar a l'esfera socioreligiosa sinó que

³⁸⁶ Ramakrishnan Nair R., op. cit., p. 16.

³⁸⁷ Terme adoptat originalment pel sociòleg Srinivas que significa un comportament imitatiu per part de les castes baixes dels costums i estils de vida de les castes superiors com a forma d'avançar en l'estatus social.

³⁸⁸ Rao, M.S.A. (1979), op. cit., p. 249.

³⁸⁹ Nag M. (1989) "Political awareness...", p. 419.

progressivament les demandes van anar introduint-se en el camp polític, com fou l'entrega del *Malayali Memorial* a les autoritats públiques al 1891 pels representants no només dels *Ezhaves* sinó també dels *Nairs*, cristians i musulmans. En aquest cas i en altres demandes que analitzarem posteriorment fou l'elit dels *Ezhaves* els que promovien aquestes actuacions. La nova classe mitja que havia sorgit degut a les noves oportunitats econòmiques i educacionals va veure clarament com les discriminacions de que eren objecte en el pla sociopolític per motiu de casta era un fre a l'avanç en l'estatus social i en el control del poder polític. L'evolució del MSE des d'un lideratge clarament religiós cap una creixent secularització del moviment feu aparèixer diferents tendències - conservadores i radicals- dins els *SNDP Yogam* i importants escissions dins el moviment. Malgrat tot però la força i el creixement del MSE³⁹⁰ fou important en la mesura que "presentava els problemes existents en la macrodimensió de la societat"³⁹¹ trencant amb l'aïllament que representava la vida social dins petites comunitats endogàmiques, el que sens dubte era el primer element pel canvi en la consciència social.

7.3.2.2. Moviment dels *Nairs*: *Nair Social Service*

La casta hindú dels *Nairs* també s'apuntà al procés reformador encara que no pot dir-se que el moviment que els representava tingués un origen estrictament religiós. La posició dels *Nairs* dins l'estructura de castes no requeria emprendre mesures per eliminar les pràctiques de pol·lució restrictives i discriminatòries, sinó que la seva principal preocupació era la recuperació de la posició econòmica i política que havien anat perdent degut a l'arribada dels britànics -molts *Nairs* desenvolupaven tasques militars i administratives-. Malgrat tot, les seves demandes no es van mantenir totalment al marge de l'organització del sistema de castes, ja que les pràctiques i rituals interns d'aquesta comunitat els impedia avançar en l'escala social. Els canvis econòmics que va dur la penetració capitalista no els va beneficiar ja que l'organització interna dels *Nairs* -basat en el sistema matrilineal- els impedia accedir als recursos necessaris per fer front a les noves oportunitats econòmiques, ja que el sistema hereditari dificultava la divisió de la propietat i l'emancipació econòmica. Aquests consideraven als cristians els principals competidors, que al no estar lligats a un sistema hereditari tan rígid, els permetia anar ocupant posicions en les activitats comercials. A la vegada les elevades despeses dels rituals d'aquesta comunitat -especialment els casaments, a l'igual que els *Ezhaves*- significava un important drenatge de recursos que no podia ser canalitzat cap a activitats productives. Amb la creació del *Nair Social Service* (NSS) al 1915 es formalitzaren les

³⁹⁰ Al 1927 el *SNDP Yogam* es va reorganitzar com una organització de masses amb branques locals i comitès regionals. Font: Thomas Isaac i Tharakan (1985) "Sree Narayana Movement...", p. 12.

³⁹¹ Lemercinier (1994), op. cit., p. 204.

demandes de reforma de la organització interna d'aquesta comunitat a través de l'eliminació de les pràctiques ortodoxes que seguien.

Juntament amb aquesta reorganització interna, l'elit que liderava el NSS estava disposada a trencar definitivament la dependència històrica que els lligava als *Namboodiris*. Malgrat aquests dos elements només implicaven canvis en la interpretació del sistema de castes, el NSS es va unir a la corrent modernitzadora-liberal dominant contra les normes de pol·lució i a favor d'una major igualtat.

A nivell sociopolític les demandes dels *Nairs* intentaven mantenir la posició de poder econòmic i polític que havien gaudit en la societat tradicional. En termes d'educació i llocs públics aquests foren els principals beneficiaris. Mentre a les escoles públiques establertes pel govern els fills/es dels *Nairs* tenien una acceptació automàtica, en la funció pública la seva sort no fou la mateixa ja que entraren en l'administració però a llocs baixos. Aquest fou el motiu que els *Nairs* també signessin el *Malayali Memorial*. Les demandes dels *Nairs*, a diferència dels *Ezhaves*, intentaven conservar l'antic poder que els havia atorgat la seva posició en l'estructura de castes a través d'adaptar-se als canvis que la nova situació econòmica i política oferia. Els efectes de les seves actuacions però, a l'igual que en el cas del MSE, implicaven un pas més en l'erosió de l'ordre social existent.

7.3.3. Les demandes conjuntes de diferents comunitats

A finals del segle XIX i principis del segle XX es donaren importants mobilitzacions i actuacions per part dels principals moviments de casta i comunitats religioses no hindús en el camp sociopolític, principalment adreçades al govern de l'estat de Travancore a favor d'una quota justa en la participació en el servei civil públic i en la representació política. Eren demandes liderades principalment per la nova classe mitja emergent de les diferents comunitats que veien impedides les seves aspiracions socials per l'ordre sociopolític dominant. Malgrat s'han qualificat algunes d'aquestes actuacions conjuntes per part de les elits dels moviments de castes -com en el cas del *Malayali Memorial*- amb un contingut de classe³⁹² això no sembla massa oportú, ja que com podria veure's les aliances que es conformen en diferents ocasions són seguides de conflictes d'interessos entre les diferents comunitats.

³⁹² Prabhash, J. (1994) "Malayali Memorial...", p. 11.

El primer debut polític conjunt de diferents comunitats fou l'entrega del *Malayali Memorial*³⁹³ a les autoritats polítiques signat per més de 10.000 nadius de Travancore representant principalment als *Ezhaves*, *Nairs* i siris cristians³⁹⁴. La petició tenia la seva arrel en la creixent influència que tenien els *Brahmins* tàmils³⁹⁵ -"Brahmins estrangers"- en l'administració de l'Estat, demanant una burocràcia representativa a través de l'assignació de quotes més justes en l'accés als llocs públics entre les diferents comunitats. En un primer moment les autoritats polítiques van considerar la petició insultant -reacció ajudada per la contramemòria presentada pels *Brahmins* tàmils- fins que les diferents mobilitzacions van conduir a les autoritats a comprometre's en la resolució del conflicte. La qüestió va quedar sense resoldre i no fou fins a mitjans dels anys trenta que s'acceptarien les demandes. Els principals motius de l'aliança entre les diferents comunitats eren les majors expectatives d'èxit si la petició es presentava conjuntament i l'existència d'un enemic comú que perjudicava a tots per igual. Però la unió es va trencar quan els *Ezhaves* i siris cristians es van adonar que els canvis adoptats beneficiaven principalment als *Nairs* en detriment de la resta, el que comportà que la següent demanda sobre la reforma legislativa al 1932 es presentessin peticions per separat.

Els moviments de les castes inferiors -liderades pel MSE- en la seva lluita per eliminar les pràctiques de pol.lució i pels drets civils en general va fer unir a aquests moviments amb les comunitats dels cristians i musulmans en la creació de la Lliga de Drets Civils al 1919 pels greuges que patien aquestes comunitats en l'ocupació de llocs públics. La no concessió de les demandes contingudes al *Malayali Memorial* i la creixent enemistat amb els *Nairs* -amb enfrontaments importants entre aquests i els *Ezhaves* al 1903- estimulà la creació de la Lliga. Fou al 1922 quan s'eliminà legalment la prohibició discriminatòria de les *avarnas*³⁹⁶ i comunitats no hindús en l'accés a llocs públics. Fou també aquesta Lliga la que encapçalà la lluita per l'"entrada al temple" -de Vaikom-, no sent fins al 1937 que s'aprovà l'entrada lliure als temples a tots els ciutadans, qualsevol que fos la seva casta.

³⁹³ L'estat de Travancore preveia la possibilitat que els seus súbdits fessin peticions al Maharaja sota la forma de memòries que tenien una naturalesa de "súplica".

³⁹⁴ Segons Ramakrishnan Nair el recolzament dels cristians (i els musulmans) a les castes més baixes pot explicar-se per dos motius: aquests no eren tractats com a iguals per part de les castes altes i perquè els cristians no lluitaven per l'estatus social -definit principalment per l'eliminació de les pràctiques de pol.lució i les demandes d'igualtat social- que quedaven limitades als hindús, sinó pel poder polític, i aquestes lluites sovint s'entrellaçaven. Font: Ramakrishnan Nair R., op. cit., p. 11.

³⁹⁵ *Brahmins* de la regió tàmil veïna -sota la Presidència de Madras- enviats pels britànics a l'estat de Travancore per la desconfiança que havia generat la revolta de Velu Tampi. Aquest era un guerrer que organitzà una revolta popular contra el malbaratament i la ineficiència que havien mostrat els ministres del rei, qui es va veure obligat a expulsar-los del govern i incorporar a nous ministres -entre ells Velu Tampi-. Font: Menon S. (1994), op. cit., p. 276.

³⁹⁶ Literalment significa "fora de casta" -formada principalment pels intocables- però que s'hi fa referència com al grup de les castes inferiors més pobres, com els *Ezhaves* o *Pulayes* en el cas de Kerala.

No fou fins als anys trenta que es concediren importants peticions en l'esfera sociopolítica. El Moviment Abstencionista dels anys trenta -abstenció de votar a les eleccions de 1933- liderats pel MSE i secundat per cristians i musulmans reivindicava altre cop -aquesta vegada amb agitacions polítiques considerables- una burocràcia i una legislatura representativa degut a les discriminacions sofertes per aquelles comunitats. Finalment es succeïren reformes com l'aprovació de normes per accedir a llocs públics (1935), la reserva d'aquests per les comunitats endarrerides i l'acceptació de representació política de diferents comunitats (1937)³⁹⁷.

Pot observar-se doncs com els diferents moviments de castes i de comunitats no hindús intentaven recol·locar-se en el nou context socioeconòmic i polític sorgit de l'impacte colonial. Ja fos en l'aspecte religiós o polític les demandes dels diferents grups van iniciar el debilitament de l'ordre social existent configurat al voltant de l'estructura de castes. Cal analitzar però en més detall quins efectes tingueren aquestes mobilitzacions en l'erosió de la societat tradicional així com la seva influència en la preparació del terreny per a l'emergència de nous moviments socials i polítics en base a la nova estructura de classes que emergia paral·lelament a l'encara existent societat de castes, així com els conflictes que es van generar.

7.3.4. Impacte sobre l'organització social i conseqüències

L'actuació dels diferents moviments de castes en el pla socioreligiós i sociopolític es van sobreposar en diferents moments, però es pot observar una evolució des de postures que reivindicaven l'eliminació de pràctiques religioses discriminatòries -encapçalades per líders religiosos- cap a posicions que demandaven millores en la distribució del poder polític i l'accés a les oportunitats econòmiques liderats per la classe mitja educada de les diferents comunitats. L'impacte principal d'aquests moviments fou "el trencament del sistema simbòlic precedent, que jugava un important paper en la reproducció de les relacions de producció, però també oferia a la nova classe mitja els mitjans per la millora social i per l'efectiva acció política"³⁹⁸. Però com s'ha esmentat això no significà que aquests moviments s'articulessin en un context de "classes" ja que la principal relació entre les classes mitges dels diferents moviments fou generalment conflictiva, encara que puntualment es formessin aliances sociopolítiques.

³⁹⁷ Ramakrishnan Nair, R., op. cit., p. 26.

³⁹⁸ Lemercinier (1994), op. cit., pp. 229-230.

Així doncs, poden definir-se dos efectes paral·lels que van resultar d'aquests primers moviments de diferents comunitats. Mentre el desenvolupament d'aquests moviments va comportar un enfortiment de la "identitat de casta", l'emergència de la nova classe mitja generava fractures dins aquests moviments de casta davant unes majoritàries seccions pobres. El primer element era fruit de la creació dels propis moviments ja que la generació d'una identitat comuna i d'una acció col·lectiva conjunta tenia lloc en el context de casta. Això es va posar clarament de manifest quan en el moment àlgid del moviment nacionalista -on les diferents comunitats semblaven comulgar davant els principis de nacionalisme i socialisme- es va veure la impossibilitat d'unir els diferents moviments de casta -i els seus líders- en un front polític comú. D'aquesta forma, en el moment de la transferència de poder dels britànics al 1947 als líders del moviment nacionalista del *Travancore State Congress*, es va haver de crear paral·lelament un comitè on les diferents comunitats hi tinguessin representació³⁹⁹. D'aquesta forma la dinàmica dels moviments de casta conduïrien al desenvolupament de "blocs ètnics políticament articulats"⁴⁰⁰ ja que el principal conflicte s'esdevenia entre castes. De fet, com es veurà posteriorment al referir-nos al procés de formació del sistema de partits polítics aquests blocs representants de diferents comunitats anirien agafant posicions en diferents partits o formant el seus partits propis. De fet ha estat l'evolució que han patit els moviments de casta que ha conduït a afirmar a Namboodiripad que mentre aquests en un primer moment representaven la lluita antifeudal de les masses de cultivadors, després les organitzacions de casta no feren més que consolidar el separatisme de castes i dividir a la pagesia⁴⁰¹. La paradoxa és que la continuïtat en l'arrelament al sentiment de casta es segueix donant en les "castes endarrerides" (*backward castes*) degut als beneficis que comporta estar qualificat com a tal per la reserva en l'ocupació pública i en la representació política que ofereix la Constitució. Es com si es revertís la situació d'igualtat per la que tant es va lluitar i de fet encara es lluita. Mentre les demandes d'igualtat social -eliminació de pràctiques de pol·lució, accés igualitari a l'ensenyament,...- han conduït a millores per algunes seccions de les comunitats més pobres en nivells d'educació, renda i ocupació, segueix existint una reivindicació dels caràcter de casta "endarrerida" per les oportunitats polítiques i econòmiques que això ofereix. És el que s'ha qualificat com a conflicte o "competència entre les demandes d'estatus [econòmic] i de poder [polític]"⁴⁰² en la mesura que, mentre l'avanç en l'estatus

³⁹⁹ En aquest comitè hi estava representat el NSS, el *SNDP Yogam*, la *Muslim League* i una federació de castes inferiors entre d'altres associacions. Font: Ramakrishnan Nair, R., op. cit., pp. 27-28.

⁴⁰⁰ Font: Rao, M.S.A. (1979), op. cit., p. 255. L'autor entén diferents bases d'ètnicitat: tribu, raça, casta o llenguatge. En el cas de Kerala però la conformació de blocs ètnics està lligat a la casta.

⁴⁰¹ Namboodiripad (1952) *The national question in Kerala*, obtingut a Rudolph i Rudolph (1967) *The modernity of tradition*, p. 72. Pot veure's com Namboodiripad identifica les organitzacions de casta com a organitzacions de classe. Malgrat certament les organitzacions de casta actuessin conjuntament contra les estructures feudals, les característiques i accions de les mateixes no sembla indicar que es pugui parlar de les organitzacions de casta com a organitzacions de classe.

⁴⁰² Ramakrishnan Nair, R., op. cit.

socials (milliores educacionals, justícia social,...) ha comportat una certa identificació entre diferents castes i moviments per a la seva consecució, l'objectiu de milliores en l'escala de poder -obtenció de reserva d'escons i llocs públics- ha obligat a la separació entre castes. Han estat molt debatuts els efectes de la reserva de llocs públics i de representació política que fa la Constitució a les comunitats endarrerides⁴⁰³ en l'enfortiment de la identitat i sentiment de casta⁴⁰⁴. El que és clar és que no es pot negar l'impacte polític observable tant en l'explotació de les lleialtats de casta i comunitats com en la seva representació en diferents partits polítics. Posteriorment es veurà com s'ha desenvolupat la relació casta-política a Kerala, però pel que aquí interessa destacar és que els moviments de casta van tenir paradoxalment l'efecte d'aprofundir en la "consciència de casta". Com hem vist això ha estat resultat d'uns moviments socials -moviments amb identitat de casta- que han hagut de lluitar sota la forma en que es produïen les respectives discriminacions -en base a l'atribució a una determinada casta-. Malgrat aquest enfortiment de la identitat de casta i del caràcter confessional en el procés de millora social de les castes més baixes, s'ha afirmat que malgrat l'estructura en que es desenvolupava aquesta lluita pels drets civils i polítics podia ser confessional el procés en canvi era secular, de forma que naixia un nou paradigma en aquest procés: "les forces seculares es mantenien darrera de les comunitats en aquesta competència i el seu objectiu era augmentar les institucions seculares perquè l'estatus i el poder passaven de les categories atribuïdes religioses a les categories seculares de consecució i racionalitat"⁴⁰⁵. D'aquesta forma, com podrà veure's, han pogut coexistir dues identitats, la de casta i la de classe.

L'altre aspecte esmentat fa referència a l'impacte de la nova classe mitja en les relacions amb altres classes dins els moviments de castes. Això és especialment significatiu en els moviments de les castes més baixes on l'incipient aparició de diferències de classe dins el mateix moviment de castes -liderat per la classe mitja educada- feia difícil que els seus líders poguessin representar legítimament les aspiracions dels més pobres ja que les seves demandes anaven per unes altres vies. Així, pot afirmar-se que "mentre l'obertura dels temples marcava el final del període religiós en els moviments socials, també obria la via, fins i tot més específicament que abans, per a la seva utilització per part de les classes mitges"⁴⁰⁶. Això s'observà clarament en el cas dels moviments dels *Ezhaves*, on dues tendències clarament diferenciades apareixeren dins el moviment a finals dels

⁴⁰³ Sota els epígrafs de "*Scheduled Caste*" i "*Scheduled Tribes*" (SC/ST). Veure Capítol 5. L'estructura social hindú.

⁴⁰⁴ A nivell constitucional/formal l'estratificació de castes s'ha homogeneïtzat enormement amb el tractament polític que es dona a les SC i ST a nivell de l'Índia en conjunt, podent-se definir tres grans estrats -des d'una òptica més política que econòmica-: les castes altes formades pels *Brahmins* en un extrem, l'altre gran sector de castes més pobres agrupats conjuntament sense diferències de les SC i ST i una gran franja intermèdia que podria definir-se com "castes intermèdies".

⁴⁰⁵ Mathew, G. (1989) *Communal road to a secular Kerala*, p. 198.

⁴⁰⁶ Lemercinier (1994), op. cit., p. 229.

anys trenta. El sector més conservador va demanar canvis en la política desenvolupada pel *SNDP Yogam* considerada com a massa radical, especialment el sector conservador pretenia eliminar el patronatge al moviment nacionalista i de treballadors així com la no participació en les accions antigovernamentals⁴⁰⁷. Aquesta postura de no-confrontació amb les autoritats per part dels *Ezhaves* més conservadors comportà fortes tensions amb les seccions més radicals dins el moviment. Sens dubte això mostrava com començaven a cristal·litzar les diferències de classe dins la mateixa casta, i la necessitat de buscar noves arenes on les classes més pobres poguessin articular les seves demandes. La formació de classes dins una mateixa casta ha estat observada per Aiyappan en un estudi realitzat en un poble de Kerala quan afirma que "la consolidació horitzontal de casta... és un procés en curs, però una tendència que trenca cada casta verticalment i la debilita també està present en l'actual procés de desenvolupament"⁴⁰⁸.

Aquestes dues tendències, aparentment contradictòries, que sorgiren dels moviments de castes trobaren la seva acomodació en la nova estructura sociopolítica un cop format l'estat de Kerala al 1956, quedant reflectit en una atomització de partits polítics -amb les respectives influències de les diferents comunitats- i en l'emergència de moviments agraris i sindicats organitzats principalment pel CPI(M). Malgrat els moviments de casta beneficiaren en gran mesura a la nova classe mitja els beneficis, per a la resta dels membres de les diferents castes no foren nuls -especialment en el camp de l'alfabetització-. Però el que és més destacable de l'herència dels moviments de castes no és només les esquerdes que provocaren en l'ordre social tradicional sinó en el desenvolupament d'una consciència social i política que assentaria els fonaments per les posteriors mobilitzacions de les capes més pobres de la població, reivindicant els seus drets a través de l'acció col·lectiva. És interessant remarcar l'aportació de Gusfield quan, desafiant la teoria linear del canvi social, afirma que "les estructures tradicionals poden aportar habilitats, i els valors tradicionals poden oferir fonts de legitimació que són capaces de ser utilitzades en la recerca de nous objectius i en nous processos"⁴⁰⁹, de forma que una institució que pertany al sistema tradicional com la és la casta ha estat un vehicle per endegar inicialment el canvi social i transformar la realitat social. Cal deixar clar que a l'igual que la identitat de casta pot ser un factor de canvi, com el cas aquí exposat, no elimina la possibilitat que aquesta actuï oposant-se al canvi, defensant el *status quo*.

7.4. ORGANITZACIÓ I MOBILITZACIÓ DE TREBALLADORS I CAMPEROLS

⁴⁰⁷ Thomas Isaac i Tharakan (1985), op. cit., p. 26-27.

⁴⁰⁸ Aiyappan, A. (1965) Social revolution in a Kerala village, obtingut a Rudolph i Rudolph (1967) The modernity of tradition, p. 76.

⁴⁰⁹ Gusfield, J.R. (1966) "Tradition and modernity: misplaced polarities in the study of social change", p. 355.

7.4.1. Condicions per a l'emergència del proletariat rural

Per entendre el veritable caràcter de les mobilitzacions dels treballadors que va marcar el desenvolupament social de Kerala cal fer referència a la seva naturalesa rural i a les condicions històriques, econòmiques i socials que van facilitar la seva emergència. El principal element que va permetre la possibilitat de l'organització de treballadors fou la penetració capitalista a Kerala caracteritzada tant per la ràpida proletarització de la població com pels importants vincles entre les activitats agrícoles i industrials -la "transformació rural capitalista"⁴¹⁰-. Les característiques ecològiques de Kerala va afavorir el ràpid creixement de les plantacions i els desenvolupament d'activitats associades al mínim processament de recursos naturals sota les ordres del capital mercantil colonial. Les noves activitats que es desenvoluparen poden definir-se com a formes inferiors de capitalisme degut a les relacions socials de producció que lligaven capitalistes i treballadors, a l'igual que per la naturalesa "incompleta" de la proletarització⁴¹¹ degut a la compaginació de treball assalariat i treball propi o treball domèstic no remunerat. D'aquesta forma el sorgiment del proletariat rural anava des d'aquells treballadors ocupats en activitats capitalistes a gran escala -plantacions, indústria de fibra de coco o indústria del cotó- fins als treballadors dedicats a la petita indústria i a les activitats artesanals. El ràpid creixement del proletariat rural va ser manifest a Travancore, on el nombre de treballadors en el sector organitzat es triplicà entre 1911 i 1921 -principalment degut a l'expansió de les plantacions- i a l'establiment de noves indústries processadores de primeres matèries: en concret, les noves empreses processadores d'anacard a gran escala, que ocupaven 237 treballadors al 1921 va passar a més de 8.000 al 1931⁴¹². A la vegada la forma que adoptà la penetració capitalista a Kerala comportava que els vincles que s'establien entre les diferents activitats econòmiques predominantment de caire rural fos fonamental per a la mobilització dels treballadors rurals. Així a més del ja esmentat procés creixent de proletarització agrícola, les noves activitats rurals que es desenvolupaven en l'economia colonial va promoure l'ocupació laboral en activitats rurals i una considerable diversificació ocupacional. El caràcter de caire més rural que industrial de les activitats econòmiques fruit del desenvolupament capitalista en una societat predominantment agrícola on el principal objectiu de l'activitat econòmica sota el capital mercantil colonial no era altre que facilitar l'acumulació capitalista a la metròpoli, va promoure el desenvolupament d'activitats centrades en el mínim processament de primeres matèries marcades pel seu caràcter rural i per unes relacions de producció capitalistes poc desenvolupades. Aquesta economia rural es posa de manifest actualment quan s'observa la classificació de la

⁴¹⁰ Kannan, K.P. (1988) Of rural proletarian struggles..., p. 87.

⁴¹¹ *Ibid.*, pp. 10 i ss.

⁴¹² Kannan (1988), *op. cit.*, p. 59 i ss.

població ocupada al 1991, indicant el fort pes de la força de treball en l'agricultura (50%) encara que al considerar la població ocupada rural la proporció arriba al 75%⁴¹³ (Taula 7.1.).

Taula 7.1. Distribució de la població ocupada a Kerala, 1991 (%)

Cultivadors	13,1
Treballadors agrícoles	28,2
Pesca, ramaderia i silvicultura	9,6
Mineria	0,8
Manufactura (domèstica)	3,7
Manufactura (altres)	12,2
Construcció	3,0
Comerç	11,0
Transport i comunicacions	5,0
Altres serveis	13,4
Total	100

Font: GOI *Census of India 1991*

Un altre element que va afavorir l'organització dels treballadors fou un moviment nacionalista liderat per dirigents polítics d'esqueres que no només van protagonitzar una lluita anticolonial sinó també antifeudal⁴¹⁴. Aquests líders polítics estaven agrupats sota el *Congress Socialist Party* (CSP) -partit integrant del INC-, però els seus membres més radicals s'escindirien al 1939 per formar el *Communist Party of India* (CPI). La lluita per la independència política va coincidir amb les primeres mobilitzacions de treballadors rurals -agrícoles i no-agrícoles- sota l'organització i tutela del CSP primer i del CPI després. De fet tot el moviment sindical no pot explicar-se sense la influència dels partits d'esqueres, especialment del CPI(M) -escindit del CPI al 1964- que va saber articular i organitzar les reivindicacions dels sectors més pobres de la població de Kerala -treballadors agrícoles i sectors de treballadors rurals-, dissenyant d'aquesta forma un programa d'acció que s'adreçava amb èxit a una societat bàsicament rural. Aquesta capacitat organitzativa del CPI queda reflectida en l'existència al 1959-60 de 1650 sindicats -amb 320.000 membres- dels quals el 80% estaven sota control del CPI⁴¹⁵. Com es veurà a l'analitzar en més detall el CPI(M) de Kerala destaca la diferència en l'èxit mobilitzador d'aquest -dirigit a les majoritàries classes pobres rurals i incorporant membres d'aquests sectors a les seves files- respecte a la dificultat que el CPI(M) a

⁴¹³ Kannan defineix "rural" com el "marc en que un tipus de treball és ocupat", el que és especialment adequat a Kerala i a moltes societats agrícoles on el capitalisme s'ha desenvolupat sota formes colonials. D'aquesta forma l'autor intenta separar el concepte de treballador rural del concepte de treballador assalariat modern associat exclusivament al context urbà, com ha exposat Mintz. Font: Kannan (1988), op. cit., p. 2.

⁴¹⁴ Els orígens del moviment democràtic nacional cal buscar-los no només en la classe camperola sinó que també comptava amb la presència de les classes mitges "il-lustrades" que havien liderat els moviments de casta i de les també "il-lustrades" classes governants. Font: Namboodiripad (1984) *Kerala society and politics*, p. 105.

⁴¹⁵ Tres anys abans (1956-57) el nombre de sindicats era 800 i els afiliats 130.000. Font: Nossiter (1988) *Marxist state governments in India*, p. 79.

l'estat de West Bengal -l'altre estat de l'Índia on ha governat el partit comunista- en mobilitzar als treballadors degut a una estratègia bàsicament orientada exclusivament als treballadors industrials i liderada per les elits urbanes bengalís. Sens dubte una de les condicions per a la mobilització de les classes més pobres, i els sectors agrícoles en particular, és "l'existència i disponibilitat d'un partit amb la ideologia i l'estratègia apropiada per a organitzar el descontent dels treballadors"⁴¹⁶. Cal dir però que en el moment en que els líders nacionalistes proclamaven una ideologia socialista, existien condicions objectives perquè aquella guanyés adeptes⁴¹⁷.

Ja s'ha esmentat i analitzat com els moviments de casta podien considerar-se els pioners en el desenvolupament d'una consciència social més enllà de les tradicionals unitats endogàmiques i les estretes dimensions en les que funcionaven les relacions socials, malgrat la identitat de casta seguia estant present. Les primeres mobilitzacions populars foren desencadenades en aquell context abonant el terreny per les manifestacions posteriors -i algunes sobreposades- de les organitzacions de treballadors. El creixent nivell d'alfabetització i el desenvolupament d'una cultura popular promoguts principalment per les organitzacions de caire secular corrien paral·leles a l'expansió de premsa escrita que feia més accessible la transmissió d'idees i de coneixement.

D'aquesta forma factors com la penetració capitalista -amb la ràpida proletarització i la borrosa divisió urbana-rural-, uns líders nacionalistes compromesos amb les idees socialistes, el creixent nivell d'educació de la població i les condicions objectives de pobresa existents, dibuixaven a Kerala una conjuntura especial per a acollir una ideologia radical que assentaria les bases per a l'acció col·lectiva dels treballadors i treballadores. Així doncs, l'organització i mobilització de la classe treballadora no era fruit d'una especial consciència de classe sinó d'un espectre de diferents factors estructurals interrelacionats que poden resumir-se en les "variants estructures socials, configuracions polítiques i conjuntures històriques"⁴¹⁸ determinades.

7.4.2. Organitzacions de camperols i sindicats

L'articulació de diferents mobilitzacions i el naixement de les primeres organitzacions de treballadors agrícoles i de camperols en un primer moment van estar fortament condicionades pels

⁴¹⁶ Tharamangalam, J. (1981) *Agrarian class conflict...*, p. 92.

⁴¹⁷ Kannan destaca entre aquestes condicions l'increment de les càrregues sobre els arrendataris, la proliferació de taxes diverses, l'escassetat de menjar -la depressió dels anys trenta tingué un fort impacte sobre l'economia de Kerala i Índia en general- i el sofriment econòmic consegüent. Font: Kannan (1988), op. cit., p. 100.

⁴¹⁸ Skocpol, T. (1982) "What makes peasants revolutionary?", p. 158.

canvis que s'havien produït -i els que no s'havien produït- en la propietat de la terra des de l'arribada dels britànics. Recordem que mentre la regió de Malabar estava sota el control directe dels britànics, formant part de la Presidència de Madras, els estats de Travancore i de Cochin gaudien d'un estatus administratiu i polític més autònom -estaven governats pels respectius Maharajas, encara que sotmesos en últim terme als dictats de les autoritats colonials-. A l'estat de Travancore la reforma agrícola de 1865⁴¹⁹ impulsada pels britànics havia reduït considerablement les propietats i el poder dels terratinents (*jennies*), apareixent amb un pes creixent els petits propietaris camperols. Aquesta situació -molt semblant a la de l'estat de Cochin- diferia enormement de la regió de Malabar, on els britànics des d'un primer moment van recolzar als terratinents i no es van produir canvis en les relacions de propietat de la terra. Aquí quedaven configurades unes condicions molt més dures, tant pels pocs cultivadors arrendataris -que sota el règim zamindaire veien incrementades contínuament les rendes a pagar als intermediaris-, com pel gran nombre de treballadors agrícoles -molts d'ells musulmans- que sofrien una forta explotació no només física sinó que arribava a pràctiques degradants⁴²⁰. Malgrat això les primeres organitzacions a Malabar foren les dels arrendataris, i posteriorment els comunistes van activar l'organització de treballadors agrícoles. A Travancore els primers sindicats s'establiren tant a les indústries rurals de processament de primeres matèries com als arrossars.

Les primeres associacions de treballadors sorgiren a finals dels anys vint, encara que el ràpid creixement es feu efectiu durant la dècada de 1930, i va estar afavorit per la concentració de les diferents activitats econòmiques en determinades regions, concentració que va ser fonamental per explicar l'organització i mobilitzacions durant les primeres etapes⁴²¹. Ja des del primer moment el paper dels partits polítics d'esquerra fou decisiu. Malgrat el primer sindicat que es fundà, *la Travancore Labour Association* al 1922, fou impulsada per la persona que feia d'intermediari entre propietari i treballadors d'una fàbrica de fibra de coco, aviat el lideratge caigué en mans dels líders polítics. Cal destacar el paper del *Congress Socialist Party* en l'impuls de les diferents mobilitzacions i vagues als anys trenta a diferents sectors i la celebració al 1935 de la primera *All Kerala Workers Conference* en un moment àlgid d'organització de treballadors a diferents sectors.

⁴¹⁹ Veure punt 7.1.2. L'agricultura (Capítol 7) i punt 8.3.1. Estructura social de castes a Kerala, del present capítol.

⁴²⁰ A Malabar existia encara el sistema de *bonded labour* (semiesclavatge) que afectava principalment a les pobres comunitats tribals. No fou abolit legalment fins al 1975. Font: George, J. (1994) "Dynamics of agricultural labour movement in Kerala", p. 7-8.

⁴²¹ Kannan destaca les següents regions: la indústria de la fibra de coco a Allepei, les plantacions a les terres altes, la indústria de la teula a Calicut -i posteriorment a Quilon i Trichur-, la indústria processadora de l'anacard a Quilon, el *toddy taping* a àrees cocoteres de Trichur i Allepei, els treballadors del *beedi* -elaboració de cigarrets de baixa qualitat- a Cannanore, els treballadors portuaris a Cochin i Allepei, o la concentració de

La decisió al 1937 de crear "consells sindicals centrals" a cada indústria així com de "comitès sindicals", l'acord en la conferència sindical de 1939 d'iniciar l'organització de treballadors a Kuttanad i la creació del *Quilon Factory Workers Association* -que agrupava als treballadors de l'important indústria de l'anacard- mostren la forta activitat organitzadora d'aquests anys⁴²². Posteriorment la creació del CPI -derivat del nucli comunista del CSP- continuà la tasca iniciada per aquest, organitzant ràpidament als treballadors agrícoles de Kuttanad i creant al 1942 el sindicat dels *toddy tapers* a Trichur. Tant el CSP com el CPI van influenciar decisivament en les diferents peticions que diferents grups de treballadors realitzaren al govern no només en demandes defensives sobre les condicions laborals -com evitar reduccions salarials i fixar un horari mínim- sinó també en qüestions que passaven de l'àmbit econòmic. Fou així com diferents associacions de treballadors s'uneixen al 1946 a la demanda d'un "govern responsable" encapçalada per partits polítics. Tant per la influència dels partits d'esquerres en l'organització i el lideratge de diferents organitzacions com pel caràcter de les demandes al govern de les mateixes, sovint s'ha qualificat el moviment sindical en aquesta primera etapa amb trets de caire més polític que econòmic. Aquesta identificació de la lluita sindical com a lluita política fou especialment visible davant la revolta de Punnapra-Vayalar al 1946 originada per una vaga general decretada pels treballadors d'Allepei, revolta armada i especialment sagnant. L'aleshores *Dewan* de Travancore -ministre del Maharaja- malgrat va establir un sistema tripartit de negociacions va considerar la revolta com una lluita política contra el govern i abans de deixar el càrrec va prohibir el CPI i els sindicats pro-comunistes⁴²³.

Aquests són només alguns exemples de les nombroses organitzacions de treballadors i sindicats tant al sector agrícola com al rural en general. Cal fer referència explícita a les organitzacions agràries més destacades que naixerien a Kerala a les dècades de 1930 i 1940⁴²⁴, per la influència política i econòmica que tingueren. El naixement de la *Malabar Tillers Association* (MTA) al 1937 a Malabar estigué fortament influenciat per les precàries condicions en la que es trobaven els arrendataris. Les primeres demandes que es dirigiren al govern contemplaven una clara denúncia de la situació en la que es trobaven els arrendataris: seguretat dels drets d'arrendament, establiment d'una renda justa, abolició de les exaccions diferents de la renda o l'abolició de pràctiques degradants. Aviat aquesta associació esdevingué part del CPI i les seves activitats s'estengueren a Travancore i Cochin -

treballadors agrícoles en les principals àrees de cultiu d'arròs, Kuttanad i Palghat. Font: Kannan (1988), op. cit., p. 68-69.

⁴²² Kannan (1988), op. cit., p. 103 i ss.

⁴²³ Ramachandran Nair, K. (1994) "Trade unionism in Kerala", p. 337-8.

⁴²⁴ Per a la descripció d'aquests moviments agraris es seguirà el detallat examen de les mateixes que ha desenvolupat Alexander K.C. (1989) "Caste mobilization and caste consciousness..." i (1980) "Emergence of peasant organizations in South India".

naixent la *Kerala Tillers Association* (KTA)⁴²⁵ al 1956-. Malgrat la MTA també representava als treballadors agrícoles, els seus interessos no foren massa considerats per l'associació. Les males condicions dels treballadors agrícoles de Malabar -comparat amb els seus iguals a Travancore⁴²⁶- va portar al CPI(M) a sol·licitar als membres de la MTA -on els antics arrendataris s'havien convertit en petits propietaris degut a la llei de reforma agrària- de millorar les condicions dels treballadors agrícoles ocupats a les seves terres. La negativa dels propietaris cultivadors va fer decidir al CPI(M) de crear un sindicat separat de treballadors agrícoles al 1969, el *Kerala State Agricultural Labours Union* (KSALU), que durant els anys setanta va pressionar per regular i millorar la situació dels seus membres via l'esmena de la Llei de Treballadors Agrícoles de Kerala. La reacció dels membres de la KTA (associada al CPI-M) no va tardar en arribar i seguidament es van separar dels comunistes unint-se a la fundada *Kerala Farmers Association* (KFA) -que quedaria afiliada al *Kerala Congress*-. A partir dels anys setanta s'operava d'aquesta forma un canvi en els moviments de camperols⁴²⁷ -excepte a Kuttanad- caracteritzat per la divisió entre petits propietaris i treballadors agrícoles resultat d'una llei de reforma agrícola que havia millorat considerablement les condicions dels arrendataris però no havia atès plenament la situació dels treballadors agrícoles.

Els aparentment divergents interessos dels propietaris camperols i dels treballadors agrícoles impedié mantenir la seva unitat sindical. Si bé és cert que existia la diferència en la propietat de la terra, cal remarcar que les diferències econòmiques entre ambdós eren mínimes i els respectius interessos econòmics en la millora de la seves condicions de vida no diferien massa. La situació que es desencadenà no estava exempta dels sentiments de casta. La KFA s'havia creat de la unió de diferents associacions de cultivadors propietaris, havia aconseguit que els seus líders provinents de castes altes educades persuadissin als petits propietaris -principalment de la casta dels *Ezhaves*- d'unir-se a la KFA, malgrat les seves condicions econòmiques eren més properes a la dels treballadors agrícoles que les dels propietaris grans i mitjans. La dissuasió va resultar en part efectiva perquè els membres dels sindicats de treballadors agrícoles eren principalment de les castes més baixes -intocables-⁴²⁸. Malgrat s'ha apuntat anteriorment que l'organització social heretada

⁴²⁵ Amb l'escissió del CPI al 1959, el CPI(M) va controlar la KTA i el CPI creà una altra associació de cultivadors.

⁴²⁶ L'elevat nombre de treballadors agrícoles a Kuttanad va impulsar als comunistes a la seva organització creant-se la *Travancore Agricultural Labourers Union* al 1930, que aconsegueix les primeres reivindicacions de reducció de l'horari de treball i increments salarials al 1958.

⁴²⁷ Mencher realitza un estudi exhaustiu d'aquest canvi de direcció en diferents regions de Kerala. Mencher J.P. (1977) "Agricultural labour unions...".

⁴²⁸ En el cas del KSALU d'Allepei el 70% dels seus membres eren *Pulaves* -antics esclaus-, el 25% *Ezhaves* i la resta de castes intermèdies i altes i cristians. Font: Alexander, K.C. (1989), op. cit., p. 384-5.

basada en el sistema de castes podia beneficiar l'organització i mobilització de treballadors⁴²⁹, en aquest cas els sentiments de casta van dividir interessos econòmics similars. Cal dir però que diferents moviments de treballadors agrícoles -com és el cas les àrees d'Allepei i Palghat- es caracteritzen per la seva homogeneïtat a nivell de casta⁴³⁰, principalment aquells que pertanyen al nivell més baix de l'escala social, els *dalits* o intocables. En el cas dels petits propietaris cultivadors l'homogeneïtat de casta és menor trobant tant *Nairs* empobrits, com *Ezhaves* o musulmans. En la resta d'activitats econòmiques rurals domina la presència de treballadors *Ezhaves* a algunes indústries -com a la de fibra de coco- però no pot apuntar-se una clara correlació per poder afirmar la relació positiva entre casta i les organitzacions de classe. Cal dir que a la vegada que la desunió del moviment camperol entre petits propietaris i treballadors agrícoles comportava la divisió dels camperols més pobres, a nivell polític infringia un elevat cost al CPI(M) debilitant la seva base electoral al perdre el suport dels petits cultivadors, que malgrat no tenir el pes dels treballadors agrícoles representava un electorat potencial considerable si es té en compte la distribució de la població treballadora rural: el 35% són treballadors agrícoles i el 20% són cultivadors i el restant 45% son treballadors no agrícoles⁴³¹.

7.4.3. Naturalesa i impacte del moviment sindical i associatiu

El tret més destacat del caràcter del moviment laboral a Kerala és i ha estat la ràpida expansió cap als sectors no organitzats de l'economia -sector informal- a més de la ja esmentada naturalesa bàsicament rural. L'elevat nivell de sindicació que caracteritza l'economia ha provocat no només l'organització sindical a les empreses productores de mercaderies a gran escala del sector organitzat sinó que també ha abraçat gran part de les indústries tradicionals, de petita escala i domèstiques⁴³², fins i tot en activitats que no es desenvolupen en un lloc físic determinat⁴³³. El desenvolupament d'institucions laborals modernes no queda limitat als sindicats sinó que també s'han desenvolupat a nivell estatal els Comitès de Relacions Industrials o Comitès de Salari Mínim en diferents activitats, regulant fins i tot activitats del sector no-organitzat. Es cert que han estat aquelles activitats on la

⁴²⁹ També Tharamangalam, en el seu estudi del moviment sindical agrari a Kerala afirma que "sota determinades circumstàncies la casta pot ajudar a promoure la consciència de classe a través d'oferir una certa homogeneïtat cultural i el ja disponible sentiment d'identitat i lleialtat de grup". Font: Tharamangalam, J., op. cit., p. 92.

⁴³⁰ Alexander, K.C. (1989), op. cit., p. 392.

⁴³¹ Dades pel 1971. Font: Kannan (1988), op. cit., Taula 1.1., p. 10.

⁴³² Kannan enumera els sectors econòmics segons urbà-rural i organitzat-no organitzat que estan sindicalitzats. En el cas de les activitats rurals en el sector no organitzat destaquen: petites unitats processadores de fibra de coco, construcció, carregadors, teixidors, *beedi*, treballadors agrícoles, *toddy tapers*, pescadors,... Font: Kannan (1992), "Labour institutions and development process in Kerala", Taula 2., p. 55.

presència sindical és més forta on les regulacions salarials i horàries s'han esdevingut primer, i que encara resten sectors marginals desprovistos de regulació laboral. Els avenços en diferents indústries del sector no-organitzat han estat considerables en mesures de benestar, regulacions directes i reformes institucionals⁴³⁴ però no es pot afirmar que hagi existit una transformació total en els mercats de treball tradicionals. Moltes de les activitats domèstiques realitzades per dones resten encara en l'anonimat de les regulacions i les mesures de benestar principalment en les manufactures de productes tradicionals⁴³⁵. El 75% de dones treballadores estan ocupades al sector no-organitzat i ha estat el principal grup que no ha vist millorades les seves condicions laborals i econòmiques. És clar doncs que ha existit una relació directa entre les mesures de benestar i els increments salarials i el grau de sindicalització en un determinat sector, sent el millor exemple el cas dels treballadors agrícoles⁴³⁶ on malgrat el creixent atur els salaris no només estan a uns nivells alts sinó que segueixen incrementant.

A la vista de l'experiència analitzada es clar que Kerala ha experimentat una ràpida transició i transformació de les institucions laborals formals, com sindicats i regulacions estatals adquirint un paper fonamental en el funcionament del mercat laboral⁴³⁷. D'aquesta forma les garanties derivades de la seguretat en l'ocupació, els increments salarials i les regulacions d'horaris han tallat transversalment les diferències urbanes-rurals i sector organitzat-no organitzat, però aquest èxit ha estat relatiu en la mesura que molts sindicats han practicat una progressiva política de segmentació del mercat de treball en base a diferències de gènere i casta principalment.

Una altra característica del moviment sindical ha estat l'elevada politització dels mateixos. Destaca no només com en els primers anys foren els partits comunistes els qui organitzaren els diferents moviments de treballadors sinó la històrica interrelació partit-sindicats que va comportar una integració del lideratge entre aquells, especialment en el cas del CPI(M), fenomen que s'ha anomenat "sindicalisme polític"⁴³⁸. Paral·lelament s'ha assistit a una proliferació de sindicats on cada partit polític té el seu moviment laboral associat⁴³⁹, encara que cap d'ells no disposen del volum

⁴³³ Fins i tot els conductors d'elefants estan sindicats.

⁴³⁴ Heller, P. (1996) "Social capital as product of class mobilization and state intervention", p. 1064.

⁴³⁵ Jaitly, J. (1997) "Organizing the unorganized in Kerala".

⁴³⁶ L'estudi de Kannan de 1990 indica que aquelles activitats rurals que van experimentar majors increments en els salaris reals durant 1960-1985 estaven altament sindicalitzades. Una altra conclusió de l'estudi era que les dones apareixien com el col·lectiu més mal pagat. Font: Kannan, K.P. (1992), op. cit., p. 60 i ss.

⁴³⁷ Kannan, K.P. (1992), op. cit., p. 50.

⁴³⁸ Heller, P. (1995) "From class struggle to class compromise", p. 654.

⁴³⁹ En el cas dels moviments de treballadors agrícoles el CPI(M) ja s'ha vist que controlava el KSALU, el CPI el *Kerala State Agricultural Labourers Federation*, el INC el *National Agricultural Labourers Union*, el Revolutionary Socialist Party (RSP) el *Kuttanad Agricultural Labourers Union* i el Bharatiya Jan Sangh (BJS) el *Farmers and Agricultural Labourers Association*. Cal dir que molts d'aquests sindicats tenen un caràcter

d'afiliació del CPI(M): actualment dels dos milions de treballadors agrícoles que hi ha a l'estat de Kerala la meitat estan afiliats al KSALU del CPI(M)⁴⁴⁰. De qualsevol forma no hi ha dubte que el moviment sindical està àmpliament dominat pel CPI(M): el *Centre of Indian Trade Unions* (CITU) -la federació de sindicats sota la òrbita del CPI(M)- comptava amb 4,7 milions d'afiliats al 1987 incloent sindicats, associacions de camperols, organitzacions de dones i estudiants entre d'altres⁴⁴¹. Malgrat tot no es nega que la proliferació, juntament amb la creació de sindicats per cada ocupació, hagi provocat que des de mitjans dels anys seixanta s'assisteixi a una creixent fragmentació del moviment sindical i rivalitat entre ells⁴⁴². Però això no ha impedit la millora de les condicions laborals de molts treballadors ni la institucionalització de vies per a la negociació col·lectiva especialment a partir dels anys vuitanta com a canal de resolució de conflictes.

En una societat dominada durant segles pel sistema de castes -afectant tant a les relacions socials com laborals- i on encara actualment persisteixen les lleialtats i la identitat de casta, l'impacte del moviment sindical en les relacions contractuals ha estat crucial. Malgrat difícilment pot afirmar-se que l'expansió de les organitzacions de treballadors hagi tingut un impacte radical en la transformació de l'associació casta-classe -i la consegüent mobilitat ocupacional- sí que pot afirmar-se que les relacions laborals han canviat considerablement. El desenvolupament dels sindicats ha comportat una erosió de les relacions laborals tradicionals -basades amb les lleialtats de casta i els lligams amo-servent- cap a unes relacions de caràcter més "formals, impersonals i contractuals"⁴⁴³. Un estudi comparatiu entre districtes de Kerala i d'altres estats de l'Índia realitzat al 1973⁴⁴⁴ mostra clarament com en el cas de Kerala el desenvolupament del moviment sindical i l'activitat dels partits comunistes han comportat efectivament un canvi en la consciència de molts treballadors sobre quines han de ser les condicions sota les que han de funcionar les relacions laborals, rebutjant les relacions tradicionals patró-client. En l'estudi també es mostra com els habitants enquestats de Kerala rebutgen les idees fatalistes (el destí) o manifesten una clara orientació ideològica cap a idees d'igualtat o redistribució -amb considerables diferències amb la resta de districtes estudiats d'altres estats-. Sens dubte la transformació de la consciència és un element fonamental perquè es puguin donar canvis en les relacions socials -especialment quan aquestes estaven molt estructurades i eren molt rígides-, però perquè això succeís ha estat necessària una activitat política i una ideologia radical ja que "la subordinació dels treballadors als propietaris no és només funció de les relacions

regional o local a diferència dels del CPI(M) i CPI que poden qualificar-se com a sindicats nacionals o estatals. Font: Alexander, K.C. (1989), op. cit., p. 386.

⁴⁴⁰ Heller, P. (1996), op. cit., p. 1064.

⁴⁴¹ Heller, P. (1995), op. cit., p. 657.

⁴⁴² Ramachandran Nair, K., op. cit., p. 340.

⁴⁴³ Kannan (1992), op. cit., p. 54.

⁴⁴⁴ Alexander (1989), op. cit., pp. 392 i ss.

de producció desiguals i d'explotació sinó que també estan basades en una *ideologia* que legitima un ampli ventall de desigualtats socials⁴⁴⁵. Ja s'ha vist com els moviments de casta van començar trencar aquell ordre simbòlic que legitimava ideològicament l'ordre social desigual establert, però ha estat aquesta nova consciència social la que ha fet possible una efectiva transformació social a Kerala.

Però com ja s'ha esmentat aquesta transformació social resta incompleta en la mesura que no s'ha pogut trencar el fort vincle que encara persisteix en la correlació ocupacional casta-classe. Tornant a l'estudi realitzat per Sivanandan⁴⁴⁶, i en concret a la distribució ocupacional entre les diferents castes al 1968 que aquí es reproduïx (Taula 7.2.) pot observar-se que la mobilitat ocupacional que s'ha esdevingut ha estat principalment en les castes intermèdies.

Taula 7.2. Distribució de persones remunerades/ocupades en cada comunitat i casta segons l'ocupació, Kerala (1968)

	TPA	Comerç	Cultivadors	Artesans	STC	TAiR	TNQ	TR
<i>Brahmins</i>	7,5	2,2	1,3	0,3	1,1	0,1	0,3	1,1
<i>Nairs</i>	26,5	11,0	23,2	7,4	19,2	7,3	7,8	13,2
<i>Ezhaves</i>	17,9	19,3	16,6	31,0	21,0	26,1	26,4	23,5
<i>SC</i>	2,7	1,9	4,7	7,8	9,1	20,7	12,9	11,4
<i>ST</i>	0,2	0,1	1,0	0,3	0,5	4,1	0,5	1,8
<i>Cristians</i>	25,1	18,1	25,6	15,3	13,6	12,2	16,6	17,1
<i>Musulmans</i>	10,0	36,5	17,7	11,0	17,4	15,4	20,6	16,8
<i>Altres</i>	10,1	10,9	9,9	26,9	18,1	14,1	14,9	15,1
Total	100	100	100	100	100	100	100	100

Notes: SC (*Scheduled Caste*), ST (*Scheduled Tribe*), TPA (tècnics, professionals i administració), STC (serveis, transports i comunicacions), TAiR (treballadors agrícoles i relacionats), TNQ (treball no qualificat), TR (total persones remunerades)

Font: Resumit de Sivanandan (1979) Taula 9, p. 479

Considerant la comunitat hindú pot observar-se que les ocupacions tècniques i professionals estan dominades principalment pels *Nairs* i alguns *Ezhaves* (aquells que formen part de la nova classe mitja que han pogut avançar en l'escala social), mentre que els treballadors agrícoles pertanyen principalment a les castes dels *Ezhaves* i de les SC o intocables (principalment els *Pulayes* o antics esclaus). Els *Ezhaves* també sobresurten en les activitats artesanals i en els serveis, destacant també el pes considerable en el treball no qualificat. Les activitats comercials compten amb una forta representació musulmana, el mateix que passa amb els cristians com a cultivadors de la terra - malgrat els cristians destaquen també en categories professionals i tècniques i en el comerç-.

⁴⁴⁵ Alexander (1989), op. cit., p. 398. (cursiva meua).

⁴⁴⁶ Veure 8.3.1. Estructura social de castes a Kerala, del present capítol.

Pot concloure's doncs que fins a finals dels anys seixanta, mentre s'observa una correlació entre les castes altes i les ocupacions professionals per una banda i els dalits o intocables concentrats en el treball agrícola assalariat per altra, també s'ha assistit a una important diversificació ocupacional en el cas dels *Ezhaves*. Però ha estat principalment una mobilitat horitzontal, ja que el 40% dels membres d'aquesta casta pertanyen a la categoria de treballadors agrícoles i activitats relacionades (treballadors rurals)⁴⁴⁷, de forma que la diversificació s'ha donat principalment en diferents indústries rurals, el que ha permès concloure que han estat els *Ezhaves* els que van formar en un primer moment el gros del proletariat rural⁴⁴⁸. Posteriorment els membres de les SC i ST també han format part de l'exèrcit de treballadors agrícoles i rurals ja que el 66% i el 81% respectivament dels seus membres es troben en aquestes ocupacions⁴⁴⁹. Així doncs s'ha donat una diversificació ocupacional fruit dels canvis econòmics i de les noves oportunitats educacionals, de forma que mentre alguns membres de castes intermèdies han pujat en l'escala social -com és el cas dels *Ezhaves*- també es cert que alguns membres de les castes altes s'han empobrit -per exemple els treballadors agrícoles *Nairs*-. Això ha debilitat el fort vincle classe-casta, però no implica que s'hagi trencat definitivament la correlació entre ambdues ni que s'hagi eliminat la identitat de casta. De fet han estat aquells que havien pertangut a les castes inferiors i intermèdies els que han integrat les files dels sindicats i han protagonitzat les mobilitzacions en la reivindicació per millores en les seves condicions de treball; de fet, com s'afirmava, ha existit un canvi de consciència, una transformació social.

Com s'ha esmentat, algunes actuacions del sindicats han reforçat les lleialtats de casta. Les barreres tradicionals d'entrada al mercat laboral, unides al creixent atur, ha conduït al moviment sindical a adoptar una estratègia de "portes tancades" beneficiant a aquells treballadors que pertanyien al sindicat o que ja estaven al mercat de treball. Aquesta segmentació del mercat de treball per motius de gènere i de casta -afectant considerablement al col·lectiu femení i a les castes no sindicades- s'ha reflectit en una pràctica habitual com és que la contractació de nous treballadors per part de l'empresa passa per les "recomanacions" que fan els treballadors de l'empresa sindicats, resultant en noves contractacions segons les afinitats -sindicats, de casta,...- dels treballadors de l'empresa⁴⁵⁰. Així doncs, si bé ha existit un canvi fonamental en les relacions contractuals -eliminant actituds

⁴⁴⁷ Sivanandan també mostra la distribució dels membres de les diferents comunitats en les diferents ocupacions pel 1968. Font: Sivanandan (1979), Taula 8, p. 478.

⁴⁴⁸ Kannan (1988), op. cit., p. 80.

⁴⁴⁹ Sivanandan (1979), Taula 8, p. 478.

⁴⁵⁰ Kannan (1992), op. cit., p. 54 i ss.

paternalistes i de patronatge per part dels sectors dominants-, segueix mantenint-se una certa "estratificació i segmentació enclavades en l'ordre tradicional"⁴⁵¹.

Per últim cal esmentar les darreres tendències que han caracteritzat el moviment sindical, especialment a partir dels anys vuitanta, anys precedits per dues dècades de fortes mobilitzacions, vagues i conflictes que van afectar considerablement els resultats econòmics. L'elevat atur, la migració d'indústries lleugeres a estats veïns -fruit de la inestabilitat laboral- i els baixos nivells de productivitat de l'economia han fet adoptar una nova estratègia al moviment sindical i també al CPI(M) -principalment quan ha estat al poder-. La principal característica del canvi en la resolució de conflictes laborals ha estat els creixents processos de negociació col·lectiva en diferents indústries a través d'acords tripartits. Sindicats, representants empresarials i govern -a través del Comitè de Relacions Industrials- han establert una nova forma de canalitzar i coordinar els conflictes laborals, amb vistes no només a atendre les reivindicacions salarials sinó a potenciar els increments de productivitat. Aquesta negociació col·lectiva com a resolució de conflictes definida com a "conflicte regulat" o "corporativisme democràtic"⁴⁵² ha tingut el seu èxit observable en una elevat percentatge de conflictes resolts per la via de la negociació: la proporció de conflictes que han conduït a aturades laborals no ha superat el 8%, mentre que la proporció de conflictes resolts a través de la negociació ha estat al voltant del 80 i el 95% del total de disputes⁴⁵³. Sembla doncs que Kerala ha entrat en un període de pau laboral -considerada necessària per les diferents parts involucrades- que obre millors perspectives per a la recuperació econòmica.

Alguns d'aquells aspectes que sovint s'han esmentat com a provocats pel moviment sindical tals com uns increments salarials desmesurats, una conflictivitat laboral elevada i una forta reticència al canvi tècnic sovint han estat utilitzats per "culpabilitzar" a aquell dels mals de l'economia de Kerala. Mentre no es pot negar les repercussions econòmiques d'aquests factors en les taxes de creixement, ja s'ha vist a l'anterior capítol que el principal problema de l'estancament econòmic de Kerala ha estat radicat en uns factors estructurals concrets que han de buscar la seva sortida en uns majors increments de productivitat. El que és important és remarcar que l'organització i mobilització dels treballadors ha comportat sens dubte uns canvis superestructurals visibles en una major consciència de classe que no només ha permès erosionar les estructures socials tradicionals i les millores en els aspectes distributius de la política desenvolupada per l'Estat sinó que també ha permès un enfortiment de les institucions democràtiques a través de l'acció col·lectiva i de l'expressió de les diferents demandes dels grups més desfavorits de la població. Cal dir però que l'esmentada

⁴⁵¹ Kannan (1992), op. cit., p. 54.

⁴⁵² Qualificacions de Heller en diferents articles.

politització del moviment sindical, de forma que cada partit polític crea el seu propi sindicat, ha portat a afirmar que "la consciència de classe ha estat víctima de les divisions polítiques entre el CPI(M), el CPI i el INC"⁴⁵⁴. No sembla plausible negar l'existència d'una consciència de classe a Kerala, el problema radica en que l'encara present identitat de casta sovint fa que ambdues es sobreposin i no sempre es faci explícit si una determinada acció té un rerefons de casta o de classe. Això es veurà clarament quan en el següent apartat s'analitzi com els interessos de les diferents comunitats i castes queda expressat en els diferents partits polítics i podrem analitzar -ja de forma completa- si efectivament aquestes dues identitats poden coexistir o necessàriament són excloents i/o divergents.

De qualsevol forma es fa necessari separar l'anàlisi de la relació casta-classe des de la perspectiva econòmica per una banda i política per l'altra, malgrat ambdues estan estretament vinculades. Mentre la generació d'una consciència de classe a Kerala marca clares diferències respecte a la resta de l'Índia, la persistència de la institució de casta a Kerala es posa de manifest tant en l'esfera política -a través de l'organització de partits polítics en línies de casta i la politització de la casta per l'obtenció dels beneficis derivats de la política de reserva de llocs de treballs- com en l'àmbit econòmic. En aquest cas s'ha pogut observar com la correlació casta-classe a nivell ocupacional és encara acusada entre aquells que pertanyen a les castes inferiors -i superiors-, observant-se una major mobilitat en les castes intermèdies. I és que l'articulació dels interessos en línies de classe -com es el cas dels treballadors agrícoles- no és contradictori amb l'existència heterogènia de castes entre aquest grup de treballadors. A més cal destacar el fet que les demandes polítiques de millores laborals per part dels treballadors agrícoles no porta aparellat necessàriament el trencament de la relació ocupacional casta-classe. Sens dubte l'emergència d'una consciència de classe permet la mobilització i la reivindicació però la transformació estructural que requereix el trencament del vincle classe-casta va més enllà d'aquesta consciència de classe.

Persisteixen encara elements en les relacions econòmiques i socials que impedeixen que la mobilitat ocupacional sigui absoluta. En primer lloc remarcar que Kerala es caracteritza pel seu caràcter rural, i predominantment agrari, el que dificulta que les lleialtats de casta s'erosionin ràpidament, sent principalment en les àrees urbanes on els característiques de les noves ocupacions i les relacions laborals més individualitzades facilita la desvinculació ocupacional casta-classe. Ja s'ha observat com el canvi en les relacions propietari-arrendatari fruit de la reforma agrícola que donava al segon drets de propietat sobre la terra que cultivava es va arranjar majoritàriament mitjançant acords entre

⁴⁵³ Ramachandran Nair, R. (1994), op. cit., p. 343.

les parts, sens molts els arrendataris no van tramitar legalment els seus drets de propietat de la terra. Aquest cas mostra com les lleialtats de casta poden persistir malgrat els canvis en les relacions de producció. Aquest primer element explica només com la persistència en la identitat de casta es fa patent en les relacions econòmiques però no dóna una explicació per la manca de mobilitat ocupacional de les castes. Cal per això referir-nos a la difícil diversificació ocupacional quan l'atribució a una casta està lligada a un endarreriment social -especialment en el cas de l'educació- i a un endarreriment econòmic que sovint impedeix el canvi. Malgrat l'increment en el nivell d'alfabetització de molts intocables els individus pertanyents a aquesta casta -o s'hauria de dir no-casta- han estat adscrits a unes ocupacions degradants que històricament els ha impedit accedir a un nivell educacional mig i els ha capturat en un nivell de pobresa econòmica extrema que reproduïa el cercle viciós. Aquests factors poden tenir força paral·lels en una societat exclusivament de classes. Aquests dos elements esmentats estan estretament relacionats amb la forma de desenvolupament que ha adoptat el capitalisme a Kerala: una estructura econòmica capitalista que adopta formes subdesenvolupades com és la persistència d'un sector no organitzat que per les pròpies característiques reproduïx l'endarreriment econòmic i unes relacions de producció al camp on -a excepció dels treballadors agrícoles i les grans plantacions- on el petit cultivador no ha esdevingut capitalista agrícola sinó que es manté en una agricultura de subsistència amb encara relacions d'afinitat amb l'antic arrendador.

Però totes aquestes explicacions semblen insuficients per abordar la difícil ruptura casta-classe, i es que com s'ha exposat la persistència de la identitat de classe en la consciència social dels individus es dibuixa com a un impediment a la total desvinculació de la relació casta-classe. El manteniment del funcionament intern de la casta com a unitats endogàmiques -per exemple en les relacions maritals-, l'apel·lació als sentiments de casta amb finalitats polítiques, la reafirmació de la identitat de casta -especialment com a "endarrerida"- per la millora econòmica que això pot comportar o la traducció de les lleialtats de casta en assignació d'un lloc de treball -especialment quan aquests són escassos-, són factors sovint sociopolítics que queden vinculats al desenvolupament de les relacions econòmiques. D'aquesta forma el cas de Kerala mostra la força que l'emergència d'una consciència de classe pot tenir en la millora socioeconòmica de les castes més pobres, a la vegada que permet evitar parcialment el potencial reaccionari de la "unitat de casta" en la divisió dels més pobres. Però és clar que això no porta automàticament aparellat el trencament del vincle casta-classe en l'àmbit econòmic, no només per les pròpies característiques del desenvolupament capitalista sinó per la

⁴⁵⁴ Nossiter (1988), op. cit., p. 192. Cal dir que l'autor parla indistintament d'identitat de classe i de consciència de classe.

presència d'una consciència social -arrelada més enllà de l'esfera econòmica- on encara hi perviu l'identitat de casta.

7.4.4. Altres moviments seculars

Tots els moviments socials i organitzacions de treballadors que s'han analitzat fins ara per descriure els canvis socials que s'han esdevingut cal completar-lo amb altres moviments socials de caire secular com els anomenats "Moviments Científics Populars"⁴⁵⁵. El principal objectiu d'aquests moviments socials radica principalment en l'expansió del coneixement a tots els sectors de la població, amb la finalitat de contribuir al desenvolupament autònom i a la participació popular.

Aquests moviments "científics" utilitzen la noció de "ciència" en el sentit ampli del terme, estenent la seva concepció acadèmica per donar-li una significació més àmplia aplicable al desenvolupament de la vida diària, intentant facilitar principalment la comprensió no només de la realitat física sinó també social. La majoria d'aquests moviments, intentant utilitzar la ciència per a la capacitat de la població, desenvolupen diferents tipus d'accions informatives i educacionals. El principal recurs dels mateixos és el que s'ha anomenat els "intel·lectuals orgànics" -professors d'escola, activistes de biblioteques⁴⁵⁶, activistes polítics, treballadors socials...- que intenten fer arribar als sectors més pobres coneixements que els permetin no només ser conscients de la realitat social que els envolta -desforestació, pol·lució, contaminació d'aigües- sinó poder aplicar part d'aquesta ciència al millor desenvolupament de la seva vida diària -cuines eficients amb estalvi energètic, qüestions d'higiene, salut,...- i de la gestió dels recursos que els envolten i dels que viuen -gestió d'aigües, construcció de vivendes,...-.

Un dels moviments socials d'aquest tipus més importants a Kerala és el *Kerala Sastra Sahistya Parishad* (KSSP)⁴⁵⁷. La base d'aquest moviment és l'"educació transformadora" considerant el fort potencial de l'educació pel canvi social. Una de les campanyes més importants fou la iniciada al 1973 sota el lema "Ciència per a la Revolució Social", campanya que es centrava en la disseminació d'idees al voltant de tres punts centrals: i) la ciència com un mitjà dels éssers humans per a explorar les relacions causa-efecte: ii) la ciència i les seves aplicacions com a dependents de les decisions humanes; iii) el fet que aquestes decisions poden canviar-se i posar-se al servei de la gent. Així

⁴⁵⁵ Kannan, K.P. (1990a) "Secularism and People's Science Movement in India".

⁴⁵⁶ A Kerala des dels anys trenta es va desenvolupar el "Moviment de Biblioteques Rurals" amb l'objectiu d'anar creant biblioteques als diferents pobles com a vehicle d'expansió del coneixement.

⁴⁵⁷ Zachariah M. i Sooryamoorthy R. (1994) Science in participatory development...

aquests moviments concebeixen el coneixement com una forma de pedagogia de l'alliberament, on la major formació, educació o coneixement permet a l'individu participar activament en el desenvolupament. La definició indígena, humana i autosuficient del desenvolupament que proclama el KSSP aspira a facilitar una major interacció democràtica en la societat i una major consciència social dels més pobres. En els últims anys s'han desenvolupat dues campanyes importants, una de caire educacional, la vinculació desenvolupament-medi ambient específic en el cas de Kerala per a una millor gestió dels recursos locals, i l'altre de tipus informatiu-agitacional sobre els pros i els contres en la construcció d'una presa al *Silent Valley* -selva tropical-.

El KSSP confessa un caràcter clarament secular malgrat no ha criticat directament els creixents conflictes confessionals que tenen lloc a Kerala. Tampoc es vincula a cap partit polític encara que no només existeix una inspiració marxista en els principis del KSSP sinó que també la seva connexió amb el CPI(M) és reconeguda, ja sigui a través de l'ús de recursos comuns o en la col.laboració conjunta, com quan en la declaració de l'estat d'emergència per Indira Gandhi al 1975 va dur a molts membres del partit comunista marxista a utilitzar el KSSP com a plataforma política.

Així doncs, aquests moviments sovint definits com a "nous moviments socials" actuen com a catalitzador en la societat amb objectius transformadors i de desenvolupament humà a través de la capacitació, conscienciació i participació de la població en aquells aspectes que els afecten directament.

Per a completar l'anàlisi de com les mobilitzacions de diferents sectors socials, primerament radicats en base a les línies de casta i posteriorment a les de classe recolzats pel desenvolupament d'una "cultura popular", han conduït a unes polítiques redistributives, cal veure quina ha estat l'organització i resposta que s'ha donat des de l'Estat, especialment a través de les diferents governs que han estat al poder.

7. 5. POLÍTICA I GOVERN

7.5.1. El comunisme a Kerala

Els orígens del moviment comunista a Kerala daten de mitjans dels anys trenta, quan dins de les files del INC sorgí un grup socialista que decidí formar el *Congress Socialist Party* (CSP), afiliat al INC, que aniria desenvolupant un nucli comunista els líders del qual -K. Pillai, Namboodiripad i

Sekhar- decidiren crear el *Communist Party of India* (CPI) de Kerala de forma secreta. Ja hem vist quines foren les primeres actuacions del moviment comunista en el camp de la mobilització dels treballadors però cal destacar també la seva participació a finals dels anys quaranta en la mobilització per a un *Responsible Government* contra el *Dewan* de l'estat. L'actuació estava liderada pel *Travancore Kerala Congress*, partit format per una representació equilibrada de les diferents comunitats i castes -*Nairs*, *Ezhaves*, cristians i musulmans- i que es posteriorment guanyaria les eleccions de 1948. En aquestes eleccions el CPI, encara il.legal, es presentaria sota candidats independents obtenint el 10% dels vots. En les següents eleccions al nou estat de Travancore i Cochín el Front d'Esquerrés liderat pel CPI ja obtindria el 23% dels vots i a les eleccions del 1954 la seva trajectòria ascendent ja quedava confirmada -obtenia 51 de 118 escons⁴⁵⁸. Aquest progressiu creixement del partit comunista es va materialitzar amb la victòria a les primeres eleccions de l'estat de Kerala al 1957.

A nivell nacional el CPI -fundat al 1921- va anar-se desvinculant progressivament de les ordres directes que rebia del PCUS en els primers anys, però des de ben aviat es farien notar les divergències dins el CPI. El consell soviètic sobre el positiu apropament del CPI al INC, no va agradar als membres més radicals del CPI, i el progressiu apropament dels comunistes als INC a nivell nacional va ser considerat com de caràcter reaccionari dins les files del partit comunista. Les diferències dins del CPI s'aprofundirien amb l'ocupació xinesa del Tíbet al 1959 i els conflictes fronterers sino-indis. La cristallització del conflicte intern entre els comunistes conduiria a l'escissió del partit al 1964 amb la formació del CPI i el CPI(M). Mentre el primer mantenia l'eslògan de "democràcia nacional" el segon funcionaria sota el lema de la "democràcia popular". Progressivament ambdós s'anirien separant de les influències dels partits comunistes soviètic i xinès respectivament i esdevindrien dos partits amb clares diferències: mentre el CPI remarcava la seva identitat nacional i considerava el proletariat com la força revolucionària per excel·lència, el CPI(M) es configurava com un partit de caràcter més regional i enfocava les seves accions cap a la pagesia, la principal força revolucionària. El principal líder i teòric del CPI(M), E.M.S. Namboodiripad, esdevindria primer ministre de Kerala al primer govern de l'estat.

La naturalesa del comunisme -i especialment del CPI(M)- a l'Índia i a Kerala ha estat àmpliament debatut i discutit, principalment sobre el compromís real dels comunistes de la transformació irreversible de la societat. En els cas de Kerala la formació de coalicions tant per part del CPI com del CPI(M) no només ha estat contradictori amb la seva ideologia de partit de classe sinó també per la seva vinculació amb partits representants de diferents comunitats religioses i de castes -el

⁴⁵⁸ Nossiter (1988), op. cit., p. 64.

confessionalisme-. Com es veurà més endavant el joc de coalicions ha esdevingut en part fruit del pragmatisme dels partits comunistes en la dinàmica política emmarcada en el sistema de partits, de forma que "com a resultat de la independència índia i de les estructures polítiques dominades pels grans propietaris burgesos, la lluita revolucionària ha de prendre *noves formes*"⁴⁵⁹. No hi ha dubte que les diferents formes de lluita que s'adopten en una societat, en aquest cas la lluita dels comunistes a Kerala, estan fortament influenciades per les característiques de l'estructura econòmica, de la superestructura política i de la consciència social d'aquella societat. I és justament en aquestes "noves formes de lluita" on sovint l'actuació del CPI(M) quan ha estat al govern ha trobat més dificultats, ja no només pel característic joc de coalicions sinó especialment quan ha estat en el govern i ha utilitzat l'arena política per la mobilització social a la vegada que havia de respondre a les responsabilitats del funcionament de la maquinària estatal. Aquesta dicotomia "lluita i administració"⁴⁶⁰ va existir en diferents governs liderats pels comunistes i almenys fins als anys vuitanta es va intentar combinar la lluita extraparlamentària i la mobilització social amb la gestió i administració de l'Estat -en pro de mesures de caire redistributiu- encara que no sempre amb resultats exitosos. De fet s'ha afirmat que lluita i administració no podien donar-se conjuntament⁴⁶¹, i efectivament no fou fàcil mentre els comunistes marxistes estigueren al poder. Sense negar l'aconseguitment de mesures redistributives i pro-classes pobres -com la reforma agrària-, aquella combinació es va mostrar certament difícil i no va resultar en un programa polític i econòmic veritablement transformador⁴⁶². Cal dir però que en les dos últimes dècades s'observa un clar canvi en l'estratègia política del CPI(M): allunyament de la identificació del govern amb la lluita i la mobilització popular -en part degut a la recerca de noves bases electorals entre sectors de la classe mitja- i una desvinculació dels partits amb interessos confessionals. Dos altres elements característics dels comunistes a Kerala ha estat l'allunyament dels principis de modernització i ràpida industrialització de l'economia i la posició del CPI(M) en les relacions Centre-estat. La posició declarada al respecte per Namboodiripad és aquella que defensa una major autonomia pels estats -essencial per l'exercici de la democràcia real i plena-, postura enfrontada a la del CPI(M) nacional que al Congrés de 1982 va censurar aquelles posicions favorables al federalisme⁴⁶³.

⁴⁵⁹ Nossiter al referir-se a les declaracions de Namboodiripad sobre l'obsolescència de certes formes de la lluita de classes. Font: Nossiter (1988), op. cit., p. 174, (cursiva meva).

⁴⁶⁰ Expressió utilitzada per Hardgrave en el seu anàlisi del govern del *United Left Front* durant el període 1967-69 -que inclou als dos partits comunistes escindits al 1964- en la seva activitat política i administrativa. Hardgrave (1970) "The marxist dilemma in Kerala...".

⁴⁶¹ Així ho afirmava Govindan Nair, líder del CPI a Kerala, partit que buscava l'"administració eficient", a diferència de la "lluita i administració" del CPI(M). Font: Hardgrave (1970), op. cit., p. 998.

⁴⁶² Hardgrave però afirma que la dificultat en aconseguir un major "alleujament" de la població en aquelles àrees administratives sota la seva responsabilitat pot explicar-se pel poc potencial econòmic de l'economia de Kerala i la dependència del Centre pels recursos financers. Hardgrave (1970), op. cit., p. 998.

Les dificultats que ha comportat l'estratègia política de coalicions, principalment en concessions partidistes, ha afectat el disseny i aplicació d'una estratègia sòlida de creixement i redistribució a Kerala. Malgrat això no pot negar-se el compromís de classe que ha adoptat el partit comunista en el desenvolupament directe de mesures -quan ha estat al govern- i la pressió en la seva aplicació -quan ha estat en l'oposició- a favor dels grups més pobres a la societat, tals com la reforma agrària, les lleis educacionals i la política de relacions industrials entre d'altres. Això queda reflectit -i s'ha traduït- en les característiques de la base social dels comunistes a Kerala. Una enquesta realitzada per l'Institut Indi d'Opinió Pública als votants i seguidors comunistes de Kerala al 1971⁴⁶⁴ en referència als seus nivells de renda, ocupació, alfabetització i compromís polític, permet analitzar aquesta base social. Els resultats de l'enquesta indiquen que els votants comunistes a Kerala (les dades fan referència al CPI(M)) son majoritàriament rurals (90%), pertanyen a les classes baixes -treballadors agrícoles, cultivadors, desocupats,...- (45%), tenen un nivell de renda baix (51%) i presenten un elevat índex d'alfabetització -nivell educacional no superior- (81%). Això indica que el comunisme a Kerala pot qualificar-se com un fenomen de masses, a diferència de l'altre "estat comunista", West Bengal, on el comunisme adopta formes més elitistes. I es que a més d'una política compromesa amb els sectors més desfavorits de la població, el CPI(M) ha sabut dissenyar una estratègia d'apropament a la població i de captació de militants exitosa. Una acció orientada a la societat rural -tant en l'acció directe i en l'organització de sindicats com en el seu discurs polític- i la inclusió de membres de les castes baixes i intermèdies -com els *Ezhaves*- a les seves files de lideratge els va permetre configurar una base social -i electoral- àmplia⁴⁶⁵.

7.5.2. Evolució política

Per a poder captar la dinàmica política de Kerala cal fer un repàs del diferents governs que han controlat el poder de l'Estat així com els principals programes polítics i econòmics desenvolupats. La principal característica dels canvis polítics a Kerala és i ha estat l'alternància -quasi exacta- en el poder dels dos fronts que dominen el panorama polític: el *Left Democratic Front* (LFD) liderat pel CPI(M) i el *United Democratic Front* (UDF) encapçalat pel INC(I). Malgrat els transvasaments en aquests fronts han estat la tònica general -especialment per les contínues escissions en diferents partits- els partits que els han liderat s'han mantingut constants. La fragmentació política que domina

⁴⁶³ Nossiter (1988), op. cit., p. 188.

⁴⁶⁴ Zagoria (1973) "Kerala and West Bengal".

⁴⁶⁵ Diferents autors han apuntat altres factors com el manteniment del CPI(M) allunyat i diferenciat del INC, la contínua pressió per l'aplicació de la reforma agrària -va passar més d'una dècada des de la seva aprovació fins

a Kerala ha impedit que cap d'aquests dos partits hagin pogut governar mai en solitari -depenent sovint de coalicions amb partits confessionals- i que cap dels dos fronts hagi pogut liderar un govern majoritari. De fet pot observar-se una continua regularitat -i un estancament- en el repartiment dels vots entre ambdós fronts al voltant del 40% respectivament. Aquests elements han tenyit el funcionament del sistema polític de Kerala d'unes particularitats úniques en el marc general de l'Índia. El Quadre 7.2. mostra els canvis de governs esdevinguts a Kerala des de la formació de l'estat al 1956; posteriorment es destaquen aquells governs que han implicat canvis polítics i econòmics més destacables en la història política de Kerala.

Quadre 7.2. Governos a Kerala 1957-96

Eleccions/canvis de govern	Front/partit governant	Partits polítics de la coalició
Eleccions 1957 (1957-59)	CPI	CPI, independents
1959-60	Govern presidencial	--
Eleccions 1960 (1960-62)	<i>United Front</i>	INC, PSP, ML
1962-64	<i>United Front</i>	INC, PSP
1964-65	Govern presidencial	--
Eleccions 1965 (1965-67)	<i>United Front</i>	CPI(M), CPI, SSP, ML
Eleccions 1967 (1967-69)	<i>United Front</i>	CPI(M), CPI, SSP, ML, RSP, KTP, KSP
1969-70	<i>United Front (Mini Front)</i>	CPI, ML, KC, ISP
1970	Govern presidencial	--
Eleccions 1970 (1970-71)	<i>United Front (Mini Front)</i>	CPI, ML, RSP, PSP
Eleccions 1971 (1971-77)	<i>United Democratic Front (Maxi Front)</i>	INC(I), CPI, ML, RSP, PSP, NSP, JP, KC
1977-79	<i>United Democratic Front</i>	INC(I), CPI, KC, ML, RSP
1979		IUML, NDP, PSP
1979-80	Govern presidencial	--
Eleccions 1980 (1980-82)	<i>Left Democratic Front</i>	CPI(M), INC(U), CPI, KCM, RSP, AIML
Eleccions 1982 (1982-87)	<i>United Democratic Front</i>	INC(I) i altres
Eleccions 1987 (1987-91)	<i>Left Democratic Front</i>	CPI(M) i altres
Eleccions 1991 (1991-96)	<i>United Democratic Front</i>	INC(I) i altres
Eleccions 1996 (1996-)	<i>Left Democratic Front</i>	CPI(M) i altres

Font: Elaboració pròpia, Nossiter (1982) *Communism in Kerala, Keesing's record of world events* (diferents anys), Mammen (1981) *Communalism vs. communism*.

Sota el programa "Proposta comunista per la construcció d'una Kerala pròspera i democràtica" el CPI es presentava a les primeres eleccions que es realitzaven al nou estat de Kerala al 1957, amb promeses de creació de noves indústries, reforma agrària i educativa, policia imparcial,... La victòria electoral que els va fer pujar al poder els permeté el ràpid desenvolupament de polítiques progressistes i sense la presència d'interessos confessionals. La reforma agrícola⁴⁶⁶ que consistia bàsicament en la concessió de drets de propietat als arrendataris i drets d'habitatge en les terres en

a la seva aplicació-, i la cooptació de líders comunistes entre professors d'escola per a liderar el moviment camperol.

⁴⁶⁶ Veure punt 7.1.2. L'agricultura (Capítol 7).

que vivien els treballadors agrícoles, va enfrontar als comunistes amb la comunitat dels *Nairs* -molts d'ells terratinents-. La llei de relacions industrials pretenia, a través dels Comitès de Relacions Industrials una major transparència i regulació en les relacions laborals. La tercera gran reforma, que comptà amb l'oposició directa dels cristians, s'efectuava en el camp de l'educació per tal de reorientar la política educativa que s'havia convertit en font de corruptes i interessos confessionals que es traduïa en la mala gestió dels recursos públics, de forma que es requeria una reforma del sistema per tal d'exercir un control públic d'aquells centres educatius privats finançats amb subsidis del govern⁴⁶⁷. L'agressió comunista als interessos dels *Nairs* i els cristians tingué el seu cost, ja que aquests s'uniren en l'anomenada *Liberation Struggle* per derrocar al govern, els quals van justificar les seves accions sota l'acusació que el "govern havia ultrapassat la legitimitat democràtica"⁴⁶⁸ el que havia conduït al trencament de la llei i l'ordre. La situació es feu insostenible i el govern sol·licità la intervenció del Centre, que imposà el govern presidencial a partir de mitjans de 1959⁴⁶⁹. La *Liberation Struggle*, malgrat estava representada i liderada per les forces confessionals no implicava una negació del caràcter de classe de la mateixa, ja que les reformes del govern comunista comportaven una amenaça directa als interessos econòmics de *Nairs* i cristians.

Al 1960 pujava al poder una coalició liderada pel INC -a més de la *Muslim League* (ML) i el *Praja Socialist Party* (PSP)- on ja es començava a observar el pes dels interessos confessionals que recolzaven la coalició, tals com els *Nairs* (NSS), els *Ezhaves* (SNDP) i els cristians, tendència que s'aniria reforçant al llarg dels anys seixanta i acabaria amb la creació a principis dels setanta de partits polítics representatius de diferents castes com el *National Democratic Party* (NDS-*Nairs*) i el *Socialist Republican Party* (SRP-*Ezhaves* del SNDP). A les eleccions de 1965 la victòria aclaparadora del CPI(M) sobre el CPI -el CPI(M) obtenia 52 escons i els CPI només 19⁴⁷⁰- un any després de l'escissió -que ja indicava el partit que lideraria el moviment comunista a Kerala des d'aleshores- no impedí la formació d'una coalició comunista al govern, el *United Front*, malgrat com era previsible no va acabar de funcionar. Per formar govern els comunistes van necessitar els vots del *Samyukta Socialist Party* (SSP)⁴⁷¹ i de la ML, i aquesta última no només va demanar dues carteres sinó un increment de la representació dels musulmans al servei públic. Després de les eleccions de 1967 es va formar el mateix front al govern, però aquest cop les tensions es feren més

⁴⁶⁷ Nossiter (1988), op. cit., p. 72.

⁴⁶⁸ *Ibid.*, p. 74.

⁴⁶⁹ Val a dir que aquesta desestabilització política provocada per les forces confessionals no era la primera que succeïa. Al 1948 l'aleshores primer ministre P.T.Pillai -membre del *Kerala Socialist Party* que formava part de la plataforma *Travancore State Congress* que donava cabuda a totes les comunitats- fou també expulsat pel govern per la pressió d'*Ezhaves* i Cristians. Font: John, J.P. (1983) *Coalition governments in Kerala...*, p. 40.

⁴⁷⁰ Nossiter (1988), op. cit., p.86.

⁴⁷¹ Escindit recentment del PSP degut al domini *Nair* en el seu lideratge.

visibles i es creà un "front intern"⁴⁷² dins el govern format pel CPI-ML-SSP, que acabaria per desestabilitzar-lo. El primer ministre del CPI(M) va perdre la moció de confiança a la que es va presentar, i el govern dimití.

A partir d'aquest moment s'obria una nova etapa en la història política de Kerala. Després del govern del "Mini Front" liderat pel CPI (1969-70) i de la imposició del govern presidencial⁴⁷³ del Centre (1970), a les eleccions de 1971 pujaria al govern el *United Democratic Front* (UDF), coalició que contemplava per primera vegada la col·laboració entre el CPI i el INC(I). Aquest front que també incloïa la ML, el *Janata Party*, el RSP, el PSP, el *Nair NDP*, l'*Ezhava SRP* i el dretà *Kerala Congress* (KC) -amb una important pes dels cristians-, es va mostrar força estable malgrat les creixents divisions dins els partits de la coalició⁴⁷⁴ i la forta ofensiva que descarregava el CPI(M). Cal destacar l'aprovació de la *Agricultural Workers Act* -regulant les condicions laborals dels treballadors agrícoles- i algunes lleis de reforma universitària, el que mostrava que l'UDF no podia distanciar-se d'una política que oblidés les mesures socials ja que el balanç de forces era tan lleuger que podia afectar decisivament al nombre de vots en els següents comicis.

Després del període 1977-80 caracteritzat per diferents coalicions liderades ara pel CPI ara pel INC i un govern presidencial del Centre, s'obria un nou curt període governat pel LDF després de les eleccions de 1980, que es caracteritzà per les mesures de benestar social aplicades. Els programes de pensions i de subsidis als aturats aprovats va permetre a la oposició titllar la política del govern de "saqueig de les finances públiques"⁴⁷⁵, malgrat en el govern posterior liderat per aquesta oposició no es retallaren aquests programes. Per altra banda la política de neutralitat de la policia que adoptà el UDF -l'esmentada "lluïta" dels comunistes des del poder- comportà un creixent desordre públic que provocà l'abandonament de part d'alguns partits polítics de la coalició.

Els resultats de les eleccions de 1982 permeté la formació del UDF liderat pel INC(I), on els seus 19 ministres no mostraven sinó l'elevada fragmentació política i la política de formació de coalicions fos quin fos el cost a nivell de gestió política. No s'ha dubtat en qualificar aquesta legislatura com a una dels més vergonyosos de la història política de Kerala fruit de la corrupció, el nepotisme i el

⁴⁷² *Ibíd.*, p. 89.

⁴⁷³ Sota diferents condicions la Constitució preveu que el govern de l'Índia a Delhi pugui governar els estats.

⁴⁷⁴ A més de l'escissió de la ML al 1975 cal destacar les divergències dins el CPI per l'aliança amb el INC i dins aquest últim el sector dels mes joves, que formaven el *Youth Congress*, divergien amb les estratègies dels ministres del INC(I). Font: Nossiter (1988), op. cit., p. 99.

⁴⁷⁵ *Ibíd.*, p. 105.

confessionalisme⁴⁷⁶. Aquesta situació arribaria a la seva fi -almenys transitòriament- durant el govern del LDF (1987-91) on per primera vegada el CPI(M) s'havia compromès a desvincular-se totalment de qualsevol partit polític que representés interessos de casta o comunitat⁴⁷⁷. En aquestes eleccions les diferències de vots entre els dos fronts es feien més estretes que abans, no superant l'1% -44,9% el LDF i 43,7% el UDF-. Cal destacar tres aspectes la política del LDF d'aquest període⁴⁷⁸: i) descentralització política a nivell de districtes a través de la creació de Consells electes; ii) nous programes per a la millor gestió de la terra i l'aigua -el *Group Farming* i el Mapa de Recursos Popular a nivell local- i el programa d'Alfabetització Total; iii) la reforma educacional i industrial. Des del primer govern comunista al 1957 es tornava a intentar controlar els recursos destinats a subvencionar el continu creixement de centres educacionals -principalment conduïts per diferents interessos confessionals- a través de la prohibició d'obertura de noves institucions educacionals. A la vegada l'estancament econòmic que sofria l'estat requeria d'una nova orientació de la política industrial aprovant-se diferents mesures per a la recuperació econòmica del sector industrial: incentius fiscals, política atractiva d'inversions, demanda de majors recursos al Centre per a la recuperació de les empreses en situació de fallida,... El nou front d'esquerres, sense la representació d'interessos sectaris, proporcionava un major marge d'actuació en la política econòmica a desenvolupar des del govern.

La política del govern del LDF que va promoure mesures per a la recuperació econòmica, l'obertura de nous espais de participació popular i que seguia mantenint els serveis socials a la població, no va aconseguir repetir el seu triomf electoral a les eleccions de 1991. L'assassinat de Rajiv Gandhi fou el principal factor que va fer decantar el lleuger equilibri de forces polítiques cap a l'UDF i la diferència de vots entre els dos fronts va sobrepassar el 4%. El canvi de govern no va impedir la continuació de les importants mesures adoptades pel govern anterior, inclús es va aprovar al 1991 una nova política industrial amb nous esforços en l'atracció d'inversions, amb un increment de l'assistència financera al sector privat i amb acords tripartits industrials sobre increments de productivitat⁴⁷⁹. Encara que el govern liderat pel INC no va mostrar un gran entusiasme en el projecte que havia desenvolupat l'anterior govern del LDF, la nova victòria al 1996 del LDF permeté la continuïtat dels programes que havia desenvolupat anteriorment. En les eleccions de 1996 les diferències entre els dos partits líders dels fronts seguien sent mínimes: 41 escons pel

⁴⁷⁶ Nossiter (1988), op. cit., p. 107, Thomas Isaac i Mohana Kumar (1991) "Kerala elections 1991...", p. 2696 i Namboodiripad (1994) *The communist party in Kerala*, p. 282.

⁴⁷⁷ La pèrdua del vot musulmà i dels membres expulsats del CPI(M) va ser compensada per un creixement del vot hinduista al BJP-Hindu Munnani (en detriment del UDF) i dels nous votants prosecularisme. Font: Thomas Isaac i Mohana Kumar (1991), op. cit., p. 2696.

⁴⁷⁸ Thomas Isaac i Mohana Kumar (1991) "Kerala elections 1991..." i Törnquist, O. (1995), *The next Left?*.

⁴⁷⁹ Heller P. (1995), op. cit., p. 664.

CPI(M) i 37 escons pel INC(I)⁴⁸⁰. Una bona mostra de la voluntat del LDF de tirar endavant el projecte de descentralització política ha estat el desenvolupament de la "Campanya Popular del 9è. Pla"⁴⁸¹ que estableix que el 35-40% dels recursos pressupostats en el pla anual 1997-98 s'invertiran i seran aplicats en projectes formulats a nivell local. Aquesta decisió governamental es deixa en mans de la *Kerala State Planning Board* on cal destacar la seva composició: primer ministre, quatre ministres i un grup format per acadèmics i activistes locals. A més la KSPB ha creat uns Cossos Tècnics de Voluntaris que examinaran els diferents projectes presentats pels organismes locals, cossos formats per institucions populars com el KSSP o acadèmiques com el *Centre for Development Studies*. Es obvi que existeix un compromís exprés que aquest organisme funcioni autònomament dels diferents interessos econòmics i partidistes. De fet ja s'han començat a sentir les primeres dissensions des de les altes esferes del govern. El nou projecte representa un 35-40% menys de poder, influència i patronatge⁴⁸².

Un cop vist com s'ha desenvolupat el procés polític a Kerala a partir de l'evolució dels diferents governs, ja pot obtenir-se els principals trets que caracteritzen el sistema polític de Kerala fruit de les pròpies característiques econòmiques, polítiques i socioculturals de l'estat.

7.5.3. Característiques de la dinàmica política

El sistema polític bipolar de Kerala estructurat al voltant de dos fronts liderats pels comunistes marxistes i pel conservador INC ha esdevingut el resultat de una forta fragmentació política que alhora ha estat reforçada per la pròpia bipolarització política. El principal causant d'aquesta atomització dels partits polítics cal buscar-la en la configuració religiosa de Kerala -cristians i musulmans representen més del 40% de la població- i per una identitat de casta que paradoxalment va ser reforçada pels moviments socials de casta que lluitaven per la igualtat social. Aquest mapa confessional ha permès utilitzar les lleialtats religioses i de casta per part dels partits polítics per a l'obtenció d'un major poder polític. Sense exagerar la influència de les forces confessionals a Kerala, no hi ha dubte que ha influenciat en la inestabilitat política i els continus canvis de govern que s'han produït⁴⁸³. D'aquesta forma s'ha derivat en la necessària formació de coalicions, sovint heterogènies

⁴⁸⁰ *Keesing's record of world events 1996*.

⁴⁸¹ Bandyopadhyay, D. (1997) "People's participation in planning" i Thomas Isaac i Harilal K.N. (1997), "Planning for empowerment...".

⁴⁸² Bandyopadhyay, D. (1997), op. cit., p. 2453.

⁴⁸³ En 41 anys d'història política de Kerala (1956-97) s'han celebrat 11 eleccions a l'Assemblea de l'estat però han existit 20 canvis de govern (incloent cinc vegades que s'ha recorregut al govern presidencial de Delhi). Cal dir però que des dels anys vuitanta s'ha assistit a una considerable estabilitat dels diferents governs.

i de dimensions ineficients per a la bona gestió política, per a poder formar un govern mínimament estable.

En general la majoria de partits que han representat interessos confessionals -NDP (*Nairs*), RSP (*Ezhaves*), una de les tres faccions del *Kerala Congress* (cristians) i la ML (musulmans), el que no impedeix que aquests interessos estiguin també presents a altres partits polítics- han format part dels govern del UDF a excepció dels musulmans que tant han estat tant al front del INC com al comunista -especialment després de la seva escissió en *All India ML* i l'*Indian Union ML*-. De qualsevol forma la fragmentació no es únicament fruit del confessionalisme -vista l'existència, per exemple, de molts partits socialistes i de les nombroses escissions dins els diferents partits- ni l'adscripció de casta l'únic mòbil polític -en el CPI(M) els *Ezhaves* tenen un pes considerable-. De qualsevol forma és innegable la influència del confessionalisme, esdevenint-se un fenomen curiós: “es presenten políticament com si existís una oposició antagònica entre ells però s'han unit històricament contra el LDF”⁴⁸⁴. Això és cert però cal dir que no és "com si existís un antagonisme", la realitat és que “existeix un antagonisme”. Aquest antagonisme és *real* perquè un cop les diferents forces confessionals estan al poder han resultat en divergències concretes per a la consecució de beneficis o guanys polítics. Podríem dir que l'aliança electoral es configura com un pas intermedi. El principal efecte d'aquesta dinàmica ha estat la formació de governs on els diferents partits estaven més preocupats per als interessos particulars ocupats en les seves petites lluites que no pas en l'organització d'un executiu seriós amb un compromís real de gestió política eficient. Si bé és cert que el poder negociador dels diferents interessos confessionals s'ha reduït -almenys quan el front liderat pel CPI(M) ha estat al govern després de 1987-, s'han apuntat l'aparició de nous factors i l'enfortiment d'altres ja existents, que han provocat un increment de l'explotació política dels sentiments de casta i comunitat⁴⁸⁵: i) l'aparició de forces externes hinduistes com el RSS o el *Bharatya Janata Party* (BJP)⁴⁸⁶; ii) l'afluència econòmica de diferents sectors ha fet desenvolupar símbols de riquesa que generen ira i provocació; iii) els problemes econòmics com l'atur ha enfortit el confessionalisme.

La formació de coalicions de dimensions intractables per a una bona gestió ha estat un altre problema per a una eficient administració política. Però una conseqüència possiblement més perniciosa és la difusió de les responsabilitats del govern. Mentre els diferents partits gaudeixen i

⁴⁸⁴ Baby M.A. (1994) "Communalism and Kerala politics", p. 11.

⁴⁸⁵ Mathew G. (1994) "Communities and community politics in Kerala", p. 7-8.

⁴⁸⁶ El creixement del partit hinduista BJP a Kerala ha estat considerable tenint en compte la pràctica inexistència del mateix en aquest estat. El percentatge de vots a les eleccions de 1987 fou del 7%. Font: Nossiter (1988), op. cit., p. 191.

poden utilitzar- del control polític, la responsabilitat de les actuacions queden diluïdes entre els diferents partits que formen la coalició, impeding la transparència democràtica i sobretot oferint noves oportunitats als partits per defensar els propis interessos. A la vegada aquestes coalicions només son capaces d'elaborar un mínim programa polític que permeti posar d'acord als principals partits de la coalició, no només perquè pot existir una confrontació clara d'interessos -per exemple partits com el CPI i el INC tenen interessos de classe diferents- sinó també per l'existència d'interessos absolutament diferents i no contradictoris -reserva de llocs públics entre comunitats o beneficis redistributius en els serveis d'educació-. Cal dir però, a la vista de l'anàlisi anterior, que ha estat el front d'esquerres el que ha desenvolupat els principals programes socials i redistributius, mentre que el UDF s'ha limitat a continuar-los. Això permet afirmar que han estat els governs d'esquerres, en els pocs anys que ha estat al poder, els que "han demostrat ser punts nodals en establir noves direccions per l'estat"⁴⁸⁷.

Si examinen les coalicions que han format els dos partits comunistes de Kerala es pot observar que han anat més enllà del compromís de classe i del compromís secular, justificant-se tal actuació per la necessitat de seguir una estratègia "pragmàtica". Mentre l'estratègia del CPI ha estat unir-se amb el INC(I) -absolutament contrària a la seva ideologia de classe- el CPI(M) ha format coalicions temporals amb els musulmans i amb el conservador Kerala Congress. Mentre el pragmatisme del CPI s'explicava en base a la necessitat d'aconseguir una "aliança democràtica nacional" amb el INC(I), el CPI(M) ha justificat la seva estratègia per la necessitat de formar un front antiINC(I) per tal d'aconseguir els objectius del partit en el llarg termini⁴⁸⁸. Es clar que el CPI(M) ha estat més compromès amb els seu caràcter de classe. Cal dir però que a la vegada les característiques polítiques de Kerala oferien poques alternatives al respecte. En la mesura que el sistema imposava els seus propis límits, com afirma el teòric del CPI(M) Kurian, "qualsevol partit polític, per revolucionari que sigui, si entén la política real que funciona en el sistema burgès, ha de jugar el joc del sistema, però com a vegades el compromís pot ser necessari, un partit revolucionari no pot construir el seu programa sobre mètodes burgesos com el *horse-trading* [pactes extraoficials o negociació no reglada]"⁴⁸⁹. De fet l'estancament en el percentatge de vots que pateix el CPI(M) -a l'igual que el INC- que semblen no poder superar respectivament el terç de l'electorat i les poques diferències que separen els dos fronts que aquests partits lideren⁴⁹⁰, ha fet canviar en els últims anys

⁴⁸⁷ Thomas Issac i Mohana Kumar (1991), op. cit., p. 2703.

⁴⁸⁸ Nossiter (1988), op. cit., p. 178.

⁴⁸⁹ Hardgrave (1970), op. cit., p. 1002.

⁴⁹⁰ El percentatge de vots del LDF i UDF respectivament a les últimes eleccions fou: 50% i 44% (1980), 45,5% i 44,6 (1987), 44,8% i 49,1% (1991). Pel que fa al nombre d'escons dels partits CPI(M) i INC(I) respectivament en les últimes eleccions és la següent: 36 i 33 (1987), 55 i 29 (1991) i 41 i 37 (1996). Font: Nossiter (1988) i *Keesing's Record of World Events* (diferents anys).

l'estratègia política del CPI(M). Progressivament intenta anar-se distanciant de la identificació històrica del partit amb accions d'agitació i confrontació. En el cas de les disputes laborals el CPI(M) a partir de 1987 parla de la necessitat d'una "cultura del treball"⁴⁹¹ -que permeti la pau laboral i els increments de productivitat-. Davant les últimes agitacions dels treballadors agrícoles a Kuttanad -per la conversió dels camps d'arròs en altres cultius- el CPI(M) s'ha desmarcat de les mateixes i no ha aprovat les destrosses fetes pels activistes⁴⁹². Però més enllà d'això sembla que la nova estratègia del CPI(M) comença a aplicar el consell de Kurian de "jugar el joc del sistema" ja que comença a buscar el vot perdut dels camperols i el vot de la classe mitja, ja que "les demarcacions de classe s'han fet més fluides"⁴⁹³ fruit de les mesures de benestar i de la mobilitat ocupacional. D'aquesta forma sembla que es comença a abandonar la mobilització de les classes treballadores des del govern perquè aquesta esdevingui -si és el cas- per vies extraparlamentàries, i que des del poder s'obrin noves qüestions en l'agenda política tals com el medi ambient o la descentralització política. S'ha afirmat però que aquest canvi des de la "política de lluita de classes" a la "política de desenvolupament" no és una elecció en termes de classe sinó que conforma una nova estratègia⁴⁹⁴.

Per últim cal veure fins quin punt els interessos de casta i de classe han estat confrontats a nivell polític. La dependència dels fronts d'esquerres del suport dels partits de comunitats religioses i de casta ha fet afirmar "el ressorgiment de la comunitat *oposada* a la classe com la base de la política de Kerala"⁴⁹⁵. Caldria analitzar si aquesta "oposició" és tal. S'ha vist que la fragmentació política i el confessionalisme no sempre ha permès un govern eficient i compromès amb un programa polític transformador i coherent, però també és cert que no ha impedit el desenvolupament i aplicació de mesures redistributives que han afectat a grans sectors de la població. No hi ha dubte que part d'aquestes mesures han estat en resposta a les pressions confessionals dels diferents partits, sent el cas de l'educació el millor exemple on cada comunitat té les seves institucions finançades principalment amb recursos públics, encara que els efectes perversos d'aquesta política s'han intentat, encara que en poques ocasions, revertir. També cal remarcar que gran part de les batalles lliurades pels partits confessionals ha estat en la reserva de llocs públics. És clar que Kerala segueix el patró de la resta de l'Índia en la demanda per part de les diferents comunitats de reserva de llocs de treball i l'intent de qualificació de les mateixes com a "endarrerides" pels beneficis que això

⁴⁹¹ Heller (1996), op. cit., p. 1061.

⁴⁹² EPW (1997) "Farms workers agitations...".

⁴⁹³ Heller (1995), op. cit., p. 662.

⁴⁹⁴ Heller (1995) i Törnquist (1995).

⁴⁹⁵ Nossiter (1988), op. cit., p. 189. (cursiva meua).

comporta⁴⁹⁶. Malgrat tot però, el govern del LDF (1987-91) es va mostrar ferm en l'adopció de les recomanacions de la *Mandal Commission*⁴⁹⁷ sobre reserva de llocs públics que afavoria a les castes més pobres i que va conduir a fortes controvèrsies entre diferents comunitats -especialment *Nairs* i *Ezhaves*-. En base a aquests factors pot afirmar-se que, sense negar les implicacions partidistes i la recerca de beneficis polítics i econòmics per parts dels diferents interessos de casta i comunitat, més que identificar l'expressió de la relació casta-classe a nivell polític com una relació d'"oposició" seria més adequat caracteritzar-la com de "sobreposada" on a vegades els interessos classe-casta han esdevingut divergents però d'altres han estat processos paral·lels⁴⁹⁸. La proposta de paral·lelisme casta-classe és l'aportat per Mathew quan afirma que des de la formació de l'estat de Kerala fins als anys noranta els processos polítics a Kerala s'ha teixit al voltant de dos corrents: la política de classe i la política de casta o comunitat, el que com ja hem vist el porta a concloure que Kerala ha viscut un procés de secularització -sovint sota formes de lleialtats de casta- paral·lelament en el procés de desenvolupament social. Així pot aplicar-se aquí perfectament l'afirmació de Gusfield que la modernitat no té perquè necessàriament debilitar -i encara menys substituir- la tradició, i el fet d'enfrontar-les com a oposades fa passar per alt les mescles que la realitat ofereix⁴⁹⁹. La principal implicació de menystenir o subestimar aquesta perspectiva no és només la part de la realitat social que es "passa per alt" sinó també les conseqüents conclusions analítiques que se n'extreuen en molts estudis sobre la relació casta-classe no només en la seva expressió política sinó també econòmica. En definitiva l'anàlisi realitzada mostra que no pot interpretar-se les identitats classe-casta com una bipolaritat sinó com elements de mútua coexistència, a vegades amb interessos coincidents, a vegades amb interessos divergents.

La dinàmica política de Kerala mostra les influències exercides pel funcionament del sistema democràtic, per la politització de la casta, pel govern comunista amb una voluntat política clara d'aïllar els interessos de les classes dominants i per una societat articulada políticament i socialment. La interrelació d'aquests factors en la particularitat social i històrica de l'estat de Kerala ha influenciat enormement el paper desenvolupat per l'Estat tant a nivell polític com econòmic, en concret la política redistributiva aplicada pels diferents governs i l'aïllament dels interessos de les classes dominants amb influència a l'Estat, el que a la vegada ha influenciat sobre el paper de l'Estat en l'acumulació de capital. La mobilització de diferents sectors de la població -ja sigui sota línies de

⁴⁹⁶ Veure Capítol 5. L'estructura social hindú.

⁴⁹⁷ Baby, M.A. (1994), op. cit., p. 10-11.

⁴⁹⁸ S'ha diferenciat la mobilització o conflicte horitzontal -que compren la unió de diferents comunitats o castes- quan estan en joc aspectes econòmics, de la mobilització vertical -en línia de comunitat o casta- quan l'objectiu de la mobilització són aspectes socials i polítics. Font: Thomas (1985) Coalition game politics in Kerala, p. 66-67.

⁴⁹⁹ Gusfield (1966), op. cit., p. 362.

classe o de casta- ha comportat una articulació política dels diferents interessos representants a la societat. Ja sigui sota la formació de partits de castes o comunitats religioses com és el cas dels cristians sota el Kerala Congress o dels *Nairs* sota el NDP o de l'adhesió política en línia de classe com els *Ezhaves* sota el CPI(M), s'ha configurat un ampli espectre polític on els diferents grups socials han buscat la forma de fer valer els seus interessos. La fragmentació política que aquest fet ha comportat juntament amb la dinàmica del joc democràtic ha fet esdevenir un "savi" panorama polític on totes les forces estiguessin representades al govern de forma alternant quasi exacta. Un *poder polític àmpliament repartit* ha generat a la vegada *beneficis polítics -i econòmics- àmpliament repartits* entre el conjunt de la població esdevenint-se un model de desenvolupament equitatiu entre els diferents grups de la població. Però és insuficient explicar la dinàmica política de Kerala per la mobilització i organització dels diferents sectors socials i religiosos a nivell polític, ja que s'han desenvolupat mesures que han atentat als interessos de les classes dominants. Es per això que el paper del CPI(M) ha estat crucial per a explicar com l'Estat ha desenvolupat una política econòmica determinada. L'aprovació de la reforma agrària pel primer govern electe comunista al 1957 li va costar l'expulsió del poder per part dels interessos dels terratinents -representants principalment per *Nairs* i cristians- que va prendre forma amb la *Liberation Struggle*. Les mesures de descentralització de gran part dels recursos financers destinats a la planificació aprovades pel LDF al 1997 impliquen una explícita voluntat política democratitzadora del procés de desenvolupament econòmic. Els diferents intents de reforma del sector educatiu per eliminar la proliferació de centres privats sota diferents interessos econòmics i confessionals han mostrat un compromís polític amb el conjunt de la societat. Però és clar que el projecte comunista s'ha vist doblegat tant per les pressions polítiques de diferents interessos representants en el si de la societat com pels propis interessos político-electoral del partit conduint a coalicions més enllà de l'estricta caràcter de classe. Per últim seria injustificable negar la influència que la política redistributiva desenvolupada per l'Estat ha tingut en les dificultats d'expansió de la despesa de capital en inversions tan necessàries a l'estat com és la infraestructura, dificultant així la mobilització de recursos des de l'Estat cap a activitats productives que afavorissin l'acumulació de capital i el creixement econòmic. Malgrat això, com ja s'ha vist en l'anàlisi de l'estructura econòmica de Kerala, el caràcter extravertit i desarticulat de la mateixa ha reproduït unes estructures endarrerides arrelades en la naturalesa del desenvolupament capitalista.

7.6. CONCLUSIONS: L'AUTONOMIA DE L'ESTAT

Les reformes institucionals i estructurals que s'han produït a Kerala han estat fruit de múltiples processos socials i polítics, no podent-ho limitar a la simple capacitat administrativa de l'Estat. Per

tant, la transformació socioeconòmica que ha patit Kerala cal vincular-la a les relacions i influències que s'han establert entre l'Estat i la societat. Això permet fer referència al concepte de "sinergia Estat-societat"⁵⁰⁰ per a poder explicar el grau d'autonomia que ha gaudit l'Estat en l'aplicació d'una política de desenvolupament amb importants repercussions en l'estructura econòmica i social. Però quin "Estat" i quina "societat"? L'Estat, en la mesura que és modelat per les forces socials i les estructures econòmiques, ha estat pressionat des de diferents moviments socials per a l'aplicació d'una política de desenvolupament redistributiva a la vegada que ha existit un cert compromís de transformació estructural per part dels que han controlat el poder polític -encara que en diferents graus-. Això ha conformat l'Estat com un agent mediador davant les demandes de la societat. Aquesta "societat" ha anat evolucionant des d'un ordre tradicional rígid i tancat cap a un ordre més democràtic i participatiu a través de la pròpia organització, primer en moviments de casta i després de classe, que ha permès a diferents sectors socials la possibilitat d'articular les seves demandes i orientar-les cap a les institucions polítiques establertes. Aquesta "organització" de les forces socials ha estat fruit de l'existència d'unes identitats de casta i de classe, de l'acolliment d'una ideologia radical, d'una creixent cultura popular i de la influència de líders polítics comunistes, derivant tots ells en una transformació de la consciència social. Cal remarcar que l'Estat, com a expressió de les forces econòmiques i socials de la societat, ha donat resposta a les diferents demandes i pressions exercides pels diferents sectors de la societat. Es clar doncs que la seva autonomia no ve configurada per l'aïllament de l'Estat dels diferents interessos econòmics i socials, actuant com a tercer actor lliure d'influències generades tant en el si de l'Estat com aquelles procedents dels diferents actors socials. Al contrari, l'autonomia ve generada per la no determinació dels interessos de les classes dominants i per l'organització d'interessos de sectors socials desfavorits socialment i econòmicament, el que queda traduït en l'esmentada resposta de l'Estat a les demandes d'una política redistributiva. En segon lloc aquestes "demandes exercides per diferents sectors de la societat" agrupa tant aquelles articulades en línies de classe com en línies de casta. Tant l'organització de partits polítics en base a lleialtats verticals representades per diferents comunitats com l'existència de partits que agrupen en el seu si representants de diferents comunitats -la seva base electoral dels quals no pot considerar-se monolítica sinó que talla transversalment les diferències de casta-comunitat en línies de classe-, indica com el desenvolupament polític de Kerala ha mostrat una interacció i entrellaçament de la identitat de casta i la consciència de classe. Malgrat el CPI(M) ha significat un reagrupament de diferents comunitats i castes sota els principis de classe, això no ha significat la desaparició d'organització d'interessos diferents dels de classe sota diferents partits i institucions que entren a participar en l'esfera política pels beneficis que això pugui comportar per a la seva casta o comunitat.

⁵⁰⁰ Evans (1996) "Government action, social capital and development", p. 1122.

A Kerala ha existit una sinergia -que pot definir-se com a "xarxes de compromís i de col.laboració"- entre Estat i societat que ha permès desenvolupar uns vincles i lligams concrets que no han resultat en patronatge ni clientelisme en favor de les classes dominants, sinó en mesures de benestar pel conjunt de la població incloent-hi els sectors més desfavorits. Això ha estat possible però perquè l'Estat ha gaudit d'una autonomia dels interessos de les classes dominants. L'expressió d'aquesta "autonomia" s'ha explicat sota dues postures quasi-enfrontades que han donat una resposta encara que no de forma directa i clara. Per una banda s'ha considerat que el procés de transformació social ha estat liderat des de l'Estat, principalment quan el poder polític ha estat en mans del CPI(M). Així, s'afirma que tant la pressió popular extraparlamentària com les intervencions estatals han desenvolupat un patró de canvi "des de dalt cap a baix" que ha estat controlat per polítics i buròcrates⁵⁰¹. D'aquesta forma el procés democràtic ha seguit més aviat un procés de politització "des de dalt" que no pas una veritable pressió autònoma "des de baix". Per altra banda també s'ha apuntat que ha estat principalment la pressió social a través de l'organització i mobilització de classes la que ha enfortit les institucions democràtiques i ha creat les condicions i les institucions necessàries per a la mediació en els conflictes de classe per part de l'Estat -de forma que aquest ha pogut donar una expressió institucional als conflictes de classe-⁵⁰².

Les dues aproximacions expliquen parcialment el model de Kerala. Per explicar el canvi econòmic i social i el nivell de desenvolupament aconseguit a Kerala no poden desvincular-se ambdós factors i les influències que han generat un sobre l'altre respectivament. No pot afirmar-se que els patrons de politització desenvolupat pel CPI(M) tant a nivell governamental com extraparlamentari hagi derivat en un "determinisme" social mobilitzador i organitzatiu, ni tampoc pot desvincular-se el procés de canvi social de Kerala de la influència del partit comunista. Cal entendre la sinergia Estat-societat tant per una voluntat explícita des dels governs comunistes de trencar el *status quo* i aïllar els interessos de les classes dominants com pel desenvolupament d'uns moviments socials que -sense negar la influència polititzadora- han respost pels seus propis mitjans a una conjuntura social, política i econòmica històrica concreta. L'enfocament teòric desenvolupat per Migdal⁵⁰³ podria fer pensar que, en el cas de Kerala, s'ha donat en l'Estat -en la mesura que ha tingut la capacitat d'aïllar els interessos de les classes dominants o de no respondre exclusivament a aquests- una

⁵⁰¹ Törnquist, O. (1995), op. cit., p. 25.

⁵⁰² Heller (1995) i (1996). També s'ha proposat "la pressió exercida per les classes subordinades" per a explicar l'autonomia de l'Estat en l'enfocament teòric sobre la intervenció efectiva de l'Estat a Evans P. i Rueschemeyer D. (1985) "The state and economic transformation", p. 63.

⁵⁰³ Migdal J.S. (1988) Strong societies and weak states, p. 262. L'autor desenvolupa un enfocament teòric sobre com els Estats com a organitzacions poden variar en funció de la seva habilitat en imposar les regles de

"concentració del poder social" -vs. un poder social fragmentat fruit principalment de l'impacte colonial sobre la societat tradicional-, que ha evitat que Kerala s'hagi convertit en una formació social caracteritzada per l'existència "d'un Estat dèbil i una societat forta". Difícilment però Kerala pot qualificar-se com a una societat no fragmentada socialment o dominada per un Estat fort. Pel que fa al primer aspecte ja s'ha esmentat com la configuració religiosa, de castes i fins i tot de classes mostra una societat altament dividida socialment. L'organització dels diferents interessos de la població -cristians en la reforma educativa, *Nairs* terratinents en la reforma agrícola, treballadors agrícoles en la regulació salarial, arrendataris en la reforma agrícola, castes endarrerides en la reserva de llocs de treball,...- han articulats les seves demandes a través de l'organització i mobilització política. Això ha derivat en una elevada politització dels diferents grups socials però en un context social altament fragmentat on les seves pressions han intentat estar acomplertes des de l'Estat qui a la vegada ha quedat configurat com una representació dels diferents interessos socials i econòmics. Podria parlar-se d'un elevat grau de dispersió del poder polític -a través de l'organització dels diferents interessos- que ha fet que l'estratègia econòmica desenvolupada per l'Estat hagi resultat en un caràcter altament redistributiu. Per aquest motiu l'explicació del model de Kerala com aquell que ha seguit un "patró de canvi des de dalt cap a baix controlat pels polítics" no es considera que doni una explicació adequada ni completa. No pot negar-se però -en la línia de l'argumentació anterior- el paper del CPI(M) en l'organització i mobilització de la classe treballadora ni el compromís -i voluntat política- dels governs comunistes de desenvolupar una estratègia de desenvolupament igualitària. Però això tampoc condueix automàticament -i aquest és el segon aspecte esmentat més amunt- que l'Estat hagi quedat configurat com un Estat fort. L'esmentada elevada fragmentació política ha conduït a un model polític on les coalicions han estat condició indispensable per a formar govern, el que implica directament realitzar concessions polítiques i econòmiques als diferents membres de la coalició. A la vegada la inestabilitat política ha estat una característica dels diferents governs de Kerala fruit de múltiples rivalitats intra i inter partits. Així doncs més que un Estat fort, pot parlar-se d'un Estat amb autonomia suficient de les classes dominants -generada tant per la indiscutible voluntat política i força política dels comunistes i per l'articulació dels interessos de les classes més pobres- per dur a terme una política econòmica beneficiosa socialment pel conjunt de la població. Cal dir que la segona explicació donada al model de Kerala dona una explicació incompleta en l'argument de la mobilització en línies de classe ja que deixa al marge l'articulació d'interessos en línies de casta que, com ja s'ha esmentat, sens dubte han marcat la dinàmica política i econòmica de l'estat. Seguint l'enfocament de Migdal seria més adequat caracteritzar la societat de Kerala com aquella dominada

joc. El seu anàlisi el porta a afirmar la dificultat de canviar les relacions estructurals entre Estats dèbils i societats fortes, típiques dels països subdesenvolupats.

per un Estat dèbil i una societat forta -típica dels països subdesenvolupats- que ha impedit a l'Estat desenvolupar la seva funció d'acumulació, encara que les característiques particulars de l'Estat i la societat de Kerala han derivat en una funció redistributiva de l'Estat en benefici de tota la població.

Comparant el cas de Kerala amb els països del Sud-est asiàtic com a exemples de l'existència d'una "autonomia de l'Estat", pot realitzar-se un paral·lelisme d'aquesta autonomia amb dos resultats diferents: l'"Estat redistributiu" a Kerala i l'"Estat pel creixement" al Sud-est asiàtic, com ha fet Evans⁵⁰⁴. Això podria fer pensar en un nou tipus d'instrumentalisme des de l'Estat però en aquest cas utilitzat a favor dels interessos dels treballadors i camperols. Mentre seria discutible la noció d'"instrumentalisme" en la mesura que l'acció pública ha tingut objectius redistributius cap als sectors més pobres de la societat, aquella proposició ja s'ha mostrat inaplicable a Kerala. Com s'ha vist, l'estancament econòmic que pateix l'estat ha provocat una reorientació de la política pública cap a objectius d'acumulació. La necessitat d'incloure als sectors capitalistes industrials en les relacions Estat-societat⁵⁰⁵ ja es dibuixa com un dels principals elements de la nova agenda política -vista la nova política industrial i l'estratègia d'accelerar el creixement econòmic-. La recerca d'un nou projecte acordat entre els diferents grups socials i l'Estat esdevé d'obligat compliment si s'aspira a una millora de les condicions materials i al manteniment de les mesures de benestar social existents. Aquest nou projecte de desenvolupament a la vegada presenta oportunitats exitoses en la mesura que compta amb l'autonomia de l'Estat el que és indispensable per a una intervenció efectiva del mateix. Però cal dir que en la mesura que part de l'autonomia de l'Estat està arrelada en els diferents grups políticament organitzats i articulats en la societat difícilment poden eliminar-se els beneficis redistributius que aquells gaudeixen. Es considera aquí que una estratègia orientada al creixement i a l'acumulació -si ha de ser impulsada des de l'Estat- s'enfronta a un *trade-off* amb els principis redistributius del mateix. Ja s'ha vist que la despesa corrent de l'Estat es menja més del 75% dels recursos del mateix, deixant poc marge de maniobra a la despesa en capital necessària perquè l'objectiu d'acumulació pugui fer-se efectiu. La dificultat de l'Estat en la mobilització de recursos s'enfronta al baix producte generat per l'economia keralita i per la dependència financera del Centre -el que tampoc està lliure de dificultats fiscals donat el programa d'ajust estructural en curs i els interessos de la coalició dominant que impedeixen una efectiva mobilització de recursos-.

La persistència de factors -forces confessionals i de classe- a Kerala que intenten i han intentat desafiar l'autonomia de l'Estat, ha estat paradoxalment influent perquè a través de l'articulació de les seves demandes l'Estat hagi dissenyat i aplicat una política pública redistributiva i de

⁵⁰⁴ Evans, P. (1995) *Embedded Autonomy*, p. 238-9.

⁵⁰⁵ *Ibíd.*, p. 240.

desenvolupament, afavorida per l'organització i articulació de les demandes de les seccions més pobres de la societat, que cal buscar els seus orígens al segle XIX. Ja s'ha vist com l'erosió de l'ordre tradicional pels moviments de castes i l'expansió dels moviments de classe, han generat una consciència social a Kerala que ha permès -en termes de Putnam- una "transformació de l'estructura de poder social"⁵⁰⁶. Això ha debilitat les dependències verticals -característiques de l'Estat indibasades en relacions de patronatge i en l'acomodació d'interessos de les classes dominants⁵⁰⁷. El patró i formes sota les que s'han desenvolupat les relacions Estat-societat a Kerala no només ha permès dotar a l'Estat d'un cert grau d'autonomia en la política pública aplicada sinó que també mostra com "l'organització dels grups subordinats pot ser un important bastió contra la degeneració de les estretes connexions Estat-societat en un clientelisme d'elits que és en últim terme més amenaçador pel desenvolupament"⁵⁰⁸. L'organització de grups subordinats -i de no subordinats també- ha tenyit el desenvolupament de la política econòmica aplicada des de l'Estat, i és indubtable que l'organització dels més pobres ha estat un factor determinant per a impedir l'hegemonia política i econòmica de les classes dominants. Però la paradoxa esmentada sobre l'autonomia de l'Estat, però el seu caràcter paradoxal quan es consideren les restriccions que el model de desenvolupament redistributiu ha imposat sobre el creixement econòmic i la satisfacció de les "necessitats" materials de la població. Aquest panorama empitjora considerablement quan les dificultats econòmiques posen en perill la sostenibilitat del model de Kerala, però sense subestimar el fet que el nivell de desenvolupament social aconseguit no només és una avanç en les condicions de vida dels keralites sota una perspectiva de desenvolupament humà sinó que a la vegada és un element indispensable per a una estratègia de creixement econòmic sostinguda i exitosa. A més no s'ha d'oblidar que Kerala no està aïllada de l'evolució de l'economia índia ni de la dinàmica econòmica mundial.

CONCLUSIONS

L'objectiu d'aquesta investigació ha estat estudiar els factors explicatius de l'alt nivell de desenvolupament humà de l'estat indi de Kerala a partir de les relacions Estat-societat, especialment a través de l'anàlisi de l'autonomia relativa de l'Estat i l'organització dels diferents interessos

⁵⁰⁶ Putnam, R. (1993) "The prosperous community" a Heller (1996), op. cit., p. 1057-58.

⁵⁰⁷ Com ha estat el cas de l'Estat indi el qual ja sigui sota l'òptica dels interessos econòmics de la "coalició dominant" representants en l'Estat (Bardhan) o en el seu paper de "tercer actor acomodant les demandes sobrecarregades dels diferents grups" (Rudolph i Rudolph i Brass) s'ha reproduït un model de *rent-seeking* sota relacions de patronatge i clientelistes que ha impedit l'aplicació d'una política de desenvolupament i creixement econòmic. Veure Capítol 4. Estat i política.

⁵⁰⁸ Evans P. (1995), op. cit., p. 246.

econòmics i socials existents en la societat, per a partir d'aquí veure com la distribució de poder polític està vinculada a la distribució de beneficis econòmics. En una primera part s'ha analitzat l'estratègia de desenvolupament de l'Índia des de la independència, destacant quins interessos econòmics ha respost, amb l'objectiu de contextualitzar econòmicament i políticament el model de Kerala en el marc indi. En la segona part s'analitza el significat del model de Kerala així com els factors socials, polítics i històrics que permeten explicar-lo.

En el Capítol 1 s'ha analitzat l'economia política de l'estratègia de desenvolupament índia, destacant-se els diferents factors explicatius que van marcar-la. El canvi estructural que requeria l'Índia postcolonial per tal d'iniciar un procés de creixement econòmic sostingut que derivés en la millora de les condicions de vida de la població, feu que els nous líders polítics assentessin la nova estratègia de desenvolupament en el paper de l'Estat en l'acumulació primitiva de capital en el marc d'una economia capitalista. La planificació econòmica havia de ser l'instrument en mans de l'Estat per tal que l'estratègia marcada assentada sobre la industrialització i modernització, permetés el control públic dels sectors claus en l'economia, a la vegada que assentés les bases per al creixement i l'expansió de la iniciativa privada en l'economia. La complementació del creixement econòmic amb la justícia social quedava ideològicament establerta sota el "model de societat socialista" defensat per Nehru. Aquesta estratègia de desenvolupament qualificada com a "tercera via" aviat va mostrar les restriccions que imposaven les estructures econòmiques i polítiques al radicalisme declarat inherent a ella mateixa. Les declaracions d'igualtat i socialisme aviat foren substituïdes per un pragmatisme conservador que tenia com a objectiu el manteniment de el *status quo* polític i social. El no adveniment d'una estratègia de desenvolupament que transformés de forma radical les estructures de poder polític i econòmic preexistents va derivar en una estratègia d'acomodació política i transformació econòmica gradual que garantia la preservació dels interessos de les classes dominants així com la negació de qualsevol sortida a les condicions de pobresa en que es trobava immersa la majoria de la població. Les restriccions a les que estava sotmesa qualsevol estratègia de transformació radical es trobaven principalment en els interessos de les classes dominants, principalment els grans propietaris agrícoles, que aviat foren integrats en les llistes del INC i que conformaren les noves estructures de poder polític a nivell local. L'acomodació política d'aquests interessos impedí qualsevol mesura de reforma agrícola o cooperativització de la terra, ja que aquesta hauria posat en perill els interessos dels poderosos locals, que a la vegada eren elements imprescindibles per al manteniment al poder del INC. La simbiosi entre els que detentaven el poder polític i els grans industrialistes indis va quedar reflectida en la proximitat entre les directrius de política econòmica que es definien en els òrgans estatals i les recomanacions formulades pels representants dels gran capital indi al Pla Bombai. D'aquesta forma quedava dissenyada una

estratègia de desenvolupament que derivaria en una creixent concentració del capital industrial indi i en una fallida reforma agrícola que no tan sols impediria qualsevol intent en la redistribució de la terra sinó que també eclipsaria la capacitat de l'Estat en la mobilització de recursos, degut a la inexistent imposició fiscal sobre les rendes agrícoles. Cal afegir que altres elements situats més enllà de l'esfera econòmica esdevingueren també determinants en l'estratègia de desenvolupament escollida. Primerament cal remarcar que els nous líders polítics que agafaren el relleu del poder polític als britànics -via transferència de poder- i que procedien de les castes superiors eren els qui havien encapçalat el moviment d'alliberament nacional, el qual malgrat identificar-se amb totes les classes de la societat mai va integrar els representants de les classes pobres en el lideratge del moviment d'independència ni posteriorment en les estructures de poder del nou Estat indi. En segon lloc, la heterogeneïtat cultural, religiosa i lingüística que caracteritzava el subcontinent indi requeria d'una estratègia de desenvolupament que garantís l'estabilitat política i la cohesió nacional, el que conduí a que la mateixa s'assentés sobre un "consens ideològic" -secularisme, democràcia i socialisme-, que no preveia cap compromís de canvi social i econòmic radical. Per últim les classes més pobres es caracteritzaven per una nul·la consciència de classe i per l'inexistent grau d'organització política, de forma que la possibilitat de l'articulació i mobilització "des de baix" dels interessos dels grups més pobres s'esdevenia impossible. Aquest tret de la societat índia estava tradicionalment associat a l'organització de la societat en base al sistema de castes -extremadament jeràrquic i desigualitari- que autoregulava els conflictes i legitimava la dominació i que sens dubte estava arrelat en la consciència social dels individus forjada durant segles. A la vegada el principi de no violència que caracteritzà el moviment d'alliberament nacional havia conduït a una estratègia de "conciliació de classes" on l'absència de conflictes entre diferents classes estava garantida. Amb això s'ha posat de manifest com el desenvolupament social i econòmic d'una determinada societat està marcat per factors no només econòmics sinó també ideològics, culturals i polítics, el que dota d'una complexa dimensió l'anàlisi del canvi social i econòmic. *Pot concloure's doncs, que el sistema de dominació, sense canvis, es va adaptar a un "nou" sistema de producció que no implicava un canvi profund de les estructures existents.*

L'anàlisi de la política econòmica índia des de la independència realitzat al Capítol 2 ha mostrat com aquella no ha conduït a la millora del nivell desenvolupament econòmic i social del conjunt de la població. Les diferents mesures econòmiques aplicades per l'Estat indi ensenyen com les mateixes han vingut determinades per l'interrelació de diferents factors. L'estratègia ISI venia marcada per les necessitats de ràpida industrialització i diversificació industrial en una situació de forta desestructuració econòmica interna fruit de la colonització britànica. Aquesta estratègia va afavorir el creixement, expansió i concentració del capital privat fruit d'una política pública paternalista i

protectora, el que permeté als grans grups industrials una forta influència sobre el sistema de llicències industrials, a la vegada que les mesures de reserva a la petita indústria no va generar els resultats esperats, principalment la creació d'ocupació. El principal resultat exitós de la política industrial fou la diversificació industrial i una certa substitució dels béns de consum importats, encara que en detriment d'una estructura industrial molt poc competitiva degut a una estructura de costos molt elevada i sense el recolzament del suposat potencial mercat intern que havia de ser generat per la demanda de productes manufacturats principalment per part de la població rural -cal recordar que la majoritària població agrícola no va poder gaudir d'una efectiva reforma agrícola redistributiva i una revolució verda que concentrada tant a nivell regional com de classe-. Tot això ha quedat manifestat en unes baixes taxes de creixement econòmic que han estat insuficients per a generar un creixement sostingut de la ocupació a la vegada que agreujat per una estratègia de creixement basada en indústries intenses en capital. Quan el model ISI començà a esgotar-se s'assití a un progressiu -encara que lent- canvi de la política econòmica cap a postures més liberalitzadores. Les noves mesures foren acceptades pel capital indi ja que es garantien les exempcions fiscals, es promogué una política pública de recolzament financer a les empreses privades amb dificultats i només es desenvolupà una liberalització parcial que no afectava als béns de consum i intermedis, a la vegada que començaven a ser percebuts els beneficis potencials de l'entrada de capital estranger. Els interessos del capital industrial juntament amb els dels capitalistes agrícoles -no sempre compatibles- han marcat la línia de la política econòmica desenvolupada per l'Estat. Per altra banda aquesta també ha estat afectada per la conjuntura política i els requeriments de governació i legitimitat inherents a l'Estat, com fou el cas de la política de nacionalitzacions de principis dels anys setanta o els programes d'eradicació de la pobresa desenvolupats a la dècada dels vuitanta. En qualsevol cas la política econòmica desenvolupada no ha significat un canvi substancial en la propietat dels actius -principalment la terra- ni ha configurat un patró d'industrialització i creixement on l'estructura de producció revertís en efectes redistributius via la generació d'ocupació. És interessant remarcar que molts dels problemes i les ineficiències que incorporava l'estratègia industrialitzadora foren posades de manifest a finals dels anys seixanta pel *Dutt Committee*, a la vegada que es formularen unes propostes de canvi que malgrat no foren pràcticament tingudes en consideració foren profètiques ja que posteriorment algunes d'elles esdevingueren punts nodals de l'estratègia dels NICs. Pot concloure's que l'estratègia seguida ha estat marcada per interessos econòmics i polítics que l'Estat no ha estat capaç de superar, derivant en uns resultats molt allunyats de les històriques proclames d'autosuficiència, de configuració d'una societat igualitària, d'eliminació de la pobresa o de reducció del grau de concentració econòmica. Indubtablement la naturalesa democràtica i federal de l'Estat indi ha fet necessària l'acomodació de diferents interessos

econòmics que han imposat clares restriccions polítiques al desenvolupament per part de l'Estat d'una estratègia de creixement exitosa i equitativa.

Es justament la influència dels interessos econòmics de les classes dominants sobre l'actuació de l'Estat el que condueix a que al Capítol 3 s'estudiï l'autonomia relativa de l'Estat indi. Primerament s'han definit alguns dels trets que defineixen l'Estat capitalista perifèric tals com el sobredimensionament o domini de l'esfera política, fruit de la desestructuració i desarticulació econòmica derivada de l'impacte colonial, o el paper de l'Estat en la reconfiguració de classes resultat de la nova base material generada per la seva acció, factors que han configurat una dinàmica política i unes relacions Estat-societat diferents de les que caracteritzen els països on el naixement de l'Estat modern fou resultat de l'evolució interna de la societat. A partir d'aquesta caracterització es delimita conceptualment la proposta marxista de l'autonomia de l'Estat, que sent principalment desenvolupada per Poulantzas sobre la base d'una heterogeneïtat de classes representades a l'Estat -diferents classes i fraccions de classe en conflicte- queda complementada per altres aportacions -tals com les de Miliband, Alavi o Laclau- que eliminen el biaix de determinisme econòmic que incorpora l'anàlisi de Poulantzas. D'aquesta forma, i sense negar el caràcter de classe de l'Estat, factors com l'existència de forces externes a l'Estat -encara que lligades a la lògica capitalista-, els imperatius estructurals a que s'enfronta l'Estat capitalista perifèric, les conjuntures político-històriques concretes o les funcions de legitimitat política a que tot Estat s'enfronta, conduiran a que l'actuació de l'Estat no respongui necessàriament i exclusivament als interessos de les classes dominants, el que el dotarà d'una autonomia relativa. A la vegada però l'autonomia relativa de l'Estat no només està definida en el terrenys econòmic o d'interessos de classe sinó que també està caracteritzada per l'existència d'altres "realitats socials" -específiques de la formació social perifèrica- que fan que mentre el caràcter de classe de l'Estat no desapareixi si que permeten desenvolupar una nova concepció d'"autonomia" de l'Estat. Aquesta diferent noció d'autonomia està arrelada tant en la heterogeneïtat de classes dominants com en les particularitats polítiques i socioculturals de la formació social, el que implica una configuració de l'Estat perifèric més complex i en conseqüència també de la definició d'autonomia del mateix, que traspasa les barreres estrictament de classe. *Ara l'Estat esdevé no només una arena del conflicte de les classes dominants sinó també l'expressió superestructural d'una realitat social històrica i concreta. Es tracta doncs, de l'especificitat perifèrica en l'articulació mode de producció-mode de dominació.*

En el cas de l'Estat indi l'autonomia relativa de l'Estat s'ha definit per l'existència d'una heterogeneïtat de les classes dominants representades a l'Estat -l'anomenada "coalició dominant" formada per capitalistes industrials, rics agricultors i professionals-, el que comporta interessos

econòmics en competència i sovint en conflicte. En segon lloc la forma en que apareix i es desenvolupa l'Estat modern a l'Índia postcolonial dota a l'Estat d'un paper important en la configuració de classes i realienaments de les mateixes -traduït en l'estratègia de desenvolupament marcada per una política industrial protectora i promotora de l'expansió del capital industrial i per una reforma agrícola i una revolució verda que consolidà el poder polític i econòmic dels capitalistes agrícoles- a la vegada dota al mateix d'un marge de maniobra en el seu exercici del poder. En tercer lloc també s'han destacat com a explicatius del caràcter autònom de l'Estat altres factors fora de l'esfera econòmica tals com l'imprescindible objectiu de consolidació nacional de l'Estat postcolonial o la consideració de la interacció entre els valors i el poder derivat de la noció asiàtica d'autoritat. Tots aquests elements que doten a l'Estat indi d'un cert grau d'autonomia relativa no impedeixen negar el seu caràcter de classe, marcat pel domini de les classes propietàries que s'han encarregat d'articular els seus interessos. A la vegada els requeriments derivats de les pressions internes del partit al poder, la conjuntura electoral o les funcions de legitimitat han comportat la desviació de les funcions de l'Estat d'aquelles estrictament derivades dels interessos de les classes dominants. *Així doncs, és el concepte d'autonomia el que cal reformular ja que considerant que en l'Estat queden reflectits els trets de la formació social índia, en la mesura que aquesta incorpora una complexa realitat social fruit d'una penetració capitalista que, per la pròpia naturalesa de la mateixa, no eliminà totalment les estructures precapitalistes i de la imposició de l'Estat modern que no és resultat del canvi social endogen ni de l'evolució interna de la societat, també la noció d'autonomia haurà de reflectir aquesta complexitat i particularitats de la formació social.* Això es posarà clarament de manifest quan s'ha analitzat el grau d'autonomia de l'Estat en el cas de l'estat de Kerala on els trets polítics i socioculturals d'aquesta societat han conduït a que l'Estat hagi gaudit d'una autonomia tant en l'aïllament dels interessos de les classes dominants com en la capacitat de desenvolupar una política redistributiva. En aquest cas l'autonomia relativa de l'Estat -traduïda en un desenvolupament social elevat- ha derivat principalment de l'organització i articulació dels interessos de les classes desafavorides.

Justament una d'aquelles "realitats socials" esmentades per a explicar l'autonomia relativa de l'Estat apareix clarament quan s'estudia la persistència de la identitat de casta en la societat índia, la qual ha anat prenent una nova dimensió política que s'involucra ràpidament en la dinàmica pública i política. En el Capítol 4 s'ha estudiat l'evolució del sistema de castes des de l'època feudal, passant pel període colonial fins l'actualitat, observant com les relacions casta-classe-poder polític s'han anat transformant fruit dels canvis econòmics i polítics esdevinguts en la societat índia. En la societat tradicional l'estructura social basada en el sistema de castes implicava una determinada divisió del treball, encara que el seu funcionament i legitimitació anava més enllà de l'esfera econòmica,

ordenant totes les relacions socials dels individus en base a la llei del *dharma* i la doctrina del *kharma*. Aquest sistema d'ordenació jeràrquic, universal i desigual -sostingut sobre la producció de símbols amb funcions ideològiques- presentava una elevada correlació entre posició econòmica, estatus ritual i poder polític. La penetració capitalista de la mà del colonialisme britànic fou el primer element de desestabilització de la societat tradicional fruit dels canvis econòmics que portava aparellat -comercialització de la terra, monetització de l'economia, assalariació de la força de treball- conduint a una primera diferenciació econòmica entre els individus d'una mateixa casta. Els canvis econòmics resultants de l'impacte colonial anaren consolidant-se a mesura que el desenvolupament capitalista arrelava en l'economia índia, i els noves relacions de poder polític prenién forma definitiva amb la creació de l'Estat modern. La transformació del vincle casta-poder polític ha estat més ràpida i complexa que la del lligam casta-classe, ja que les instàncies polítiques són més canviant i flexibles que les econòmiques. A l'analitzar el vincle casta-classe apareix una dissociació entre ambdues principalment en el cas de les castes intermèdies i en el context urbà. L'encara existència de vincles de dominació derivats de les lleialtats de casta dificulta -i fa pràcticament impossible- la mobilitat ocupacional de les castes inferiors especialment en l'àmbit rural. Sens dubte la persistència de la identitat de casta, fruit tant de la seva presència en la consciència social de l'individu com del seu continu reforçament des de l'apel·lació política al casteisme, ha impedit en gran mesura que la transformació econòmica no hagi eliminat la correlació entre casta i classe. Això ha estat determinant perquè la "unitat de casta" s'hagi manifestat com una restricció important al ple desenvolupament d'una consciència de classe i la consegüent organització dels interessos de les classes més pobres, sovint dividides en línies de casta. La transformació més que debilitament del vincle casta-poder polític s'ha evidenciat amb la nova dimensió que aquell pren: la politització de casta. L'establiment de la democràcia, la descentralització política i el sufragi universal obre noves vies per a vehicular la identitat de casta i presenta noves possibilitats per a l'explotació dels sentiments de casta, on els nous patrons de mobilització política han alterat les relacions tradicionals de poder. Ara les organitzacions de casta i els partits polítics apareixen com a estàndards de la mobilització política a partir de l'explotació de les lleialtats de casta pels beneficis electorals que això reporta. Malgrat sovint l'apel·lació política al casteisme amaga descontents materials i promeses econòmiques, el reforçament implícit de les lleialtats de casta no fa sinó generar una creixent oposició i competència entre diferents castes sovint pertanyents a una mateixa classe, debilitant-se així la seva potencial acció conjunta. Malgrat el desenvolupament capitalista ha erosionat les lleialtats de casta a la vegada que presenta un potencial en la configuració d'una consciència de classe, és innegable la persistència del sentiment de casta. L'existència d'una estructura desarticulada i dual que no ha eliminat totalment les instàncies precapitalistes com és el cas de l'arrelament del sentiment de casta a la consciència social -en la mesura que durant segles ha

incorporat un factor històric-cultural de reconeixement social i de pertinença a un grup- comporta l'encara presència de la identitat de casta en la societat índia, encara que canviant i en transformació. *Així les homogeneïtats i heterogeneïtats de casta han seguit contribuint com un element definidor del mode de dominació al marge del mode de producció -encara que aquelles no han esdevingut alienes de la nova superestructura política-. D'aquesta forma els canvis experimentats en les relacions casta-classe-poder polític ensenya com els elements de la societat tradicional no desapareixen en la seva interacció amb les institucions modernes, sinó que es transformen i s'adapten marcant un procés de canvi social únic i particular.*

La segona part d'aquesta investigació esdevé el nucli central del treball de recerca mostrant l'especificitat del model de Kerala en el context indi, excepcionalitat que ve definida tant per la seva estratègia de desenvolupament social com pel paper que ha jugat l'Estat i les diverses forces socials en la configuració i definició de tal model. Aquesta part compren l'estudi de la transformació econòmica i social que ha patit l'estat de Kerala en relació tant a l'acció col·lectiva duta a terme pels diferents sectors socials com a l'estratègia socioeconòmica desenvolupada per les forces polítiques al poder, amb l'objectiu d'analitzar la naturalesa i evolució de les relacions Estat-societat a Kerala i així poder explicar com l'autonomia relativa de l'Estat ha permès el desenvolupament d'una política distributiva i igualitària pel conjunt de la població. En el Capítol 5 es realitza una breu referència a les característiques geogràfiques, socioculturals i polítiques de l'estat de Kerala a mode de introducció i contextualització. Els 29 milions d'habitants de Kerala doten a aquest estat d'una de les densitats de població més altes de l'Índia, concentrant-se en la regió sud-oest del subcontinent en un territori que no representa més de l'1% del total del territori indi. Els trets geogràfics de la regió - oberta al mar i aïllada per les muntanyes de la resta de l'Índia- ha marcat la seva història cultural i econòmica, esdevenint-se des de molt aviat els contactes comercials i religiosos amb altres civilitzacions. De fet la configuració religiosa actual de Kerala es diferencia clarament de la resta de l'Índia, comptant amb una població no hindú -cristians i musulmans- del 40%, el que sens dubte ha influït en l'evolució política i social. La creació de l'estat de Kerala sota criteris lingüístics al 1956 unia tres entitats administratives existents sota la colonització britànica: Malabar -sota la Presidència de Madras- i els estats nadius de Travancore i Cochin. El control indirecte britànic d'aquests dos últims estats permeté als seus respectius governants emprendre mesures de reformes educatives i agràries que permeteren avenços socioeconòmics molt més destacables que a Malabar, el que ha influït en la posterior història política i econòmica de Kerala. Tots aquests factors, entre d'altres, han dotat a Kerala d'unes particularitats úniques i diferenciades de la resta de l'Índia.

Els canvis experimentats per l'estructura econòmica i els avenços aconseguits en el nivell de desenvolupament humà de la població a Kerala han estat estudiats en el Capítol 6, podent concloure que s'està davant d'una societat amb un elevat nivell de desenvolupament social limitat per un baix creixement del producte. L'estancament econòmic que pateix l'economia keralita des de mitjans dels anys setanta -malgrat la lleugera recuperació des de principis dels noranta que caldrà veure si es consolida- està arrelada en una estructura econòmica subdesenvolupada difícil de transformar. L'endarreriment industrial és observable en una estructura esbiaixada cap a manufactures de baix valor afegit i baixa productivitat incapaç de generar una base productiva articulada i generadora del desenvolupament tècnic endogen. La creixent orientació de l'agricultura cap a cultius d'exportació -fruit de les característiques geogràfiques i de la baixa rendibilitat dels cultius d'arròs- dificulta de forma considerable la cobertura dels requeriments alimentaris de la població. Es configura així una economia primari-exportadora fortament depenent de l'exterior, que a la vegada es veu cada cop més incapaç d'absorbir la força de treball creixent amb un bon nivell de formació. Només el desenvolupament del sector serveis -fruit principalment de les fortes entrades de remeses d'emigrants- ha pogut generar nova ocupació. S'ha vist però que el transvasament de força de treball cap al sector terciari no és la manifestació del canvi estructural derivat del desenvolupament industrial, sinó el reflex del caràcter improductiu de l'ús dels recursos disponibles a l'estat; com s'ha observat Kerala compta amb una renda per capita de les menors de l'Índia encara que el seu nivell de consum per capita es situa només per sota dels dos estats més rics del país. Aquest endarreriment econòmic però no ha impedit que Kerala hagi aconseguit uns nivells de desenvolupament humà comparables als dels països desenvolupats. En el camp educatiu destaca un nivell d'alfabetització del 90% -quasi doblant la mitjana índia-, una elevada taxa de matriculació escolar i un fort desenvolupament de l'ensenyament mitjà i superior. L'elevada esperança de vida dels keralites -73 anys la dona i 69 l'home, que superen amb escreix les que presenta el conjunt de l'Índia- i l'avançat procés de transició demogràfica són mostra de les millores sanitàries i de salubritat desenvolupades per l'Estat i de l'elevat nivell educacional. Sens dubte la reducció del nivell de pobresa de la població ha estat determinant en la millora del nivell de salut de la població. Tant els esquemes directes de reducció de la pobresa -com els programes de desenvolupament rural o el sistema de distribució pública d'aliments- com les millores en el nivell de vida de les famílies agrícoles amb els canvis introduïts per la reforma agrària -concessió de drets de propietat als arrendataris i als treballadors agrícoles de la terra en la que viuen- han conduït a una millora en el nivell de vida de les classes més pobres. El més destacable de l'elevat nivell de desenvolupament humà és la pràctica inexistència de diferències en aquests indicadors entre homes i dones -no en va Kerala compta amb l'índex de desenvolupament de gènere més elevat de l'Índia malgrat la participació de la dona en l'ingrés segueix sent baixa- sense oblidar la minimització de les diferències regionals i a nivell urbà-rural.

Aquests avenços socials s'han traduït en un nivell de desenvolupament humà molt per sobre de la resta de l'Índia i de la majoria de països subdesenvolupats. *La present problemàtica del model de Kerala és la seva progressiva insostenibilitat donat el baix creixement del producte i la crisi fiscal a que s'enfronta l'Estat.* Les dificultats financeres que atravesen els comptes públics impedeixen de forma creixent seguir el patró de despesa pública seguit per l'Estat fins al present: el constant desemborsament de despesa corrent per finançar els objectius redistributius de la política pública en detriment de la despesa en capital orientable potencialment als sectors productius i la infraestructura. No pot negar-se que Kerala s'ha vist negativament afectada per la política d'inversions i de transferències per part del govern central, observant-se que la participació de l'estat en ambdós casos s'ha situat desproporcionadament per sota la mitjana de l'Índia. A la vegada la limitada base impositiva, fruit de l'estancament econòmic, i d'una política pública -de caire universal- que no ha sabut recuperar part de la despesa realitzada apareixen també com a factors explicatius de l'esmentada crisi fiscal de l'Estat. No té sentit preguntar-se si una política econòmica i un patró de despesa pública diferents haguessin conduït al creixement econòmic -i aquest al desenvolupament social-, però es clar que l'Estat, en la situació actual, ha vist clara la necessitat del creixement econòmic si el model vol mantenir-se. Els canvis en l'assignació de recursos cap als sectors productius a partir del 7è pla quinquennal, les declaracions desregularitzadores, liberalitzadores i d'atracció d'inversió estrangera des del govern, i la voluntat política de discriminar en l'aplicació de la política social, poden ser un indicador del canvi en l'estratègia de desenvolupament econòmic guiada per l'Estat.

El model de Kerala seria incompreensible sense tenir en compte els factors polítics i socials que han conduït a l'esmentat desenvolupament humà de la societat, el que queda analitzat al Capítol 7. En una primera part s'ha estudiat com la mobilització de diferents forces socials, primer sota l'expressió de moviments de casta i posteriorment de les organitzacions de treballadors i camperols, ha estat un element indispensable perquè els diferents grups socials articulessin les seves demandes en pro de beneficis redistributius. En un principi el sistema de dominació que configurava l'organització de la societat en base a l'estructura de castes fou progressivament erosionat no només pels canvis econòmics derivats de la penetració capitalista sinó també per l'acció de les forces internes de la pròpia societat tradicional a través dels moviments de casta. Mentre la seva organització s'arrelava en la solidaritat de casta i les seves primeres reivindicacions es centraven en l'àmbit socioreligiós -avançant ràpidament cap a l'esfera sociopolítica- els moviments de casta foren el primer pas en la presa de consciència de la opressió a que estaven sotmeses les castes inferiors i la base per a la posterior mobilització de les castes i classes més pobres. La influència del partit comunista en l'organització i mobilització de la classe treballadora fou fonamental per al posterior

desenvolupament de la mateixa. Millores en les condicions laborals dels treballadors, el canvi en la concepció de les relacions laborals tradicionals, la naturalesa i l'elevat grau de sindicació que ha trencat les barreres urbà-rural i sector organitzat-no organitzat, el desenvolupament d'institucions laborals i la forta politització, són els principals resultats i trets de la dinàmica organitzativa dels treballadors. El canvi en la consciència social que ha implicat l'acció col·lectiva dels grups més desafavorits de la població ha estat però insuficient pel trencament del vincle casta-classe que encara està fortament condicionat per la forma que pren el desenvolupament capitalista, la politització de la identitat de casta i l'endarreriment econòmic i social en que encara viuen les castes inferiors. Es clar però que sense una resposta positiva per part de l'Estat les demandes efectuades des de la societat podien no veure's acomplides, el que sens dubte ha estat condicionat per la ideologia i voluntat política del partit comunista marxista, que ha estat qui majoritàriament ha pres la iniciativa en les mesures de millora social i descentralització política aplicades des del govern. D'aquesta forma s'han desenvolupat unes relacions Estat-societat on el primer ha sabut donar resposta a les demandes articulades de la segona, el que a la vegada ha dotat a l'Estat d'una autonomia relativa dels interessos de les classes dominants. L'elevada fragmentació política -fruit de l'elevada politització dels diferents interessos econòmics i socials, ja sigui en línia de comunitats o de classe- ha derivat en una inestabilitat política i en continus governs de coalicions que han vist dificultades les seves tasques de gestió eficient de la maquinària estatal ja que les lluites polítiques intra-coalició i la recerca dels màxims beneficis per als respectius grups socials han estat la principal preocupació de la majoria de partits polítics que han estat al poder. Però aquesta elevada fragmentació política no expressa sinó un societat altament fragmentada que en la mesura que ha organitzat els diferents interessos -especialment les classes més pobres- ha derivat en un model de desenvolupament redistributiu. D'aquesta forma l'autonomia relativa de l'Estat a Kerala lluny de ser expressada sota la forma d'un Estat lliure de les pressions dels diferents interessos econòmics i socials, ha quedat configurada per la no determinació dels interessos de les classes dominants en la política econòmica i per l'àmplia organització dels diferents interessos en el si de la societat. *D'aquesta forma queda configurat un patró de poder polític àmpliament distribuït i dispers entre els interessos representats pels diferents grups socials -en la mesura que els diferents "fragments" socials s'han organitzat i mobilitzat- que han conduït a un model on els beneficis econòmics i socials també estan altament distribuïts. D'aquesta forma l'Estat sent reflex de la societat -que a la vegada ell mateix ha ajudat a conformar- ha desenvolupat una funció redistributiva que ha beneficiat al conjunt de la població, malgrat això li ha impedit desenvolupar la seva funció d'acumulació. Cal dir però que ha partir dels anys noranta s'observa un tomb en la política econòmica del govern cap a objectius de creixement -vista la nova política industrial aprovada i el pacte fordista establert-, que juntament amb la creixent desvinculació dels comunistes dels partits confessionals, pot indicar un allunyament de la política*

redistributiva de l'Estat. L'autonomia relativa de l'Estat dels interessos econòmics de les classes dominants pot esdevenir un factor favorable en la seva tasca de dirigir i orientar l'acumulació, però en la mesura que el propi model de desenvolupament i l'autonomia de l'Estat estan arrelats en la organització i articulació política de diferents grups socials no serà fàcil retallar els beneficis de que aquestes gaudeixen. El futur econòmic i social de Kerala davant aquesta confrontació d'objectius - distribució vs. creixement- presenta un panorama encara més fosc quan es considera l'endarreriment estructural de l'economia keralita, la dependència financera amb el govern central i el lligam de Kerala amb la dinàmica econòmica índia i mundial.

A l'estudiar el paper de l'Estat en el capitalisme perifèric en la seva tasca d'acumulació en funció dels diferents interessos de les classes dominants, el cas de l'Índia i de Kerala presenten paral·lelismes i divergències interessants. En ambdós casos aquesta investigació ha demostrat que l'Estat gaudeix d'una *autonomia relativa* en el desenvolupament de la política econòmica, encara que arrelada en fonts diferents, presentant l'Estat indi un acusat caràcter de classe, mentre que en el cas de l'Estat de Kerala aquest queda més diluït, fruit de l'àmplia organització d'interessos econòmics més enllà de les classes i que aquestes siguin dominants. Per altra banda cal destacar que malgrat l'Estat indi -a diferència de l'Estat keralita- ha pogut acomplir en certa mesura la seva funció d'acumulació mitjançant un capitalisme d'Estat que ha estat marcat pels interessos de les classes dominants, això no ha significat la consecució d'un creixement i un desenvolupament econòmic autocentrat a l'Índia, el que no deixa de mostrar les limitacions del capitalisme perifèric. En ambdós casos, i des de la perspectiva de l'articulació de diferents demandes en el marc de l'Estat, al conflicte d'interessos de caire productiu se li ha d'afegir el conflicte distributiu, típic de societats molt fragmentades socialment i econòmicament, sovint observables en els països subdesenvolupats i que s'han definit com a "societats fortes". Malgrat tot, l'estratègia de desenvolupament seguida per Kerala ha mostrat uns resultats molt més satisfactoris que la resta de l'Índia, a la vista de l'elevat nivell de desenvolupament humà de la població keralita, el que ha mostrat les potencialitats del vincle entre la descentralització econòmica i política i la diversitat sociocultural d'aquesta societat. Això permet afirmar que el model de Kerala ensenya com la mobilització i organització de les diferents forces socials -especialment de les classes més pobres-, l'articulació de les respectives demandes enfront l'Estat i la capacitat de l'Estat en l'aïllament dels interessos de les classes dominants, esdevenen elements claus per aconseguir una millora de les condicions de vida del conjunt de la població. *A la vegada però la influència d'aquests factors queda limitada a les estructures de distribució, mentre que no modifica les estructures de producció el que fa preveure el caràcter limitat i no sostenible en el llarg terme de tal estratègia, de forma que la sostenibilitat del desenvolupament humà a la Perifèria fa necessari un Estat que articuli la redistribució amb el creixement.*

BIBLIOGRAFIA

- AGRAWAL, A.N. et al. (1995) India.economic information yearbook 1995, National Publishing House, New Delhi.
- AHLUWALIA, I. J. (1985) Industrial growth in India: stagnation since the mid-sixties, Oxford University Press, Delhi.
- AHLUWALIA, I.J. (1991) Productivity and growth in Indian manufacturing, Oxford University Press, Delhi.
- AHLUWALIA, I.J. (1994) "Contribution of planning to indian industrialisation" a BYRES, T.J. (ed.) The state and development planning in India, Oxford University Press, Delhi.

- ALAM, J. (1994) "Caste, class and social consciousness: reflections on contemporary indian situation", a SHARMA, K.L. (ed.) Caste and class in India, Rawat Publications, Jaipur.
- ALAVI, H. (1974) "The state in post-colonial societies: Pakistan and Bangladesh", *New Left Review*, n. 74.
- ALAVI, H. (1982) "State and class under peripheral capitalism" a SHANIN (ed.) Introduction to the sociology of the "developing countries", Macmillan, London.
- ALEXANDER, K.C. (1980) "Emergence of peasant organizations in South India", *Economic and political weekly*, 15 (26).
- ALEXANDER, K.C. (1981) Peasant organization in South India, Indian Social Institute, New Delhi.
- ALEXANDER, K.C. (1989) "Caste mobilization and caste consciousness" a FRANKEL, F. i RAO, M.S.A. (ed.) Dominance and state power in modern India: decline of a social order, Oxford University Press, New Delhi.
- ALEXANDER, W.M. (1994) "Humans sharing the bounty of the earth: hopeful lessons from Kerala", International Congress on Kerala Studies, AKG Centre for Research and Studies, 27-29 August 1994, Trivandrum, Kerala.
- AMIN, S. (1994) El fracaso del desarrollo en Africa y en el Tercer Mundo: un análisis político, Iepala, Madrid.
- BABY, M.A. (1994) "Communalism and Kerala politics", International Congress on Kerala Studies, AKG Centre for Research and Studies, 27-29 August 1994, Trivandrum, Kerala.
- BAGCHI, A.K. (1988) Economy, society and polity: essays in the political economy of indian planning, Oxford University Press, Delhi.
- BAKSHI, P.M. (1995) The constitution of India, Universal Book Traders, Delhi.
- BALASUBRAMANYAM, V.N. (1984) The economy of India, Weidenfeld and Nicolson, London.
- BANDYOPADHAYAY, D. (1997) "People's participation in planning", *Economic and political weekly*, 32 (39).
- BANDYOPADHYAY, S. (1992) *Caste, class and culture in colonial India*, Paper presented at the Symposium on "Caste and class in indian society", Indian History Congress, 52nd Session, New Delhi.
- BARDHAN, A.B. (1994) "Caste-class situation in India", a SHARMA, K.L. (ed.) Caste and class in India, Rawat Publications, Jaipur.
- BARDHAN, P. (1984) The political economy of development in India, Oxford University Press, Delhi.
- BERBEROGLU, B. (ed.) (1992) Class, state and development in India, Sage Publications, New Delhi.
- BÉTEILLE, A. (1965) Caste, class and power: changing patterns of stratification in Tangore Village, University of California Press, Berkeley.
- BÉTEILLE, A. (1992) The Backward classes in contemporary India, Oxford University Press, New Delhi.
- BETTLEHEIM, C. (1965) La India independiente, Tecnos, Madrid.
- BHAGWATI, J. (1993) India in transition: freeing the economy, Clarendon, Oxford.
- BRASS, P.R. (1990) The politics of India since independence, Cambridge University Press, New Delhi.
- BYRES, T.J. (1974) "Land reforms, industrialization and marketed surplus in India" a LEHMANN (ed.) Agrarian reform and agrarian reformism, Faber and Faber, London.
- CHAKRAVARTY, S. (1987) Development planning: the indian experience, Oxford University Press, Delhi.
- DANDEKAR i RATH (1971) "Poverty in India", *Economic and political weekly*, 6 (1-2).
- DANDEKAR, V.M. (1986) "Agriculture, Employment and Poverty", *Economic and Political Weekly*, Review of agriculture, 22 (38-39).

- DANTWALA, M.L. (1986) Indian agriculture development since independence, Oxford & IBH Publishing, New Delhi.
- DATT, R. i SUNDHARAM, K.P.M. (1983) Indian economy, S. Chand and Co., New Delhi.
- DESAI (1966) Social background of indian nationalism, Popular Prakashan, Bombay.
- DREZE, J. i SEN, A. (1990) Hunger and public action, Clarendon Press, Oxford.
- DUBE, S.C. (1990) Indian Society, National Book Trust, New Delhi.
- DUBHASI, H.M. (1990) "Centre-state relations" a CHAKRABARTY, B. (ed.) Centre-state relations in India, Segment Books Distributors, New Delhi.
- DUMONT, L. (1970) Homo hierarchicus: the caste system and its implications, University of Chicago Press, Chicago.
- *Diccionario de la sabiduría oriental* (1993), Paidós, Barcelona.
- *Economic and political weekly* (1997) "Farms workers agitations", 32 (33-34).
- EVANS, P. (1995) Embedded autonomy, Princeton University Press, Princeton.
- EVANS, P. (1996) "Government action, social capital and development", *World Development*, 24 (6).
- EVANS, P. i RUESCHEMEYER, D. (1995) "The state and economic transformation" a SKOCPOL T. i RUESCHEMEYER D. (ed.) Bringing the State back in, Cambridge University Press, Cambridge.
- FRANKE, R.W. i CHASIN, B.H. (1994) Kerala: Development through radical reform, Promilla and Co. Publishers, New Delhi.
- FRANKEL, F. R. (1978) India's political economy 1947-77: the gradual revolution, Oxford University Press, Delhi.
- GEORGE, J. (1994) "Dynamics of agricultural labour movement in Kerala", International Congress on Kerala Studies, AKG Centre for Research and Studies, 27-29 August 1994, Trivandrum, Kerala.
- GEORGE, K.K. (1993) Limits to Kerala model of development, Centre for Development Studies, Trivandrum, Kerala.
- GEORGE, M.K. (1994) "Crisis in the Kerala model of development: educational paradoxes", International Congress on Kerala Studies, AKG Centre for Research and Studies, 27-29 August 1994, Trivandrum, Kerala.
- GOVERNMENT OF INDIA (GOI) (1956), Planning Commission, *First Five Year Plan*
- GOI (1956a), Planning Commission, *Second Five Year Plan*
- GOI (1956b), Planning Commission, *Third Five Year Plan*
- GOI (1958) *National Sample Survey 8th Round*, "First Report on Land Holdings", n.10.
- GOI (1968) *National Sample Survey 17th Round*, "Tables with notes on some aspects of land holdings in rural India", n.144.
- GOI (1972) *National Sample Survey 26th Round*, "Tables on land holdings, State: Kerala", n.215.
- GOI (1976) *National Sample Survey 26th Round*, "Survey on land holdings", n°215.
- GOI (1976a), Ministry of agriculture and irrigation, *Report of the national commission in agriculture*, Cap. 66, New Delhi.
- GOI (1978), Planning Commission, *Draft Five year Plan 1978-83*, New Delhi.
- GOI (1984) *Fourth central pay commission report*, Part I, Delhi.
- GOI (1987) "National Sample Survey 37th Round", *Sarvekshana* vol.11 i vol. 12.
- GOI (diferents anys) *Census of India*, New Delhi.
- GOI (diferents anys), Ministry of Labour, *Indian Labour Statistics*.
- GOI (diferents anys), Ministry of Planning, *National Accounts Statistics*.
- GOVERNMENT OF KERALA (GOK) (1977), Bureau of Economics and Statistics (BES), *Statistics for Planning*, Trivandrum.
- GOK (1982), Department of Economics and Statistics (DES), *Survey on housing and employment*, Trivandrum.
- GOK (1984), DES, *Women in Kerala*, Trivandrum.
- GOK (1985), DES, *Selected indicators of development in India and Kerala*, Trivandrum.

- GOK (1986), DES, *State income and related aggregates for Kerala*, Trivandrum.
- GOK (1988), DES, *Report on the survey on unemployment in Kerala 1987*, Trivandrum.
- GOK (1990), DES, *Report on state domestic product of Kerala 1980-81 to 1987-88*, Trivandrum.
- GOK (diferents anys), SPB, *Economic Review*, Trivandrum, Kerala.
- GOPINATHAN NAIR, P.R. (1983) "Educational reforms in India: universalisation of primary education in Kerala", Centre for Development Studies, Working Paper, n.181, Trivandrum, Kerala.
- GOPINATHAN NAIR, P.R. i MOHANAN PILLAI P. (1994) Impact of external transfers on the regional economy of Kerala, Centre for Development Studies, Trivandrum, Kerala.
- GOYAL, S.K. (1979) Monopoly capital and public policy, Allied publishers, New Delhi.
- GUHAN, S. (1997) "Centre-state fiscal transfers", *Economic and political weekly*, 32 (7).
- GULATI, I.S. i GEORGE K.K. (1988) Essays in federal financial relations, Centre for Development Studies, Trivandrum, Kerala.
- GUSFIELD, J.R. (1966) "Tradition and modernity: misplaced polarities in the study of social change", *American Journal of Sociology*, vol. 72.
- HARDGRAVE, R.L. Jr. (1970) "The marxist dilemma in Kerala: administration and/or struggle", *Asian Survey*, 10 (11).
- HAWTHORN, G. (1982) "Caste and politics in India since 1947" a McGILVRAY (ed.) Caste ideology and interaction, Cambridge University Press, Cambridge.
- HAZARI, R.K. (1966) The structure of the corporative private sector, Asia Publishing House, London.
- HELLER, P. (1995) "From class struggle to class compromise: redistribution and growth in a South Indian state", *Journal of development studies*, 31 (5).
- HELLER, P. (1996) "Social capital as a product of class mobilization and state intervention: industrial workers in Kerala, India", *World Development*, 24 (6).
- HERRING, R.J. (1991) "From agricultural conflict to agrarian stalemate", *Journal of Asian and African Studies*, 26 (3-4).
- HUTTON, J.H. (1963) Caste in India: its nature, functions and origins, Oxford University Press, London.
- JAIN, S.K. (1994) Party politics and centre-state relations in India, Abhinav Publications, New Delhi.
- JAITLEY, J. (1997) "Organizing the unorganized in Kerala", *Economic and political weekly*, 32 (28).
- JALAN, B. (1991) India's economic crisis: the way ahead, Oxford University Press, New Delhi.
- JAYARAM, N. (1996) "Caste and hinduism: changing protean relationship" a SRINIVAS, M.N. (ed.) Caste: its twentieth century avatar, Penguin Books, New Delhi.
- JAYARAMAN, R. (1981) Caste and class: dynamics of inequality in indian society, Hindustan Publishing Corporation, Delhi.
- JOHN, J.P. (1983) Coalition governments in Kerala, The institute for the study of public policy and management, Trivandrum.
- JOSHI, V. i LITTLE, I.M.D. (1996) India's economic reforms 1991-2001, Clarendon Press, Oxford.
- KABIR, M. i KRISHNAN, T.N. (1992) "Social intermediation and health transition: lessons from Kerala", Centre for Development Studies, Working Paper n.251, Trivandrum, Kerala.
- KANNAN, K.P. (1988) Of rural proletarian struggles: mobilization and organization of rural workers in South-West India, Oxford University Press, New Delhi.
- KANNAN, K.P. (1990) "Kerala economy at the cross roads", *Economic and Political Weekly*, 25 (35-36).
- KANNAN, K.P. (1990a) "Secularism and People's Science Movement in India", *Economic and political weekly*, vol.25.
- KANNAN, K.P. (1992) "Labour institutions and development process in Kerala", a PAPOLA T.S. i RODGERS G. (eds.) Labour institutions and economic development in India, ILO-International Institute of Labour Studies, Geneve.

- KANNAN, K.P. (1994) "Public intervention and poverty alleviation", International Congress on Kerala Studies, AKG Centre for Research and Studies, 27-29 August 1994, Trivandrum, Kerala.
- KANNAN, K.P. I PUSHPANGADAN, K. (1990) "Dissecting agricultural stagnation in Kerala", *Economic and political weekly*, 25 (35-36).
- KARANTH, G.K. (1996), "Caste in contemporary rural India" a SRINIVAS, M.N. (ed.) Caste: its twentieth century avatar, Penguin Books, New Delhi.
- KAVIRAJ, S. (1988), "A critique of the passive revolution", *Economic and political weekly*, 23 (45-47).
- *Keesing's record of world events* (diferents anys), Cartermill Publishing, New Jersey.
- KENNEDY, L. (1996) "La crise de l'Etat-providence' au Kerala", *Revue Tiers Monde*, 37 (148).
- KHAN, R. (1992) Federal India: a design for a change, Vikas Publishing House, Delhi.
- KHOLI, A. (1987) The state and poverty in India: the politics of reform, Cambridge University Press, Cambridge.
- KOCHANNEK, S.A. (1987) "Briefcase politics in India", *Asian Survey*, vol. 27.
- KOTHARI, R. (1970) Caste in indian politics, Orient Longman, New Delhi.
- KOTHARI, R. (1970a) Politics in India, Little Brown and Company, Boston.
- KURIAN, V.M. (1986) The caste class formation: caste study of Kerala, B.R. Publishing Corporation, New Delhi.
- KURIEN, C.T. (1992) The economy: an interpretative introduction, Sage Publications, New Delhi.
- KURIEN, C. T. (1992a) Growth and justice: aspects of india's development experience, Oxford University Press, Madras.
- LACLAU (1971) "Feudalism and capitalism in Latin America", *New Left Review*, n.67.
- LACLAU, E. (1975) "The specificity of the political: the Poulantzas-Miliband debate", *Economy and society*, Vol. 4.
- LEFTWITCH, A. (1994) "States of underdevelopment. the thirld world state in theoretical perspective", *Journal of theoretical politics*, 6 (1).
- LEMERCINIER, G. (1994) Religion and ideology in Kerala, Centre Tricontinental Louvain-la-Neuve i Institute for the Study of Developing Areas, Trivandrum, Kerala.
- LIETEN, G.K. (1979) "Caste in class politics", *Economic and Political Weekly*, vol. 14, February Annual Number.
- LITTLE, I.M.D., MAZUMDAR, D. i PAGE, J.M. (1987) Small manufacturing enterprises: a comparative analysis of India and other economies, World Bank research publication, Oxford University Press, New York.
- LUKES, S. (1985) El poder: un enfoque radical, Siglo XXI, Madrid.
- MAHADEVAN, K i SUMANGALA, M. (1987) Social development, cultural change and fertility decline: a study of fertility change in Kerala, Sage Publications, New Delhi.
- MALYAROV, O. V. (1983) The role of the state in the socio-economic structure of India, Vikas Publishing House, Delhi.
- MARI BHAT, P.N. i IRUDAYA RAJAN, S. (1990) "Demographic transition in Kerala revisited", *Economic and political weekly*, 25 (35-36).
- MAMMEN, P.M. (1981) Communalism vs. communism, Minerva Associates, Calcutta.
- MATHEW, A. (1987) A history of educational development in Kerala, National Institute of educational planning and administration, New Delhi.
- MATHEW, G. (1989) Communal road to a secular Kerala, Concept Publishing, New Delhi.
- MATHEW, G. (1994) "Communities and community politics in Kerala" (draft), International Congress on Kerala Studies, AKG Centre for Research and Studies, 27-29 August 1994, Trivandrum.
- MATHEW, J (1986) Ideology, protest and social mobility: case study of Mahars and Pulayas, Inter-India Publications, New Delhi.
- MEENA VERMA (1994) Centre-state relations: economic and political dimensions, Deep and Deep Publications, New Delhi.

- MEENAKSHI JAIN (1996) "Backward castes and social change in Uttar Pradesh and Bihar" a SRINIVAS, M.N. (ed.) Caste: its twentieth century avatar, Penguin Books, New Delhi.
- MEERA BHAI, M. i SANKARANARAYANAN, K.C. (1994) "Industrial development" a PRAKASH, B.A. (ed.) Kerala's economy, Sage Publications, New Delhi.
- MENCHER, J.P. (1980) "The lessons and non-lessons of Kerala", *Economic and political weekly*, 15 (41-42-43).
- MENCHER, J.P. (1980a) "On being an untouchable in India: materialist perspective" in ROSS, E. (ed.) Beyond the myths of culture, Academic Press, New York.
- MENON, S. (1994) A survey of Kerala history, Viswanathan Publishers, Madras.
- MIGDAL, J.S. (1988) Strong societies and weak states, Princeton University Press, Princeton.
- MILIBAND, R. (1965) "Marx and the state" a MILIBAND, R. i SAVILLE, J. (eds.) The socialist register 1965, The Merlin Press, London.
- MILIBAND, R. (1978) Marxismo y política, Siglo XXI, Madrid.
- MILIBAND, R. (1983) "State power and class interests", *New left review*, n. 138.
- MOHANDAS, M. (1994) "Paradox of high poverty and high PQLI in Kerala, facts and fallacies", International Congress on Kerala Studies, AKG Centre for Research and Studies, 27-29 August 1994, Trivandrum, Kerala.
- MORRIS, D.M. i ALPIN, M. (1982) Measuring the condition of India's poor, Promilla, New Delhi.
- MUKHERJEE, C. (1979) "Lorenz ratios for distribution of rural ownweship an operational land holdings, India, 1971-72", Centre for Development Studies, Working Paper n. 94, Trivandrum.
- MYRDAL, G. (1968) Asian Drama: an enquiry into the poverty of nations, a Twentieth Century Fund study, Pantheon, New York.
- NAG, M. (1989) "Political awareness as a factor in accessibility of health services: a case study of rural Kerala and West Bengal", *Economic and Political Weekly*, 14 (8).
- NAIR, C.R. (1989) Productivity trends in the organized manufacturing industries of Kerala, PhD Thesis, University of Kerala, Thiruvananthapuram.
- NAIR, P.R. (1983) "Educational reforms in India: Universalization of primary education in Kerala", Centre for Development Studies, Working Paper, n. 181, Trivandrum.
- NAMBOODIRIPAD, E.M.S. (1984) Kerala society and politics: an historical survey, National Book Centre, New Delhi.
- NAMBOODIRIPAD, E.M.S. (1986) A history of Indian freedom struggle, Social Science Press, Trivandrum.
- NAMBOODIRIPAD, E.M.S. (1994) The comunist party in Kerala: six decades of struggle and advance, National Book Centre, New Delhi.
- NANDA MOHAN, V. (1994) "Recent trends in the industrial growth of Kerala" a PRAKASH, B.A. (ed.) Kerala's economy, Sage Publications, New Delhi.
- NARAYANA, D. i NARAYANAN NAIR, K. (1983) "Linking irrigation with development: the Kerala experience", Centre for Development Studies, Working Paper n.161, Trivandrum, Kerala.
- NARAYANAN NAIR, K. I SIVANANDAN, P. (1995) "Food security and public distribution system in Kerala", Centre for Development Studies, Working Paper, Trivandrum, Kerala.
- NAYYAR, D. (1994) Industrial growth and stagnation: the debate in India, Sameeksha Trust and Oxford University Press, Bombay.
- *New Encyclopedia Britannica* (1997), Encyclopedia Britannica Inc., Chicago.
- NOSSITER, T.J. (1982) Communism in Kerala: a study in political adaptation, Royal Institute of International Affairs, University of California Press, Berkeley.
- NOSSITER, T.J. (1988) Marxist state governments in India: politics, economics and society, Pinter Publishers, London.
- OMVEDT, G. (1982) Land, caste and politics in indian states, a project of Teaching Politics, University of Delhi, Delhi.
- OMVEDT, G. (1992) "Capitalist agriculture and rural classes in India", a BERBEROGLU, B. (ed.) Class, state and development in India, Sage Publications, New Delhi.

- OOMMEN, M.A. (1983) Essays on Kerala economy, Oxford and IBH Publications, New Delhi.
- OOMMEN, M.A. (1994) "Land reforms and economic change" a PRAKASH, B.A. (ed.) Kerala's economy, Sage Publications, New Delhi.
- OUTES RUSO, J.L. (1983) Desarrollo económico en la India y la República Popular China: estudio de las dos alternativas bajo una perspectiva histórica, Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela.
- PANIKAR, P.G.K. i SOMAN, C.R. (1984) Health status of Kerala: paradox of economic backwardness and health development, Centre for Development Studies, Trivandrum, Kerala.
- PANINI, M.N. (1996) "The political economy of caste" a SRINIVAS, M.N. (ed.) Caste: its twentieth century avatar, Penguin Books, New Delhi.
- PARANJAPE, H.K. (1985) "New lamps for old: a critique of the 'New Economic Policy'", *Economic and political weekly*, vol. 20 (36).
- PEDERSEN, J.D. (1992), "State, bureaucracy and change in India", *The journal of development studies*, 28 (4).
- PFEIFER, K. (1979) "State capitalism and development", *MERIP Reports*, n. 78.
- PILLAI, K.S. (1984) "Adult education in Kerala: the task ahead", *International Journal of Adult Education*, 45 (5).
- PILLAI, P.P. (1994) Kerala economy: four decades of development, Institute of Planning and Applied Economic Research i John Matthai Foundation, Thrissur, India.
- POULANTZAS, N. (1972) Poder político y clases sociales en el estado capitalista, Siglo XXI, Madrid.
- POULANTZAS, N. (1979) Estado, poder y socialismo, Siglo XXI, Madrid.
- PRABHASH, J. (1994) "Malayali Memorial: class interest through caste and community interaction", International Congress on Kerala Studies, AKG Centre for Research and Studies, 27-29 August 1994, Trivandrum, Kerala.
- PRAKASH, B.A. (1988) "Educated unemployment in Kerala", Centre for Development Studies, Working Paper, n.224., Trivandrum, Kerala.
- PRAKASH, B.A. (1989) "Unemployment in Kerala: an analysis of economic causes", Centre for Development Studies, Working Paper n.231., Trivandrum, Kerala.
- PRAKASH, B.A. (1994) (ed.) Kerala's Economy, Sage Publications, London.
- PRASAD, K.N. (1993) Poverty, inequality and unemployment in India, Concept Publishing. New Delhi.
- PRASAD, K.N. (1994) Four decades of indian agriculture, Manas Publications, New Delhi.
- Programa de Naciones Unidas para el Desarrollo (PNUD) (diferents anys) Informe de Desarrollo Humano, Mundiprensa, Madrid.
- PYE, L.W. (1985) Asian power and politics: the cultural dimensions of authority, Harvard University Press, Massachusetts.
- RADHAKRISHNAN, P. (1991) Peasant struggles, land reform and social change: Malabar 1836-1982., Sage publications, New Delhi.
- RAJ NAYAR, B. (1989) India's mixed economy, Bombay Popular Prakashan, Bombay.
- RAJ, K.N. i THARAKAN, M. (1983) "Agrarian reform in Kerala and its impact on the rural economy" a GHOSE, A.K. (ed.) Agrarian reforms in contemporary developing countries, Croom Helm Ltd., New Delhi.
- RAMACHANDRAN NAIR, K. (1994) "Trade unionism in Kerala" a PRAKASH, B.A. (ed.) Kerala's economy, Sage Publications, London.
- RAMAKRISHNAN NAIR, R. (1976) Social structure and political development in Kerala, Kerala Academy of Political Science, Trivandrum, Kerala.
- RAO, M.S.A. (1979) Social movements and social transformation, Macmillan, Delhi.
- RAO, V.K.R.V. (1983) India's national income 1950-80, Sage publications, New Delhi.
- RATCLIFFE, J. (1978) "Social justice and the demographic transition: lessons from India's Kerala State", *International Journal of Health Services*, 8 (1).

- ROUYER, A. (1987) "Political capacity and the decline of fertility in India", *American Political Science Review*, 81 (2).
- RUDOLPH L.I. i RUDOLPH, S.H. (1967) The modernity of tradition: political development in India, University of Chicago Press, Chicago.
- RUDOLPH, LL.I. I RUDOLPH S.H. (1987) In pursuit of Lakshmi; the political economy of the indian state, University of Chicago Press, Chigago.
- RUDRA, A. (1975) Indian plan models, Allied publishers, Bombay.
- SHAH, A.M. (1996) "The judicial and sociological view of Other Backward Classes" a SRINIVAS M.N. (ed.) Caste: its twentieth century avatar, Penguin Books, New Delhi.
- SHARMA H.P. (1973) "The green revolution in India: prelude to a red one? a GOUGH K. i SHARMA H.P. (eds.) Imperialism and revolution in South Asia, Monthly Review Press, New York.
- SHARMA, K.L. (1994) "Introduction: some reflections on caste and class in India", a SHARMA, K.L. (ed.) Caste and class in India, Rawat Publications, Jaipur.
- SHIVA KUMAR, A.K. (1991) "UNDP's Human Development Index: a computation for Indian states", *Economic and political weekly*, 26 (41).
- SIVANANDAN, P. (1979) "Caste, class and economic opportunity in Kerala", *Economic and political weekly*, 14 (7-8).
- SIVARAMAYYA, B. (1996) "The mandal judgement: a brief description and critique" a SRINIVAS, M.N. (ed.) Caste: its twentieth century avatar, Penguin Books, New Delhi.
- SKOCPOL, T. (1982) "What makes peasants revolutionary" a WELLER, R.P. i GUGGENHEIM, S.E. (ed.) Power and protest in the countryside, Duke Press Policy Studies, Durham.
- SONNTAG, H.R. (1977) "Hacia una teoría política del capitalismo periférico" a SONNTAG, H.R. i VALECILLOS, H.(ed.) El Estado en el capitalismo contemporáneo, Siglo XXI, Madrid.
- SRINIVAS, M.N. (1962) Caste in modern India and other essays, Asia Publishing House, Bombay.
- SUBRAHMANIAN, K.K. (1990) "Development paradox in Kerala: analysis of industrial stagnation", *Economic and political weekly*, 25 (37)
- SUBRAHMANIAN, K.K. i MOHANAN PILLAI, P. (1986) "Kerala's industrial backwardness", *Economic and political weekly*, 21 (14).
- THARAMANGALAM, J. (1981) Agrarian class conflict, University of British Columbia Press, Vancouver.
- THOMAS ISAAC, T.M. (1993) "Economic consequences of Gulf crisis: a study of India with special reference to Kerala" a WICKRAMASEKARA, P. (ed.) The Gulf crisis and South Asia: economic impact, UNDP/ILO Asian Regional Programme on International Labour Migration, New Delhi.
- THOMAS ISAAC, T.M. i HARILAL, K.N. (1997) "Planning for empowerment: peoples campaign for decentralised planning in India", *Economic and political weekly*, 32 (1-2).
- THOMAS ISAAC, T.M. i MOHANA KUMAR, S. (1991) "Kerala elections, 1991: lessons and non-lessons", *Economic and political weekly*, 26 (47).
- THOMAS ISAAC, T.M. i REEDY, R. (1992) "Estimates of external trade flows of Kerala 1975-76 and 1980-81", Centre for Development Studies, Working Paper n.246, Trivandrum, Kerala.
- THOMAS ISAAC, T.M. i THARAKAN, P.K.M. (1985) "Sree Narayana Movement in Travancore 1888-1939", Centre for Development Studies, Working Paper n.214, Trivandrum.
- THOMAS, E.J. (1985) Coalition game politics in Kerala, Intellectual Book Corner, New Delhi.
- TÖRNQUIST, O. (1995) The next Left? Democratisation and attempts to renew the radical political development project, Nordic Institute of Asian Studies, NIAS Books, Denmark.
- TUCKER, K.H. (1989) "Ideology and social movements: the contributions of Habermas", *Sociological Inquiry*, 59 (1).
- UNITED NATIONS (1975) Poverty, unemployment and development policy: a case study of selected issues with reference to Kerala, UN Department of economic and Social Affairs. Document ST/ESA/29, New York.

- VERGOPOULOS, K. (1983) "L'État dans le capitalisme périphérique", *Revue Tiers Monde*, 24 (93).
- WADE, R. (1988) "The role of government in overcoming market failure: Taiwan, Republic of Korea and Japan" a HUGHES, H. (ed.) Achieving industrialization in East Asia, Cambridge University Press, Cambridge.
- ZACHARIA, S. (1994) "On what, why and how of missionary interface in Kerala", International Congress on Kerala Studies, AKG Centre for Research and Studies, 27-29 August 1994, Trivandrum, Kerala.
- ZACHARIAH, M. i SOORYAMOORTHY, R. (1994) Science in participatory development, Vistaar Publications, New Delhi.
- ZACHARIAH, M. I SOORYAMOORTHY, R. (1994) Science in participatory development, Zed Books, London.
- ZAGORIA, D.S. (1973) "Kerala and West Bengal", *Problems of communism*, vol.22.